

FOLIA HISTORICA

XXXII.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM 2017

FOLIA HISTORICA

XXXII.

2016

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2017

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÖRTÉNETI ÉVKÖNYVE

főszerkesztő
Csorba László

szerkesztő
Szvitek Róbert József

szerkesztőbizottság
Gerelyes Ibolya
Ihász István
Kiss Erika
Cs. Lengyel Beatrix
Pallos Lajos
Tamás Edit

© Magyar Nemzeti Múzeum, 2017

ISSN 0133 6622

A kötet megjelenését támogatta

 nka
Nemzeti Kulturális Alap

Felelős kiadó: a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója
Nyomta a Prime Rate Kft. nyomdaüzeme
300 példányban
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter
Kiadványterv: Gyapjas Anikó

TARTALOM

FOLIA HISTORICA 2016

I. TANULMÁNYOK

Kollár Csilla Középkori miseruhák kutatás- és gyűjtéstörténetéről a Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményének néhány kiemelkedő darabja kapcsán	5
Steinmacher Kornélia Az idegenből jött uralkodónő, Jagelló Izabella (1519–1559) alakja a magyar kulturális emlékezetben	25
Varga Lujza Magyarország csatlakozása a Nemzetek Szövetségéhez	41

II. KÖZLEMÉNYEK

Doris Behrens-Abouseif Sárospataktól Kairóig: egy motívum vándorlása	67
Terdik Szilveszter Posztbizánci miniatűr faragványok a Magyar Nemzeti Múzeumban	71
T. Orgona Angelika „Az ország szíve”. Klauzál Gábor (1804–1866) személyéhez köthető emléktárgyak a Magyar Nemzeti Múzeumban	109
Prohászka László A Svéd Királyi Szeráf Rend magyar kitüntetettjei	121
Fekete Krisztián Ötvösök az 1862. évi Adressbuchban	131
Debreczeni-Droppán Béla A Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői az első világháborúban	211
Gál Vilmos A lövészárkok művészete. Első világháborús frontemlékek a Magyar Nemzeti Múzeum Egyedi Tárgyak Gyűjteményében	229
Kollár Csilla Idegenforgalmi régiók. Képeslapsorozat az 1930-as évekből	259
Thury László A sziráki Teleki-sírbolt szondázó falkutatása	279

III. MŰHELY

Radnóti Klára	
A Kossuth-emigráció emlékházai – Sumen és Kütahya	291
Dagerrotípiá munkacsoport	
Miskolci utazó a vándorfotográfus Johann Hierath bécsi műtermében	305
Kiscsatári Marianna	
„Kacsint a gépnek. Engedi megöregedni a pillanatot.”	
Ács Irén (1924–2015) fotográfiai életműve a Történeti Fényképtárban	313

Kollár Csilla

KÖZÉPKORI MISERUHÁK KUTATÁS-
ÉS GYŰJTÉSTÖRTÉNÉTÉRŐL A MAGYAR NEMZETI
MÚZEUM TEXTILGYŰJTEMÉNYÉNEK NÉHÁNY
KIEMELKEDŐ DARABJA KAPCSÁN*

A Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteménye jelentős középkori tárgyegyüttessel rendelkezik. A 14–16. században készült textilemlékek között találunk művészi szövegeteket, világi és egyházi öltözeteket is. A Magyarország területén fennmaradt középkori paramentumok egyik legnagyobb gyűjteményét őrzi az intézmény. A tárgyak kvalitása és száma csak olyan rangos hazai gyűjteményekéhez fogható, mint az Iparművészeti Múzeum és a nagyobb egyházi gyűjtemények. A liturgikus öltözetek régóta tárgyai a tudományos kutatásnak, bár a rájuk irányuló figyelem korántsem volt egységes és magától értetődő. A gyűjtemény néhány darabjának gyűjtés- és kutatástörténetét megismerve képet alkothatunk arról a folyamatról, melynek során szövött emlékek és hímzések napjainkra sokrétű „adathordozóvá”, tudományos ismereteink meg-megújuló forrásaivá váltak.

A középkori szövetneműk iránti érdeklődés a 19. század historizáló, múltba tekintő szellemével, a középkor művészetének felértékelődésével függ össze. Franz Bock (1823–1899) aacheni kanonok figyelmét már fiatal korában felkeltették a régi, liturgikus használatban lévő textíliák. Felismerte azt is, hogy korának termékei technikai és művészi színvonalukban meg sem közelítették a 14–16. századi szövegeteket és hímzéseket. Az egyházi művészetek ezen folyton szem előtt lévő, reprezentatív ágának nyilvánvaló hanyatlása arra indította Bockot, hogy mintákat gyűjtsön, kezdetben elsősorban paramentumokat készítő női egyesületek számára. 1852-ben feltűnést keltett Krefeldben, a Rajna-vidék selyemszövő központjában, egyházi öltözetekből rendezett kiállításával. 1853-ban a kereskedelmi minisztérium támogatásával tanulmányutakra indulhatott, melyek során Belgiumba, Franciaországba, később Itáliába és Németország távoli területeire is eljutott. Kutatásai során számos egyházi gyűjteménybe betekintést nyert, felfedezéseit, kutatási eredményeit számos hiánypótló írásban adta közre, melyek napjainkban is megbízható, értékes forrásoknak számítanak.¹ Témánk szempontjából

* Hálásan köszönöm dr. Kiss Erika munkám során nyújtott nélkülözhetetlen segítségét és hasznos tanácsait.

1 Munkásságáról bővebben I. Borkopp-Restle, Birgitt: Der Aachener Kanonikus Franz Bock und seine Textilsammlungen. Ein Beitrag zur Geschichte der Kunstgewerbe im 19. Jahrhundert. Riggisberg, Abegg-Stiftung 2008. Ugyanitt részletes bibliográfia.

legfontosabb műve: *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*.² A három kötetes, közel ezer oldalas műnek Bock különböző egyházi gyűjteményekben végzett kutatásai képezik az alapját. Elsőként mérte fel Brandenburg, Stralsund, Danzig és Halberstadt paramentumait. Munkájával korának iparművészetére, elsősorban a textiliparra, kiemelten a liturgikus használatú szövetek gyártására kívánt hatással lenni. A megismert minták technikatörténeti bemutatásával és közreadásával a művészettörténet és az ipari tervezés számára is korábban ismeretlen középkori mintakincset tett közkincsé.

Tudományos tevékenysége a középkori szövetek és hímzések gyűjtésével is kiegészült. Módszerei korunk kutatóiban okkal kelthetnek megütközést. Evelin Wetter tanulmányában³ részletesen bemutatta Bock megkérdőjelezhető eljárását, miszerint szövetdarabokat vágott ki középkori paramentumokból a brandenburgi dómban. A középkori miseruhákat öncélúan, saját gyűjteménye számára megcsonkító Bock képe azonnal más megvilágításba kerül, ha megértjük gyűjtőszennvedélyének fő motivációját. Célja nem volt más, mint az egyházi viseleteknek a középkor szellemében való megújítása, minták összegyűjtése a hazai iparművészeti tervezés és oktatás számára, valamint a textilipar fejlesztése. Gyűjteményét, melynek nagy részét a műkereskedelemből vásárolta fel, iparművészeti múzeumokban helyezte el, ami lehetővé tette, hogy a középkori minták hozzáférhetővé váljanak a tudomány, az ipari tervezés, az oktatás és a kézművesség számára is. A középkori szövettöredékek, melyeket egészen a 20. század elejéig nem műtárgyaknak, hanem sokkal inkább az ipari tervezés és művészképzés oktatási segédanyagának tekintettek, eljutottak a londoni Victoria and Albert Museumba, a berlini és bécsi iparművészeti múzeumokba is. Elkötelezett és úttörő munkájának és hosszú távú hatásának látványos példája az az ismert szarvasok és sasok alakjával mintázott selyemszövet, mellyel Brandenburgban találkozott. Bock számára különösen kedves volt a szimbolika, mely saját értelmezésében a szarvas alakjában a földi test láncában raboskodó megfáradt embert látja, aki a magasba, Isten országába vágyik.⁴ A szövet Bock könyvében való publikálása után az egyik legkedveltebb egyházi használatú textilminta lett. Több gyár is készítette változatait, melyeket akár napjainkban is megvásárolhatunk. Az aacheni kanonok korszakalkotó munkája, melyben a középkori miseruhákban látta az elvilágiasult 19. századi liturgikus öltözetek megújításának lehetőségét, a magyar katolikus értelmiség köreibe is eljutott. Blümelhuber Ferenc *Egyházi öltözék* című 1873-ban megjelent cikkében⁵ megvetéssel írt az egyházi díszöltönnel házaló kereskedő ládájából kisugárzó szellemtelen, gyakran pogányszagú csillámról. Véleménye szerint egyes misemondó ruhákból csak a színes röpülő pántlika

2 Teljes címe: *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters oder Entstehung und Entwicklung der kirchlichen Ornate und Paramente mit Rücksicht auf Stoff, Gewebe, Farbe, Zeichnung, Schnitt und rituelle Bedeutung, nachgewiesen und durch 120 Abbildungen in Farbendruck erläutert* v. Dr. Franz Bock. 3 Bände. Bonn, 1859., 1867., 1871.

3 *Wetter, Evelin: Textilforschung mit der Schere – Der Kanoniker Franz Bock zwischen Paramentenproduktion, Sammelleidenschaft und Kunsthandel*. In: *Mehr Anstand, Würde und Zweckmäßigkeit. Der Brandenburger Dom in der Romantik*. Hrsg.: Ernst Badstübner. Brandenburg, 2002. 85–96.

4 *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters* i. m. I. 55.

5 *Blümelhuber Ferencz: Egyházi öltözék*. Magyar Sion 4. (1873) 94–117.

hiányzott, hogy Pompadur asszony báli öltönyévé ne válják. Követendő példaként a krefeldi Casaretto gyárat említette, mellyel Bock is közvetlen munkakapcsolatban volt. A bécsi Carl Giani termékeit is megfelelőnek ítélte. Írásában szinte a Gesamtkunstwerk ideája elevenedett meg: „A középkori szent öltözetek többnyire többszínű szövetei a növény- és állatvilágból vett alakokkal voltak díszítve, sőt állandó szabály volt, a miseruha kereszjtét, a díszpalást és a dalmatika szalagját alakokkal és virágdísszel ékesíteni. Ezek mustrái mind stylszerűek voltak s a templom épületével teljesen megegyeztek. Valamint a templomépület tervezetében s alakzatában, úgy az önállóságra jutott nyugati selyemgyártásban is minden szigorú, komoly és érteleműs volt, de egyszersmind odamutatott a természetfölöttire, melynek szolgált. Miért is a szövetben, hímzésben az állat- és növény-symbolika ugyanaz volt, mint a templomokban; e szenteknek képleges [...] jelezésénél ugyanazon hagyományt követték, mely a kőépitmény képes jeleneteiben mérvadó volt; az öltözetek alakja, színe, kelméje egyaránt komoly volt, és a ruha rendeltetését kifejezte.”⁶

Németh Gyula a *Religio* című egyházi lap 1905-ben, 6 egymást követő számában megjelent miseruhákról szóló értekezésében, melyet még ebben az évben különlenyomatként is kiadtak, a kazulák anyagával, színével, díszítésével, hímzésével és használatával is kimerítően foglalkozik, jól láthatóan Bock említett könyvére támaszkodva. Ő is úgy látta, hogy a „középkori szövetek kimerithetetlen kincsesbányái stilszerű mintázatoknak”.⁷

Fontos látnunk, hogy textiliparunk fejletlensége miatt a hazánk területén fennmaradt tárgyak felkutatásának fő motivációja nem lehetett az ipar előremozdításának igénye. Sokkal inkább nemzetünk középkori művészetének felértékelődése vezethetett a Magyarország területén fennmaradt gazdag középkori textilemlékek felkutatásához és megismertetéséhez, melyben a magyar művészettörténet és muzeológia nagyjai mindvégig meghatározó szerepet játszottak. Franz Bock kortársa, Rómer Flóris szintén hosszú és kimerítő utazásokat tett, melyek során összegyűjtötte és ismertette a fellelt műkincseket. A középkori egyházi öltözetek meglepően nagy számban őrződtek meg a történeti Magyarország területén, elsősorban a Felvidéken és Erdélyben. A tárgyak legtöbbje a felfedezésük idején is az elsődleges felhasználók birtokában volt. A helyi, közösségi vizualitásnak szerves részeként létezett, hiszen legtöbbjük a 19. században és akár a 20. század elején is használatban volt. Rómer Flóris egyik máig ismert becses „szerzeménye” az úgynevezett tököli ornátus volt. A vecseryepalástból, kazulából és stólaból álló együttest 1864 májusában látta először Rómer, amikor is a csepeli lelkesül Tökölre utazott, hogy a templomot és az egyházi ruhákat megtekintse. Az öltözetekről 1880-ban jelent meg beszámolója *III. Frigyes császárnak a „békésnek” egyházi ruházata* címen.⁸ Bár a tárgyak igen rossz állapotban voltak Rómer felismerte jelentőségüket. Nem csak minőségi anyaguk, igényes hímzésük érdemelt figyelmet, de készítésük évszámai és az egykori adományozóra való utalások is jól kivehetőek voltak rajtuk. A pluvialén

6 Uo. 95–96.

7 Németh Gyula dr.: A miseruha anyaga. *Religio* 64. (1905) 18. sz. május 4. 138–139. 139.

8 Rómer Flóris Ferencz: *III. Frigyes császárnak a „békésnek” egyházi ruházata*. *Archaeologiai Értesítő* 14. (1880) 123–129.

is látható A.E.I.O.V. betűsor III. Frigyes jelmondatára utal és az ugyanitt feltüntetett 1448-as évszám is az ő uralkodását jelöli. (1. kép) A ritkaság számba menő datált együttest megtalálójuk többször is kiállította a fővárosban és a bihari múzeumban, majd arról is gondoskodott, hogy megfelelő gyűjteményben helyezték el. „Ezen ruhákat újakért becséréltem s az országos iparművészeti muzeumban letéteményeztem.” – írta tanulmányának jegyzetében.⁹ Nem tudjuk, hogy pontosan mikor került a múzeumba az ornátus, de 1953-ban már a Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményének műtárgyaként szerepel az együttes.¹⁰

Jellemző az is, hogy a 19. század második felében is még mindig elsődleges használati helyükön lévő tárgyak első leírásuk után a korszak nagy kiállításain kerültek ismét a tudomány látókörébe. Ekkor még nem múzeumi tárgyakként mutatkoztak meg. A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten Károlyi Alajos gróf palotájában 1876 májusában rendezett műipari és történelmi emlékkiállításán kizárólag egyházi tulajdonban lévő liturgikus öltözetek szerepeltek.¹¹ Ipolyi Arnold 60 darab tárgyat állított ki, köztük 3 darab 15. századi miseruhát. Szerepét azért is fontos kiemelni, mert Bockhoz hasonlóan szíven viselte a nők foglalkoztatásának fellendítését és az általuk készített termékek ízléses kialakítását.¹² 1886-ban Nagyváradon hímzés-gyűjteményének legszebb darabjaiból Czobor Béla rendezett kiállítást. Ipolyi karitatív, nemzetjobbító célokat is kitűző, saját rendezett gyűjteményén nyugvó kezdeményezése azonban nem talált követőkre a kortársak körében.

Hogy milyen nagy szükség volt a templomi környezetben használt textiliáknak a dicső múlt szellemében való megújítására, arra szemléletes példaként álljon itt Fieber Henrik *Egyházi fehéreneműek* című, 1917-ben a *Katolikus Szemlében* megjelent írása: „Évekkel ezelőtt Luca-napján kezdődött nálam nem a Lucaszékcsinálás, hanem a rettegéssel-teljes várakozás, mi minden kézimunkával fognak meglepni karácsonyra női rokonaim és ismerőseim. Ettől a lidércnyomástól radikális eljárással menekedtem meg. Megmondtam a mélyen tisztelt hölgykoszorú minden egyes tagjának, hogy kézimunkát semmi szín alatt sem fogadok el ajándékképpen. Lett belőle duzzogás, de én mindörökre megmenekedtem az izléstelennél izléstelenebb párnák, futók, terítők riasztó áradatától. Ha lelkipásztorkodással foglalkozó pap volnék, öles betűkkel írnam ki templomom kapujára, hogy kézimunkákkal a templomot meglepni tilos, s ha kinek ilyen szándéka van, azt jelentse be előzőleg, mutassa be a tervezetet. Mert az a legrettenetesebb csapás, ami egy jóízű egyházi férfiút érhet, midőn a jámbor női nem visszariaszthatatlan buzgósággal látja el a templomokat kézimunkáinak remekeivel. Az izléstelenség Walpurgisz-északája tombol ezen egyházi cikkek tárházában. Nem is leszen ez más-

9 Uo. 123.

10 Leltári számok: T.1953.12.1-2. Pluviálé, T.1956.283. Stóla, T.1953.14.1. Kazula, részletes leírása olvasható: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. Katalógus. Szerk.: Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde. Bp., Budapesti Történelmi Múzeum, 1987. 76–82.

11 *Bubics Zsigmond–Henszlmann Imre–Szalay Imre: A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten Gf. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlék-kiállítás tárgyainak lajstroma.* Bp., 1876.

12 *Cséfalvay Pál: Ipolyi Arnold, a műgyűjtő.* In: Ipolyi Arnold Emlékkönyv. Szerk.: Cséfalvay Pál. Bp., 1989. 93–115. 97.

1. kép
Pluviálé Tökölről
(Fotó: Sipos Enikő)

ként, míg női oktatásunk gyökerében meg nem változik s míg a jó tanító néniektől fel a tekintélyes iskolákat végzett diplomás hölgyekig egy jótékony álomban el nem feledik mindazt, amit jobb ügyhöz méltó buzgalommal megtanultak. Míg fényes kézimunkaüzletek előtt hölgyeink ezer ah és oh sóhajok között gyönyörködnek a zsidvásári munkákban, addig az egyházi ruha- és fehérneműekre sem virrad fel egy jobb napnak hajnala.”¹³

A középkori textilemlékek elemeinek ízléses felhasználása a kortársak szerint orvosolhatta volna a templomokban uralkodó ízléstelenséget, stílus és minőségbeli következetlenségeket. Mindehhez persze az is szükséges volt, hogy a tárgyak hozzáférhetőkké váljanak. Legtöbbjük ugyan ismert lehetett a helyi közösség számára, de sokkal valószínűbb, hogy kopott, sérült állapotuk miatt nem szerepeltek gyakran az istentiszteleteken. A rejtett kincsek felfedezése végül nem gyakorolt nagy hatást a magyar hímző és szövőművészetre, hiszen ezek leginkább külföldi minták, esetleg az újonnan felfedezett népművészet hatása alatt álltak. Fejletlen textiliparunk sem tette lehetővé, hogy magas minőségű szövetneműk készüljenek hazánkban. A textilemlékek felé fordított figyelem, melyet Franz Bock textilipart is támogató munkássága hívott életre, közvetve végül hazánkban is a paramentumok gyűjtéséhez, muzealizálásához vezetett. A tárgyak felfedezésével együtt értékelésük, tudományos feldolgozásuk is megkezdődhetett,

13 Fieber Henrik: Egyházi fehérneműek. *Katolikus Szemle* 31. (1917) 794–806. 794.

mely, akárcsak a tárgyak útjai a gyűjteményekbe összetett és minden esetben egyedi folyamat. A Magyar Nemzeti Múzeum középkori egyházi öltözetei közül néhánynak a gyűjteménybe vezető útja jól követhető. Ezt az olykor rögzös utat és a tárgy későbbi életét is végigkövetve a 19. és 20. század jellegzetes tárgytörténetei rajzolódhatnak ki.

A Magyar Nemzeti Múzeum legismertebb domborhímzésű kazuláját, mely Kőszegről származik, (2. kép) először Rómer Flóris írta le 1869-ben az *Archaeologiai Értesítőben* megjelent útbeszámolójában.¹⁴ A kőszegi templom értékeinek megtekintésekor legrégőbbi ereklyeként említettek és tettek Rómer elé egy Szent Erzsébet által hímzett miseruhát. A kazula alakjából, hímzéséből, alapszövetéből rögtön felismerte, hogy a tárgy nem készülhetett a 16. század első felénél korábban. A következő szavakkal írta le élményeit: „...alig győztem a miseruhát mutató egyházfit arról meggyőzni, hogy az ilyen kétségbe vonható adatokkal nem nagy szolgálatot teszünk egyházunknak, még kevésbé a régészetnek; ezen ok talán még is hatott reá, és meg is ígéré, hogy jövőre ezen miseruhát, mint állítólagosan sz.-Erzsébetét fogja a híveknek bemutatni. Egyébiránt a casula nagyon díszes; talaja arany, a lombozat vörös selymű. A hátán levő kereszt nem áll, mint szokás, egy hosszú függélyes és egy keresztlapból, mely több szentet egymás fölött és oldalt tüntet elő, hanem a közepét minden keret nélkül [...] a boldogságos szűz foglalja, mely a hold szarván állva, gyönyörűen hímzett alsó ruhája fölött természetesen redőzött köpeny szélét jobbjával emeli, míg a meztelen kisdéd balján nyugszik. A kiömlő szent fény lángalakú, mint azt az osztrákház alatti magyar érmeken látjuk. Két repülő angyal nyílt, ívezetes koronát tart feje fölött. A fej fölötti téren levő négy lobban sz. Anna ül, de nem, mint még a XV. században látjuk, hogy ölében leánya a b. szűz, ennek ölében pedig a kisdéd Jézus ül, mit a németek Selbdrittnek harmadmagával-nak neveznek, hanem jobbján a meztelen kisdéd Jézus, bal térdén pedig a sz. fényű kis Mária ül. A középső nagy kép feje irányában ismét két négy lob van alkalmazva, a jobb oldaliban ifjú arczczal evang. sz. János ül, bal oldalon pedig sz. Endre, két kezével az előtte álló ferde kereszt ágait tartva, a b. szűz alatt annak atyja Joachim áll mintegy caryatid alakban a középső képet tartva. A hold alatti talapzat körül még néhány angyalfő is észlelhető. Az egész valóban díszes hímzés majd hüvelyknyi magasságú arany domborművezetű, és a talajra reá van varva, hajdan a casula kelméje maga gyöngyökkel és egyéb drágaságokkal volt ékesítve, melyeknek azonban egy része már 1674-ben hiányzott. Ezen egyházi készlet egyedül egyszer használtatik egy évben, tudni illik november 19-én, sz. Erzsébet napján.”¹⁵

A leírást követően a tárgy ismertté vált a művészettörténet számára, de sokáig nem került közgyűjteménybe. A tárgy megszerzésére irányuló erőfeszítések 1908-ban kezdődtek meg, amikor is Hampel József, a múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatója október 13-i levelében¹⁶ Wittinger Antalnál a Vas megyei monográfia készítőjénél érdeklődött a könyvben is említett, és egy nem túl jó minőségű fényképpel is bemutatott

14 Rómer Flóris: Három nap hazánk északnyugati határán. IV. Kőszeg. *Archaeologiai Értesítő* 1. (1869) 14. sz. 277–283.

15 Uo. 281–282.

16 Magyar Nemzeti Múzeum Irattár, Érem- és Régiségtár iratai (továbbiakban MNMI ÉRT) 125/1915.

2. kép

Kazula Kőszegről

(Fotó: Kardos Judit)

kazuláról. Egy ismerőse révén arról értesült – írta –, hogy az ez idő szerint Szombat-helyen kiállított darabtól hajlandó lenne megválni a plébánia. Mielőtt a plébániához fordulnának, szeretnének meggyőződni a hír igazáról, és hogy lehetséges lenne-e 24 órára Budapestre hozni tanulmányozás céljából. Hampel 15. századi domború hímzés-ként azonosítja a rosszminőségű fénykép alapján, szövetét maximum 100-150 évesnek tartja. Az eredeti darab tanulmányozása elengedhetetlen.

Hampel József 1908. november 30-i levele¹⁷ Kincs Istvánnak Kőszegre: örömmel nyugtázta a korábban kapott levelet, miszerint a plébánia elképzelhetőnek tartja a

¹⁷ MNMI ÉRT 125/1915.

kazula közgyűjteménybe kerülését. Miután úgy látja, hogy a darab korábban kért, Szombathelyről Budapestre való szállítása nem volt megoldható, továbbra is egy jó minőségű fényképet szeretne kapni róla. Javasolja továbbá, hogy a püspök úr nevezzen meg szakembereket, akik a tárgy becsértékének meghatározásában részt vesznek. Azt kéri, hogy a szakértők jártasak legyenek ily becslésekben és hasonló emlékek értékelésében.

A sokáig húzódó egyeztetések végére csak 1915-ben kerülhetett pont, amikor is halatlanul magas 12.000 koronás vételárért, melyet 6 éven keresztül egyenlő részletekben törleszthettek, a múzeum meg tudta vásárolni a darabot. A kialakult magas ár oka az lehetett, hogy a kazulát az Iparművészeti Múzeum is meg akarta venni két évvel korábban 6000 koronáért, és a 90-es években 12.000 koronát adott volna érte egy külföldi vásárló.¹⁸ Kincs István levele 1915. június 2-án: „büszke örömmel tölt el, hogy a másik elvégre méltó helyére talált: őszintén mondom mindig félttem, hogy saját szegénységünk miatt külföldre talál kerülni.”¹⁹ Egy későbbi levélben kérte, hogy a szerződésben rögzítsék: a szóban forgó miseruha az országos múzeum jegyzékében „Kőszegi kazulaként” szerepeljen.²⁰ 1916-ban a Rudich-alap kamatait kérte a múzeum, hogy törleszthesse a részletet, mivel a háborús helyzet ellenére „a szóban forgó casula megvétele a tárgy kiváló műbecsénél fogva mulaszthatatlan múzeumi érdek volt.”²¹

Megfigyelhető, hogy a domború hímzéseket nem értékelik túl nagyra a 19. században. Jakob von Falke a hímzés szobrászathoz való hasonulásáról panaszkodott.²² A domborműszerű hímzéseket, melyek a 14. században jelenhettek meg, elítéli. A káros folyamat odáig fajult szerinte, hogy kitömött figurákat applikáltak fel az ornátusokra. Mindennek következménye, hogy a díszítés teljesen elvesztette hímzés jellegét és képtelen idomulni az alapszövet mozgásához, nem vet ráncot és úgy viselkedik, mint egy fából faragott dombormű. Ilyen jellegű hímzéseket Bock gyűjteményében is alig találunk, és minden bizonnyal a negatív megítélés miatt sem talált követőkre a 19. század kézművességében.

Az 1930-ban megrendezett egyházművészeti kiállítás miseruháinak kapcsán Layer Károly még mindig nem tudott teljesen szabadulni Falke ítéletétől: „A XV. század utolsó negyedében miseruháinkon a hímzés sokszor plasztikával párosul. Ezek a plasztikus hímzések bármennyire pompás és technikai szempontból elismerésre méltó munkák, mégis a hímzés-művészetnek a gotikus korszak legvégén beállott dekadenciájáról tanúskodnak. Izlés szempontjából valóban kifogásolhatók a miseruha hátrészére felrakott, olykor gyöngyökkel is kivarrott szövetbabák.”²³

18 MNMI ÉRT 125/1915.

19 MNMI ÉRT 125/1915.

20 MNMI ÉRT 125/1915.

21 MNMI ÉRT 303/1916.

22 Falke, Jakob von: *Geschichtliche Gang der Stickerei bis zu ihrem Verfall im Anfange des 16. Jahrhunderts*. Zeitschrift für bildende Kunst 4. (1870) 233–240., 273–282. 282.

23 Layer Károly: *Az Iparművészeti Múzeum egyházművészeti kiállítása. II. Textilmunkák*. Magyar Művészet 6. (1930) 311–324. 315.

A Sztropkón talált miseruha már feltűnésekor elnyerte a szakértők elismerését és csodálatát. (3. kép) A nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő műtárgy az ezredéves kiállítás történelmi csoportjának egyik lovagtermében²⁴ elhelyezett vörös bársony kazula, melyet a Zemplén megyei Sztropkó község római katolikus temploma küldött be.

A tárgygal részletesebben Pogány Kálmán foglalkozott az *Archaeologiai Értesítő* 1907-ben megjelenő számában.²⁵ Ismertette, hogy a kiállítást követő 10 évben senki nem vállalkozott a tárgy részletes leírására és kutatására. A kétkötetes millenniumi dísmunkában sem olvasható róla még egy rövid említés sem. Pogány csupán Czobor Béla rövid leírását ismeri, melyből azonban a miseruha jelentőségére lehetett következtetni.²⁶ „A XV. századból való emlékek sorában az első helyet érdemel” – írta Czobor 1898-ban, megemlékezve a millenniumi kiállítás jelentős egyházi emlékeiről.²⁷

Pogány figyelmét a kazulára Éber László hívta fel, aki közbenjárt a Szépművészeti Múzeum igazgatójánál, dr. Kammerer Ernő miniszteri tanácsosnál a miseruha kölcsönzése érdekében. A tanulmányozás tehát Budapesten, dr. Fischer-Colbrie Ágoston kassai megyéspüspök engedélyével vált lehetővé.

Az ikonográfia és stíluspárhuzamok keresése mellett a proveniencia kérdésével is foglalkozott Pogány, aki szerint a kazula a várat a 16. és 18. század között birtokló Pethő családtól került a templomba. A többszörösen javított, toldozott-foldozott belésen alig kivehető felirat olvasható: „1693. Ifjabb Barkoci Júlianna”. A nemes hölgy édesanyjának második férje volt Pethő Ferenc. További levéltári kutatásokra a szerző nem vállalkozott, vizsgálódásait inkább a hímzés technikai és az ábrázolatok művészi sajátosságai kötötték le.

Végkövetkeztetése: a készítés ideje a 15. század harmadik negyede (1450–1475), helye Flandria, legfontosabb párhuzama: a Rogier van der Weydennek tulajdonított beaune-i oltárkép, mely 1443–1448 között készülhetett.

Két évvel később Kemény Lajos szintén az *Archaeologiai Értesítőben* adta közre *Hol készült a sztropkói casula?* című írását.²⁸ Gyűjtéséből világossá vált, hogy Kassán nagyon sok adat maradt fenn a gyöngyfűzőkről és hímvarrókról, akik jellemzően egy céhet alkottak. „A mesterség üzésének ennyi emlékezete, a reánk maradt egyházi ruhák sokasága és kiválósága valószínűvé teszik, hogy a sztropkói casula hazánkban és pedig Kassán készült...”²⁹ Az előképek szerinte is a Németalföldre mutatnak, de ez nem bizonyítja, hogy a tárgy ott is készült. Hiszen a magyar gyöngyfűzők is megfordultak a burgundi hercegi udvarban. Írásában világosan megmutatkozik az az igény, hogy a bizonyíthatóan nem külföldről származó darabokat magyar mesterek munkájának, hazai készítésűnek fogadtassa el a kutatás.

24 Vajdahunyad vár, I. em. 42. szekr. 1507. sz.

25 Pogány Kálmán: A sztropkói miseruha. *Archaeologiai Értesítő* 27. (1907) 411–431.

26 Uo. 413.

27 Czobor Béla: Egyházi emlékek a történelmi kiállításon. Bp., 1898. 75.

28 Kemény Lajos: Hol készült a sztropkói casula? *Archaeologiai Értesítő* 29. (1909) 218–221.

29 Uo. 220.

3. kép

Kazula Sztropkóról

(Fotó: Kardos Judit)

A hímzés készítési helyétől függetlenül a kazula művészi értékét felismerték, és már 1907-ben megkezdődtek a tárgyalások a tárgy közgyűjteménybe kerüléséről. A kazulát 1907. január 8-án küldték át a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába a hozzá tartozó két manipulus és egy stóla társaságában. A tárgy olyan fontosnak bizonyult, hogy „a Nemzeti Múzeum kénytelen lesz érte jelentékenyebb összeget adni” – írta Hampel,³⁰ és az 1908-as költségvetés kiegészítését kérte. Az ügy rendeződéséig az intézmény őrizte a kazulát. A folyamat része a vételár megállapítása, mely Fischer-Colbrie püspök óhaj-

30 MNMI ÉRT 458/1907.

tása szerint Radisics és Kammerer igazgatók és Hampel együttes becslése alapján történt.³¹ Az egyházgondnok által 1907. december 23-án írt levél a türelem megfogalmazásáról tudósít, a több mint egy éve húzódó ügy lezárásaként a paramentumok visszaszállítását kérték.³² Január 8-án Hampel József levelet írt Kammerernek, melyben a költségvetés elfogadásáról tudósított.³³ A szakértők 4500 koronát állapítottak meg vételárként, melyet két részletben fizetnek majd ki: 3000 és 1500 koronát 1909-ben.³⁴

A két bemutatott példából kiderül, hogy a középkori textíliák létezésének tudomásul vétele után csak évtizedekkel később kerülhetett sor muzealizálásukra és tudományos feldolgozásukra. A megkésettég okáról 1907-ben Pogány Kálmán *A sztropkói miseruha* kapcsán a következőképpen gondolkodott: A megnövekedett érdeklődés oka szerinte az, hogy a közelmúltban sok műtárgy került elő. A festészet vizsgálata is kiegészült a könyvfestészet, a szövés és a hímzés vizsgálatával. Míg a fotómechanikai sokszorosító eljárásoknak köszönhetően a könyvfestészet megkapta a neki járó elismerést, addig a textilművészet még mindig elkerülte a kutatók figyelmét. Mellőzöttségének okai szerinte az „emlékek általánosnak mondható erősen kopottas állapota, másrészt pedig az a körülmény, hogy ez – minden kiválósága mellett is – csak alárendelt, önmagában fejlődésképtelen művészet, melyről történetileg kimutatható, hogy virágkora mindenütt a szorosabb értelemben vett festészeté után következett. Ezenkívül igen gyakori termékei között a csupán munkailag vagy anyaga miatt becses, de művésziség dolgában teljesen gyatra, értéktelen példány.”³⁵ Belátta azonban, hogy néhány esetben győztesként kerül ki a textiltermék a festéssel szemben.

A hímző- és szövőművészet rehabilitációja tehát nem történhetett meg addig, amíg csak a festészet és bizonyos esetekben a szobrászat szegényes, elfajzott lenyomataként tekintenek rá. A változás egyik feltétele a fennmaradt műtárgyállomány összegyűjtése, melyre Radisics Jenő már 1886-ban utópisztikus álomnak ható javaslatot tesz.³⁶ Elképzelése szerint hazánk összes régi templomi szerelvényeit egy helyen páratlan sorozattá kellene egyesíteni, mely a magyar egyház fényes múltját hirdetné. A másik fontos feltétel a megfelelő reprodukciós technikák megléte. A példákból is jól látszik, hogy a rossz minőségű nyomatok, melyek a festészet tanulmányozásához talán megfelelőek, biztosan nem alkalmasak a sokkal összetettebb és sokrétűbb technikákat felvonultató hímzések tanulmányozásához. A tárgyakkal kapcsolatos tudományos vizsgálatokhoz ezért elengedhetetlen magának a tárgynak a vizsgálata. Míg a feltételek nem álltak rendelkezésre, addig a hímző- és szövőművészet csak a festészet árnyékában, a nagy műfaj mostohagyerekékként létezhetett, hiszen nem alakulhatott ki a műfaj időálló tipológiája, technikai jellegzetességeinek korszerű vizsgálata és ennek következtében az a kánon, amibe a mesterség beilleszkedhetett.

31 MNMI ÉRT 472/1907.

32 MNMI ÉRT 22/1908.

33 MNMI ÉRT 22/1908.

34 MNMI ÉRT 46/1908.

35 Pogány K. i. m. 411.

36 Radisics Jenő: *Miseruha*. Művészi Ipar 1. (1885–1886) 4. sz. 167–169.

A muzealizálás megkésettységéről és a 20. század gyűjtési gyakorlatáról részletesen tájékoztat Divald Kornél *Bujdosó műkincsek* címen, az 1930. évi egyházművészeti kiállítás kapcsán, *A Műgyűjtőben* megjelent írásában.³⁷ Megemlítette, hogy volt idő, amikor közgyűjteményeink vezetői középkori magyar festményt vagy szobrot följajló emberekkel szóba sem álltak. „S a régi Felső-Magyarországon még 25-30 év előtt is régiségek rendszeres gyűjtésével csak többnyire bécsi egyházi műkereskedők ügynökei s osztrák és csehországi múzeumok megbízottai foglalkoztak. Felvidéki kutatásaim közben nem egy helyen emlegettek egy Mihalovics nevű bécsi utazót, aki egyházi fölszerelésekkel kereskedett s újért cserébe ládászámra szerzett és szállított ki az országból középkori miseruhákat és ötvösműveket. Szinte biztosra vehetjük, hogy amikor ismeretlen eredetű középkori miseruhával osztrák magán- és közgyűjteményekben találkozunk, az mind így és más hasonló módon került oda Magyarországról, ahol a középkorban az egyházi és világi öltözetek pompája oly általános volt, mint kevés nyugateurópai országban.”³⁸ Csalódottan jegyezte meg, hogy 1903-ban megjelent Szepességet ismertető könyve sem talált nagy visszhangra, a fellehető műkincsekért nem kapkodtak a közgyűjtemények. Csak Varjú Elemér lépett fel a felvidéki tárgyak megszerzésért, jóval később. Pedig a használatból kikopott, a falu népe számára értéktelennek tűnő középkori egyházi felszerelésekhez sokszor ingyen is hozzá lehetett jutni. Gyűjtőkörútjairól a következőképpen számol be: „Rokiton a torony nyílt pitvarában, a Szent Mihály lován összegöngyölyítve fekete vászon koporsótakaró hevert s hogy szétbontottam, rávarrt XIV. századbéli hímzett kazula kereszt tűnt elő ciprusi aranyfonállal varrott csigás alapon, színes selyemmel hímzett Passió jelenetekkel.”³⁹

Az első világháború alatt a Magyar Nemzeti Múzeum sokat tett azért, hogy ezekben a vészterhes időkben gyűjteményében biztonságba helyezze a még egyházi tulajdonban lévő, veszélyeztetett középkori egyházi öltözeteket. 1915. február 4-én a Nemzeti Múzeumból a következő levelet küldték a zalahágysági plébánosnak:

„Főt.(iszteletű) Plébános Úr!

Nagyemlékű elődöm Rómer Flóris egyik archeológiai dolgozatából tudom, hogy a zalahágysági plébániának volt egy régi casulája, amelyet hátán hímzett, Sz. Péter és Sz. András alakjával ékes kereszt díszített. Miután a M. N. Múzeum régi egyházi ruhái között egy sincs, amely a Dunántúlról származnék, bátor vagyok azzal a kérelemmel fordulni [...], kegyeskedjék tudatni velem, megvan-e még ez a régi ruhadarab s ha igen, méltóztatnék-e azt egyenlőre megvizsgálás céljából a Múzeum igazgatóságához beküldeni.”⁴⁰ Sajnos a levélre nem érkezett válasz.

1916. november 16-án a vágthapocai római katolikus plébániának írtak a múzeumból egy középkori kazula ügyében. Kérték, hogy a használaton kívüli középkori kazulát illő összeg fejében engedjék át a múzeumnak, ahol is látogatók ezreinek fogja okulását és gyönyörködését szolgálni. Megemlítették, hogy van már ugyan egy kisebb gyűjtemény 15–16. századi öltözetekből a múzeumban, de egy sincs az ország északnyugati részé-

37 Divald Kornél: *Bujdosó műkincsek*. *A Műgyűjtő* 4. (1930) 6–7. sz. június–július 173–175.

38 Uo. 173.

39 Uo. 174.

40 MNMI ÉRT 41/1915.

4. kép

Kazula Szepeshelyről

(Fotó: Kardos Judit)

ről. A megkeresésre ez esetben érkezett válasz: a plébános véleménye szerint a kazula középső része a 17. századból származik, a többi későbbi kiegészítés. Közölte továbbá, hogy a kazula most is használatban van, és sokan megtekinthetik, elsősorban akkor, amikor a templom kápolnájában közszemlére kitett Bosnyák Zsófia, Wesselényi Ferenc nejének épségben maradt holttetemét megnézik. A hagyomány szerint a kazula régi hímzése Bosnyák Zsófia munkája és adománya, ezért sem adhatják el.⁴¹

41 MNMI ÉRT 279/1916.

1916. november 21-én a sopronkeresztesi plébániát keresték meg egy régi miseruha ügyében. Merényi Lajos hercegi tanácsostól értesült róla a múzeum, hogy a plébániának van egy használaton kívüli régi miseruhája. Először a ruha elküldését kérték. Válasz ez esetben sem érkezett.

Megvalósult szerzeményezés is történik a háború alatt vagy még előtte, minden esetre 1917-ben leltároznak be paramentumokat a liptónádasdi és a szepeshelyi római katolikus egyháztól. Sajnos ezen gyűjtések iratanyaga eddigi ismereteink szerint nem maradt fenn a múzeum Irattárában. Liptónádasdról két 15. századi kazula és kiegészítők kerültek a gyűjteménybe, melyeknek hímzett díszítésük nincs.⁴² Szepeshelyről négy kazulát és egy stólat ismerünk.⁴³ A csoport kiemelkedő darabja a T.1917.42.4-es számú miseruha. (4. kép) Piros, arannyal átszőtt selyemszöveve Itáliában készülhetett, míg keresztjének hímzett képei közép-európai hímzőműhely alkotásai. A Szent Anna harmadmagával ábrázolást a keresztszárakon elhelyezett adoráló angyalok övezik. Alul Szent Katalin és az ugyanolyan építészeti keretbe helyezett Szent Margit megcsonkított alakja látható. A szintén szepeshelyinek tartott T.1953.145-ös leltári számú kazula bársonya különösen megkapó lehetett egykor, sajnos mára már erősen megkopott. (5. kép) Jól kivehető hímzése is kimagasló minőségű kézműves munka és átgondolt a képi megfogalmazás is.

A múzeumok gyarapodását is gátló középkori egyházi textíliák iránti megnövekedett kereslet egyrésztől kivételesen magas kvalitásukkal függött össze, melyet a Bock könyvét és munkásságát már jól ismerő generációk egyre inkább értékelték. A sokszor nem csak művészi kidolgozottságukban, de alapanyagukban is rendkívül értékes, autentikus, eredeti környezetükben megőrzött tárgyak keresett gyűjtői darabokká váltak. Egy sajátos piaci helyzet kialakulásával pedig a közgyűjtemények és a magángyűjtők között is egyfajta versengés indult meg, mely különösen az első világháborút követve a tulajdonosi szerkezet átrendeződéséhez vezetett.

A trianoni tragédia után a külföldre szakadt országrészekén maradt műtárgyak kapcsán a következőket jegyzi meg Divald Kornél: „Az összeomlás után remélni sem igen mertem, hogy az általam évek során át felkutatott s a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben és egyebütt bemutatott műkincseket valaha is viszontlátom. S íme, pár év óta egymás után kerülnek át csonka országunkba az elszakított részek főleg magyar vonatkozású emlékei: régi miseruhák, kelyhek, egyéb ötvösművek, bútorok, miniatúrák könyvek. Élelmes fiatal emberek, akikből nem egy ígérkezik nagystílusú műkereskedőnek, sorra járják közgyűjteményeinket elszakított országrészeink régiségeivel. De odavaló községek, hatóságok részéről is jönnek, ha nem is közvetlenül, ajánlatok.”⁴⁴ Liptó község templomának középkori felszereléseiről is megemlékezik, melyet egyik közgyűjteményünknek ajánlottak fel, azonban forráshiány miatt nem vették meg: „S az a holmi, amelyet 15-20 év előtt új fölszerelési tárgyakért cserébe vajmi olcsón lehetett volna megszerezni, szégyenes javadalmazásuk miatt szintén csak vajmi ritkán kerül közgyűjteményeinkbe és

42 T.1917.37.1. Kazula, T.1917.37.2. Kazula, T.1937.3. Stóla, T.1937.4. Manipulus, T.1917.37.5. Palla

43 T.1917.42.1. Kazula, T.1917.42.2. Kazula, T.1917.42.3. Stóla, T.1917.42.4. Kazula, T.1917.42.5. Kazula

44 Divald K. i. m. 175.

5. kép
Kazula Szepeshelyről
(Fotó: Kardos Judit)

tovább vándorol, el Párisig, ahol, úgy hírlík, különösen az elszakított országrészeinkből származó középkori miseruháknak és egyéb textilis emlékeknek van jó piacuk.”⁴⁵ Jellemző az is, hogy kiállításokon sem szerepelnek túl gyakran középkori miseruhák.

45 *Divald K. i. m. 175.*

Az 1907. évi amatőr gyűjtők kiállításán⁴⁶ nem sok textil szerepel, néhány szövet, de elsősorban csipkék. Az 1930. évi egyházművészeti kiállításán⁴⁷ viszont már múzeumi tárgyak is láthatóak. Örömmel jegyzi meg Divald, hogy az 1930. évi egyházművészeti kiállításán sok amatőr gyűjtő is feltűnt. Nekik fontos feladatot szánt: „Addig, amíg a viszonyok megjavulnak s a közgyűjteményeink ismét legalább a háboru előtti mértékben jutnak javadalmazáshoz, gyűjtőinknek elsősorban a csonka határainkon túl mozgósított műkincsek megszerzésére kellene törekedniök, amelyek kivitelét elszakadt országrészeink mostani urai alighanem épp magyar jellegük miatt túrják. Magyar áldozatkészség emlékei ezek, magyar ízlés és magyar lélek tükröződik rajtuk. S.O.S.”⁴⁸

A kiállításán nem szerepeltek Nemes Marcell tárgyai, de hagyatékának 1931. és 1933. évi katalógusából tudjuk,⁴⁹ hogy az egyik legnagyobb magánkézben lévő középkori textilgyűjteménnyel rendelkezett. Kiállított viszont Dr. Delmár Emil és Herzog Mór is. Az utóbbi tulajdonában 4 darab középkori miseruha volt. Jellemző, hogy nem szakrális használatuknak megfelelően, sokkal inkább dísz tárgyként, esztétikai minőségüket értékelve kezelik őket a műgyűjtők. Enteriőrfotókon látszik, hogy fali díszként, szobrok talapzatának ékeként helyezik el a paramentumokat.

A második világháború után megfigyelhető, hogy a tárgyak jó része megtalálta az utat a közgyűjteményekhez. Gyűjtésük jórészt lezárult, feldolgozásuk, inventarizálásuk, állagmegóvásuk folyamatban van. A muzeológusok figyelmét leköti a gyűjteményekbe érkező nagymennyiségű és nagyon eltérő minőségű anyag kezelése. A Magyar Nemzeti Múzeumban V. Ember Mária a gyűjteményépítés fontos, de tudományos kutatásokra nem sok időt és lehetőséget kínál, kimerítő munkája mellett máig érvényes megállapításokat fogalmazott meg.⁵⁰ A múzeum úrihímezéseit közreadó könyve megírása mellett a régészeti textiliák vizsgálata terén is úttörő szerepet játszott. Csernyánszky Mária is foglalkozott a középkori liturgikus öltözetek kérdésével elsősorban az esztergomi paramentumokkal.⁵¹ Őket megelőzve Bárányné Oberschall Magda kisebb válogatást adott közre magyarországi miseruhákról.⁵²

1987-ben a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437* című kiállításán jelenhettek meg hosszú idő után újra a Magyar Nemzeti Múzeum középkori miseruhái. A katalógus⁵³ számára Wehli Tünde írta le a figurális

46 Csányi Károly: A budapesti amateur gyűjtemények kiállításának lajstroma. Iparművészeti Múzeum, Bp., 1907.

47 Régi egyházművészet országos kiállítása 1930. május–szeptember. Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, Bp., 1930.

48 Divald K. i. m. 175.

49 Helbing, Hugo: Sammlung Marzell von Nemes. München, 1931.; Helbing, Hugo: Sammlung Marzell von Nemes. München, 1933.

50 A Textilgyűjtemény kiemelt darabjai között a középkori miseruhákat is megemlíti. V. Ember Mária: Régi textiliák. Bp., 1980.

51 Csernyánszky Mária: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár paramentumai. Bp., 1933.

52 Bárányné Oberschall Magda: Magyarországi miseruhák. Bp., 1937.

53 Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. II. Katalógus. Szerk.: Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde. Bp., 1987.

díszítésű, hímzett miseruhákat,⁵⁴ írásaiban az ábrázolások ikonográfiájával és a táblakép és miniatura festéssel való összevetéssel foglalkozott első sorban. Kovács Éva pedig a tököli ornátust mutatta be a rá oly jellemző alapossággal és szakértelemmel.⁵⁵ A kötetben üdítően hatnak Sipos Enikő restaurátor technikai megfigyelései a Tökölről származó darabokról és a „szentlekes” kazulákról.⁵⁶ A Magyar Nemzeti Múzeum két Szentlélek-motívumos alapra applikált kazulát őriz, melyek a kassai Szent Erzsébet templom birtokában voltak. (6. kép) A 2006. évi Zsigmond-kiállítás alkalmával egy korszerű, nemzetközi együttműködés keretében Evelin Wetter, az Abegg-Stiftung munkatársa és Sipos Enikő közösen írták le a Magyar Nemzeti Múzeum tárgyait.⁵⁷

A restaurátorok és közvetítésükkel a természettudományos vizsgálatok bekapcsolódása a középkori textíliák vizsgálatába a technikatörténeti megfigyelések hiányosságainak csökkentésében jutottak jelentős szerephez. Ezen felül a fémszál, színezék és szövés technikai vizsgálatok a készítés helyének, idejének pontosabb meghatározásban segíthetnek. A készítéstechnikai megfigyelések akár műhelyek meghatározását, műhelykapcsolatok elemzését is lehetővé tehetik. Ma már ismerjük a minták átmásolásának technikáját, adaptálásuk néhány megnyilvánulási formáját.⁵⁸ Tudjuk, hogy számos műhely a figurális alakok kihímzésére szakosodott, melyekből aztán a megrendelői igényeknek megfelelően egy másik műhelyben állították össze a végleges paramentumot.⁵⁹ Mindezen felismerésekhez nélkülözhetetlen a külföldi gyűjtemények anyagának és kutatási eredményeinek megismerése és a nemzetközi projektekbe való bekapcsolódás is. A célirányos kutatást segíti továbbá a tárgyakhoz való viszonyulás megváltozása is. Míg korábban egy sokszorososan javított, átalakított textíliát vizsgálva elsősorban az eredeti állapotot és szándékot igyekeztünk felfedni, és nagy sajnálkozással tekintettünk az ősi egységet, eredeti szándékot sárba tipró, barbár változtatásokra, megfélekedtünk a tárgy „kulturális memória-tároló”⁶⁰ funkciójáról,

54 Uo. 320–321., 328–330. Kat. sz.: F.4. Kassai kazula, ltsz.: T.1953.147., F.5. Kazulakereszt, ltsz.: T.1953.164., F.6. Misepalást Bártfáról, ltsz.: T.1953.145.

55 Uo. 76–82. Kat. sz.: Zs.53. A tököli ornátus, ltsz.: T.1953.12.1-2.

56 *Sipos Enikő*: Technikai megfigyelések a Magyar Nemzeti Múzeum szentlélek-motívumos alapra applikált hímzéseiről. In: *Művészet Zsigmond király korában* i. m. 321–328.

57 *Sigismundus rex et imperator*. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk.: Takács Imre. Budapest–Luxemburg, 2006. 630–635. Kat. sz.: 7.73. Kassai kazula, ltsz.: T.1953.147., Kat. sz.: 7.74. Szepeshelyi kazula, ltsz.: T.1953.145., Kat. sz.: 7.75. Bártfai kazula, ltsz.: T.1953.161. Kat. sz.: 7.77. Kazulakereszt életfával, ltsz.: T.1953.143. Kat. sz.: 7.78. Kazulakereszt a megfeszített Krisztussal, Mária Magdolnával és a prófétákkal, ltsz.: T.1953.164.

58 *Wetter, Evelin*: *Mittelalterliche Textilien III. Stickerei bis um 1500 und figürlich gewebte Borten*. Riggisberg, 2012. A mű bevezetőjében (29–40. oldal) olvashatunk a minták átmásolásának technikájáról.

59 *Bergemann, Uta-Christiane*: *Serial Production of Embroidered Orphreys in the Late Middle Ages*. In: *Iconography of Liturgical Textiles in the Middle Ages*. Ed.: Evelin Wetter. Riggisberg, 2010. 117–182.

60 *Wetter, Evelin*: „...some of the most beautiful priests' vestments I have seen any where...” [Bevezető.] In: *Liturgische Gewänder in der Schwarzen Kirche zu Kronstadt in Siebenbürgen*. [A tanulmányok összefoglalója.] Riggisberg, 2015. 67.

6. kép

Kazula Kassáról

(Fotó: Kardos Judit)

mely csak a *longue durée* szellemében vizsgálható eredményesen. A korábbi kutatás legtöbbször felismerte ugyan az átalakításokat, de nem tulajdonított nekik nagyobb jelentőséget. Míg számunkra az adott korhoz való adaptálásuk, fennmaradásuk egyetlen esélyének tűnik. A változásokat beszédesen magukon viselő jellegük pedig fontos információt jelent az adott kor művészethez, örökséghez, liturgiához, hagyományhoz való viszonyában. Napjainkban már elengedhetetlen, hogy vizsgálatunk kiindulópontja mindenkor maga a tárgy legyen, hiszen egyfajta „mrevlemezként” működve az őriz magában információt a készítéséről, de további életéről is. A tárgyak gyűjtéstörténetének vizsgálata szintén része annak a közel két évtizede megjelent irányzatnak, mely nagy hangsúlyt fektet az emlékek jelenünkig vezető útjának egyszersmind „fennmaradás

történetének”. Tárgyak gyűjteménybe kerülésének ideje, módja és a gyűjtemény jellege mind-mind nyomot hagyhat a tárgyon, így azt értő módon vizsgálva a tárgy múltjának töredékei visszakövetkeztethetők is lehetnek. Ezen túlmenően a tárgyakon végzett változtatások beszédes forrásai az adott kor kereskedelmi, gyűjtői és kutatói hozzáállásának.⁶¹ Az iparművészetben belül azok a műfajok, melyek nagyon értékes alapanyaggal dolgoznak, különösen eredményesen vizsgálhatók olyan módszerrel, mely az előkerült írott forrásokat a műtárgyak fizikai tulajdonságaival együtt vizsgálja. Az ötvöstárgyak és a szintén luxus anyagnak számító textilek esetében a különböző javítások, restaurálások, kiegészítések, csonkítások is különösen fontos információt hordozhatnak. A textíliák hazai kutatástörténetében a koronázási palást hazaérkezése és a röviddel azután megkezdődő tudományos vizsgálatok jelentették a fordulópontot. A szövött és hímzett emlékekkel csak elvétve, de nagy hozzáértéssel foglalkozó Kovács Éva a kutatás kezdeményezőjeként, a pannonhalmi másolat⁶² ismeretében már megfogalmazott kérdésekkel rendelkezett a palástról. Felismerte, hogy műtárgyak korszerű vizsgálata és kutatása már elképzelhetetlen a művészettörténészek és restaurátorok összehangolt, egymás munkáját kiegészítő együttműködése nélkül. Ilyen példaértékű műhelymunka hazai eredménye *A magyar királyok koronázó palástja* című könyv.⁶³ A kötetben közkinccsá tett kutatási eredmények a történelmi ereklyével való közvetlen kapcsolat eredményeként valósulhattak meg. A tudományos feldolgozás során a történetiség fontosságát követve dokumentálták a tárgy életében, állapotában bekövetkezett változásokat és a restaurálás során sem az eredeti állapot visszaállítására törekedtek, hiszen a készítést követő minden egyes öltés a tárgy és a magyar történelem része. Hasonló műhelymunkaként zajlott le az Esterházy-gyűjteményben fennmaradt textilemlékek szakszerű feldolgozása is.⁶⁴ A nagyszabású kiállítással és a hozzá tartozó katalógus megjelentetésével zárult tudományos projekt során sor kerülhetett bizonyos attribúciók és készítési idők tisztázására is.

A textilemlékek korszerű, több tudományterületet is érintő kutatásában megalapítása óta vezető erőként vesz részt az Abegg-Stiftung. A svájci székhelyű intézet, melynek az alapítók, Werner és Margaret Abegg által meghatározott feladatai közé tartozik: a gyűjtemény- és szakkönyvtár gyarapítás, a gyűjtemény tárgyainak gondozása, kiállítása és restaurálása mellett a tudományos feldolgozás és az oktatás is. A tárgy adott állapotából kiinduló, egész gyűjteményeket bemutató nagy vállalkozás volt az Abegg-Stiftung által koordinált brandenburgi dóm paramentumainak vizsgálata. A brassói miseruhákat feldolgozó kötet 2015-ben jelent meg.⁶⁵ A nemzetközi együttműködés eredményeként megvalósuló többéves kutatómunka a textilemlékekben megőrződött, és sokáig rejtve maradt ismeretek példaértékű kibontása és közreadása.

61 *Wetter, E. Mittelalterliche Textilien* III. i. m. 23.

62 *Kovács Éva: Casula Sancti Stephani Regis. Acta Historiae Artium* 5. (1958) 181–221.

63 *A magyar királyok koronázó palástja*. Szerk.: Bardoly István. Veszprém, 2002.

64 *Az Esterházy-kincstár textíliái az Iparművészeti Múzeumban. Thesaurus Domus Esterhazyanae. II.* Szerk.: Pásztor Emese–Bardoly István. Bp., 2010.

65 *Wetter, Evelin: Liturgische Gewänder in der Schwarzen Kirche zu Kronstadt in Siebenbürgen. Riggisberg*, 2015.

ON THE RESEARCH AND COLLECTING HISTORY OF MEDIAEVAL VESTMENTS
THROUGH OUTSTANDING EXAMPLES FROM THE TEXTILE COLLECTION OF THE
HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

A growing interest in mediaeval textiles appears in the middle of the 19th century. Franz Bock, canon of Aachen was amongst the first to devote attention to artistic fabrics and high-quality embroidery still in possession of the Church. He presented the discovered heritage in several publications, organized exhibitions, and delivered the objects to public collections. His life and work, the main pursuit of which was to renew religious art in the mediaeval spirit and develop textile industry, greatly contributed to the recognition and preservation of textile objects extant in Hungary.

Flóris Rómer and Kornél Divald are just a few names amongst those who aimed to explore and save mediaeval art treasures. Travelling around the country, they regularly gave account of the significant mediaeval relics hidden in church sacristies. These objects, later on view at exhibits, slowly found their way into museum collections. Collecting them was an important and pressing issue, as by the end of the century the precious fabrics and embroideries also won the attention of art trade. Letters held by the archives of the Hungarian National Museum tell about the acquisition of mediaeval paramentums for public collections, as well as the urgent, and at times overdue, nature of the process. The research history of two excellent pieces, the vestments of Sztropkó and Kőszeg very well exemplifies how these works were first approached in analogy with painting, described and assessed through the tropes of high art. A new scientific attitude valuing decorative arts on their own merits and concentrating on the particular characteristics of applied and liturgical objects emerges at the end of the 20th century. By involving conservators and experts of natural sciences, researchers gained knowledge about new layers of mediaeval relics. Today, these delicate and rare art treasures may stand before us as some sort of hard disks, bearing information about their production, use, alterations and subsistence.

Steinmacher Kornélia

AZ IDEGENBŐL JÖTT URALKODÓNŐ

JAGELLÓ IZABELLA (1519–1559) ALAKJA A MAGYAR KULTURÁLIS EMLÉKEZETBEN

Tanulmányomban Jagelló Izabella alakját mutatom be a királyné idejében élt emlékirók munkái és a 19. századi történeti, irodalmi,¹ valamint a képzőművészeti munkákon keresztül. E királyné ellentmondásosan megjelenített alakja által igyekszem meghatározni a 16. illetve a 19. századra érvényes hatalmi és a kulturális berendezkedés képviselőinek az idegen nemzetiségű királynévá koronázott asszonyokhoz való viszonyát, az ábrázolás eszköztárát, illetve az ábrázolás módja mögötti lehetséges okokat.

A 16. századi forrásokat a szerzők saját korának aktuális szakmunkái mellett már csak azért is érdemes figyelembe venni, mert ha szövegszinten nem is mindig bizonyítható a korabeli források direkt használata, e művek íróink könyvtáiról készült jegyzékeiben is megtalálhatóak,² amelyből arra következtethetünk, hogy maguk az írók is szükségesnek tartották művük megalkotásakor mindkét korszak történelmi szemléletének, ítéletének, véleményének közvetlen ismeretét. E munkában tett megállapítások a negatív képet sugalló Istvánffy Miklós, Forgách Ferenc, Szerémi György, Gyalui Torda Zsigmond, valamint a királyné alakját idealizáló Bethlen Farkas és Somogyi Ambrus korabeli írásainak, továbbá a 19. századi Jakab Elek és Szalay László munkáinak ismerete alapján történnek meg.³

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a korabeli, erősen manipulatív szándékú források mellett a 19. századi történelmi, történeti munkák sem feltétlenül

1 *Gárdonyi Géza*: Egri csillagok. Bornemissza Gergely élete. Bp., 1993.; *Jókai Mór*: Fráter György. I–II. Bp., 1972.; *Kemény Zsigmond*: Zord Idő. Bp., 1968.; *Kemény Zsigmond*: Izabella királyné és a remete. In: *Kemény Zsigmond*: Báró Kemény Zsigmond Összes művei. V. Beszélyek és regénytöredékek. II. Bp., 1897.; *P Szathmáry Károly*: Izabella királyné. Történeti regény. Pest, 1859.

2 *Papp Ferencz*: Báró Kemény Zsigmond. I–II. Bp., 1923. II. 439.

3 *Istvánffy Miklós*: Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Bp., 2003.; *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemisége alatt. Bp., 1982.; *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. Bp., 1961.; *Gyalui Torda Zsigmond*: Gyalui Torda Zsigmond az ország pusztulásáról ír Melanchtonnak. In: Magyar história 1526–1608. Szerk.: Nagy Gábor. Debrecen, 1998.; 122–128.; *Bethlen Farkas*: Erdély története. II. Budapest–Kolozsvár, 2002.; *Somogyi Ambrus*: História Magyar- és Erdélyország dolgairól. Máriabesnyő–Gödöllő, 2007.; *Jakab Elek*: Kolozsvár története. II. Bp., 1888.; *Szalay László*: Magyarország története. IV. Lipcse, 1854.

törekcszenek egy árnyalt, objektív kép megrajzolására, annak ellenére, hogy a történelem mint tudomány ebben az időszakban törekszik elhatárolódni a szépirodalomtól, és igyekszik a történelmi regényekkel, az átmeneti művekkel szemben magát „komoly” tudományként reprezentálni. Holott sokszor a történelmi regények szerzőinek, ami a 19. századot illeti, nagyobb volt az igénye és az érzéke egy hitelesebb-árnyaltabb kép megrajzolására, mint a kor tudományos igénnyel írt történelmi munkáinak. Ha például Jakab Elek nagymonográfiáját nézzük meg Izabelláról, az ebben az esetben egy kifejezetten kirívó eset: Izabella királynő alakja ott jóval erősebben sematizált és idealizált, mint a legtöbb szépirodalmi alkotás.

Mindeközben tanulmányomban figyelembe veszem azt, hogy mennyiben játszott szerepet a 19. századi ábrázolások esetén a nemzeti narratíva megteremtésére való általános törekvés és a historizmus divatja. A 19. században a festészetben, akárcsak más képzőművészeti ágakban középpontba került a történelem iránti érdeklődés, és annak képekben való megragadhatósága, ábrázolásának módja, emlékműszerű jelentősége.⁴ A festészet egyik meghatározó irányzata a historizmus volt,⁵ amelynek a században szintén megtalálható és ezzel megfeleltethető irodalmi irányzat vitatott feltételezése is létezik: Historizmusban gondolkodik többek között Szörényi László is, aki egyes mozzanatok tekintetében a korabeli történelmi regényekben a nemzeti narratíva megteremtésére „használt” eposzpótlás szándékát látja.⁶ Mindenesetre a historista festmények és 19. századi történelmi tárgyú regények között a korabeli sajtóanyagon keresztül természetesen is tetten érhető a kölcsönhatás, az egymásra reflektáltság.⁷

A historizmus népszerűsége mögött változó indokok, okok álltak, s sokszínű volt a kifejezőmód is, valamint az ábrázolt témák típusa is változott. Festmény és irodalmi mű között ebben a tekintetben nincs jól elhatárolható különbség, s az irányzat hatása végig meghatározta a kor kulturális termékeit, viszonyait, életét. A szabadságharc leverése után a festészetben és az irodalomban egyaránt közkedvelté vált a történelmi parabola műfaja, ezen belül is a török idők megidézése, e korszak neves eseményeivel és hőseivel keltett párhuzam.⁸

Táguló határok

A török invázió olyan sajátos állapotokat idézett elő, amely a mindennapokat, a hagyományos társadalmi és nemi szerepeket is erősen átformálta. A korábbi időszakokhoz képest jóval nagyobb mértékű volt azon asszonyok száma, akik a hagyományos női

4 *Marosi Ernő*: A magyar történelem képei. A történetiség szemléltetése a művészetekben. In: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk.: Mikó Árpád–Sinkó Katalin. Bp., 2000. 11–33. 12.

5 *Sinkó Katalin*: Historizmus – antihistorizmus. In: *Történelem – kép*. i. m. 103–115. 103.

6 *Szörényi László*: Mítosz és utópia Jókainál. In: *Szörényi László*: Múltaddal valamit kezdeni. Pécs, 1989. 138–163.

7 *Révész Emese*: Történelmi kép mint sajtóillusztráció (1850–1870). In: *Történelem – kép*. i. m. 580–597.

8 *Révész Emese*: A magyar historizmus. Bp., 2005. 98–99.

szerepek helyett vagy mellett, átlépve a hatáskörüket, hőssé vagy bűnbakká válva jelentős szerepet játszottak a közéletben.⁹ Azok az asszonyalakok, akiket a történelmi emlékezet úgy őrzött meg, hogy egyszerre kifogástalanul töltötték be a hagyományos és a nem hagyományos női szerepköröket – Lorántffy Zsuzsanna, Rozgonyi Cecília, Szilágyi Erzsébet és Zrínyi Ilona –, a történelmi parabolák népszerűsége, a cenzúra kikerülésére szolgáló véleménynyilvánítás lehetősége miatt váltak gyakori szereplőivé a különböző kulturális termékeknek a 19. században. Elsősorban azonban ezeknek az asszonyalakoknak a korban mégis a hagyományos szerepkör felértékelődésén keresztül lett igazán jelentősége, hangsúlyosan ezen vonásokból állt össze a korabeli feleségek és anyák részére követendő példaként a szabadságharc bukása után a történelmi asszonyalak megrajzolt képe. A nyilvános közélet beszűkült terében előtérbe került a családi környezet és ezen belül a gyermekeik számára hazafias nevelést biztosító nő szerepe. Ennek egyik következménye volt az a jelenség, hogy az ötvenes években elszaporodtak a női lapok. E lapok körében a szerkesztők előszeretettel jelentettek meg a nemzet nagyszonyairól szóló írásokat, illusztrációkat, s azokat példaként, anyaságukat középpontba helyezve tették őket a köztudat szerves részévé.¹⁰ Például nemzetünk nagyasszonyainak egészalakos portréival illusztrált naptár jelent meg a Kánya Emília szerkesztette *Magyar Nők Évkönyvének* 1861. évi számában, ahol a májusi hónap illusztrációjaként Izabella királyné látható a gyermekkirállyal.¹¹ Ez a 19. századi köztudatban és kulturális életben a nemzet heroninájává avanszált asszonyalak azonban a szépirodalmi szövegek szintjén korántsem sematikus és végletekig idealizált figura, saját korában pedig túlnyomórészt negatív elbírálás alá került.

Jagelló Izabella, a Lengyelországból érkezett, olasz ősökkel is rendelkező hercegnő, Szapolyai János király feleségeként kezdte ellentmondásokkal teli magyarországi pályafutását, hatalmi harcok és többszörös mellőzöttség után fia gyámjaként Erdély kormányzója lett. Az Izabella korabeli, személyét elmarasztaló forrásokban felfedezhető az idegen királynékkal szembeni ellenséges viszonyulás századok óta fennálló hagyománya. Ezen ellenségesség és a királyné elődjei ellen felhozott vádak a bevett gyakorlat és a magyarországi királyné valódi helyzetét tekintve – ritka kivételektől eltekintve nem volt jelentős a tényleges hatalma és vagyona a magyar királynénak, s jogilag ez alapvetően korlátozott volt, valamint íratlan szabály volt a korabeli Európában, hogy az uralkodók idegenből vettek feleséget¹² – igen abszurd. Ugyanakkor, azt is figyelembe kell vennünk, hogy a történelem során bizonyos speciális helyzetek a királynénak is megadta a lehetőséget, hogy a névleges hatalma ténylegessé legyen. Izabella humanista műveltségre tett szert, és Bona Sforza lányaként olyan szellemben nevelkedett, amiben a nők véleménynyilvánításának, közéleti szereplésének határai jóval tágabbak voltak a hazainál, s oly módon is részese kívánt lenni a nagyhatalmi

9 *Lengyel Tünde–Várkonyi Gábor*: Báthory Erzsébet. Egy asszony élete. Bp., 2010. 161–199.

10 *Révész E.* Történeti kép i. m. 592–593.

11 *Kánya Emília*: Magyar Nők Évkönyve. Pest, 1861. o. n.

12 *Bak János*: Királynék bűnbak szerepében a középkori Magyarországon. [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kiralynek_bunbak_szerepben_a_kozepkori_magyarorszagon/\(2016.junius.6.\)](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kiralynek_bunbak_szerepben_a_kozepkori_magyarorszagon/(2016.junius.6.))

politikának és közéletnek, amit itt az uralkodó elit nem tudott könnyen elfogadni. A török idők adta helyzet lehetővé tette ugyan a felsőbb körök asszonyai számára a közéleti szerepvállalás bizonyos formáinak betöltését, és olykor a korábnál nagyobb lehetőség volt a függetlenség elérésére, de erre leginkább akkor volt lehetőség, ha az illető asszonyt támogatta a családja is.¹³ Erdélyben ezen túl a nőuralomnak sem volt semmiféle hagyománya.¹⁴ Izabella azonban nőként egyedül uralkodó, abszolút hatalommal rendelkező vezetővé kívánt válni, és utolsó éveire ez sikerült is neki. A figyelem középpontjában és a politikai riválisok gyűrűjében sok olyan vád érte, amelynek hitelességében indokoltan kételkedhetünk, bizonyos vádakra azonban ő maga is ráerősített magánlevelezésében. Mintegy történelmi tényként kezelhető az is, hogy nem riadt vissza a politikai gyilkosságoktól sem: az, hogy Fráter György halálához lett volna valami köze, erősen vitatható, azonban a hatalmára törő Kendy Antal, Kendy Ferenc és Bebek Ferenc felkoncolását nyíltan vállalta, s ő maga és hívei, mint a királyi hatalom szentsége ellen törökkel szembeni sikeres fellépésként reprezentálta az eseményeket. Bármi is álljon a hármasság mögött, a tettnek és következményeinek, szemben a nőuralommal, már régóta bevett gyakorlata volt: a három férfi halálával nem csak bebiztosította magát, hanem hatalmas vagyonnal is gyarapíthatta kincsestárát.

„Bona Sforza lánya”

A negatív források zöme Izabella természetének tárgyalásán túl, a királyné erősen kifogásolható életformája és döntései, a gyulafehérvári és lippai tartózkodása alatti, majd 1556–1559 között történő kormányzása idejéhez köthetőek. Erről az időszakról az emlékiratokként, naplóként, levelezésekként fennmaradt források, krónikák és az évszázadokkal később ezeket forrásként használó szakmunkák sokaságával szemben a historista festészet és a romantikus irodalmi hagyomány ritka kivételektől eltekintve egyaránt hallgat. Pedig alakjának ellentmondásos megítélése életútjának fényében szinte kínálja magát, e második időszakból fennmaradt „rémtörténetek” a királynét egészen más színben tüntetik fel.

„A barát összejárt az törökkel, minden gyűlésen török követek vannak jelen, semmiről se lehet dönteni, hogy ne jutna rögvest az ellenség tudomására, mivel a királyné és a barát udvarában is új követek vannak ezért, és azok akárhová lépnek, ezek követik őket és azt kívánják, hogy nagy ajándékokkal tiszteltessenek meg, s ezeket még azok akarata ellenére is kicsikarják alkalmatlankodásukkal. A királyné lengyel kíséretével éjjel-nappal dőzsöl és minden idejét, ami a lakomákon túl van, az üdvözlésekre szánja. Most a gyermekszüléstől szenved, még ha szorgalmasan titkolja és leplezi is. Ami nekem nagy vigasztalást nyújt: szegény Erdélyben Krisztust ismerik és tisztelik, és hirdetik az égi tant, a székelység nem nagy része és Gyulafehérvár kivételével, ahol a kanonokok kollégiuma van – közöttük él a királyné.”¹⁵

13 *Várkonyi Gábor*: Ünnepek és hétköznapok. Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon. Bp., 2008. 124.

14 *Szabó Péter*: Az erdélyi fejedelemség. Küzdelem a megmaradásért. Bp., 2013. 38.

15 *Gyalui Torda Zs.* i. m. 127.

„Izabella Zsigmond lengyel királynak második feleségétől, Bona királynétól született első leánya volt (az első I. János magyar királynak volt a nővére), de apjától csak az életet kapta, anyjától pedig a szokásait, életmódját, a természetét. János három évvel azután, hogy feleségül vette, meghalt. Más férfiakon kívül a lengyel Ligenzával gyengéd kapcsolatokat ápolt. Csodálatos módon gyönyörűségét találta főképpen a táncban, olyanynira, hogy nem átalotta akármelyik udvari emberével táncba menni. Télen-nyáron itta a minél hidegebbre hűtött jeges bort, azzal tette tönkre a szervezetét, úgyhogy még nem volt negyvenéves, amikor kimúlt. Bizony, sok és nagy bajnak volt a kezdeményezője, de fiát is a maga hasonlatosságára nevelte, és úgy hagyta hátra, hogy apjától is és minden jó uralkodótól elfajzott.”¹⁶

Az első forrásban a szerző a királynét az idegen kegyencek – lengyel és török – befolyásának túlsúlyával, valamint a királynét, mint ítélet és döntéshozót korrupcióval – a forrás egészét tekintve egyaránt mint megvesztegető és megvesztegetett –, intrikák szításával, a magyar érdekek semmibe vételével vádolja meg. Ez a gondolatkör nem volt idegen a magyar történetírói hagyománytól, ritka kivételek pedig adódtak is, akiket ha talán nem is reálsan ítélt meg, nem is feltétlenül alaptalanul vádoltak meg a befolyással. Hivatalos dokumentumok is alátámasztják, hogy egyes királynék valóban tényleges hatalmat nyerhettek és nem féltek visszaélni vele: Kun Ilonát és Gertrúd királynét érték talán a legintenzívebben ilyen jellegű vádak, de ők, mint rossz tanácsadók, a férjük gyengeségét kihasználó feleségek vannak jelen a kulturális emlékezetben,¹⁷ míg ezt a pozíciót Izabella özvegye miatt nem tölthette be. Helyette a források gyakran utalnak az Izabella mögött álló rossz tanácsadóra: az első idézett szöveg a barátot említi, míg Forgách Izabella anyjának, Bona Sforzának rossz hatására utal.

Abban a tekintetben, hogy az első szöveg szerzője egy elkötelezett református, a jezsuita György barát maga is idegen, potenciális jelölt a bűnbak szerepére, míg Bona Sforza esete a klasszikus példája az idegenből jött, hatalmi pozícióhoz jutott nőekkel szembeni ellenséges magatartásnak. Sforzának sem Lengyelországban, sem Magyarországon nem volt jó hírneve, boszorkánynak és méregkeverőnek mondták, s úgy tartották, hogy számtalan szeretője volt. Híréhez olasz származása, humanista műveltsége, egyre erősödő befolyása, fényűzése, nagypolitikai intrikái is hozzájárultak.¹⁸ A második forrásrészlet a származást emeli ki: bár ebben az esetben az olasz származás is pejoratív, elsősorban inkább az adott dinasztiahoz köthető előítéletekről és az egyéni természetéről – apait vagy anyait örökölt-e – van szó. A Bona Sforza ellen felhozott vádak a lányával szemben is megfogalmazódnak: anyja hírnevét a lánya „megörökölte”, ez pedig egyaránt válhatott eszközzé és okká a róla alkotott kép alakításában.

A forrásszövegek második nagy vádköre rossz anyaként való beállítása. Izabella özvegye alatti terhességéről és abortuszáról több követi jelentés is beszámol. Ami azonban azért nem értelmezhető egyértelműen a személye ellen irányuló propaganda üres vádaskodása egyikeként, ha figyelembe vesszük halálának azt a módját,

16 *Forgách F. i. m.* 166–167.

17 *Makk Ferenc: A tizenkettedik század története. Szekszárd, 2000. 64–65.; Almási Tibor: A tizenharmadik század története. Szekszárd, 2000. 30–32.*

18 *Horn Ildikó: Könnyező krokodil. Bp., 2007. 59–72.*

amiről a korabeli orvosi feljegyzések beszámolnak: eszerint a királyné elvérzett.¹⁹ Míg az első forrás egy törvénytelen gyermek eltitkolásáról számol be, addig a második forrás egyenesen azzal vádolja Izabellát, hogy János Zsigmondnak rossz anyja volt, és uralkodásra alkalmatlan jellemét az anyjának köszönheti az ország. Ez talán a legsúlyosabb vád: a magyar király anyjaként elhanyagolt feladatkör sejteti, hogy Izabella a bűnbak szerepét tölti be abban a tekintetben, hogy őt okolja a történetíró mindazért, ami János Zsigmond uralkodása alatt a királlyal szemben kifogásolható. Így ha korai halála miatt nem is léphet fel rossz tanácsadóként, a neveltetés szempontjából anyjához hasonlóan mégis csak rossz hatással van a gyermekére, mint későbbi uralkodóra: s betölthetik vele a krónikások a bűnbak szerepét János Zsigmond uralkodását érintő konfliktusok tárgyalásakor.

A forrásszövegek harmadik nagy vádköre a fényűző, tékozló, hedonista életvitel: a jeges bor mértéktelen fogyasztása, a tánc szeretete, a hatalmas szexuális étvágy és annak orgiákon való kiélése, a keresztény erkölcsök semmibevétele.

Ezen forrásokkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy noha az írást a közösségi lét meghatározó médiumának és a közvélemény formálásának tekinthetjük abban a korban,²⁰ ezek a formátumú írások keletkezésük idejében kevés emberhez jutottak el: egy magánlevelezés, egy szerzője halála után két évtizeddel megjelent krónika és egy latin nyelvű munka. Az első szöveg egy embernek, a másik kettő inkább az utókornak szól. Ugyanakkor ezek a szövegek tükrözik a korabeli szóbeszédnek is, hiszen a személyes beszámolókból és a „korabeli szakmunkákban” lejegyezték azokat a szóbeli, folyamatosan átalakuló, gyarapodó anekdotákat, melyeket környezetük ismert.

Ezt az időszakot a 19. századi irodalmi hagyományban – jelenlegi ismereteim szerint – egyedül a harmadvonalbeli P. Szathmáry Károly örökítette meg, azonban Izabella alakjával kapcsolatban egy kedvezőbb kép kialakítása érdekében drasztikus lépéseket tett. Ilyen például az események kronológiai sorrendjének megváltoztatása. Kendyék és Bebek halálát a királyné halálával egy időbe, ok-okozati viszonyba helyezi. A királyné P. Szathmáry alternatív történetében a fiatalabbik Kendybe szerelmes, halálhírét még képes feldolgozni és elfogadni, de a mások rendelete által holttestén végbevitt megbecsülés látványa következtében végül szörnyethal. Izabella azonban itt sem szenvedélyektől és szeszélyektől mentes asszony, de téves döntései mögött a szerelem és az anyai féltés áll.

A mai köztudatban valószínű azért nincs jelen Izabella kettős megítélése, Janus-arcsága, mert a legtöbben Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényén keresztül ismerik. Ez az egyetlen olyan szépirodalmi szöveg, ahol Izabella valójában tökéletesnek mutatkozik. Alakja szinte már nem is evilági, mondhatni „angyali természettel” rendelkezik, miközben nagyon törekeny alkat és érzékeny jellem. Minden más történethez képest itt a leggyengébb a befolyása, a végletekig alkalmatlannak tűnik az uralkodásra. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy itt a feddhetetlenséget többnyire a gyermeki tekintet biztosítja.

19 Barlay Ö Szabolcs: Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Bp., 2001. 70.

20 Tóth G Péter: Esemény, biográfia, nyilvánosság. Egy 17. századi természetfeletti jelenség recepciója és a Báthory-klán biográfiájának összefüggései. Korall 13. (2012) 2. sz. 133–166. 133–136.

E regényben a királyné életét csak a budai vár elhagyásáig követhetjük nyomon, de csak egyetlen történetben, a kis trónörökös török táborba tervezett látogatásában van szerepe. Az a jelenet, amikor se Vica, se Gergely nincs jelen, a királyné és tanácsosai között lezajló vita egyetlen részét tárja elénk, egyetlen mozzanataira összpontosít: a szerető anya félelmeire. Gárdonyi idealizált nőalakja hasonlít leginkább a historizáló festmények eszményeihez.

„Sic fata volunt” – Történelem, kép, irodalom: anekdota

Olyan anekdoták kerültek ebből a korszakból a nemzeti narratíva megteremtésében munkálkodók által az emlékezés előterébe, melyek a festményeken keresztül egy végletekig kiszolgáltatott asszony látványát tárják elénk. Ugyanakkor a királyné befolyásának és feddhetetlenségének mértéke a szépirodalmi művekben igen változó képet mutat. A történetekben Izabella tanácsadói és zsoldjában szolgáló katonái, vagy épp a szultán gyámhatósága miatt a török hatalmi csoportok mindig a királyné nevében cselekszenek, de többnyire a királyné korábban kinyilvánított véleménye, meggyőződése és akarat ellenére tesznek lépéseket. S ehhez hasonlóan saját tettei is gyakran külső kényszer hatására következnek be. Az esetek többségében úgy állították be, mint aki saját tehetetlenségét vagy áldozathozatalát mindig a fián esett sérelmeken keresztül éli meg.

Izabellának az 1549. évi nyírbátori békeszerződés értelmében le kellett mondania első erdélyi országlásáról. 1551. július 21-én a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket átadta Castaldo császári tábornoknak, s fiával együtt távozott Erdélyből. Izabellának mindent György barátnak a német császárral kötött egyezsége miatt kellett megtennie.²¹ Ezt a kiragadott pillanatot talán épp az tette népszerűvé, hogy a 19. század második felében a festők párhuzamot fedezhettek fel ebben a mozzanatban: az országot kényszerűségből elhagyó Izabella a szabadságharc után bujdosásra kényszerülők szimbólumává vált.²² Erre példa Wágner Sándor 1863-as festménye, az *Izabella királyné búcsúja Erdélytől*. (1. kép) A festményen ábrázolt jelenethez köthető anekdotát egyaránt megtalálhatjuk Jókai, Kemény és P. Szathmáry regényében: az anekdota szerint Erdély határán egy magányos hárs árnyékában a királyné megpihent és végül a fa törzsébe karcolta jelmondatát: Így akarta a sors. A P. Szathmáry regényben a történet azzal gazdagodik, hogy Izabella itt ismerkedik meg a fiatalabb Kendyvel, aki kiegészíti a bejegyzést azzal, hogy: de sem az Isten, sem az emberek. Kemény és Jókai regényében ez az utolsó jelenet, amelyben a királyné feltűnik, s talán ennek a jelenetnek a szimbolikus jelentése az oka elsősorban annak is, hogy a királyné életének második feléről hallgat a szépirodalmi hagyomány.

Kemény regényében ez így jelenik meg: „Ezalatt Izabella királyné azon ponton, mely Erdélyt Magyarországtól elválasztja, egy terebélyes, egy testvértelen hárshoz lépett. Itt, mint a druidák papnője, térdre borult és imádkozott.

Áhítatosságát befejezve, kivonta tokjából törét, s a hársba, mely hűvös árnyával körülfogá, bevészte nevét, e szavakkal együtt: Sic fata volunt. (Így akarja a végzet.)”²³

21 Szabó P. i. m. 36.

22 Szabó Júlia: A mitikus és a történeti táj. Bp., 2000. 166.

23 Kemény Zs. Zord idő i. m. 467–468.

1. kép

Wágner Sándor: Izabella királyné búcsúja Erdélytől, 1863. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria
(Fotó: Mester Tibor)

A Kemény regényben a fába szavakat véső királyné hasonlatos lesz a Wágner festmény nőalakjához abban a tekintetben, hogy az asszonyalak és környezete szinte egyggyé válik. Ezt az egyesülést jelezheti a druida papnő hasonlat is, mely egyben egy olyan lehetséges alternatívát kínál, ami megfelelő lehetőség lehet a politikai élet színterén egyelőre kudarcot vallott prófétanői-uralkodói szerepet betöltő asszonynak a változásra, a megújulásra. A magyarországi politika színteréből való távozás, kivonulás, a megbékélés és kibékülés helyetti elégikus lemondás, otthontalanság a természetbe való „beolvadás” szintén a bujdosó- királyné párhuzamot erősíti.

Jókai az elemzett jelenetet a következő szavakkal adja vissza: „A királyné pedig, midőn Zilahon túl, Erdély határán túl pihenőt tartott, hogy még egyszer visszatekintszen az elhagyott kicsiny, de boldog országra, elővette a szívét a nagy fájdalom. Egy hársfa kérégebe felvéste a nevét és a jelmondatát:

»Sic fata volunt«

Így akarja a sors.”²⁴

24 Jókai M. i. m. 314.

Jókai Izabellája nem nyugszik bele rögtön a sorsába: míg a békekötésig minduntalan Ferdinánddal akar egyezésre jutni, addig, miután ez György barát által megtörtént, fellázad a barát akarata ellen. Olasz követével levélben elárulja Fráter György szándékait a török udvarnak, valamint az udvarában két belé szerelmes ifjút hirtelen felindulásában a barát meggyilkolására biztat fel. Izabella az utolsó pillanatban, Fráter feddő, atyai szónoklatának következtében meggondolja magát. A narrátori kommentár szerint fiatal kora, fia jogain esett sérelem feletti haragja, pillanatnyi kétségbeesése sarkallja erre, nem pedig gonoszsága vagy valódi gyűlölete. Megbánja tetteit, s Györggyel kibékülve beleegyezik Ferdinánd alkujába. Jókai életművét tekintve, azért is érdekes az alkalmatlanságnak, a gyermekességnek, az éretlenségnek a hangsúlyozása, mert számtalan regényében léptet fel úgynevezett „férfilelkű nőt”, azaz uralkodásra nagyon is alkalmas, a férfival egyenrangú, egyenértékű asszonyt. Nála itt nem csak a körülmények, hanem Izabella jellemének a hiányosságai is adják azt a kényszerű helyzetet, hogy le kell mondania az uralkodásról: itt szinte jogos mozzanat lesz ez. Jókai a királyné ábrázolásában az életművében kialakított, saját kortársai közt is egyedien modern nőképhez képest vissza is lép ebben a tekintetben. Valójában azonban rendhagyó módon ő ábrázolja a legbátrabban, ha nem is a legösszettebben – ez Kemény Zsigmond lesz – Izabella alakját. Hiszen saját korának idealizált heroinája az ő munkájában egy bizonyos ponton még messzebb is elmegy, mint azt a korabeli források sejtetni vélik, amennyiben Fráter Györggyel szembeni gyilkossági kísérletet tulajdonít neki. Ezen túl pedig az uralkodónő alakjának ábrázolásában olyan, a századfordulón modernnek számító elképzelések szerinti lelki betegség is sejthető, mint a hisztéria és a nárcizmus.

Az anekdota műfaja a történetelmélet-írás, a narratíva kutatás esetében ezen a ponton sem lényegtelen: a történetírók, emlékirók, krónikások műveiben felfedezhető anekdoták többnyire egyszerre működnek úgy, hogy sajátos igazságtartalmat közvetítenek, valamint úgy, hogy egyben legendásítanak, mitizálnak is. Az anekdota egy általános szemléletet közvetít, arra kíván ráerősíteni, esetleg azt próbálja meg befolyásolni.²⁵ Ezt és az anekdotát, mint közösségi műfajt figyelembe véve is állítható, hogy nem arról tudósít elsősorban, hogy mi történt, hanem, hogy mit gondoltak és milyen képet akartak az illetőről vagy az eseményről másoknak közvetíteni. Azonban az anekdotának közvetett vonatkozása is van, a bennük középpontba állított esemény vagy szereplő gyakran csak eszközként, utalásként értelmezhető, nem egy kimondott vagy sugallt, hanem a mögöttes jelentés lesz a fontos. Az anekdota egy-egy mozzanatában pedig, legyen annak közvetett vagy közvetlen vonatkozása, felfedhetővé és feltételezhetővé válnak olyan hagyományok, kulturális jelenségek és hatások, melyre annak tárgya példaként lesz említhető. Így lehet a királyné életéről szóló anekdotákat a királyné életén túlmutatóan is értelmezni, történelmi parabolaként érteni a 19. századi szövegekben, illetve a jóslatait tartalmazó anekdoták kapcsán a jóslás motívuma mögött, egyfajta általánosabb hagyomány maradványait – középkori királynék képessége, próféta nők képessége – és hiedelemkör hatását – a jósnő pozícióhoz kapcsolódóan a mediátori hiedelemkört – feltételezni.

25 Gossman, Lionel: Anekdota és történelem. In: Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem. Szerk.: Kisantal Tamás. Bp. 2009. 217–278. 217–219.

Cassandra-sors

Az uralkodóné alakjához, utódaihoz a középkorban ugyanúgy járulhatott valamiféle szentséget sugalló képesség, csodatétel, mint az uralkodók alakjához,²⁶ ugyanakkor a természetfeletti vonatkozás démoni jelleget is ölthetett attól függően, hogy idealizálni vagy kriminalizálni kívánták alakját. Izabella idealizált alakja egyfajta médiumként is megnyilvánul jóslatai által. Jóslatai, az adott pillanatban, a hallgatóság körében hatástalanok maradnak. Környezete a trauma hatására történő kirohanásként tekint a helyette döntő magánszemélyekről, a haza sorsáról és fia jövőjéről szóló, a későbbiekben rendszerint beteljesülő jóvendöléseire.

Kemény Zsigmond regényében két jelentős jóslat hangzik el. Az első akkor, amikor a tanácsosok meggyőzik a királynét, hogy ne hagyja el a várat, engedjen a török kérésének, és küldje le táborába gyermekét: „– Egyik áruló alattvalóm azt terjeszti Sztambulban, hogy fiam nem az enyém, a másik, hogy nem a férjemé, a harmadik, hogy leány. Tanácsosaim a trónt nem a jogért védik, mert arról a váradi békében lemondtak, hanem mert uralkodni szeretnek. Gyermekemet féltém, Turgovics, s rémes alakban lép lelkem elébe a jövő. Egyébiránt nem fogok Budáról távozni, de jóslom nektek, hogy a töröknek lesztek szolgálói, és mostantól egy hétre már kevés fog közöttetek találtatni, ki ne vesztette volna el önbecsülését. Jegyezd föl augusztus 24-ét; ekkor monda felőled is véleményt Izabella királyné.”²⁷

A második jelenetben a német-római császár javára lemondó királyné jósló alakjának legendáját a történeti emlékezet őrizte meg. A történeti források által különböző változatokban fennmaradt szöveg egyaránt lehetne szájhagyomány rögzítése vagy a korona átadását megörökítő irat, de mivel egyikőjük se jegyzi fel az eredeti forrást, az is lehet, hogy a történet csak a történetírók narrációjában létezik, általuk kialakított legenda:²⁸ „Míg a Ferdinánd biztosai e kincset átvevék, a királyné így szólott: – Ímé, átadom nektek, magyar emberek, a magyar birodalom koronáját és jelvényeit királyotok, Ferdinánd számára. Engedje az ég, hogy nektek, hazátoknak és az összes keresztyénségnek üdvére szolgáljon. De én úgy sejttem, s adná Isten, hogy csalóddjam, miként ti ezentúl soha többé e drágaságokkal a ti népetekből, a ti véretekéből származott király homlokát nem ékesítitek föl. Nem tudom titkolni azon érzést, hogy rajtam és fiamon igazságtalanság követtetted el; de végrehajtom, mit idegen akarat rám erőszakolt; azonban a megtörhetlen remény vigasztal, hogy fiam, az uralkodásra született és növelt árva, mostani kibujdosásom dacára majd egykor Isten segedelmével és a ti közreműködéstelekkel jogaiba vissza fog helyeztetni.”²⁹

Az itt idézett Kemény Zsigmond regényben jelen lévő anekdoták mellett azonban meg kell említeni azt is, hogy a szöveg fiktív világában a jóvendölési képesség nem Izabella sajátja, sőt az ő tehetségét jóval felülmúlja Frangepáné. Az érzelmein sokszor

26 *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Bp., 2000. 169–302.

27 *Kemény Zs.* Zord idő i. m. 142–143.

28 *Várkonyi G.* i. m. 105.

29 *Kemény Zs.* Zord idő i. m. 463–464.

uralkodni képtelen, nem mindig tévedhetetlen királyné nézőpontja olykor egyenesen torz képet ad egy adott eseményről, amit saját érdekei, helyzete, indulatai határoznak meg.³⁰

Ugyanakkor Izabella jóslatainak kettős éle van. A szakralitás keretei között mozogva valóban a középkori uralkodói házakból kikerülő szent asszonyok, prófétaókö hagyományát idézik meg ezek a jóslatok, hiszen Izabella magukban a jóslatokban is Istent és a szenteket hívja tanújául.

A szakrális nyelvi kifejezések azonban önmagukban nem biztosítják a jövendölő megítélést, csak annak szándékát, hogy miként akar fellépni. Igaz ugyan, hogy az átokmondás gesztusával szorosan kapcsolódó rontás képzetek bevonhatóságának lehetősége ellenére Izabellát nem éri a korabeli politikai diskurzusban, vagy a 19. századi regényben a boszorkányság vádja, ám annak ténye mégis kicsit árnyalja ezt a képességet, hogy a jóslatok egyben fenyegetően is hatnak, és magát a jóslatot átokszerűvé teszik. A jövőbe látás, főként az átokmondás tekintetében a transzcendens világok alakja, így a boszorkány hiedelemkörével is összeköthető. A jósnő és a boszorkány alakja egyaránt köthető a mediatori hiedelemkörhöz, ahogy a kettejük közötti kölcsönhatás is megfigyelhető funkciók és képességek tekintetében. Erős túlzás lenne azt állítani, hogy a jövendölés képességében a boszorkányságot feltételezhetjük itt, azonban a történeti források vonatkozásában, a más Izabellához köthető „vádak” mellett már más a helyzet. A boszorkányság, a démoni eredet vádja több közvetett módon is megjelenik, visszatükröződik Izabella ábrázolásában. Ide tartozik a korabeli történeti források kapcsán már említett tánc különös élvezete, a hedonista életmód, a felfokozott szexuális vágygal párosult sorozatos udvarbeli hódítások, lengyel férfiakból álló hárem tartása, s az abortuszok vádja is.

Ami azonban ezeknél a jellemzőknél a hiedelemalak hatását illetően sokkal gyanúsabb lehet, az a halálával szinte egy időben történő különös természeti jelenségek és katasztrófák leírása Istvánffy krónikájában: „Ez az esztendő egyébképpen is élésre való szükséges dolgoknak vékony termésével és gyümölcsstelenségével, de főképpen bor nélkül jedzsképpen igen szűk volt, holott a szőlőtőből kijövő bimbókat és leveleket azelőtti esztendőben Pünkösöd havának hetedik napjakra a zúzmaráz szokás kívül elsütötte volna. Miskolc városánál is öt igen nagy emberfejnyi verhenyős sárga és vasrozsa színű, nehezet nyomó s kénkőszagú kövek estenek vala az égből, holott az tiszta ég hirtelen villámással s mennydörgésekkel és rettenetes égiháborúval hirtelen beborult, és azok ismég igen kicsiny idő alatt megszűntének volna.”³¹

A kapcsolatot nyelvileg csupán úgy fejezi ki a szerző, hogy a továbbiakban is kiemeli, hogy az események ugyanabban az évben történtek, és közvetlen ezen idézett részlet után írja le Bona Sforza, Izabella és Rokszolána – Hürrem szultána – halálát, holott Izabella halála valójában egy évvel későbbre tehető. Ez az időrendbe sorolás általi ok-okozati viszony felállítását szillogisztikus jelentést eredményez, kapcsolatot

30 *Hites Sándor*: Prognózis és és anakronizmus. A Zord idő, mint politikai példázat. In: *Hites Sándor*: A múltnak kútja. Tanulmányok a történeti elbeszélés köréből. Bp., 2004. 48–49., 55., 70.

31 *Istvánffy M.* i. m. 289–290.

mutat a társadalmi és természeti események között, ami egy krónikaírói sajátosság.³² A korban, a természeti katasztrófákban és különös égi jelekben, a nagy hatalommal rendelkező, gonosznak tartott személyek tetteinek következményét, vagy a hamarosan elkövetkezendő halálukat látták és próbálták bele láttatni. Így volt ez például a Báthori dinasztia egyes tagjai kapcsán is.³³

Valamint a patológikus gondolkodás keretei között kiterjedt hagyománya volt annak, hogy a boszorkányokat – a boszorkányoknak tartott asszonyokat – az egyéni és természeti katasztrófák okozóiként tartották számon, amely hiedelmek aztán visszaköszöttek a kor református–katolikus hitvitáinak nyelvi kifejezéseiben, végül visszahatottak magukra a hiedelem-elbeszélésekre is.³⁴ Izabella esetében az olyan forrásanyagokban érhetőek tetten ezek a kölcsönhatások, ahol az istentelenséget összekötötték a felekezeti kérdésekkel és Izabella természetének azon vonásaival, melyek boszorkányságot is sejtettek magukban: tehát a korábban már idézett Gyalui Torda és Forgách szövegekben is.

Donna di palazzo

Izabella jelleméről, magánéletéről, a benne lejátszódó érzelmekről számtalan olyan történetíró, emlékiró alkotott véleményt, akik személyesen is ismerték. Ezek a „visszaemlékezések” azonban mind különböző szempontból, szándékból és célból íródtak, műfajilag is sokszínűek, továbbá tartalmilag is markánsan különböznek egymástól. Ez azonban nem csupán a szövegek alkotóinak eltérő mentalitását, érdekeit, kapcsolathálóját mutatja. Ezek az információk hozzáférhetetlenek, tényszerűen soha senki kapcsán nem lehet leírni őket.³⁵ Ehelyett inkább csak azt mondhatjuk el, hogy milyen szerepeket kényszerítettek a királynéra, és milyen szerepeket akart ő a magáénak tudni.

Ha azonban az őt ért korabeli kulturális hatásokat és nevelést, származását, műveltségét, kapcsolatrendszerét és sorsának alakulását nézzük, talán van egy mindennek felett álló sajátossága, amit mindennél nagyobb bizonyossággal hozzá rendelhetünk, s amiből részben megítélésének kettősége is eredhet. Ez pedig a reneszánsz udvari kultúra és életkörülmények iránti ragaszkodása és vágya, amelynek mintáját a magyar királyi udvar egyes hagyományait is átörökítve sikerült is kialakítania Kolozsváron.³⁶

Ehhez azonban azt kellett elérnie, hogy jogilag és gazdaságilag mindenkitől független legyen, azaz tejhatalommal rendelkezzen. Erdélyi uralkodása ugyan konfliktusos volt, és néha átmeneti kompromisszumokra kényszerült, de alapvetően elérte,

32 Tóth G. P. Esemény, biográfia, nyilvánosság i. m. 140.

33 Uo. 162–163.

34 Tóth G Péter: Boszorkányok, kísértetek, ördögi megszállottak. Politikai látomások és boszorkányüldözés Erdélyben, az 1580-as években. In: Démonok, látók, szentek. Szerk.: Pócs Éva. (Tanulmányok a transzcendensről. VI.) Bp., 2008. 69–100.

35 Cohen, Thomas V.: Hogyan meséljünk el egy reneszánsz gyilkosságot? In: Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem. Szerk.: Kisantal Tamás. Bp., 2009. 265–277. 276–277.

36 Pálffy Géza: Mi maradt az önálló királyi udvartól Mohács után? In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G Etényi Nóra–Horn Ildikó. Bp., 2005. 45–59. 55.

hogy az állami jövedelmek kezelése, a tisztségek kinevezése az ő jogkörébe kerüljenek, s még a külügyeket is ellenőrzése alá tudta vonni a követek kinevezési jogával és a határon túli kapcsolattartás, levelezés engedélyhez kötésével.³⁷ Ám nem csak a körülmények szerencsés összjátéka adta a lehetőséget. Izabella képességei és tehetsége is meghatározóak voltak: műveltsége, fennmaradt írásaiból kitűnő politikában való jártassága, a közéleti szereplésre való rátermettsége – szemben a Gárdonyi sugallta képpel – utolsó éveiben mutatkoztak meg leginkább az erdélyi események kapcsán. És ha jelleméről keveset is tudhatunk, képességeit és adottságait tekintve megállapíthatjuk, hogy fel tudott lépni a reneszánsz donna di palazzo szerepében, pontosabban e nőalak eszményített ideájának illúzióját tudta kelteni képességeivel,³⁸ s képes volt ezen adottságok által olyan hatalomhoz jutni, amire a klasszikus reneszánsz udvari palotahölgyek közül még az uralkodók legbefolyásosabb kegyencnői se voltak képesek.

Ez az a szerepkör, melyre maga Kemény Zsigmond is ráérett s megörökített műveiben. A *Zord idő* és *Az Izabella királyné és a remete* írója Izabellát kimondatlanul a donna di palazzo asszonytípus alakjához közelíti. Ezzel egyetemben egy nagyon alapos történeti háttérismerettel és történeti gyakorlattal rendelkező,³⁹ valamint az írói fantázia szabadságával élve egy minden más szerzőhöz képest összetettebb, mélyebb és árnyaltabb Izabella-képet hoz létre. Noha ez a kép többnyire az eleve hozzáférhetetlen elemek mentén épül fel, bizonyos értelemben mégis kevésbé szubjektív, mint a tudományos igénygel megírt századfordulós munkák, vagy a reneszánsz emlékiratok.

Az egyik, a királyné tényleges uralkodását jóval megelőző, életéből származó anekdota bizonyos értelmezésben mintapéldája lehet a donna di palazzo lehetőségeinek és képességeinek bemutatására. A királyné itt képes befolyásolni a nagypolitika alakulását – elodázni Buda elfoglalását. A török udvarban ugyanis elterjed az a pletyka a csecsemőről, hogy talán lány, esetleg nem is létezik, vagy nem is a királynéé, ezért a szultán követet küld az udvarba, hogy megbizonyosodjon az igazságról, s annak fényében döntsön a gyermek és az ország jövője felől: „Szolimán Verbőczyt és követtársát nyájasan fogadta, 's egy csauszt Budára küldött, hogy saját embere által János' fiának lételéről meggyőződjék. Izabella, János Zsigmonddal karjain, zokogva lépett a' csausz elébe, s feloldván fűzőjét, szemé' láttára emtette a' kisededet. A' csausz letérdelt, 's kezét a' gyermekre tevén, Szolimán nevében megesküdt, hogy e' gyermek fog Magyarország felett uralkodni.”⁴⁰

A testnek a köztérben, hivatalos esemény kapcsán ilyen módon való megjelenítését, ekkor botrányosnak számító hiányossá tett öltözetet⁴¹ a szoptatás cselekedete menti fel,

37 Horn Ildikó: Politikusportrék János Zsigmond udvarából. (Vázlat) In: *Horn Ildikó: Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez.* Bp., 2005. 9–87. 10–13.

38 Castiglione, Baldassare: *Az udvari ember.* (Olasz irodalom, kultúra és művészetek 3.) Bp., 2008. 181–249.

39 Szegedy-Maszák Mihály: *Kemény Zsigmond.* Pozsony, 2007. 215–244.

40 Szalay László: *Magyarország története.* IV. Lipcse, 1854. 201.

41 Pósnán László: *A nemiség és a testiség szemlélete a középkor és a reneszánsz idején.* In: *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Szerk.: Szentmártoni Szabó Géza. Bp., 2002. 25–48. 43.

ugyanakkor ha a követ a királyné anyaságának konkrét bizonyítékeként fogja is fel ezt a tényezőt, nem vonhatja ki magát, mint férfi, a meztelen női mell látványának hatása alól sem: „E közben valaki Izabellának elárulta a csauz-basa által szótt ármányt s ő valami ürügy alatt magához hívatta a csauzt.

A királyné rendkívüli szépségét talán soha annyira ingerlővé nem tette a finomabb érzéssel választott, de egy kevéssé kacér öltözék, mellyel a renegát törököt fogadta, beszélgetvén vele olasz nyelven, mert a csauz-basa születésére nézve dalmata volt, fontos és igen bonyolult politikai kérdésekről. A csauzt elhódította a kellem és búbáj, melyet sovár szemei szívtak be a csodaszép alak minden vonásairól, minden mozdulatáról. Fonák feleleteket adott, összecserélte a szavakat, a királyné zengzetes hangját hallá csak, s a gondolatok, mielőtt értelmöket fölfogta volna, elpárologtak meggyulladt képzelődése hevénel. Oly állapotban volt, mintha mákonytól ittasan, a földi élet és a paradicsom jelenetei szeszélyes káprázatokban egyesülnének körüle, hogy mámoros érzékeit a valódi tárgyak és a képzelődés csalódásai közt ringassák.

A csöngetyü hangja idézé vissza merengő elfogultságából.

E jelre a dajka behozta a csecsemőt és távozott.

A királyné folytatva beszélgetését, kibontotta mellfátyolát, s mintha senki sem volna a teremben, szoptatni kezdé gyermekét.

– Allahnak hatalma nagy, – kiáltott a csauz-basa elragadtatással. – Allah elméje teremté a mennyet és a földet; de csodatevő hatalmát akkor emelte legmagasabbra, midőn szépségedet gondolta ki. Engedd meg, felséges királyné, hogy lábait csókolhassam meg Zápolya utódjának, a győzhetetlen padisah fogadott fiának és Magyarország királyának. E jelenet mentette meg Buda ostroma előtt néhány hónappal Magyarországot.”⁴²

Ennek az esetnek a különböző értelmezései születtek. Ez az anekdota Jókai regényében úgy értelmeződik, hogy Izabella öntudatlanul teszi meg ezt a lépést, természetes ösztönöktől hajtva. P. Szathmáry regényében Fráter György kényszeríti Izabellát erre a tetre, ahogyan ezt sugallja Madarász Viktor *Martinuzzi György és Izabella királyné fogadja a török követet* című festménye is. (2. kép) Ezzel szemben Kemény Zsigmondnál Izabella részéről lesz tudatos politikai döntés és lépés e cselekedet. Noha ekkor a királyné még nem tud erélyesen fellépni semmi, az akarata ellen ható hatalmi erővel szemben, ebben a mozzanatban azonban a donna di palazzo már megmutatkozik. Hiszen nem csupán speciálisan női adottságait használja fel eredményesen, hanem azt is eléri, hogy a meggyőzni kívánt személy ne ismerje fel a lépés megtervezett mivoltát, az álarc mögé rejtett arcot: az anyaként fellépő donna di palazzot.

Izabella, mint magyar anya, bujdosó királyné vagy heronina maszkját magára öltő donna di palazzo pedig egyaránt alkalmas lehet hagyományos és határátlépő női szerepek feltérképezéséhez. Ez a magatartásforma lehet a kulcsa annak, ami a maga formájában a középkori idegen királynék vagy a boszorkányperbe fogott reneszánsz nagyasszonyok sajátja is, hiszen minden nem démonikus tevékenység, ami az általános erkölcsi normák ellen való volt, s a boszorkányság jele lehetett, az egyben a reneszánsz udvari mentalitás és életvitel természetes sajátjaként is funkcionált.

42 Jókai M. i. m. 154–155.

2. kép

Madarász Viktor: Martinuzzi György és Izabella királyné fogadja a török követet,
1879. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria,
(Fotó: Mester Tibor)

THE QUEEN FROM ABROAD.

ISABELLA JAGIELLON (1519–1559) IN THE HUNGARIAN CULTURAL MEMORY

Summary

This essay presents the figure of Queen Isabelle in 15–16th century historical works of Ferenc Forgách, Sebestyén Borsos, Antal Verancsics, Gergely Bánffi, Ambrus Somogy as well as in 19th century literary texts of Zsigmond Kemény, Mór Jókai and Károly P. Szathmáry. This essay also analyzes and compares the 19th century paintings of Miklós Barabás and Sándor Wágner.

In their own time period, women who lived differently from society's norms – also the queen from abroad – were judged based on the given power relations. Even though women got into these kinds of situations because of their gender, their conflicts should be viewed not only as a conflict between men and women, but also as a

conflict between private and public interests, and as a conflict between other interest groups.

A duality can be discovered in the anecdotes and legends that were found in the historical sources: while there was serious criticism in literature, and many people saw the propagandistic aspect of these sources, legends were also characteristic in these sources. Beliefs have an important role in portraying historical women in 19th century literature. The irritation and unfamiliarity can be partially explained by the female figures of the mediator belief system and the *donna di palazzo* concept of Italian renaissance that differs greatly from the *Queen of abroad*.

In many occasions, literary texts (in this case novel of Zsigmond Kemény) react more sensitively to the manipulative and artificial characteristics of historical sources than the contemporary figures of historical research. Due to the variability and the ability to show multiple perspectives in parallel, a literary writer can present a historical female figure in a more complex way. However, by doing so, they also show these figures' inaccessibility (act of *donna di palazzo*) due to this variability.

Varga Lujza

MAGYARORSZÁG CSATLAKOZÁSA A NEMZETEK SZÖVETSÉGÉHEZ

Előszó

Magyarország az első világháborút a vesztesek oldalán fejezte be, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesett, és a környező országok bevonuló hadseregei szétszakították a régi Magyar Királyságot. Habár az elbukott Tanácsköztársaság után hatalomra kerülő új magyar kormány már képviselthette magát a versailles-i béketárgyalásokon, a magyar küldöttségnek a béke aláírásán kívül más szerepet nem nagyon szántak a nagyhatalmak. A trianoni béke jócskán lecsökkentette az ország területét, miközben az új, szomszédos államok további lefegyverzést követeltek. Magyarország gyakorlatilag kiszorult az európai politikai színtérről.

Eközben Woodrow Wilson amerikai elnök alapelvei nyomán megalakult egy szervezet, amely az általa hangoztatott elvek szerint a pacifizmusban és a világ közvéleményének erejében bízott, és ezeknek segítségével szeretett volna megteremteni egy tisztább és egyenesebb diplomáciát. A szerződések rendszere helyett egy nagy szervezetet kívántak létrehozni, amely minden államot egyesít, és ami fórumot ad arra, hogy a tagállamok békés úton, tárgyalásos formában, a kölcsönös biztonság elvét követve, igazságosan rendezzék egymással szembeni konfliktusaikat. Wilson elképzelése szerint ugyanis „ez az intézmény gyakorolná az elsődleges és legfontosabb hatalmat: a világ közvéleményének erkölcsi erejét, a nyilvánosságét, amely megtisztít, megvilágít és hatékonyan befolyásol [...] hogy mindazt, amit a fény eloszlat, a világ rosszállásának egyetemlegesen megnyilvánuló fénye végérvényesen megsemmisítsen.”¹ Ez a szervezet volt az 1919. április 28-án, a versailles-i konferencia egyik ülésén megalapított Nemzetek Szövetsége, közkeletű néven a Népszövetség.

A wilsoni alapelvek mellett azonban a Népszövetség megalapítását főként ösztönző három államnak (USA, Nagy-Britannia, Franciaország) a szervezet megalakítását támogató politikusainak megvoltak a maguk jól átgondolt indítékaik is: a franciák azt remélték, hogy egy ilyen szervezet segítségével könnyebben tudják majd ellenőrizni Németországot és biztosítani az Európa feletti francia hegemóniát; az angolok a hatalmi egyensúly fenntartását remélték a szervezettől; míg az amerikai politikusok a „nyílt kapukat” és a „tengeri szabadságot” tartották a legfontosabbnak. A három hatalom céljai a mandátumrendszer kialakításánál találtak – a vesztes hatalmak volt gyarmatait

1 Kissinger, Henry: Diplomácia. Bp., 2008. 43.

ugyanis a Népszövetség mandátuma alá vonták, és azokat a korábban megkötött, titkos megállapodásoknak megfelelően adták át egy-egy államnak,² ezzel gyakorlatilag a szervezet működésének legelején áthágva annak hangoztatott elveit.

A nagy elvek és a realpolitika igényei kezdettől jelen voltak tehát a Népszövetségben, és ez a kettősség a szervezet későbbi működésére is kihatással volt. A Népszövetség az általa hangoztatott alapelveknek megfelelően egyaránt tömöríteni kívánta az első világháború győztes és vesztes államait is – ezzel a lehetőséggel pedig az önmagát kereső, az ország szétesése miatt kialakult sokkhelyzetből épp csak ébredő Magyarország élni akart.³ Szüksége volt erre a lépésre, hogy első világháborús veresége után ismét belekerüljön a diplomáciai vérkeringésbe, és így elszigeteltsége mérséklődjön,⁴ illetve hogy az angolszász orientációt kiegészítve a szövetség segítségével ellensúlyozhassák a kialakulóban lévő, franciák vezette kisantantot.⁵ Ezért a Teleki Pált váltó, 1921. április 14-én hivatalba lépő új kormányfő, Bethlen István alatt a csatlakozás az egyik legfontosabb külpolitikai kérdéssé vált.⁶

Az első lépések

Magyarország 1920. június 4-én írta alá a trianoni békeszerződést, azt a 14 részből álló szerződést, amelynek következtében jelentős számú magyar lakosság szorult az ország határain kívülre. Az aláírt szerződés első része a Népszövetség alapokmányát tartalmazta,⁷ csak ezután következhetett a békeszerződés pontos határozatainak felsorolása. Mindez már előrevetítette: Magyarország nem vonhatja ki magát a Népszövetség tevékenysége és annak hatásai alól.

A szerződés 3. részében a következőket olvashatjuk: „Magyarország hozzájárult ahhoz, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa minden egyes tagjának meg legyen az a joga, hogy a Tanács figyelmét e kötelezettségek valamelyikének bárminemű megsértésére vagy megsértésének veszélyére felhívja és hogy a Tanács oly módon járhas-

2 Galántai József: Az első világháború. Bp., 1980. 495–496.

3 Habár ebben a kérdésben a magyar politikusok és a közvélemény egyáltalán nem volt egységes, a vitában a Népszövetséghez való csatlakozást támogatók kerekedtek felül. Mivel az ekörül kialakult viták ismertetése egy külön tanulmányt tenne ki, ezért ezekre jelen munkában nem térek ki. A témáról bővebben l. pl. Zeidler, Miklós: The League of Nations in Hungary's Thinking About Foreign Policy. Hungarian Quarterly 53. (2013) 170–198.

4 Magyarország a XX. században. Főszerk.: Kollega Tarsoly István Szekszárd, 1996–2000. <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/10.html> (2016. május 31.)

5 Peterecz Zoltán: Jeremiah Smith, Jr. és Magyarország, 1924–1926: Az Egyesült Államok, a Népszövetség és a pénzügyi rekonstrukció Magyarországon. PhD Értekezés Tézisei. ELTE BTK, Bp., 2009. <http://doktori.btk.elte.hu/lit/petereczzoltan/tezis.pdf> (2016. május 31.)

6 Magyarország csatlakozása a Népszövetséghez viszonylag jól rekonstruálható az 1920. augusztus 7. óta Kozma Miklós által vezetett, és Zimmer Ferenc által szerkesztett Magyar Távirati Iroda jelentései alapján. Az MTI jelentései teljes terjedelmükben elérhetőek a következő linken: <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> (2014. április 27.)

7 A trianoni békeszerződés teljes szövege, és ezen belül a Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya elérhető magyar nyelven a következő linken: <http://www.trianon.hu/keret.phtml?trianon/tria1920/bekeszerz.phtml> (2014. április 27.)

son el és oly utasításokat adhasson, amelyek az adott esetben alkalmasaknak és hatóságoknak mutatkoznak. Magyarország azonkívül hozzájárul ahhoz, hogy abban az esetben, ha ezekre a cikkekre vonatkozó jogi vagy ténykérdésekről a Magyar Kormány és oly Szövetséges és Társult Hatalom vagy bármely más oly Hatalom között merülne fel véleménykülönbség, amely Hatalom a Nemzetek Szövetsége Tanácsának tagja, ez a véleménykülönbség a Nemzetek Szövetségéről szóló Egyességokmány 14. cikke értelmében nemzetközi jellegű vitának tekintendő. A Magyar Kormány hozzájárult ahhoz, hogy minden ilyenű vitás kérdés, ha a másik fél kéri, a Nemzetközi Állandó Bíróság (Cour permanente de Justice internationale) elé terjesztessék. Az Állandó Bíróság döntése ellen fellebbezésnek nincs helye s a határozat ugyanolyan erejű és érvényű, mint az Egyességokmány 13. cikke értelmében hozott határozatok.” Mindezek mindenki számára egyértelművé tették: a háború utáni világ diplomáciáját a Népszövetség kívánja meghatározni.

Annak ellenére, hogy a Nemzetek Szövetségének alapjai szerint egyértelmű lett volna a vesztes államok csatlakozása a szervezethez, a valóságban ezt is tárgyalások és találgatások hosszú sora előzte meg. 1920 második felében a figyelem középpontjába az a kérdés került, hogy vajon felveszik-e a tagok közé a volt központi hatalmakat is, amelyek közül először Magyarország és Bulgária kérelmezte a Népszövetségbe való felvételét.⁸ Ezzel kapcsolatban Giuseppe Motta, Svájc szövetségi elnöke⁹ nem sokkal később arról tájékoztatott mindenkit, hogy Svájc minden volt központi hatalom, így Magyarország csatlakozását is támogatni fogja.¹⁰ Magyarország csatlakozását azonban a háború után körülötte létrejövő új államok, Csehszlovákia, a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság és Románia igyekeztek megakadályozni. Ennek legfőbb oka a határkérdés és a magyar királykérdés, azaz a Habsburg-restaurációtól és annak nyomán a régi monarchia újratemetésétől való félelem volt. A kisantant tagjai épp ezért ragaszkodtak minden áron a magyar hadsereg minél teljesebb lefegyverzéséhez, valamint a határok végleges rendezéséhez. Ez utóbbi tekintetében az Ausztriának átadandó megyék, azaz Nyugat-Magyarország kérdése volt a legégetőbb, amelynek védelmére magyar csapatok alakultak, és nem egy fegyveres összecsapásra is sor került.

A nyugat-magyarországi határokkal kapcsolatban¹¹ 1921 februárjában a nagykövetek tanácsa¹² jegyzéket bocsátott ki, amely szerint Bécsnek és Budapestnek továbbra is folytatnia kell egymással a tárgyalásokat. Egy, a jegyzékhez csatolt, a technikai részleteket

8 A magyar kormány már 1920. február 12-én, levélben kérte felvételét a Népszövetségbe. L. Nagy Elek dr.: Magyarország és a Népszövetség. Bp., 1925. 7.

9 Motta később, 1924 és 1925 között a Népszövetség elnöki tisztét is betöltötte.

10 Az MTI jelentése. Genf, 1920. november 1.

11 A békeszerződés megkötése után azonnal felmerült a határkiigazítások kérdése, amely az általános vélemény szerint a Népszövetségre fog majd tartozni. Az azonban a magyarok számára igencsak kérdéses volt, hogy vajon a Népszövetség tényleg figyelembe veszi-e majd a „közérdeket” és hajlandó lesz-e határkiigazításokat végrehajtani. L. Az MTI jelentése. 1920. december 27.

12 A nagykövetek tanácsa 1920 januárjában, Párizsban alakult meg az USA, Anglia, Franciaország, Olaszország és Japán részvételével. Bővebben l. *Osmanczyk, Edmund Jan*: Encyclopedia of the United Nations and International Agreements. Routledge, 2002. http://books.google.hu/books?id=aiOW0LOdKgC&pg=PA434&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (2014. május 6.)

1. kép
Bánffy Miklós portréja, 1929 körül.
Ismeretlen fényképező.
MNM Történeti Fényképtár,
Itsz.: 361/1951.

tartalmazó írás szerint a békeszerződésben szereplő új határokat csak a határmegállapító bizottság vizsgálhatja majd meg, amely tárgyalásokat is elrendelhet a kérdésben, ha úgy látja, hogy egy-egy határszakasz nem felel meg az etnikai vagy a gazdasági követelményeknek. Ebben az esetben a határmegállapító bizottság jelentést tesz, majd az ügyet a Népszövetség tanácsa elé utalja.¹³

Eközben a Nemzetek Szövetségének népszerűsítésére és az ahhoz való csatlakozás előmozdítására több nemzetközi lépés is történt. Létezett a korban egy Népszövetségi Egyesületek Uniója nevű, Brüsszelben székelő szervezet, amelynek célja a Népszövetség népszerűsítése volt. A szervezet az ezt a célt támogató hivatalos és félhivatalos egyesületeket tömörítette, és több közgyűlést is tartott. A milánói gyűlésen felvették a Magyar Népszövetségi Egyesületet is, amely a Apponyi Albert gróf¹⁴ elnökele alatt álló

13 Az MTI jelentése. Bécs, 1921. február 5.

14 Apponyi Albert gróf (1846–1933) politikus és diplomata, 1906. április 8. és 1910. január 17., valamint 1917. június 15. és 1918. május 8. között vallás- és közoktatási miniszter. Az első világháború után a magyar béke delegáció vezetője – széles körben ismert a trianoni szerződés ellenében elmondott beszéde. A két világháború között a legitimisták vezére és 1923-tól egészen haláláig Magyarország népszövetségi fődelegátusa. 1933. február 7-én bekövetkezett halála szintén a Népszövetség székhelyén, Genfben érte.

Magyar Külügyi Társaságnak volt az egyik főosztálya.¹⁵ Ezen a milánói gyűlésen, amelyet Francesco Ruffini szenátor vezetett, részt vett Németország, Ausztria, Magyarország és Bulgária, valamint megfigyelőként az orosz alkotmányozó nemzetgyűlés képviselői is.¹⁶ Hasonló, a Népszövetség égisze alatt rendezett konferencián való részvételre példa a Barcelonában megtartott közlekedésügyi- és tranzit-konferencia is, ahol Magyarországot Walther Emil, külügyminiszteri osztálytanácsos képviselte.¹⁷ Az ilyen és ehhez hasonló események természetesen nem csupán az adott kérdésekbe való beleszólást engedtek, de kapcsolatépítésre is kiválóan alkalmasak voltak, amely szintén hozzájárult az elszigeteltségből való lassú kilépéshez.

Magyarország fokozatos bevonása a Népszövetség munkálataiba azonban ennél direktebb módon is elkezdődött: a magyar kiküldöttek már a hivatalos csatlakozás előtt is megtalálhatóak voltak a szervezet különböző rendezvényein, miközben a Nemzetek Szövetségének egyik rendelkezése előírta, hogy az egyes tárgyalásokra minden, az adott kérdésben érintett felet meg kell hívni, abban az esetben is, ha az illető állam nem tagja a szövetségnek. Ez a meghívás azonban csak a tárgyalásokon való részvételt jelentette, a döntésekbe beleszólást nem engedett, így ez a fajta részvétel a Népszövetség munkájában természetesen távolról sem volt elegendő. A helyzetet a magyar vezetés azzal igyekezett enyhíteni, hogy elkezdett egy a Népszövetség mellett működő és azzal kapcsolatot tartó magyar képviselő felállításában gondolkodni.

A magyar képviselő, amelynek fogadtatásával kapcsolatban január végén az akkoriban az MTI tudósítójaként tevékenykedő Baranyai Zoltán¹⁸ telefonon és személyesen is érdeklődött a Népszövetség Főtitkárságánál,¹⁹ végül 1921 februárjában jöhetett létre. A hivatalosan a berni követség alá tartozó képviselő vezetésével Réz Mihályt²⁰ bízták meg,²¹ akinek helyettese Baranyai Zoltán lett. Az iroda működését Réz Mihály tervezte meg, majd Baranyai Zoltán, valamint a berni magyar ügyvivő, Terjékfalvai Parcher Félix

15 Az MTI jelentése. Genf, 1921. május 19.

16 Az MTI jelentése. 1921. január 13.

17 Az MTI jelentése. Genf, 1921. május 19.

18 Baranyai Zoltán (1888–1948) irodalomtörténész és diplomata, 1920–1936 között a Népszövetség mellett működő magyar titkárság munkatársaként segítette a magyar kormány és egyéb magyar szervezetek, valamint a Népszövetség (elsősorban a Titkárság) közötti kommunikációt. Ezt követően a külügyminisztérium munkatársa. 1940–1941 között chicagói főkonzul. A második világháború után a párizsi békekonferencia fődelegátusa, majd 1947 és 1948 között az indianai Notre Dame egyetem tanára. 1948-ban Chicagóban hunyt el. Bővebben I. Névpont – Baranyai Zoltán. <http://nevpont.hu/view/2293> (2016. február 19.)

19 Eric Colban, valamint Van Hamel, a Népszövetség jogi részlege vezetőjének feljegyzései. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742

20 Réz Mihály (1878–1921) jogász professzor, aki 1920 és 1921 között a Népszövetség mellett működő magyar képviselőt vezette. Bővebben I. *Varannai Zoltán: Réz Mihály nemzetiségpolitikai nézetei.* Európai utas 11. 1. sz. <http://www.hhrf.org/europaiutas/20004/17.htm> (2016. február 19.)

21 Gratz Gusztáv magyar külügyminiszter levele Eric Drummondhoz. 1921. február 11. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742

és Bánffy Miklós külügyminiszter²² véglegesítette.²³ (1. kép) Eszerint a genfi titkárság feladatai között éppúgy szerepelt információszerzés, mint közvetítés a Népszövetség és a magyar kormány, valamint további magyar szervezetek (akár civil szerveződések is) között, illetve különféle kulturális- és sajtómunkák.²⁴

IV. Károly első visszatérési kísérlete és annak következményei

A királykérdés megoldatlanságát és az azt övező kisantant-félelmeket jócskán elmélyítette, hogy 1921. március 26-án Magyarországra érkezett, és április 5-éig az országban is maradt IV. Károly – ez pedig a népszövetségi csatlakozás szempontjából is kulcsfontosságú volt.

Károly érkezése a magyar vezető körök nagy részét is meglepte, Horthy Miklós kormányzó pedig azon az állásponton volt, hogy mivel a nagykövetek tanácsa 1920. február 2-án egyértelműen elvetette a Habsburgok visszatérésének lehetőségét, ezért a királykérdés felvetése jelenleg időszerűtlen, „megzavarja az ország békéjét, akadályozza az újjáépítést és megfoszt bennünket annak lehetőségétől, hogy a külfölddel jó viszonyba léphessünk”. Horthy éppen ezért nem volt hajlandó eleget tenni Károly kérésének, és lemondani javára a hatalomról. Károly királynak ez a visszatérési kísérlete valóban igen csak nagy felbolydulást keltett a restaurációtól korábban is féltő szomszédos országokban. Csehszlovákia budapesti képviselője naponta járt át a külügyminisztériumba, hogy Károly távozását követelje,²⁵ majd Edvard Beneš cseh külügyminiszter a helyzet miatt április 3-án arra utasította a budapesti csehszlovák képviselőt, hogy „Adjon át a jugoszláv követtel – amint erre utasítást kap – egy közös ultimátum-jegyzéket. Követeljük Habsburg Károly azonnali eltávolítását Magyarországról. Amennyiben Károly csütörtökön, április 7-én este hat órakor még Magyarországon lesz, azonnal hozzálátunk ama intézkedések végrehajtásához, amelyekben közösen megállapodtunk.” A csehszlovák képviselő, és a többi kisantant állam tétovázása miatt az ultimátum átadására végül csak április 5-én délután került sor, amikor is IV. Károly már elhagyta az országot.²⁶

22 Bánffy Miklós gróf (1873–1950) politikus, író és rendező, aki 1921. április 14. és 1922. december 19. között a Magyar Királyság külügyminiszteri posztját is betöltötte. 1916 november–decemberében aktívan részt vett IV. Károly koronázásának előkészítésében, mint a ceremónia művészeti és technikai bizottságának vezetője. Külügyministersége alatt ment végbe Magyarország csatlakozása a Nemzetek Szövetségéhez. Távozását követően visszaköltözött Erdélybe, ahol kérvényezte a román állampolgárságot. A két világháború közötti időszakban is folytatta szépirodalmi tevékenységét (műveit Kisbán Miklós néven adta ki) és az erdélyi irodalmi és kulturális élet egyik vezetőjeként működött, így igyekezve megteremteni a korszakban sokak által kívánt kultúrfölényt.

23 Baranyai Zoltán levele Parcher Félixhez. Genf, 1921. május 21. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K 107 1. s. 2. t. 45.

24 Réz Mihály első tervezete a N. Sz. mellett működő magyar Titkárságra. Genf, 1921. február 21. MNL OL K 107 1. cs. 2. t. 46-50.

25 Horthy Miklós: Emlékirataim. Bp., 1990. 147–153.

26 *Ádám Magda*: A királypuccsok és a kisantant. I. História 6. (1984) <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/84-01/ch06.html> (2014. május 5.)

Habár a csehszlovák ultimátumra IV. Károly távozása miatt végül nem volt szükség, Magyarországon is jól tudták Károly visszatérési kísérleteinek jelentőségét. Ahogy arról 1921. június 14-én Tahy László rendkívüli prágai követ és megbízott miniszter²⁷ Bánffy Miklós grófnak írt: „Károly király húsvéti magyarországi tartózkodása alkalmával Beneš a legnagyobb energiával indította meg akcióját, hogy a nagy és kis entente segítségével akarátának és terveinek engedelmes eszközévé alacsonyítsa le bennünket. [...] Čermák, ministeri titkár, a magyar és román ügyek referense a külügyminisztérium politikai osztályában – egy ideig cseh ügyvivő volt Bukarestben – alighanem akaratlanul kifecsegte előttem, hogy Csehszlovákiának a király incidens nélkül sohasem sikerült volna Romániát formális szerződéssel is a kis ententebe bekapcsolni.”²⁸

A magyar állam az események ellenére 1921. május 23-án²⁹ arról tájékoztatta a Népszövetség főtitkárát, Sir Eric James Drummondot,³⁰ hogy 1921 szeptemberében hivatalosan is kérvényezni fogják Magyarország csatlakozását a szövetséghez.³¹ Bánffy Miklós Drummondhoz írott május 23-ai levelében Apponyi Albertet jelölte meg a Magyar Királyság Népszövetség előtti képviselőjeként.³² Bánffy május 23-ai levelére Bernardo D. Attolico³³ 1921. június 9-én, a berni magyar követen, Terjékfalvai Parcher Félixen keresztül válaszolt – eszerint a magyar kérést azonnal ismertetni fogja a Népszövetség tagjaival.³⁴ Bern bevonására azért volt szükség, mivel a Népszövetség mellett működő magyar titkárság vezetője, Réz Mihály épp ekkor hunyt el Genfben,³⁵ közvetlen munkatársa, Baranyai Zoltán pedig nem tartózkodott a városban. Pár nappal

27 Tahy László a monarchia fennállása alatt Észak-Afrikában, majd a Közel-Keleten teljesített diplomáciai szolgálatot. 1920 és 1922 között prágai követ és meghatalmazott miniszter, majd 1924-től az ankarai, 1934-től pedig a berni követi tisztelet, valamint a Népszövetség mellett működő képviselet vezetői tiszteletét töltötte be.

28 Tahy rendkívüli követ és mb. miniszter jelentése Bánffy Miklósnak. Prága, 1921. jún. 14. MNL OL K 64 (Külügyminisztérium, Politikai Osztály rezervált iratai) 3. cs. 41. 290 2.

29 *Nagy E. i. m.* 9.

30 Sir Eric Drummond (1876–1951) hivatásos diplomata, 1919 májusától 1933. június 30-áig a Népszövetség első főtitkára. L. World Digital Library. <http://www.wdl.org/en/item/11565/> (2014. május 5.)

31 Az MTI jelentése. Párizs, 1921. május 30.

32 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/13039/12852

33 Bernardo D. Attolico (1880–1942) olasz diplomata, a Népszövetségben a leszerelésért felelős főtitkár-helyettes. Handbook on the League of Nations, 1920-1923. University Libraries. University at Albany. State University of New York. http://library.albany.edu/preservation/brittle_bks/LeagueNations_Handbook_VVNo4/chpt5.pdf (2015. november 24.)

34 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/13039/12852

35 Eric Drummondnak címzett levél. Genf, 1921. május 26. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742

később azonban már Baranyai Zoltán is tájékoztatta G. H. F. Abraham³⁶ őrnagyot Magyarország csatlakozási szándékáról – előbb telefonon,³⁷ majd pár nappal később írásban is, amelyet május 28-án a főtitkár a Népszövetség tagjainak is szétküldött.³⁸ Baranyai Zoltán pár nappal később, június 14-én pedig már arról értesítette Drummondot, hogy a magyar kormány őt bízta meg a Népszövetség mellett működő magyar titkárság vezetésével.³⁹

Magyarország csatlakozási kérelme hivatalosan is megérkezett tehát Drummondhoz, mivel azonban a legközelebbi közgyűlés szeptember 21-én ült össze, így a kérelem elbírálása is csak akkor kezdődhetett meg. Az új csatlakozási kérelmek elbírálásához a Népszövetség közgyűlése bizottságokat hozott létre, amelyek előtt a felvételt kérő állam nevében annak saját kormánya által kijelölt képviselőjének kellett felvilágosítást adnia az adott országról és annak céljairól.⁴⁰

A kérelem fogadtatásával kapcsolatban 1921 nyarán Baranyai a következőket írta Bánffy-nak: „Sir Eric Drummond-dal egy fogadás alkalmával kb. tíz percig beszélhettem, azonkívül – más alkalmakkor – huzamosabban beszélhettem Anzilotti hely. főtitkárral, valamint három osztályfőnökkel. Jóformán egyhangúlag kifejezték azt a reményüket és egyúttal véleményüket, hogy fölvételünk ügyében szeptemberben semmi akadály nem fog fölmerülni. [...] E kérdésről részletesebben Major Abraham-mal, a pol. osztály hely. főnökével volt alkalmam újabban is eszmecserét folytatni. Major Abraham (angol) az utódállamok és Balkán ügyeinek referense. Kifejtette, hogy az a körülmény, hogy a békeszerződés határozmányai szeptemberben nem lesznek még teljesen végrehajtva, nem lehet a fölvétel akadály. Fő, hogy az erre irányuló teljes és őszinte jószándékunkat be tudjuk bizonyítani. [...] Az a határozott véleménye, hogy Románia vagy Jugoszlávia ellenzése nem esik súllyal a nemzetek közvéleményében. Szerinte nagyon fontos Csehszlovákia magatartása Benes tekintélye és népszerűsége miatt. [...] Abraham törhetetlen híve a N. Sz.-nek és universalitása eszményének. Magyarország fölvétele is egy lépés volna a cél felé. Ő mindent meg fog tenni, ami csak tőle függhet, hogy elősegítse tanácsaival, fölvilágosításaival fölvételünket.”⁴¹

36 G. H. F. Abraham a kanadai királyi tengerészgyalogság őrnagya, valamint a Népszövetségi Iroda Politikai Osztályának munkatársa. L. Johnston, William–Rawling, William G. P.–Gimblett, Richard H.–MacFarlane, John: *The Official History of the Royal Canadian Navy, 1867-1939*. Toronto, 2010. 495. https://books.google.hu/books?id=X4DWFYKzKf4C&pg=PA495&lpg=PA495&dq=%27major+g.+h.+f.+abraham%27&source=bl&ots=Uc1_S40dRD&sig=rVIIRmZZMXGrwN_zqymGFGaT4BY&hl=hu&sa=X&ved=0CCKQ6AEwAmoVChMihuSnhrPeyAIVRilyCh3Gpg09#v=onepage&q= major%20g.%20h.%20f.%20abraham'&f=false 2015. november 24.)

37 Abraham őrnagy levele Drummondhoz. 1921. május 25. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/12852/12852

38 Notification de l'envoi d'une demande d'admission de la Hongrie dans la Société des Nations. Note du Secrétaire Général. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/12852/12852

39 Baranyai Zoltán levele Eric Drummondnak. Genf, 1921. június 14. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742

40 Az MTI genfi jelentései. 1921. június 21.

41 Baranyai Zoltán levele Bánffy Miklósnak. Genf, 1921. július 16. MNL K 107 47. cs. 39. t. 42.

A csatlakozási kérelem pozitív elbírálásának reményében tehát 1921. augusztus 18-án Bánffy átadta Drummondnak a magyar kormány memorandumát, amelyben a trianoni határozatok betartását hangsúlyozták.⁴²

A Népszövetség közgyűlésének második, 1921. szeptemberi ülészaka

A IV. Károly visszatérési kísérletét övező események következtében már 1921 nyarán felmerült a magyar politikusokban a magyar csatlakozási kérelem elnapolásának gondolata – ennek eldöntésére 1921. augusztus 30-án Bánffy Miklós külügyminiszter teljes szabad kezet adott Apponyi Albertnek. Bánffy egy Apponyinak címzett levelében úgy utasította őt, hogy a kérdésben cselekedjen saját belátása szerint, és amennyiben a genfi helyzet alakulásának tükrében úgy ítéli meg, hogy a magyar kérés elnapolása vagy visszavonása szolgálná leginkább a magyar ügyet, úgy lépje azt meg.⁴³ A magyar kormány ugyanis komolyan tárgyalta, hogy visszavonja-e a Népszövetségbe való belépésre irányuló kérvényét vagy sem. A visszavonás mellett szólt, hogy „a Népszövetség végelemzésben a győzők szövetsége, amelyben Magyarország sohasem találhatja meg a maga igazát”, miközben a belépésével azonnal elismerné a trianoni békét, illetve a paktum 10. cikkelye szerint a tagok kölcsönösen biztosítják egymás területi épségét.⁴⁴ Ennek ellenére a kormány nem tett le csatlakozási szándékáról, annak ellenére sem, hogy az 1921. szeptember 5-én megnyitott ülés előtt már tudni lehetett, hogy Csehszlovákia mindenképp Magyarország csatlakozása ellen fog szavazni.⁴⁵ A szomszédos állam ezen elhatározását csak erősítette az a tény, hogy az ülésen Magyarország csatlakozása mellett a másik fő kérdéskör a Magyarországtól elcsatolt területeken élő magyarok kisebbségi jogainak védelme volt.⁴⁶

A magyarok csatlakozási kérelmével kapcsolatban szeptember 8-án a svájci kormány nyilatkozatot tett közzé, amelyben kijelentette, hogy a Népszövetség csak akkor lesz életképes, ha valóban minden országot egyesíteni akar; ennek a szellemnek jegyében pedig a magyarok csatlakozási kérelmének is helyt kell adni és fel kell venni őket a Nemzetek Szövetségébe. Argentína ugyancsak Svájc álláspontját képviselte, amikor azt javasolta az illetékes bizottság első albizottságának, hogy vegyenek fel minden olyan államot a Népszövetségbe, amely csatlakozását kérvényezi. Ezt a javaslatot azonban a Népszövetség elvetette.⁴⁷ A kisantant, és mindenekelőtt Beneš, élesen ellenezte Magyarország felvételét, amelyet a cseh külügyminiszter szerint a

42 Bánffy Miklós gróf levele Sir Eric Drummondhoz. 1921. augusztus 18. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/15081/12852.

43 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/16125/12852.

44 Bánffy Miklós jelentése Horthy Miklósnak. Budapest, 1922. december 19. 2. MNL OL K 647. cs. 41. t. 227 res.

45 Az MTI jelentése. Prága, 1921. szeptember 5.

46 Az MTI jelentése. Genf, 1921. szeptember 6.

47 Az MTI genfi jelentései. 1921. szeptember 9.

vezető hatalmak egyébként sem óhajtanak, mivel Magyarország nem tartja be a békeszerződést.⁴⁸

A Magyarország felvételi kérelmét vizsgáló albizottságot, amelyet szeptember 7-én jelöltek ki, Jonkheer J. Loudon, volt holland külügyminiszter vezette. Rajta kívül a bizottság tagja volt Csehszlovákia képviselőjében Beneš, Franciaország képviselőjében a történész Gabriel Hanotaux, Anglia képviselőjében Sir John Fisher Williams, Venezuela képviselőjében Gil Ferul, Olaszország képviselőjében a diplomata Guglielmo Imperiali, valamint Svájc képviselőjében Motta.⁴⁹

Török Béla, magyar követségi tanácsos azonban Apponyi Albert hiányáról volt kénytelen tájékoztatni a Népszövetséget, és erre hivatkozva kérvényezte, hogy a magyar csatlakozás kérdését napolják el Apponyi megérkezéséig.⁵⁰ Néhány nappal később ugyanígy tett Baranyai Zoltán is. A helyzetre való tekintettel az említett albizottság végül hajlandó volt eleget tenni a kérésnek és néhány nappal elnapolni a munkáját.⁵¹

Magyarország felvételi kérésének elbírálásakor a Népszövetség albizottsága a következő kérdéseket vizsgálta: szabályos-e a felvételi kérelem, el van-e ismerve a magyar kormány, illetve hogy teljesítette-e az ország a nemzetközi kötelezettségeit.⁵² A kisanant ez utóbbi ponton támadta leginkább a magyar kormányt, amely szerinte nem hajtotta végre az előírt lefegyverzést. A helyzetet még jobban kiélezte a magyar-osztrák határ körüli vita és a határon folyamatosan történő incidensek, amelyek aktívan foglalkoztatták a nyugat-európai politikusokat és a sajtót egyaránt.⁵³

A kisanant tagjai azonban – ahogy azt láthattuk – leginkább a Habsburg-ház restaurációjától tartottak, ezért igyekeztek mindent megtenni annak megakadályozására. A Habsburg-kérdésre volt kihegyezve Beneš azon nyilatkozata is, amelyben a következőket mondta: „Egész Közép-Európa – mondotta Beneš – megváltoztatta az állami berendezkedéseket és demokratikus kormányformát vett fel. Csehországnak és Ausztriának is ma olyan alkotmánya van, amely összhangban áll a népszövetséggel és a népszövetséget éltető szellemmel. Magyarországnak gyökeresen át kell alakulnia; ebben az esetben a kisanant szívesen hozzájárul ahhoz, hogy a népszövetségbe felvegyék, e változás előtt azonban semmi esetre sem fog ebbe belemenni.” A magyar küldöttség erre azt a választ adta, hogy a magyar alkotmányt csakis a magyarok változtathatják meg, külső tényezők nem kényszeríthetnek ki effajta változást, annál is inkább, mert a trianoni békében, amelynek betartására Magyarország teljes mértékben törekszik, nincs szó arról, hogy le kell mondani a királyságról,

48 Az MTI jelentése. Prága, 1921. szeptember 10.

49 Nagy E. i. m. 8.

50 Abraham levele Drummondnak. 1921. szeptember 6. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/15491/12852.

51 L. a Baranyai Zoltán és Eric Drummond között 1921. szeptember 7-én és 1921. szeptember 12-én váltott leveleket. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/15491/12852.

52 Az MTI jelentése. Párizs, 1921. szeptember 11.

53 Az MTI jelentése. London, 1921. szeptember 11.

mint államformáról, és ez nem lehet a Nemzetek Szövetségéhez való csatlakozásnak sem előfeltétele.⁵⁴

A kisantant királykérdéssel kapcsolatos fenntartásaival és a kérdés népszövetségi megítélésével természetesen a magyar vezetőség már korábban is tisztában volt. Ahogy Baranyai Zoltán Bánffyknak írta: „...a Nemzetek Szövetségének most bevégeződött tanácsulése alatt egy főtítkárságbeli jó ismerősömtől úgy értesültem, hogy a tanácsbeli képviselők között megbeszélés tárgyát képezte egy vacsora alkalmával, azonkívül más-kor is az a hír, amelyet a N. Sz.-be való belépésünk és IV. Károly király ügyének összefüggéséről a német sajtó [...] kezdett terjeszteni. Hallotta, hogy a tanácsi Képviselők és a Főtítkárság pol. osztályán azt a véleményt pertraktálták, hogy – amennyiben e szándék igaznak bizonyul – meg kell akadályozni Magyarország fölvételét. [...] aznap este elküldtem egy cáfolatot, amely még az ülészak folyamán meg is jelent.”⁵⁵ A „Népszövetség Főtítkárságán levő barátainknak az a véleménye, hogy fölvételünk nagy nehézségekkel fog járni, ha a királykérdésben kielégítő nyilatkozatot nem adunk és ha a nyugati megyéket simán át nem adjuk, illetőleg ha ez utóbbira vonatkozólag szövetséges főhatalmak nem akceptálják a magyar álláspontot. Cseh és román részről erős mozgalom indult meg fölvételünk ellen, akciót maga Benes fogja vezetni.”⁵⁶

A Habsburg-restaurációtól való félelem, sőt, a magyar államforma kérdése valóban foglalkoztatta a Népszövetség főtítkárságának tagjait: míg a francia Paul Mantoux⁵⁷ Beneš álláspontjával egyetértve felemelte szavát a királyság, mint magyar államforma ellen, addig a brit királyság tagjaként F. P. Walters⁵⁸ egyértelműen vitába szállt francia kollégájával, hangsúlyozva, hogy a királyság államformájával szemben a Népszövetségnek semmilyen fenntartása nem lehet.⁵⁹

Mindeközben a cseh és jugoszláv követek igyekeztek úgy beállítani a nyugat-magyarországi eseményeket is, mint egy olyan Habsburg-restaurációs törekvést, amelyet a magyar kormány támogat.⁶⁰ Habár ezeket a híreszteléseket nyugaton nem hitték el, az osztrák–magyar határon történő incidensekkel kapcsolatban a nagykövetek konferenciája jegyzőkönyvet adott át a párizsi magyar megbízottnak, amelyben kijelentették, hogy a nyugat-magyarországi eseményekért a felelősség a magyar kormányt terheli.

54 Az MTI jelentése. Párizs, 1921. szeptember 23.

55 Baranyai Zoltán levele Bánffy Miklósnak. Genf, 1921. július 13. MNL OL K 107 47. cs. 39. t. 45.

56 Baranyai Zoltán levele Bánffy Miklósnak. Genf, 1921. szeptember 1. MNL OL K 107 47. cs. 39. t. 38.

57 Paul Joseph Mantoux (1887–1956) 1919 és 1926 között a Népszövetség Politikai Osztályának vezetője. L. <http://biblio-archiv.unog.ch/detail.aspx?ID=32559> (2015. november 9.)

58 Francis Paul Walters brit százados, a Népszövetség helyettes főtítkára volt, aki a Népszövetség bukása után több, a Népszövetséget bemutató és elemző könyvet is megjelentetett. L. The American Science Review 46. (1952) 4. sz. http://www.jstor.org/stable/1952129?seq=1#page_scan_tab_contents (2015. november 9.) Vö.: The Spectator Archive 1933. február 10. 6. <http://archive.spectator.co.uk/article/10th-february-1933/6/the-league-of-nations-secretariat-with-a-frenchman> (2015. november 9.)

59 L. Mantoux és Walters feljegyzéseit a kérdéssel kapcsolatban. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742

60 Az MTI jelentése. Bécs, 1921. szeptember 12.

A jegyzék felszólította Magyarországot, hogy üritse ki a kérdéses területeket – amennyiben ez nem történik meg, úgy a trianoni béke megsértése miatt szankciókra fog sor kerülni.⁶¹

A nyugati sajtóban (angol, francia, svájci) éppúgy folyamatosan napirenden volt a nyugat-magyarországi kérdés ügye, mint közvetlen szomszédainknál. A nyugati sajtó igen kettősen ítélte meg a helyzetet: míg bizonyos lapok (pl. a francia *Homme Libre*) a magyar csatlakozás pártján voltak, addig mások (pl. a szintén francia *Journal des Debats*) erősen magyarellenes véleményt képviseltek.⁶² A helyzetet jól jellemzi egy korabeli svájci újságíró, Paul Dubochet pár sora: „Azok, akik az egyetemességi eszmének a hívei – írja – és azok, akik a háború következtében előállott viszályok megszüntetésén dolgoznak, sokat várnak Magyarországnak a népszövetségbe való felvételétől. Egy lépést látnak ebben Németország bebocsátása és az európai kibékülés irányában, valamint a kisebbségek aggasztó problémájának a megoldása irányában. A helyzet azonban ma az, hogy Magyarország felvételének ügye rosszul áll és ennek egyedüli okai maguk a magyarok. Magyarország azelőtt számíthatott a nagyhatalmak jóakarására, azonban közbejött a nyugatmagyarországi incidens, amely azt a meggyőződést keltette, hogy a magyar kormány ellen szegült a békeszerződés végrehajtásának. A felvétel kérdésében még nem mondották ki az utolsó szót és lehetséges, hogy az együttes ülés kedvezően dönt a kérdésben. Magyarországnak azonban tényleges biztosítékokat kell nyújtani arra, hogy nemzetközi kötelezettségeinek a népszövetségi egyezmény szellemében őszintén meg akar felelni.”⁶³

Mindeközben a magyar vezetés aktívan igyekezett a nyugati sajtót Magyarország mellé állítani. Bethlen István a *Morning Post*-nak elmondta, hogy az antant is egyetért Magyarországgal abban, hogy amennyiben Ausztria hajlandó biztosítékokat nyújtani Magyarországnak a nyugati vármegyék átadása következtében Ausztriát terhelő pénzügyi kötelezettségek teljesítésére, úgy a két ország közötti konfliktus hamar és egyszerűen megoldható lesz. Egy másik lapnak azt is kifejtette, hogy Magyarország sokat vár a Népszövetséghez való csatlakozástól, amely szerinte hozzájárulna a háborús szellem megszüntetéséhez.⁶⁴

Az ügyben több jegyzéket is váltottak – a magyarok szeptember 10-ei jegyzéke szerint a magyar kormány teljesíteni akarja a békefeltételeket. Ugyanebben a jegyzékben a magyar kormány a nyugat-magyarországi helyzet orvoslására is javaslatot tett. Azonnal felröppent azonban a hír, hogy a magyarok nem csupán a csatlakozás tárgyalásának elnapolását kérték, hanem egyenesen visszavonták csatlakozási kérelmüket. Ezeket a híreket Török Béla követségi tanácsos cáfolta meg.⁶⁵

Végül 1921. szeptember 24-én, szombaton délben Apponyi Albert egy kérelmet juttatott el Van Karnebeek holland külügyminiszternek, a Népszövetség második ülészaka elnökének. A levél így hangzott: „Elnök Úr! Noha a magyar kormány szilárd

61 Az MTI jelentése. Párizs, 1921. szeptember 13.

62 Az MTI párizsi jelentése. 1921. szeptember 16.

63 Az MTI jelentése. Genf, 1921. szeptember 17.

64 Az MTI párizsi jelentései. 1921. szeptember 28.

65 Az MTI jelentése. Genf, 1921. szeptember 19.

elhatározása, hogy minden nemzetközi kötelezettségét teljesíti, a trianoni szerződés 71. cikkelyének magyarázata és e cikkely végrehajtásának módja körül nézeteltérések merültek fel. Ezeket a nézeteltéréseket várakozásunk ellenére nem lehetett idejében megszüntetni. Mivel pedig mindaddig, míg ezek a nézeteltérések fennállnak, Magyarország felvétele a népszövetségbe nehézségekbe ütköznék, a magyar kormány nekem adott meghatalmazása alapján van szerencsém a népszövetség gyűlését tisztelettel arra kérni: halassza el a kérdés feletti döntést és az ezzel összefüggő egész eljárást a legközelebbi ülészakra.”⁶⁶ Az említett nehézségek természetesen a nyugat-magyarországi helyzetre utaltak.

A Népszövetség hatodik főbizottsága előtt 1921. szeptember 26-án olvasták fel Apponyi Albert levelét, amelyben a magyar kérést ismertette.⁶⁷ A kérést szeptember 27-én tárgyalták meg. Az ülés alatt Fisher angol meghatalmazott miniszter elmondta: az angol kormány sajnálattal veszi tudomásul Magyarország kérelmét, de javasolni fogják, hogy annak adjanak helyt.⁶⁸ Ugyanezen a napon Apponyi *Magyarország helyzete a népszövetséggel szemben* címen előadást tartott Genfben, ahol elmondta, hogy a magyar kérés oka egyedül a nyugat-magyarországi kérdés rendezetlensége. Ezután kitért arra is, hogy Magyarország államformája nem lehet indok a csatlakozás megtagadására, mivel a Népszövetségbe való bekerülés nem a korábbi tagok kedvétől kell, hogy függjön, hanem minden olyan államot fel kell venni, amelyek megfelelnek a támasztott feltételeknek. Azzal is érvelt, hogy a kisantant abból sem tudna sokat profitálni, ha valóban meg tudná akadályozni a magyar felvételt, mivel a Népszövetség 17. cikkelye a nem-tagok számára is biztosít bizonyos védelmet – ha ugyanis egy tagállam egy nem-tagállammal szemben akar fellépni, akkor a Népszövetség először felhívja a nem-tagállamot, hogy vesse alá magát a Népszövetség által előírt kötelezettségeknek.⁶⁹ Apponyi ezután egy hosszú tájékoztatót is adott a genfi sajtó számára, aminek során többek között leszögezte: „A magyar kormánynak bizonyára kötelessége, hogy amennyire rajta múlik, minden ilyen irreguláris mozgalmat féken tartson. Ezt a kötelességét teljesíti is és bizonyos vagyok benne, hogy a jövőre is teljesíteni fogja; hiszen addig is energikus és szigorú intézkedések tesznek arról tanúságot, amelyeket végre is hajtottak. De az már a gyerekeségnél is több, ha hadi cselekményekről beszélnek, amelyeket Magyarország Ausztriával szemben elkövetett volna, jóllehet, az entente katonai bizottságainak vizsgálata a helyszínen megállapította, hogy ezekben az incidensekben a magyar hadseregnek, vagy a magyar közbiztonsági szolgálatnak egyetlen tagja sem vett részt a legcsekélyebb mértékben sem. [...] Ismétlem tehát, hogy halasztási kérésemnek egyetlen oka Nyugat-magyarországnak még mindig függő kérdése, még pedig oka nem abban az értelemben, mintha inkorrektiséget ismernék be Magyarország részéről, hanem, hogy bizonyos vonatkozásokban a helyzet bizonytalanságát állapítom meg.”⁷⁰ Ezután a királykérdésre

66 Az MTI jelentése. Genf, 1921. szeptember 24. Az eredeti, angol és francia nyelvű leveleket l. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/16125/12852.

67 Actes de la Deuxième Assemblée. Séances Plénières et Commissions. Genève, 1921. 554.

68 Az MTI jelentése. Genf, 1921. szeptember 28.

69 Az MTI jelentése. Genf, 1921. szeptember 28.

70 Az MTI jelentése. Genf, 1921. október 3.

tért át: „Take Ionescu”⁷¹ a lapok szerint egy előadásban kijelentette volna, hogy Magyarország csak akkor vehető fel a népszövetségbe, ha kötelezettséget vállal, hogy nem ülteti ismét trónjára Károly királyt, vagy általában a Habsburg dinasztia valamely tagját. Ionescu úr rendkívül lekötölné minket, ha venne magának annyi fáradságot, hogy idézze akár a trianoni békeszerződésnek, akár a népszövetségnek azt a cikkelyét, amely akár Magyarországra, akár a felvételt kérő bármely más államra hasonló kötelezettségeket szab. Megjegyzendő, hogy egyáltalán nem akarok a kérdés lényegébe bocsátkozni, sem pedig nem akarom Önök előtt saját nézetemet kifejezni arról, hogy mik lehetnének a restauráció esélyei és következményei, de két elvitathatatlan elvet akarok megállapítani: az egyik nemzeti szuverenitásunk, amely nem engedi elismernünk senki beavatkozását sem alkotmányunk, sem egyéb belügyi kérdéseinkbe; a másik, nem kevésbé fontos elv, hogy a trianoni békeszerződés volt ellenségeinkkel szemben fennforgott minden ügyünket elintézte. És mekkora áron intézte el! Új kötelezettségeket tehát, azokon túl, amelyeket ez a szerződés megállapított, akár pozitív, akár negatív irányban ránk hárítani nem lehet. Ugyanígy a népszövetségbe való felvétel feltételeit az alapszabályok első cikkelye állapítja meg és így nem engedhető meg, hogy adandó esetben a felvételnek külön feltételei szabassanak, különben a népszövetség ahelyett, hogy határozott törvényeken nyugvó nemzetközi jogi intézmény legyen, egy klubba válnék, amelybe felvenni vagy amelyből kigolyózni a jelöltet a tagok rokonérzése vagy szeszélyei szerint szokás. Természetes, hogy lehet a felvétel feltételül az alapszabályok módosításával általában, és minden, a jövőben előforduló jelöltségre kiterjedőleg változtatni; [...] Tartozunk önmagunknak, tartozunk minden hasonló helyzetbe kerülhető nemzetnek, sőt, merem mondani, tartozunk a népszövetség intézményének magának is azzal, hogy ez elvek felett alkuba ne bocsájtkozzunk. Nem habozom tehát kimondani, hogy ha felvételünk bármely olyan aktustól függene, amely ezekkel az elvekkel ellenkeznék, mi lemondanánk arról a tisztességről, hogy a népszövetségbe felvétessünk. El fog jönni az idő, amidőn hálás lesz irántunk a világ e hajthatatlanságunkért. [...] Mert tegyük fel, – ismétlem, anélkül, hogy a kérdés érdemébe bocsájtkoznám, tehát sem igent, sem nemet a feltevés tárgyára nézve nem mondok, – de tegyük fel, hogy a kisentente államainak nyugtalanlásra volna okuk, arra az esetre, ha Magyarország visszaállítja a monarchiát, vajjon mi-
ben súlyosbíthatja ezt a nyugtalanyságot az, ha Magyarországot felveszik a népszövetségbe, miben enyhítheti az, ha fel nem veszik? A két kérdés vagy egyáltalában semmi összefüggésben sincs egymással, vagy ha némi összefüggésben van, ez inkább abban az értelemben érvényesül, hogy a vélt veszélyt, amelyről annyi szó esik, csak csökkenthetné az az ellenőrzés, amelynek Magyarország, mint a népszövetség tagja, alá volna vetve az által, hogy konfliktus esetére előre alávetette magát bizonyos szabályoknak, míg arra az esetre, ha a népszövetségen kívül marad, teljes mozgási szabadsága van. Más oldalról tekintve a dolgot, nem áll az, hogy e helyzetben konfliktus esetére Magyarországgal szemben nyomban megnyílnék a szabad akció lehetősége. A népszövetség alapszabályai ugyanis, híven az intézmény szelleméhez, amely a jogot akarja érvényre juttatni és a háború veszélyeit mindenütt, nem pedig csak egy privilegizált területen akarja meg-

71 Román külügyminiszter, majd 1921. december 18. és 1922. január 19. között román miniszterelnök.

2. kép

Apponyi Albert országgyűlési képviselők társaságában a genfi népszövetségi palota előtt, 1929. Ismeretlen fényképező. MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: 1296/1949.

szüntetni, 17. cikkelyükben amaz államok jogait is kodifikálják, amelyek nem tagjai a népszövetségnek; biztosítják nekik azt a jogot, hogy ha a népszövetséghez tartozó állammal összeütközésük támad, meghívassanak a népszövetség elé, alávessék magokat a népszövetség szabályainak a konfliktus megoldása céljából és a népszövetség hozzájáruló válasza esetére ezeknek az államoknak ugyanazon jogok és garanciák élvezetében van részük, mint a népszövetség tagjainak. Ezeknek az államoknak a joga abszolút és nem fakultatív. Mert a 17. cikkely nem azt mondja, hogy »meghívathatnak«, hanem azt, hogy »meghívatnak«. (nem »peuvent etre invités«, hanem »sont invités«). Nos hát a trianoni béke hatálybalépése óta, amely békeszerződésbe a népszövetség alapszabályai is bele vannak foglalva, Magyarország e jogok és garanciák birtokába lépett, ezek élvezetét tőle az alapszabályok kötelező rendelkezéseinek durva megsértése nélkül megtagadni nem lehet." Ezután a kisebbségi kérdéssel kapcsolatban röviden kitért a magyar-román viszonyra is, majd Magyarország céljait fejtette ki: „Magyarország kérése, hogy a népszövetségbe felvétessék, mindenekelőtt hitéről tesz tanúságot ebben az intézményben; azonkívül azt az elhatározását jelenti, hogy arra az útra lépjen, amelyet az ez intézmény kijelölt: hogy hozzáidomítsa nemzeti érzéseink kultuszát az új szellemhez, hogy szolgálatába szegődjék jóindulatával, agilitásával, egy szóval: hogy bevezesse Magyarországot az új világrendszerbe, nem mint zavaró elemet, hanem mint a megerősödés és haladás konstruktív elemét. [...] De feladatunk nem könnyű, mert a mellettünk levő tömegeken a fájdalom érzése uralkodik, kegyetlen szétmarcangoltatásunk felett s e tömegek nem akarnak a népszövetségben mást látni, mint annak a szerződésnek a kiegészítő részét,

amelynek e szétmarcangoltatásunkat köszönhetjük, amely nem ismert más politikát, mint az emberben élő elemi szenvedélyek politikáját. Azok, akik nehézségeket támasztának a népszövetségbe leendő felvétel ellen, akarva, nem akarva e politika szolgálatába szegődnének. Az illetékes hatalmakra tartozik annak megítélése, vajjon ez megfelel-e a közérdeknek, vajjon lehet-e Magyarországot a maga hagyományaival, a maga ősi és szívós politikai szerveztségével, a maga nyugati kultúrájával és erkölcsi kisugárzásának avval az aktív erejével, amely messze túlterjed jelenlegi határain, quantité négligeable-nak tekinteni, vajjon lehet-e Kele Európát Magyarország nélkül vagy Magyarország ellenére reorganizálni és stabilizálni, vajjon elérhető-e a dolgok rendjének teljességét Magyarország nélkül.”⁷² 1921. október 4-én végül Drummond arról tájékoztatta Apponyit és Baranyait, hogy elfogadták a magyar kérést, és a felvételekről a következő ülészenak döntenek majd.⁷³ (2. kép)

A népszövetségi ülészenak után nem sokkal, 1921 októberében, Velencében is értekezletet tartottak, amelynek egyik témája az osztrák–magyar határvita volt, és ahol a magyar és az osztrák kormány a konfliktus kezeléséről tárgyalt egymással.⁷⁴ A magyar kormányt a miniszterelnök Bethlen István mellett Bánffy Miklós, Khuen-Héderváry Sándor⁷⁵, Valkó Lajos⁷⁶ és néhány titkár képviselte.⁷⁷ A tárgyalásokat követően megkötötték a két ország határait rögzítő velencei egyezményt, amelyet 1922. április 10-én a Népszövetség be is cikkelyezett.⁷⁸

IV. Károly második visszatérési kísérlete

1921. október 21-én IV. Károly ismét Magyarországra érkezett, és útját Sopron felé vette. A nemzetközi sajtó és az antant képviselői egyaránt megdöbbenéssel értesültek IV. Károly kísérletéről,⁷⁹ de mire észbe kaptak, a kérdés már meg is oldódott. Horthy ugyanis október 22-én levélben kérte a Budapest felé tartó Károlyt, hogy tegyen le céljáról: „Felség! Súlyos lelki küzdelem után, nyomasztó aggodalom kényszere alatt kérem Felségedet, ne folytassa útját fegyveres erővel a főváros felé. A helyzet tavasz óta, midőn Felséged az országot elhagyta, nem változott. [...] A lakosság nagy részé-

72 Az MTI jelentése. Genf, 1921. október 3.

73 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/16180/12852.

74 Az MTI jelentése. Velence, 1921. október 14.

75 Khuen-Héderváry Sándor gróf hivatásos diplomata, a Horthy-korszak külpolitikájának egyik legfőbb irányítója volt. 1919-től a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, 1925 és 1932 között a külügyminiszter állandó helyettese, majd 1941-ig párizsi magyar követ volt. 1946-ban, máig tisztázatlan körülmények között tűnt el – holttestét néhány hónappal később, a Dunában találták meg.

76 Valkó Lajos pénzügyi szakemberként 1922. június 16. és 1926. október 15. között a kereskedelemügyi, illetve eközben 1924. február–márciusban pénzügyminiszter volt. A külügyminiszteri posztot kétszer is megkapta: 1925 márciusától 1930. december 9-éig, majd 1931. augusztus 24-étől 1932. október 1-éig.

77 Bánffy Miklós: Huszonöt év. In: *Bánffy Miklós: Egy erdélyi gróf emlékiratai*. Bp., 2013. 261.

78 Az MTI jelentése. Genf, 1922. április 11.

79 Az MTI jelentés. Bécs, 1921. október 22.

nek nem olyan a hangulata, amely az egész országot Felséged mellé állítaná. A polgárháború veszedelmének elhárítására nincs hatalmam. Ha Felséged fegyveres erővel továbbvonul Budapest felé, végzetünket nem kerülhetjük el, és néhány nap alatt az ország megmaradt részei is idegen kézre kerülnek. [...] Egész életemben önzetlenül teljesítettem a kötelességemet. Ma az a kötelességem, hogy jelentsem: ha Felséged fegyverrel vonulna be Budapestre, Magyarország léte megszűnne.”⁸⁰ Károly ennek ellenére megindult Budapest felé, október 23-án, Budaörsnél azonban fegyveres ellenállásba ütközött, amelynek következtében másnap vissza is vonult.⁸¹ A felzúdulás azonban így sem maradt el: Beneš megpróbálta kihasználni a helyzetet és ismételten a magyar kormányt tette felelőssé a visszatérési kísérlet miatt.⁸²

Károly második visszatérési kísérletének és a nemzetközi helyzetnek köszönhetően a magyar nemzetgyűlés 1921. november 6-án, az 1921. XLVII. törvénycikkben végül kimondta a Habsburg-ház trónfosztását – a királyság intézményét azonban továbbra is fenntartották.⁸³

A kérdés kapcsán az angol parlament is tárgyalni kezdte Magyarország és szomszédjainak viszonyát. Az angol felsőházban felszólalt többek között Lord Walter Phillimore, az angol legfelsőbb bíróság volt tagja és a Népszövetség egyik vezető politikusa is, aki kifejtette: „A háborút az önrendelkezés és a kis nemzetek védelme érdekében küzdöttük végig és ennek a háborúnak befejezésekképpen most eltűrjük, hogy egy kis országot a szomszédjai elnyomjanak. Úgy tudtam, hogy van itt valami »népszövetség« nevű intézmény, melynek Csehország és Jugoszlávia is tagjai és úgy tudtam, hogy ez intézmény szabályzatában tisztán kimondották, hogy a népszövetség tagjai közül senki sem indíthat háborút anélkül hogy a kérdéses ügyet előzőleg a népszövetségi tanács elő ne terjesztené. Itt pedig erről értesülök, hogy az említett államok egyike ultimátumot küldött Magyarországnak és invázióval fenyegette meg. Nem érthetem, mi jögon mondhatjuk mi, vagy bármely más ország Magyarországnak azt, királyság legyen-e vagy köztársaság. Királynak lenni nem bűn és királyságnak lenni szintén nem az. Hiszen Olaszországnak, Belgiumnak és Nagy-Britanniának, e három szövetséges hatalomnak, királyuk van. [...] Véleményem szerint a legszigorúbban kellene tiltakoznunk a Magyarország belügyeibe való beleavatkozás ellen és az ellen is, hogy a népszövetség szabályzatát nyilvánvaló szándékossággal megsértették.”⁸⁴

Az 1921. október–novemberi eseményekkel kapcsolatban a magyar kormány jegyzéket küldött a Népszövetség titkárságának, amelyben kifogásolták, hogy az nem lépett közbe, amikor a kisantant ultimátumokat küldött Magyarországnak és mozgósítani kezdett. A Népszövetség főtitkára erre azt a választ adta, hogy a Népszövetség

80 Horthy M. i. m. 158.

81 Keresztes Csaba: Jelen a múlt jövője – IV. Károly visszatérési kísérletei. http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/iv_karoly_visszateresi_kiserletei.html (2014. május 4.)

82 Az MTI jelentése. Prága, 1921. október 25.

83 Az alábbi linken digitalizált formában elérhető a Habsburg-ház trónfosztásáról szóló törvényjavaslat: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/iv_karoly_visszateresi_kiserletei.html (2014. május 10.)

84 Az MTI jelentése. London, 1921. november 14.

egyezményének 11. cikkelye, amelyre a magyar kormány jegyzéke hivatkozott, csak abban az esetben lett volna alkalmazható, ha a Népszövetség valamelyik tagja felkérte volna a főtítkárt a tanács összehívására. A szintén hivatkozott 17. cikkely alkalmazásához pedig a Népszövetség valamelyik tagjának kell kezdeményező lépést tennie, vagy pedig a viszályban érintett államok közül valamelyiknek felhívást kell intéznie a szervezethez. Egyértelmű tehát a Népszövetség kibívó magatartása, amely már a kortársak előtt is nyilvánvaló volt – ahogy azt egy svájci újságíró fogalmazta meg: „Aki tárgyilagosan olvassa el a 17. cikket, az világosan láthatja, hogy a főtitkár felfogása és magyarázata téves. A cikkben sehol nincs szó arról, hogy a népszövetség beavatkozásának előfeltétele az érdekeltek kezdeményező lépése. Ügyelni kell arra, nehogy az emberiségnek ez az új chartája – amely ugyan a mostani felfordult állapotokban még nem érvényesül szuverén módon – ne legyen kiszolgáltatva érdekelt felek magyarázó kedvének, akik mulasztásuk védelmére csűrös-csavaráshoz folyamodnak.”⁸⁵

Az 1922. év eseményei

Mivel a népszövetségi csatlakozás tekintetében a magyar kérésnek megfelelően a felvételtől való döntést elhalasztották a következő ülésre,⁸⁶ így részleteiben 1922 nyarán került csak elő ismét a magyar csatlakozás kérdése. Magyarországon azonban aktívan foglalkoztak a kérdéssel – a magyar politikusok közül továbbra sem értett ugyanis mindenki egyet a Népszövetséghez való csatlakozással.

Ennek kapcsán a Külügyi Társaság Külpolitikai Osztálya Apponyi Albert gróf elnökletével hosszas vitát folytatott. A népszövetségi csatlakozás támogatói⁸⁷ többek között arra hivatkoztak, hogy a Népszövetség tagjaként a határon túlra szakadt magyar kisebbségek védelmét eredményesebben lehetne képviselni. A csatlakozás ellen állást foglalók⁸⁸ között egyesek attól tartottak, hogy a Népszövetség bele akarna szólni a magyar iparba és mezőgazdaságba, ami mindenképp károsan hatna az országra, míg mások úgy gondolták, hogy mindaddig el kell halasztani a belépést, amíg a Népszövetség irányt nem vált, és el nem kezdi valóban a népek érdekét és kívánságát képviselni.⁸⁹

Eközben a nemzetközi határkiigazító bizottság március 28-ai ülésén döntést hozott az osztrák–magyar határvitában, és csaknem teljes mértékben visszautasították a magyar követeléseket. A határkiigazító bizottság annyit azonban biztosított a magyar kormánynak, hogy a határvonal három pontjával kapcsolatban a Népszövetséghez

85 Az MTI jelentései. Genf, 1921. december 20.

86 Actes de la Deuxième Assemblée. Séances Plénières et Commissions. Genève, 1921. 575.

87 Többek között Marcali Henrik történész; Kőrösy Albin piarista tanár, író; Rosenberg Augusztina, a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének vezetője; Lutter János jogász; Paikert Alajos miniszteri tanácsos, a Mezőgazdasági Múzeum igazgatója; Lukács György jogász, korábbi válás- és közoktatási miniszter, később a Népszövetségi Ligák Uniójában, valamint az Interparlamentáris Unióban működő politikus.

88 Például Bernát István közgazdász.

89 Az MTI jelentése. Belföldi hírek, 1922. március 16.

fordulhat.⁹⁰ A magyar kisebbségek helyzetével kapcsolatban a magyar kormány – mivel a Népszövetség elé egyenlőre nem vihette a kérdést – az 1922 áprilisában megtartott genovai konferencián igyekezett a határokon túlra szakadt magyarok érdekében fellépni.⁹¹ Habár a kérdés tárgyalását hátráltatni óhajtó Louis Barthou⁹² kijelentette, hogy ez a kérdés a Népszövetség elé tartozna, végül ő is és David Lloyd George⁹³ is helyt adott annak az érvelésnek, miszerint minden országnak joga van ahhoz, hogy meghallgassák.⁹⁴ Beneš válasza a magyar felszólalásokra az volt, hogy a cannes-i határozatok értelmében egyik ország belügyeibe sem lehet beavatkozni, az ügyben pedig Genovában egyébként sem lehet döntést hozni, mivel az a Népszövetség hatáskörébe tartozik.⁹⁵

Ezzel egy időben, 1922 áprilisában a semleges államok értekezletet tartottak Bernben, ahol ismét kimondták, hogy a Népszövetség megerősítésének érdekében valóban egyetemessé kell tenni a szervezet, amit Magyarország és Németország felvételével lehet elérni. Épp ezért az értekezlet, és első sorban a svájci küldöttség pozitívan fordult a magyarok csatlakozási kérelme felé.⁹⁶

Míndeközben az 1921 augusztusában felálló határmegállapító bizottságok befejezték munkájukat és megkezdődött az új határok pontos kijelölése.⁹⁷ A végső jelentéseket a nagykövetség konferenciája küldte meg a Népszövetségnek 1922 júniusában, amelyben több határkiigazítást is javasoltak a trianoni béke határozataihoz képest. A nagykövetség konferenciája ezért azt kérte, hogy a Népszövetség legközelebbi ülése alatt tárgyalja meg ezt a kérdést is.⁹⁸

A Népszövetségi Egyesületek Nemzetközi Uniója is megkezdte a tárgyalások előmunkálatait, amelyen nyolcvan állam képviselői vettek részt, és amelyen Magyarországot Lukács Simon külügyminisztériumi osztálytanácsos és dr. Paikert Alajos, a Magyar Külügyi Társaság alapítója és a Mezőgazdasági Múzeum igazgatója képviselték.⁹⁹

A Népszövetség tanácsa 1922. július 19-én, Londonban, 19. ülészakára ült össze. Az ülésen napirenden volt többek között a magyarországi kisebbségek, valamint az osztrák–magyar és a jugoszláv–magyar határ kérdése is.¹⁰⁰ Az ülésen az osztrák–magyar határ kérdésének előadója Hymans belga küldött volt, aki többek között ismertette

90 Az MTI jelentése. Bécs, 1922. április 6.

91 A genovai konferencián Bethlen István mellett a magyarokat többek között Bánffy külügyminiszter, valamint dr. Teleszky János delegátus és Walter Emil osztálytanácsos szakértő képviselte. L. az MTI 1922. április 27-ei és 1922. május 11-ei, genovai jelentéseit.

92 Louis Barthou volt francia miniszterelnök, későbbi francia igazságügyi, valamint külügyminiszter. 1934. október 9-én, a marseilles-i merényletben vesztette életét.

93 David Lloyd George 1916. december és 1922. október között brit miniszterelnök, a trianoni határok kiigazítását szorgalmazó politikus.

94 Az MTI jelentése. Genova, 1922. május 10.

95 Az MTI jelentése. Prága, 1922. április 14.

96 Az MTI jelentése. Genf, 1922. április 11.

97 Az MTI jelentése. Belföldi hírek, 1922. május 27.

98 Az MTI jelentése. Bécs, 1922. június 28.

99 Az MTI jelentése. Prága, 1922. június 3.

100 Az MTI jelentése. Párizs, 1922. július 8.

a határmegállapító bizottság véleményét, és egy lehetséges új határ részleteit is. Magyarországot a kérdésben Szapáry László gróf, londoni magyar követ és Villányi Frigyes báró képviselte. Mivel az ülésen nem tudtak döntésre jutni, ezért a tanács következő, augusztus végére tervezett üléséig elhalasztották a döntést. A magyar–osztrák határkérdés után a magyar–jugoszláv határszakasz került napirendre, amelyről azonban szintén nem hoztak döntést.¹⁰¹

A határok rendezésének kérdése továbbra is napirenden maradt tehát, miközben a magyar csatlakozással kapcsolatban 1922. augusztus 2-án Inazo Nitobe¹⁰² levélben tájékoztatta Bethlen Istvánt, hogy a szeptember 4-én kezdődő genfi népszövetségi ülésen tárgyalni fogják Magyarország csatlakozási kérelmét.¹⁰³

Nagyjából két héttel később, 1922. augusztus 15-én Drummond arról számolt be, hogy a magyar delegátus felkereste őt és szóban arról tájékoztatta, hogy amennyiben a magyar csatlakozási kérést a gyűlésen nyíltan támadják majd, akkor a magyar kormány őszinte sajnálatára ugyan, de kénytelen lesz visszavonni csatlakozási kérelmét, és nem fog csatlakozni a Népszövetséghez. A döntés oka minden bizonnyal egy átfogó, Magyarország elleni vizsgálat elkerülése volt, a magyarázat szerint pedig a magyar közvélemény nem látja be, hogy a Népszövetséghez való csatlakozás mennyi előnnyel járna az országra nézve, így nem is támogatja azt teljes mellszélességgel. Drummond jól látta, hogy a magyar kormány Károly király visszatérési kísérletei miatt a kisantant és esetleg maga Franciaország ellenállásától tartott.¹⁰⁴

Közben napvilágot látott a magyar kormány csatlakozást kérelmező levele, amelyet a magyar csatlakozást támogató G. H. F. Abraham és F. P. Walters segítségével köröztettek a népszövetségi tagok között.¹⁰⁵

1922. augusztus végén egyidejűleg több fontos konferencia is zajlott Európa különböző pontjain: Bécsben az interparlamentáris főtanács, míg Prágában a kisantant ülésezett – utóbbinak legfőbb témája Magyarország népszövetségi csatlakozása, és a sikeres csatlakozás esetén vele szemben követendő magatartás volt.¹⁰⁶

Nem véletlen a prágai konferencia témája, ugyanis az 1921-es magyar csatlakozási kérelem elhalasztása óta a Habsburg-ház trónfosztásával, majd IV. Károly váratlan halálával rendeződött a Habsburg-restauráció kérdése és a feszültségek nagyban enyhültek, miközben a Népszövetségnél is ismét napirendre került a határok végleges rendezésének kérdése. Így annak ellenére, hogy a kisantant továbbra is minden lehetséges alkalommal éles hangnemben tért ki a kisebbségi kérdésre,¹⁰⁷ a lefegyverzésre, valamint az osztrák kérdésre, Magyarország helyzetét javították azok a tények, hogy valóban

101 Az MTI jelentései. Párizs, 1922. július 21.

102 Inazo Nitobe japán politikus és közgazdász volt, a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottságának egyik alapítója.

103 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/22274/12852

104 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/22613/12852

105 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/22613/12852

106 Az MTI jelentése. Prága, 1922. augusztus 28.

107 Itt a numerus claususra, mint „kisebbségi cikkekbe ütköző” törvényre hivatkoztak. L. Baranyai Zoltán levele Bánffy Miklósnak. Genf, 1921. szeptember 3. MNL OL K 107 47. cs. 39. t. 41.

törekedett a béke betartására, a nyugat-magyarországi kérdés rendezésére és IV. Károly visszatérési kísérleteinek is egyértelműen ellenállt.

1922 augusztusának közepén ezért a magyar kormány újabb jegyzéket küldött Drummondnak, amely a következőképpen hangzott: „Főtitkár úr! Azoknak az eseményeknek következtében, amelyek a múlt ősszel Nyugat-Magyarországon történtek, a magyar kormány kénytelen volt kérni, hogy a népszövetségbe való felvételére irányuló kérésének tárgyalását halasszák a legközelebbi ülészsakra. Magyarországnak ezt a kérését kedvezően fogadták és, amint a harmadik ülészsak napirendjéből kitűnik, felvételünk kérdése ez alkalommal a népszövetség programján szerepel. Magyarország, mint eddig, most is súlyt helyez arra, hogy tagja legyen ennek a tiszteletreméltó szövetségnek. A kormány ennek következtében megbízta külügyminiszterét, Bánffy Miklós gróft, hogy tárgyaljon a népszövetséggel Magyarország felvételéről. A felvétel esetén ő rá hárul a feladat, hogy főmegbízotti minőségben képviselje Magyarországot a harmadik ülészsak ülésein. Fogadja, Főtitkár úr, nagyrabecsülésem kifejezését. gróf Bethlen s.k.”¹⁰⁸

Pár nappal később Drummond intézett jegyzéket Bethlenhez: „Miniszter úr! Van szerencsém emlékezetébe idézni, hogy a népszövetség tanácsa július 19-i ülésén egyik tagját – Hymans belga képviselőt – megbízta, hogy készítsen jelentést a következő ülészsak számára azokról a határkérdésekről, amelyek egyrészt Magyarország és Ausztria, másrészt Magyarország és Jugoszlávia közt felmerültek. A jelentést előzetes megbeszéléseken fogják előkészíteni, amelyeken Magyarország is szíves lesz magát képviseltetni. A tanács legközelebbi ülészsaka augusztus 31-én kezdődik. Kérem, szíveskedjék kijelölni azokat a személyeket, akik az ön kormányát képviselik akkor, ha majd a tanács a Magyarországot érdeklő kérdésekről tárgyal. Táviratban fogom önt értesíteni arról a pontos időpontról, amikor Magyarország képviselőinek jelenlétére Genfben szükség lesz. Fogadja miniszter úr kiváló nagyrabecsülésem nyilvánítását. Sir Eric Drummond, a népszövetség főtitkára.” A kérésnek megfelelően Bethlen az osztrák kérdésekkel kapcsolatban Villányi Frigvest, míg a jugoszláv kérdéssel kapcsolatban Vest Fedor báró, külügyminiszeri államtitkárt bízta meg a magyar kormány képviselétével.¹⁰⁹

1922. augusztus legvégén a Népszövetség ülésére Genfbe utazott Bánffy Miklós gróf, külügyminiszter, Török Béla követségi tanácsos és Lukács Simon külügyminisztériumi osztálytanácsos is¹¹⁰ – előbbi, mint a csatlakozás levezénylésével megbízott ember, egyben a delegáció vezetője, utóbbi kettő pedig mint Bethlen István megbízásából kiküldött szakértő.¹¹¹

A Népszövetség közgyűlésének 3. ülészsaka

A Népszövetség közgyűlésének 3. ülészsaka 1922. szeptember 4-én nyílt meg. Az ülészsak alatt több témát is tárgyaltak – a politikai kérdések között pedig szerepelt Magyar-

108 Az MTI jelentése. Genf, 1922. augusztus 19.

109 Az MTI jelentése. Genf, 1922. augusztus 25.

110 Az MTI jelentése. Belföldi hírek, 1922. augusztus 30.

111 Bethlen István Eric Drummondnak írott levelei. 1922. augusztus 25. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/22274/12852

ország felvételi kérelme is.¹¹² A csatlakozási kérelmet először szeptember 6-án tárgyalták a 6. számú bizottságban (politikai kérdésekkel foglalkozó bizottság). Az ülés elnöke a holland Loudon, alelnöke a brazil di Gama volt. A kérdés megvizsgálására kiküldtek egy albizottságot, amelynek Olaszország (Imperiali), Csehország (Beneš, illetve helyetteseként Osuský),¹¹³ Anglia (Fisher), Franciaország (Hanotaux), Venezuela (Gil-Fortull) és Svájc (Motta) volt a tagja, és amelynek elnöke a bizottságban is elnöklő Loudon lett. Az albizottság feladata az volt, hogy megvizsgálja: Magyarország tényleg teljesíti-e az 1. cikkely által előírtakat, majd a vizsgálat befejeztével javaslatot kellett tennie a bizottságnak a felvételt illetően. Ezután a bizottság jelentést tett, amelyet a gyűlésnek kellett jóváhagynia – ez utóbbi lépés azonban már csak formális volt, az igazi döntést az albizottság és a bizottság hozta meg. Alapvető kérdés volt, hogy szabadon kormányozzák-e a Magyarországot és tudja-e bizonyítani az ország, hogy valóban eleget fog tenni a nemzetközi kötelezettségeknek. Egészen pontosan öt pontnak kellett megfelelni: 1. Szabályos-e a felvételi kérvény? 2. A kormányt de jure vagy de facto elismerték-e, és mely államok ismerték el? 3. Van-e az országnak állandó kormánya, pontos határai, mekkora a területe és hányan lakják? 4. Szabadon kormányozzák-e? 5. Kormánya eddig milyen lépéseket tett a nemzetközi kötelezettségei, valamint a fegyverkezésre vonatkozó népszövetségi előírások betartásának tekintetében?¹¹⁴

1922. szeptember elején felröppent a hír, miszerint magyar kormánykörök, köztük maga Horthy is, részt vettek egy merényletsorozat előkészítésében, amelynek célpontja lett volna a szerb és a román király, valamint Masaryk is. Habár a hír hamar bejárta a világsajtót és Magyarországon is nagy felbolydulást keltett, mindenki számára gyorsan egyértelművé vált, hogy a híresztelések csupán Magyarország népszövetségi csatlakozását akarják hátráltatni.¹¹⁵

Magyarországot a népszövetségi tárgyalásokon Apponyi Albert helyett ezúttal Bánffy Miklós képviselte, aki igencsak megnyerően lépett fel, és aki 1922. szeptember 12-én a svájci sajtónak a következő nyilatkozatot tette a magyar csatlakozással kapcsolatban: „Magyarország avval a szándékkal lép be a népszövetségbe, hogy a többi nemzettel kezet fogva dolgozzon egy hatalmas épületnek, a béke épületének felállításán, amelynek építése napról napra tovább halad előre. Magyarország a népszövetség magas rendeltetésébe vetett bizalmában, noha még nem tagja a szövetségnek, súlyt helyezett arra, hogy minden kínálgató alkalommal közreműködjön a népszövetség művében. Részt vett különböző külön értekezleteken, amelyeket a népszövetség rendezett, kivette állandóan részét különböző vizsgálatokból, amelyeket a népszövetség végzett és aláírt bizonyos egyezményeket, amelyeket a népszövetség dolgozott ki, így a rabszolgakereskedés leküzdésére irányuló 1921. egyezményt. Meglepett engem – folytatta Bánffy Miklós gróf – a barátságos együttműködés szelleme, az igazság és méltányosság keresése, amely a népszövetség valamennyi szervénél uralkodik. Nincs semmi a világon, ami a

112 Az MTI jelentése. Genf, 1922. szeptember 1.

113 Sixth Committee of the Third Assembly of the League of Nations. Report of the First Subcommittee. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/23483/12852

114 Az MTI jelentése. Genf, 1922. szeptember 7.

115 Az MTI jelentése. Párizs, 1922. szeptember 15.

háborút követő időnek ellenséges és bizalmatlan érzésektől befolyásolt légkörét könnyebben megtisztíthatná, mint a szabad és akadálytalan eszmecsere azok között az országok között, amelyeknek közös érdekük fűződik a békéhez. A nemzetek kibékülésének legalkalmasabb eszköze, ha szüntelenül együttműködnek ennek a szövetségnek tagjai, amelynek célja a béke fenntartása és megerősítése. Magyarország e légkör végleges eltűnését óhajtja, ezért élénk elégtétellel üdvözli a népszövetség befolyásának minden erősödését és a népszövetség fejlődésének minden újabb lépését. Ha egyszer közös asztalhoz ülhet le a nemzetekkel, igyekezni fog az emberiség általános érdekeit előmozdítani, abban a meggyőződésben, hogy evvel a leghatályosabb módon szolgálja a saját érdekét. Biztosíthatom önt, hogy mi hasznos tagja kívánunk lenni a népek csodálatra méltó békeszervezetének.”¹¹⁶

Két nappal később, 1922. szeptember 14-én a népszövetségi ülés 6. bizottsága, az albizottság javaslata alapján, úgy határozott, hogy miután a vizsgált 5, fentebb már említett kérdésre – amelyekre vonatkozóan Bánffy Miklós tett nyilatkozatot – számára elfogadható választ kapott, Magyarország felvételét fogja javasolni a Népszövetség ülésének.¹¹⁷ A bizottság, az albizottság korábbi döntéséhez hasonlóan, egyhangúlag hozta meg szavazatát. Azt is eldöntötték, hogy javasolják majd: Magyarország a felvétele után azonnal részt vehessen a Népszövetség többi ülésén.¹¹⁸

A bizottság döntésével egy időben Bánffy levelet küldött Loudon elnöknek, amelyben kifejtette, hogy Magyarország minden nemzetközi kötelezettségét be fogja tartani, illetve minél hamarabb ratifikálni fogja azokat a kötelezettségeit, amelyeket a Népszövetség felé tett.¹¹⁹ Loudon szeptember 16-ai válaszelevelében biztosította Bánffyt, hogy a gyűlés elégedettséggel vette tudomásul a magyar közlést.¹²⁰

Így tehát 1922. szeptember 18-án, a Népszövetség teljes ülésén megszavazták Magyarország felvételét a Nemzetek Szövetségébe. A legutolsó szavazás előtt is felszólalt azonban a végig aggódalmait kifejező, de Magyarország ellen nem szavazó párizsi csehszlovák követ, Štefan Osuský, aki beszédében elmondta: habár szerinte Magyarország vétett a trianoni béke és a lefegyverzés ellen,¹²¹ Bánffy Miklós ígéreteiben bízva mégis a csatlakozás mellett szavaz. A felszólalás utáni szavazáson minden delegátus a felvétel mellett foglalt állást. Miután megtörtént a szavazás azonnal behívták a terembe Bánffy grófot, aki vastaps kíséretében azonnal elfoglalhatta helyét a népszövetségi

116 Az MTI jelentése. Genf, 1922. szeptember 13.

117 Actes de la Troisième Assemblée. Séances Plénières et Commissions. Annexe 6. Genève, 1922. 123–124.

118 Az MTI jelentése. Genf, 1922. szeptember 15.

119 Az MTI jelentése. Genf, 1922. szeptember 16. L. még Bánffy Miklós levele Jonkheer Loudonnak. Genf, 1922. szeptember 15. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/23483/12852

120 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/23490/12852

121 A csehszlovák követ többek között a lefegyverzéssel kapcsolatban kételkedett, illetve nehezményezte a numerus clausust. L. Actes de la Troisième Assemblée. Séances Plénières et Commissions. Volume I. Genève, 1922. 116.

delegátusok között.¹²² Így a magyar kérelemnek megfelelően az első magyar népszövetségi küldött a magyar külügyminiszter lett.¹²³

Magyarország azonnal részt vehetett tehát a Népszövetség ez utáni munkájában – Bánffy Miklós mellett a magyar kormányt helyettes küldötként Török Béla és Lukács Simon képviselte.¹²⁴ Emellett 1922. október elején a magyar kormány hivatalosan is közölte a Népszövetséggel, hogy a Népszövetség mellett működő magyar iroda vezetője továbbra is Baranyai Zoltán lesz.¹²⁵

A magyar közvélemény nagy részének reakcióját a népszövetségi csatlakozásra jól mutatja Khuen-Héderváry visszaemlékezése a kérdésről: „1922 őszén az egész magyar közvélemény nagy reményeket fűzött hazánknak a Népszövetségbe való felvételéhez. Mindenki azt várta, hogy végre egy oly fórumhoz jussunk, ahol az egész világ előtt hangoztathatjuk igazságunkat.”¹²⁶

A magyar parlament ennek megfelelően a Népszövetséghez való csatlakozásról szóló törvényjavaslatot 1923. január 30-án tárgyalta, majd annak elfogadása után, mint az 1923. évi XII. tc-et cikkelyezték be.¹²⁷ Minderről Baranyai Zoltán június 28-án levélben is tájékoztatta Drummondot.¹²⁸

Összegzés

Magyarország csatlakozása a Népszövetséghez cseppet sem volt törvényszerű, ám hossz- szas tárgyalások és diplomáciai manőverek segítségével az ekkor épp csak felálló magyar külügy elérte első nagy sikerét. Tagja lett egy olyan nagy, nemzetközi intézmény- nek, amely uralni kívánta a korszak nemzetközi politikáját – ezzel pedig Magyarország számára is fórumot nyújtott panaszos ügyeinek intézésére.

A lábra álló Magyarország 1922-ben elérte első külpolitikai célkitűzését – visszakap- csolódott a nemzetközi diplomáciai vérkeringésbe. A magyar diplomácia innentől kezd- ve immáron a Népszövetség ülésein és szervein keresztül, mint teljes jogú tag is képv- selhette országa érdekeit és vívhatta meg annak csatáit – mindenek előtt az új határokon kívülre szakadt magyar lakosság kisebbségi jogainak védelmében.

Bánffy a csatlakozás után pár hónappal így írt a szervezetről: „A Népszövetség je- lenleg még zsenge gyermekkorát éli, óvakodnia kell, hogy erejét meghaladó feladatok- ba kezdjen, mert ezzel csak létét és fennállását veszélyeztetné. Eljön azonban az idő,

122 Az MTI jelentése. Genf, 1922. szeptember 18.

123 Actes de la Troisième Assemblée. Séances Plénières et Commissions. Volume I. Genève, 1922. 123.

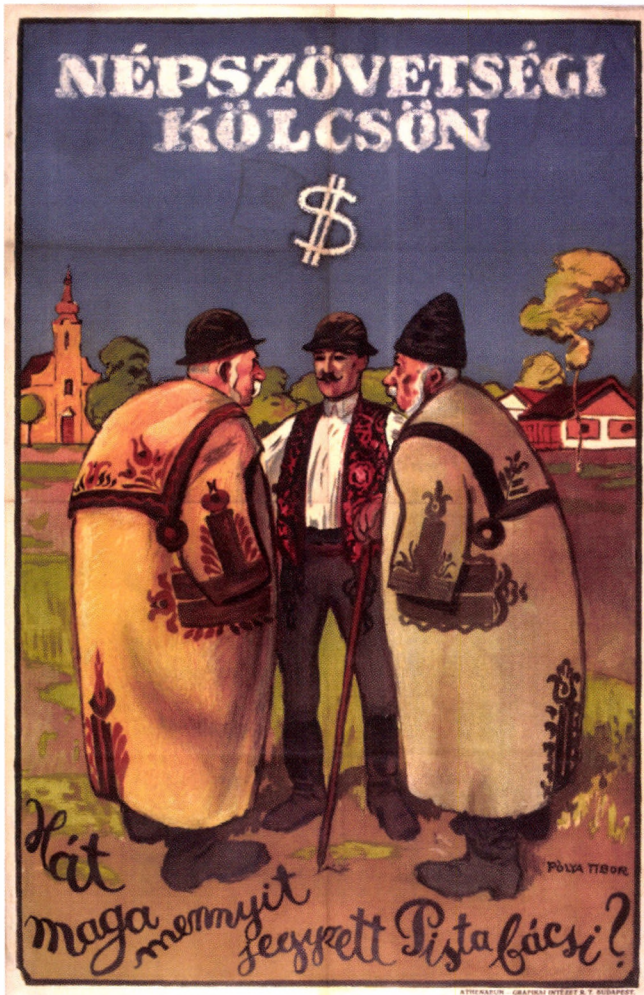
124 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/22274/12852

125 Baranyai Zoltán és Walters százados levelezése. 1922. október. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609/5742

126 *Gróf Khuen-Héderváry Sándor: A magyar külpolitika Trianontól a Gömbös-kormány megalaku- lásáig.* [Kézirat] 13. MNL OL K 67 (Politikai hírszolgálati osztály) 13. tétel 12.

127 *Irk Albert: A Nemzetek Szövetsége.* [Pécs] Danubia, 1926. 40.

128 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/29259/12852

3. kép
 Pólya Tibor népszövetségi
 kölcsönt népszerűsítő plakátja.
 MNM Történeti Tár, ltsz.: 63.133.

midőn megerősödve, tekintélyének és egész súlyának latba vetésével emelheti fel szavát az igazság és az elnyomottak érdekében. Ez idők jöttében hiszek és remélek.”¹²⁹

A csatlakozást követően Magyarország 17 éven át volt tagja a szövetségnek, amelyet 1939-ben, a második világháború kitérése előtt néhány hónappal hagyott csak el. (3. kép)

129 Bánffy Miklós jelentése Horthy Miklósnak. Budapest, 1922. december 19. fol. 23. MNL OL K 64 7. cs. 41. t. 227 res.

THE ADMISSION OF HUNGARY TO THE LEAGUE OF NATIONS

Summary

After the devastating World War I and the follow-up Treaties of Versailles, new states were born – one of them was the weakened Hungary, which lost a significant part of its territories and was in a difficult economical and political situation. Hungary practically crowded out from the European political scene.

On 4 June 1920, Hungary signed the Treaty of Trianon – of which the first part included the covenant of the newly established League of Nations. It seemed clear that the League of Nations sought to determine the post-war diplomacy. The Hungarian government, whose main aim in foreign policy was to return into the circulation of European diplomacy, also took it into consideration. According to this, one of the major goals of the incoming new Prime Minister, István Bethlen, was to achieve the addition of Hungary to the League of Nations.

Despite that by the basis of the League of Nations it would have been clear that the defeated powers would also adjoin the organization, in reality it was preceded by long series of negotiations and speculations. In 1920 Hungary and Bulgaria were the firsts to request their admission, on what the verdict of the members of the League of Nations was quite divided. The newly formed alliance, the Little Entente commanded the Hungarian disarmament, and the final settlement of the Austrian-Hungarian border as basic condition to the admission which was also balked by Charles IV's attempts to retake the throne of Hungary.

Although the negotiations were still in progress, due to a provision by the League of Nations that all parties involved in a matter should be invited to the according meetings, the Hungarian delegates could be found in various events organized by the League of Nations. Meanwhile the Hungarian government also began to establish a representation operating under the League of Nations, with Mihály Réz and later Zoltán Baranyai as head of it.

The Hungarian request to join the League of Nations arrived to the organization during the summer of 1921, and the consideration was to be expected by September 1921, by one of the Committees set up by the Assembly. Due to the hard political situation in Hungary, it was certain that the vote on Hungary's request would have been divided, which made the Hungarian leaders to postpone its application. On 24 September Count Albert Apponyi made a solicitation for the postpone of the decision for the next session, which was accepted by the Assembly.

Following the settlement of the contested points, in 1922 the negotiations over the Hungarian request started again, and on 18 September 1922 Hungary's admission to the League of Nations was accepted by unanimous vote.

Doris Behrens-Abouseif

SÁROSPATAKTÓL KAIRÓIG: EGY MOTÍVUM VÁNDORLÁSA*

Amikor a 7. Sárospataki Reneszánsz Konferencia alkalmából megtekinthettem a Rákóczi vár falicsempéit, sok más kollégámhoz hasonlóan az volt a benyomásom, hogy motívumaik nem oszmán eredetűek. Ez a benyomás ellentmondásban volt azokkal az egyértelmű levéltári forrásokkal, amelyek szerint a csempéket I. Rákóczi György fejedelem rendelte Isztambulban 1632–1648. között, gyalui és sárospataki várai számára. A négyzet alakú csempéken megjelenő motívum, az átlósan elhelyezett gránátalma csokor azonban nem jellemző az oszmán művészetre,¹ ugyanakkor emlékeztet egyes, Magyarországon készült úrihímzések mintázatára.² Figyelembe véve, hogy a csempék nem készülhettek Magyarországon, elfogadhatónak tűnik az az érvelés, hogy a mintákat I. Rákóczi György fejedelem küldte Isztambulba a csempékészítő mesterhez.

* A tanulmány eredetileg angol nyelven jelent meg. *Behrens-Abouseif, Doris: From Sárospatak to Cairo: the Odyssey of a Design.* In: *Turkish Flowers. Studies on Ottoman Art in Hungary.* Ed.: Ibolya Gerelyes. Hungarian National Museum, Bp., 2005. 51–54. Az eredetiből magyarra fordította Gerelyes Ibolya. A cikk magyar nyelvű újraközlésével arra szeretjük volna felhívni a figyelmet, hogy az eltelt időszakban, köszönhetően Doris Behrens-Abouseif professzor aszszony tanulmányának, újabb adatok bukkantak fel a sárospataki bokályokkal kapcsolatban. 2009-ben egy török kutató, Hülya Bilgi egy korábban ismeretlen, teljesen ép darabot közölt az isztambuli Sadberk Hanum Múzeum gyűjteményéből, valamint hivatkozott egy 2008-ban megrendezett Christie's aukcióra, ahol két másik, ép sárospataki bokály került eladásra. (*Bilgi, Hülya: Dance of Fire. Iznik Tiles and Ceramics in the Sadberk Hanum Museum and Ömer M. Koç Collections.* Vehbi Koç Foundation, Sadberk Hanum Museum, Istanbul, 2009. 234. 124. kép) Négy évvel később két újabb, a sárospataki bokályokkal megegyező falcsempe jelent meg a Christie's aukcióján. (*Art of the Islamic and Indian Worlds.* 25 April 2013, London. <http://www.christies.com/art-of-the-islamic-24082.aspx> (2016. július 14.)) E két utóbbi darab különösen érdekes, hiszen a Christie's által megadott eredetük – a hajdani Fernand Adda gyűjtemény – megerősíti a csempék egyiptomi felhasználásának koncepcióját, valamint annak lehetőségét, hogy még számos magán- (és esetleg közgyűjteményben) rejtőzködhetnek az eredetileg a sárospataki bokályos ház számára Isztambulban megrendelt darabok.

1 Gerelyes Ibolya a kötet bevezetőjében felvetett néhány lehetséges megoldást. Vö. *Gerelyes, Ibolya: Editor's Introduction.* In: *Turkish Flowers* i. m. 8.

2 *László Emőke: Magyar reneszánsz és barokk hímzések.* Bp., 2001. 15–17., 49., 53., 67., 69., 76. képek

1. kép
A kairói Ibrahim al-Kulshani Mauzózeum

2. kép
Csempé panel a kairói Ibrahim al-Kulshani
Mauzózeum homlokzatán

Egy véletlen kairói felfedezés megerősítette a sárospataki és regéci falicsempék török eredetét. Az Ibrahim al-Kulshani szufi sejk 1519–1524 között épült kairói tekkéjéhez kapcsolt mauzózeum homlokzatát a 19. század első felében újracsempézték.³ Ez a díszítmény nem szokványos: egységes csempézett felület helyett különböző mintázatú és eredetű, folszerűen elhelyezett csempékből, illetve csempetöredékekből állították össze, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy színt adjanak a mauzózeum homlokzatának. Gyakorlatilag olyan, mint egy csempetörmelékekből álló mozaik. Meglepetésünkre, e „patchwork”-on belül található egy kis csempecsoport, amelyen ugyanaz a díszítmény látható, mint a sárospataki, illetve regéci bokályokon. (1–2. kép)

A 17–18. század folyamán számos kairói épületen megjelentek az oszmán falicsempék, de az Ibrahim al-Kulshani Mauzózeum homlokzata az egyetlen, ahol a sárospataki, illetve regéci stílusú csempék előfordulnak.

Az a tény, hogy a csempecsoport Kairóban párhuzam nélküli, valamint, hogy jelenlegi helyére a 19. század folyamán került, nem segít kiderítenünk, hogy mi volt a csempék története mielőtt a mauzózeum homlokzatára kerültek.

3 Behrens-Abouseif, Doris: The Takkiyat Ibrahim al-Kulshani in Cairo. *Muqarnas* 5. (1988) 43–60.

A 17–18. században a kairói mecseteken, illetve házakban alkalmazott falicsempéket Törökországból,⁴ illetve Tunéziából importálták. Pillanatnyilag semmilyen adat nem bizonyítja ebben az időszakban festett csempék helyi gyártását. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy kék-fehér, illetve monochrom csempéket gyártottak a Mameluk-periódusban. Monochrom csempékkel fedték a kairói Sultan al-Ghawri Mauzóleum kupoláját és minaretjének felső szakaszát. A korai oszmán periódusban, mielőtt a helyi műhely bezárt volna, néhány épületen még mindkét csempetípus megfigyelhető.⁵

Bár a kairói csempék mintázata lényegében azonos a magyarországi darabokéval, a színük nem teljesen ugyanaz. Az előbbiekről hiányzik a rózsaszínes-krémes tónus, esetükben lényegesen hangsúlyosabb – a 17. századi oszmán csempékre jellemző – a kék, zöld és türkiz árnyalat. Ez a különbség felveti annak a lehetőségét, hogy nem azonos műhelyben készültek. Ugyanakkor a restaurálás előtt készült fotók tanúsága szerint a sárospataki darabok eredeti színe nagyon hasonló volt a kairói darabokéhoz. (3. kép) Ennek alapján feltételezhetjük, hogy az alapanyag rózsaszínes-krémes színe és a csempék növényi motívumainak barnászöld és kék tónusa nem a sárospataki csempék eredeti színe, hanem az intenzív restaurálás eredménye, beleértve az újraégetést is. Ez utóbbi módon lehetett elérni, hogy az ásítás során, földből előkerült darabokból a ma látható sima, ragyogó falborítás megszülethessen.

Ez utóbbi tényt figyelembe véve, valamint tekintve, hogy a magyarországi csempék díszítése egyedülálló az oszmán művészetben, nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy a kairói, illetve a sárospataki és régégi darabok egy műhelyben készültek.

3. kép
Falicsempe töredékek a régégi várból

4 Bates, Ülkü Ü.: Evolution of Tile Revetments in Ottoman Cairo. In: First International Congress on Turkish Tiles and Ceramics. Istanbul, 1989. 39–58.; Meinecke-Berg, Viktoria: Die Osmanischen Fliesendekoration der Aqsunqur Moschee in Cairo. Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Abteilung Kairo 29. (1973) I. 39–63.; Meinecke-Berg, Viktoria: Osmanische Fliesendekoration des 17. Jahrhunderts in Kairo. In: IVème Congrès international d'art Turc. Aix-en-Provence, 1976. 153–159.

5 Prost, Claude C.: Les revêtements de céramiques dans les monuments musulmans de l'Égypte. (Mémoires publiés par les membres de l'Institut français d'archéologie du Caire. Tome 40.) [Cairo], 1916. 12–14.; Behrens-Abouseif, Doris: The Minarets of Cairo. Cairo, 1985. 149., 151., 158.; Behrens-Abouseif, Doris: Egypt's Adjustment to Ottoman Rule. Leiden–New York–Köln, 1994. 262–263.

Ezt az egybeesést megmagyarázandó – nevezetesen, hogy a Magyarországon megtervezett minta Kairóban is megjelent –, elképzelhető, hogy az a török műhely, amely a pataki és regéci csempéket gyártotta, felhasználta a magyar eredetű mintát más vásárlóknak eladott csempéken is, beleértve valakit, akinek egyiptomi kapcsolatai voltak. Az Ibrahim al-Kulshani Mauzóleum csempéi egy nagyobb isztambuli szállítmányból maradhattak fenn. Az eredeti szállítmány egy ma már nem létező mecsetet, vagy palotát díszíthetett.

A kairói, sárospataki és regéci csempék azonos motívuma közös oszmán eredet bizonyítékának tekinthető.

Rákóczi György fejedelem valószínűleg nem sejtette, hogy gránátalmái ilyen kalandos utat fognak bejárni.

FROM SÁROSPATAK TO CAIRO: THE ODYSSEY OF A DESIGN

Summary

This study was originally published in English, under the title *From Sárospatak to Cairo: the Odyssey of a Design*, in the volume *Turkish Flowers, Studies on Ottoman Art in Hungary*, ed. Ibolya Gerelyes, Budapest: Hungarian National Museum, 2005, pp. 51–54. It discusses wall tiles ordered by George I Rákóczi, Prince of Transylvania (ruled 1630–1648) for the so-called Tiled Room at Sárospatak Castle, one of his seats. The author points out that tiles of the type found in this room can also be seen on the outside of the Ibrahim al-Kulshani Mausoleum in Cairo. She is of the view that the Sárospatak tiles and their Cairo counterparts have a common place of origin on Ottoman territory.

POSZTBIZÁNCI MINIATÚR FARAGVÁNYOK
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN*

Az úgynevezett „áthoszi” faragványok eredettörténete még nem teljesen tisztázott. A főképp fából, leginkább puszpángból vagy valamilyen keményebb gyümölcsfából, de időnként szaruból faragott miniatűrök népszerűsége a 16. században kezdődött, a következő kétszáz évben virágzott fel, majd a 19. században hanyatlásnak indult.¹ Úgy tűnik, hogy a puszpáng használata a közép-bizánci művészetben kedvelt, de luxuscikknek számító elefántcsontot, majd a 11. századtól népszerű zsírkövet (szteatit) felváltva terjedt el a Mediterráneum ortodox monostoraiban, s különösen az Áthosz-hegyen. A miniatűr faragványok készítőinek nevét ritkán ismerjük. A 16. századból fennmaradt, valószínűleg a műfajt „divatba hozó”, számos apró jelenettel díszített talpas keresztet csoportját Georgios Laskarishoz és műhelyéhez kapcsolja a kutatás.² A 17. században már az áthoszi szerzetesek között is többen foglalkoztak miniatűrök faragásával,³ voltak, akik még szignálták is műveiket.⁴ A faragványokat, amelyek többsége kereszt, vagy különböző formájú enkolpion volt, rendszerint a zarándokok, vagy a monostoraiknak anyagi segítséget gyűjtő vándorszerzetesek vitték magukkal, majd eladták, vagy egy-

* A tanulmány az OTKA K 108780. számú pályázatának, és a Magyar Tudományos Akadémia Isabel és Alfred Bader Művészettörténeti Kutatási Támogatás segítségével valósult meg.

1 Ma egyébként újra virágkorát éli, főképp Oroszországban és Grúziában.

2 Hozzá, vagy inkább műhelyéhez, 33 darab faragott kereszt köthető, közülük nyolc talpas keresztben szerepel a Lakaris név is az 1538 és 1583 közötti időszakból. Korábbi irodalommal: *Elbern, Victor H.: Ein Kreuz des Georgios Laskaris in den Berliner Museen. Jahrbuch der Berliner Museen* 45. (2003) 65–76. 69–70., 75–76.

3 A 17. század végén és a 18. század elején a Szent Hegyen megforduló vendégek beszámolnak arról, hogy a szerzetesek faragással is foglalkoznak: *Ballian, Anna: Post-Byzantine and other small Works. In: The Holy and Great Monastery of Vatopaidi. Tradition – History – Art. Vol. II. Mount Athos, 1998. 500–534., jegyzetek: 666–670. 507.*

4 Pl. „Gabriel pap”, akinek két művét az áthoszi Xeropotamu monostorban őrzik: *Treasures of Mount Athos. Ed.: Athanasios Karakatsanis. Thessaloniki, 1997. 390–391.*

szerűen csak elajándékozták.⁵ A sérülékeny faragványok szállításához többször díszítetlen, belül a tárgy formájához igazodó vájttal mélyített, csúszóléccel zárható fatokat készítettek.⁶ Még gyakrabban azonban díszes fémkeretbe foglalták a faragványokat, amelyeket rendszerint a monostorokon kívül, általában világi ötvösök készítettek. Arra is van adat, hogy a 18. században az áthoszi Karyesben világi mesterek dolgoztak, de persze voltak a fémművességhez értő szerzetesek is.⁷ A fémrészek jelentőségét növeli, hogy ezeken gyakrabban szerepel donációs felirat, esetleg évszám, ami segítheti a művek pontosabb datálását.

2015 őszén a szakrális hét alkalmából az Iparművészeti Múzeumban rendeztünk egy kamarakiállítást „Áthoszi” remek – *Ortodox monostorok miniatűr faragványai* címmel. Alapvetően az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében lévő, ebbe a kategóriába sorolható műtárgyak bemutatása volt a cél, de az anyag műfaji sokszínűségének érzékeltetése végett a Nemzeti Múzeumból is kölcsönöztünk kilenc tárgyat,⁸ illetve kiállítottunk

-
- 5 Nagy számú, kereszt és különböző formájú (kerek, négyszögletes) enkolpion maradt fenn az áthoszi monostorok kincstáraiban, különösen a csodatévő ikonoknak szánt fogadalmi ajándékok között. A Vatopedi monostor enkolpionjainak szakkatalógusát is elkészítették: *Ikonomaki-Papadopoulos, Yota-Pitarakis, Brigitte-Loverdou-Tsigarida, Katia: Enkolpia. The Holy and Great Monastery of Vatopaidi. Mount Athos, 2001. A magyarországi szerb templomok ún. Mária-trónjain elhelyezett ikonok fogadalmi ajándékai között is találunk kereszt, fafaragványt rejtő kereszt alakú enkolpionokat (Pl. Úrszínváltozás-templom, vagy Belgrád-székesegyház, Szentendre).*
 - 6 Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében egy kézi kereszt és egy panagia maradt fenn eredeti tokjában (mind a kettő 18. századi), bár utóbbi teteje elkallódott. *Terdik Szilveszter: „Áthoszi” miniatűr faragványok. Kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. Magyar Iparművészet Ú. f. 22. (2015) 7. sz. 36–39. 36.; Terdik Szilveszter: “Athonite” Miniature Carvings at the Museum of Applied Arts. Ars Decorativa 30. (2016) 55–78. 61. fig. 5., 65. fig. 10. Hasonló, eredeti fatokban maradt fenn egy kézi kereszt a Veszprémi Érseki Gyűjteményben is (ltsz.: 75.565). A fatok tetejének külső oldalán tintával írt cirill betűs felirat látszik (megfejtése még várat magára), az alatta lévő 1732-es évszám jól olvasható, ami a datálását is segíti. Egy kisebb méretű triptichon is eredeti fatokjával együtt maradt fenn a 18. század végéről a recklinghauseni Ikon Múzeumban (Inv.-Nr. 921). Von Drachenkämpfern und anderen Helden. Kriegheilige auf Ikonen. Katalog zur Ausstellung im Ikonen-Museum Recklinghausen 2. Oktober 2016 – 12. Februar 2017. Hrsg.: Eva Haustein-Bartsch. h. n., 2016. 99–100.*
 - 7 *Treasures of Mount Athos* i. m. 367.
 - 8 A kiállítás 2015. szeptember 15. – október 26. között volt látható. A Nemzeti Múzeumból a következő tárgyakat kölcsönöztük: 1. diptichon (ltsz.: 115/6/1887), 2. fakereszt (ltsz.: 1960.506), 3. talpas kereszt (ltsz.: 1961.758), 4. kereszt (ltsz.: 1960.528), 5. kereszt (ltsz.: 1960.526), 6. kereszt (ltsz.: Orn. Jank. Nr 161.), 7. enkolpion (ltsz.: 1885/160), 8. szív alakú enkolpion (ltsz.: 1960.508), 9. Krisztust és Szent Demetert ábrázoló faragvány (ltsz.: 83/3/913).

még egy kijevei eredetű, hasonló technikával készült talpas keresztet Szilárdfy Zoltán gyűjteményéből.⁹

A kiállítás kapcsán igyekeztem feldolgozni az Iparművészeti Múzeum „áthoszinak” nevezett tárgyait.¹⁰ Most a Nemzeti Múzeum darabjait kísérlem meg áttekinteni, rövid leírásuk után az eredettörténetüket tisztázni, stílusuk és ikonográfiájuk alapján készíté-
sük helyét és idejét meghatározni.

A Jankovich-gyűjtemény tárgyai

A Nemzeti Múzeumba az első késő bizánci eredetű miniatúr fafaragványok Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményének megvásárlásával kerülhettek be 1836-ban.¹¹ Az „Ornatus pretiosus”-nak nevezett gyűjteményi egység leltárában a 161-től a 168-as tétellel bezárólag szereplő keresztok leírásaiban görög eredetüket hangsúlyozza Jankovich, aki személyesen készítette a tárgyak lajstromát. Ezen túl a leírásokban szereplő technikai részletek (filigrán, zománc, puszpángfaragvány) is sejtetik, hogy úgynevezett áthoszi

9 A kereszt már szerepelt a Nemzeti Múzeum „Krisztus arca megvilágít minket” A szakrális és profán művészet tárgyai dr. Szilárdfy Zoltán jubiláns pap gyűjteményéből címmel, 2011-ben Ridovics Anna rendezésében megvalósult kiállításon. A kereszt első közlése: Szilárdfy Zoltán: Az életadó kereszt diadalmas Győztese. Művészeti tárgyak értelmezése. Bp., 2015. 18. A kereszt talpán szereplő felirat csak a kijevei barlangkolostor távolabbi részére, illetve Jonatán előjáróra utal, készítési dátum, ötvösjege nem szerepel rajta. Sajnos a szerzetes életére vonatkozó adatot eddig nem sikerült találni, ezért a tárgy datálása stíluskritikai alapon lehetséges. A kijevei barlangkolostor múzeumában több, hasonló jellegű kézi- és talpas kereszt maradt fenn a 18. századból. A rendelkezésre álló gyenge minőségű reprodukciók alapján a faragványok és a fémkeret pontos stílárius összevetése a budapesti darabbal nem lehetséges, de a formai hasonlóságok szembeötlőek: a csavart szár, vagy nyél alkalmazása, és hasonló ornamentelek több példányon is előfordulnak, ami a kereszt esetében is a 18. századi datálást valószínűsíti. Щербаківа, Валентина–Листопад, Галина: Вклади і вкладники Успенського Собору Києво-Печерської Лаври XVI-поч. XX століття (Сакральні тканини і вироби з металу у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника). Каталог. Київ, 2007. 67–74., kat. 18–54. Különösen kat. 40., 45., 52. Hasonló stílusú kereszt a kijevei Történeti Múzeum gyűjteményében is található, amelyen nem csupán a faragvány, hanem a fémkeret vésett díszítése és a nyél csavart kialakítása is rokonítható (Музей історичних коштовностей України, НДМ–151.) Erről Полюшко, Григорій: Розквіт українського золотарства в козацьку добу. In: Україна – Козацька держава. Ред.: Володимир Недяк. Київ, 2007. 886–931. 888–889., 894. A 18. században elterjedt a fémkeretbe helyezett fakereszt műfaja az ukrán területeken is. Уї: Щедрі козацькі вклади до храмів. In: Україна – Козацька держава і. м. 856–885. 856–857., 859–861.

10 Terdik Sz. „Áthoszi” miniatúr i. m. 36–39.; Terdik Sz. „Athonite” Miniature i. m. 55–78.

11 A Jankovich-gyűjtemény történetéről korábbi irodalommal: Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 2002. november 28 – 2003. február 16. Szerk.: Mikó Árpád. Bp., 2002. A katalógus recenziója, amelyben az egyes tárgyak eredetére vonatkozó, a leltárból kiszűrhető adatokat táblázatokba rendezve közölték: Bubryák Orsolya: Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítási Katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 2002. november 28 – 2003. február 16. Szerk. Mikó Árpád, MNG, Budapest, 2002. Ars Hungarica 32. (2004) 142–175.

1. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: Orn. Jank. Nr 161
(Fotó: Haranghy Ágnes)

2. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: Orn. Jank. Nr 161
(Fotó: Haranghy Ágnes)

típusú faragványokról, vagy hozzájuk hasonló művekről lehet szó.¹² A nyolc kereszt azonosítása nem egyszerű feladat. Jelenleg két olyan keresztet ismerünk a gyűjteményben, amelyeknek eredeti, a Jankovich-gyűjteményre utaló leltári száma van.

Az egyik egy kis ezüsből készített mellkereszt, amelynek sodronyzománcos részein két különböző árnyalatú kék színű zománc váltakozik, a színes mezőket apró körfoglatok tagolják, amelyekben eredetileg kövek is lehettek, bár mára csak egy vörös színű maradt meg.¹³ (1–2. kép) A kereszt oldallapjai is sodronyzománc díszítést kaptak, a három rövidebb oldalt egy virágminta közepére helyezett „ezüstgyöngy” (granulátum) uralja, a sarkokat és a hosszabb szár oldallapjait három ezüsthengerből forrasztott

12 L. a Jankovich-gyűjtemény leltárkönyvét a Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban MNM) Központi Adattárában. Megköszönöm Kiss Erikának, hogy ezekre a tételekre felhívta a figyelmet és a latin nyelvű leltárkönyv vonatkozó részének átíratát önzetlenül a rendelkezésemre bocsátotta. Az Orn. Jank. eredeti kézírata a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Régészeti Adattárában található. A leltárkönyvek latin szövegének kiadása megkezdődött: *Kiss Erika: Jankovich Miklós gyűjteményeinek leltárkönyvei a Magyar Nemzeti Múzeumban I. Kora újkori ezüstművek. Folia Historica 27. (2010–2011) 5–38.*

13 5×3 cm, ltsz.: Orn. Jank. Nr 161.

„zsanér” rögzíti a fedlapokhoz, azonban a „hengerkötegek” egy része csak díszítésként szolgál. A kereszt puszpángfaragványának egyik oldalán a megfeszített Krisztus, a másikon a Gyermeket tartó Szűz Mária alakja azonosítható. A faragványokat feltehetően eredetileg csillámlap (úgynevezett máriaüveg) védte, amelyek az évszázadok folyamán elpusztultak. Az egész kereszt földdel erősen szennyezett. Feltehetően a 17. században, vagy a 18. század elején, egy balkáni, talán valamelyik áthosz-hegyi monostorban készült, legalábbis a faragvány.¹⁴

A magyarországi anyagban hasonló szerkezete és díszítése van a jóval nagyobb méretű, a mohácsi szerb templomból származó, szintén puszpángfaragványt őrző talpas kereszt fémkeretének, amelyen a faragványos oldalak peremén kördíszekkel tagolt, sodronyzománcos lemezek futnak körbe. Hasonló a két kereszt főnézetét uraló hármás árkádív megformálása is.¹⁵ Mind a két tárgy esetében feltűnő, hogy a mester az összeillesztéseknél nem törekedett a tökéletes pontosságra, ami lényegesen csökkenti a tárgyak esztétikai minőségét is.

Ha a jelenleg Orn. Jank. Nr 161. leltári szám alatti keresztet összevetjük a Jankovich katalógusnak erre a tételre vonatkozó latin nyelvű leírásával, egyértelművé válik, hogy a leírás nem erről a tárgyról készült.¹⁶ Jankovich katalógusa szerint ugyanis a 161. tétel görög filigrán munka, ezüst, jól aranyozva, kék zománccal díszítve, négy szeder színű kővel, és amennyire megmaradt, 15 gyönggyel díszítve. „Muszka üveg” (értsd: máriaüveg) alá helyezve egy nagyon finom faragású puszpángkereszt van benne. A kereszt 12. századi (!), a Szekszárdhoz közeli Grábóc „görög” kolostorából származik.

Egyértelmű, hogy a leírás nem vonatkozhat a jelenleg ez alatt a szám alatt futó tételre, hiszen az aranyozásnak nincs nyoma, a kövek száma sem egyezik, hiányzik a csillámlap is, de a faragvány sem nevezhető finom munkának. Hogy mikor és hogyan keveredhetett össze a kereszt jelzete, egyelőre nem világos.

Van azonban a gyűjteménynek egy olyan keresztje, amelyre alapvetően jól illik a 161. tétel leírása:¹⁷ egy kicsi, aranyozott ezüst mellkeresztről van szó, amely filigránnal

14 Hasonló sodronyzománc díszítése van az egyik kereszt alakú enkolpionnak a Vatopedi monostorban is, de azon a zománccok színe eltérő. Ezt a darabot 17. századnak tartják. *Ikonomaki-Papadopoulos, Y.–Pitarakis, B.–Loverdou-Tsigarida, K. i. m. kat. 91.*

15 Szerb Egyházművészeti Gyűjtemény, Szentendre. Ezt a keresztet archaikus formái alapján 17. századra datálja a kutatás. Vö. *Vukovits Koszta–Mudrák Attila: Српска црквеноуметничка збирка. Szerb Egyházművészeti Gyűjtemény. The Serbian Ecclesiastical Collection. Sammlung der Serbischen sakralkunst. Сента̀ндрежа/Сzentendre, 2014. [34–35.]*

16 Az eredeti Jankovich-katalógus leírás: „161.) Crux graeci operis filigrani, et argente bene inaurato, atque encausto ceruleo hinc inde decorato confecta, lapidibus rubeis numero quatuor et unionibus, in quantum supermanserant numero quindecim exornata: habens inclusam sub vitro moscovitico locatam aliam crucem ex buxo, subtilissime excisam. - Opus seculi 12^{mi}, ex clastro graeci ritus Grabovszka, prope Sexardinum existente, obtentum. Ponderat unius semiunciae tredecim decimas sextas. (13/16)” A szakirodalomban már utaltak erre a leírásra, de a grábóci szerb monostor nevét nem azonosították: „Szekszárd: A görög klostorból: fakeeszt ötös foglalatban. Orn. Jank. 161.” *Nagy Emese: Jankovich Miklós régészeti és műemléki tevékenysége. In: Jankovich Miklós a gyűjtő és mecénás (1772–1842). Tanulmányok. (Művészettörténeti füzetek 17.) Szerk.: Belitska-Scholtz Hedvig. Bp., 1985. 122–153. 150.*

17 5,5×3,5 cm, ltsz.: 1960.526

gazdagon díszített. (3–4. kép) Az ötvös nem csupán a száruk végére, hanem a kereszt szárainak találkozási pontjaihoz, haránt irányba is helyezett filigránvirágokat, melyek szirmai között kék színű, drágakövekre emlékeztető zománcok ragyognak, oldalanként hét. A kereszt formájú fémkeret elő- és hátlapját granulátumokkal gazdagított filigránok osztják levélmintákra, melyek között kék zománccal töltötték ki. Az egyik oldalon – amelyen az Istenszülő alakja sejlik föl a csillámlap mögül – négy vörös követ is elhelyezett a mester. Az egyes elemek összeillesztésénél, a „zsanérokba” bújtatott ezüstdrótok végeit gyöngyökkel zárta le, amelyekből oldalanként eredetileg 10 darab lehetett, így a hosszabb szár alá helyezett nagyobb gyönggyel együtt összesen 21 igazgyöngy díszíthette a keresztet, amelyekből a Jankovich-leltárkönyv készítése során még 15 megvolt, mára 11 maradt.

Ez a kis kereszt nyilván nem származhat a 12. századból, talán a filigránok bősége téveszthette meg a 19. századi leltározót. Stílusa alapján inkább a 18. század első felében készülhetett valamelyik balkáni műhelyben. Hogy milyen úton-módon került a grábóci monostor birtokából Jankovich tulajdonába, egyelőre nem ismert.¹⁸ Úgy tűnik, hogy eredeti jelzete a múzeumi lét során feledésbe merült, így 1960-ban újraleltározták.

A Jankovich-gyűjtemény következő keresztjét (Orn. Jank. 162.) is az újraleltározott darabok között találjuk meg.¹⁹ A leírás szerint az előzőhöz hasonló görög munka, de annál szélesebb, csillámlapja már hiányzik. Mindkét részén finoman vörös rubinokkal díszítve, ezüst filigránjai kiválóan aranyozva. Van benne egy durvább módon faragott görög puszpángkereszt, sarkain hét nagyobb gyönggyel díszítve. Ez a kereszt a ráckevei görög parókus temetésekor, körülbelül 30 évvel ezelőtt került elő – jegyzi meg a leíró.

A leírás ráillik arra a kis kereszt alakú enkolpionra,²⁰ amelynek foglatát finom művű aranyozott ezüst filigrán alkotja, három szárának külső oldalán foglatba helyezett vörös kövekkel, a száruk találkozásánál pedig filigránból alkotott, harántirányba helyezett ornamensekkel díszítve. (5–6. kép) Az egyes elemek rögzítésére szolgáló ezüstdrótokat a kereszt száruk találkozásánál itt is gyöngyökkel zárta le az ötvös. A nyolc gyöngyből még mindig megvan hét, éppen úgy, mint a leltár készítésének idején. A faragványokat védő csillámlap elveszett, így jól látszik az egyik oldalon a keresztre feszített Krisztus,

18 A grábóci monostor számos 18. és 19. századi inventáriuma fennmaradt, amelyekben valóban szerepelnek ilyen típusú kereszték is, de a szűkszavú leírások nem teszik lehetővé az egyes darabok azonosítását. A leltárakat a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye szentendrei levéltárában őrzik, feldolgozásuk folyamatban van. Megköszönöm Golub Xénianak, hogy a forrásokat átnézte, és eredményeit megosztotta velem. A monostor történetéről l. a korábbi irodalommal: *Golub Xénia: A grábóci szerb ortodox monostortemplom művészeti értékei.* Bp., 2015. Kézirat, megjelenés alatt.

19 „162.) Similis graeci operis crux altera, priore latior; vitro, quod habebat, moscovitico, spoliata; parte ab utraque eleganter rutilante rubino exornata, et ex argento labore filigrano egregie deaurato, confecta; inclusam habens rudiore labore graecanico exsculptam, e buxo crucem, in angulis septem maioribus unionibus ab inde prominentibus decoratam. - Crux haec occasione inhumationis parochi graeci ritus in Ráczeve, ante 30 circiter annos eruta, et ab inde obtenta fuit. Ponderat unius semiunciae tredecim decimas sextas. (13/16)” Erre a tételre is hivatkozott már Nagy Emese: „Ráckeve: A görög lelkész eltemetésekor találták: ezüst foglatban fa feszület. Orn. Jank. 162.” *Nagy E. i. m.* 149.

20 5×3 cm, ltsz.: 1960.527

3. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: 1960.526
(Fotó: Haranghy Ágnes)

4. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: 1960.526
(Fotó: Haranghy Ágnes)

5. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: 1960.527
(Fotó: Haranghy Ágnes)

6. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: 1960.527
(Fotó: Haranghy Ágnes)

a másikon pedig a Gyermeket tartó Szűz Mária alakja. Ez a faragvány az előzőhöz képest valóban szélesebb.

Nem tudni, hogy a kereszt ráckevei eredetére vonatkozó adat mennyire megbízható, mindenesetre a keresztnek használatára érdekes adalékkal szolgál. Azt mutatja, hogy tulajdonosukat a sírba is elkísérhették, aminek köszönhetően akár már a 19. században is előkerülhettek „régészeti” leletként. A szokás sokáig tovább élt, a 2006-ban felszámolt váci görög temető Csillon-kriptájának egyik férfi koporsójában is találtak egy filigrános, talpas, faragványos keresztet.²¹

A Jankovich-leltár harmadik keresztje (Orn. Jank. 163.) a leírás szerint az előzőkhöz hasonló, durvább kidolgozású darab, filigrános, aranyozott ezüst, a mélyedésekben kék és vörös zománccal kitöltve. Két szárának külsején türkizekkel, az alsón jásppissal díszítve. Egy megmunkált puszpángkeresztet foglal magába.²²

Úgy tűnik, hogy ez a leírás alapvetően ráillik a gyűjtemény egyik, szintén újraleltározott darabjára.²³ (7–8. kép) A kis kereszt alakú enkolpiont valóban kék, és – ma már ugyan a szennyeződések miatt nehezen kivehető – vörös zománc díszíti. A sodronyzománccok alakja levélkéket idéz, illeszkedéseiknél granulátumok is feltűnnek. A kereszt két rövidebb szárának külső oldalán foglalatos türkizeket, a hosszabb szár alsó végére azonban egy vörös gránátot („dalmatin”) illesztettek hasonló formában. A faragványokat védő csillámlap mára elpusztult, így azonban jobban látszik, hogy a keresztre feszített Üdvözítőt és a Jézust tartó Istenszüllőt ábrázoló puszpángfaragvány az első keresztet képest mindenképp finomabb munka.

Ehhez hasonló technikával készült kis kereszt van az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében is,²⁴ bár részleteiben több különbség is megfigyelhető: az akasztógyűrű nem sodronyzománccal, a rövidebb száron lévő kis árkádivék félkör- és nem számárhátívvá záródnak. A rövidebb szár végén a virágokká hajlított filigránok közepére granulátumokat helyeztek. A zománcozás kék, türkiz és zöld színű. Ezek ellenére itt is az látszik, hogy hasonló módon alkotó műhely termékei. A keresztben lévő faragványt védő máriaüveg erősen sérült.²⁵ (9–10. kép)

21 Gál Judit–Dujmov Milán: Adatok a váci ortodox keresztény közösség történetéhez. Vác, 2010. 127., 143–144., XL. és LXII. kép

22 „163.) Crux priori similis rudiis elaborata, opere filigrano, ex argento inaurato, in profunditatibus encausto ceruleo et rufo expleta; in duabus brachiis extremitatibus lapide turcoide, ab infra vero dalmatino ornata; inclusam habens aliam ex buxo elaboratam ligneam crucem. - Ponderat unius semiunciae tredecim decimas sextas. (13/16)”

23 6×3 cm, ltsz.: 1960.528

24 3,7×2,5 cm, ltsz.: 6903. Eredete ismeretlen.

25 2016-ben Szilágyi Veronika restaurátor új csillámlapokat vágott és illesztett a keresztbe, az eredeti, sérült darabokat eltették.

7. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: 1960.528

(Fotó: Haranghy Ágnes)

8. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: 1960.528

(Fotó: Haranghy Ágnes)

9. kép

Kereszt alakú enkolpion. IMM, ltsz.: 6903

(Fotó: Jaksity Iván)

10. kép

Kereszt alakú enkolpion. IMM, ltsz.: 6903

(Fotó: Jaksity Iván)

11. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: Orn. Jank. Nr 166
(Fotó: Kardos Judit)

12. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: Orn. Jank. Nr 166
(Fotó: Kardos Judit)

A Jankovich-leltárban szereplő 164. és 165. darab leírása elég szűkszavú,²⁶ a gyűjteményben lévő darabok között most nem ismerünk olyanokat, amelyekre ezek egyértelműen ráillenek, bár a 164. esetében felmerül, hogy leginkább a jelenleg Orn. Jank. 161. szám alatt ismert darabról lehet szó. (1–2. kép) A leírás és a kereszt között annyi különbség van, hogy a szövegben kék és vörös zománcot említene, a szóban forgó darabon viszont ma kétféle, különböző árnyalatú kék zománc látható. Az átjelentkezés véletlenül is megtörténhetett, mert az Orn. Jank. 161-en lévő kis cetlire tintával írt eredeti számok erősen lekoptak, ezért valamikor alkoholos filccel 161-ként erősítették meg, ami akár abból is adódhatott, hogy a megkopott 4-es számot egyesnek vélhették. A 165. tétel leírásában már egy aranyozott ezüstkeresztet említene, amelyet kék és zöld zománc

26 „164.) Crux minor graeci operis argentea, filigrani laboris encausto ceruleo et rufo, in spatiis profundioribus tincta, inclusam habens in medio crucem buxeam. Ponderat unius semiunciae novem decimas sextas (9/16).

165.) Crucula graeci operis ex argento inaurato, et encausto ceruleo, ac viridi tincto elaborata: habens inclusam crucem planam absque exsculpta effigie Cristi, superne tribus granatis, et unionibus numero octo, qui adhuc remanserant, ornata. - Ponderat unius semiunciae decem decimas sextas. (10/16)”

díszített, a benne lévő fakereszt viszont sima volt, Krisztus ábrázolás nélkül. Volt rajta három gránát, és nyolc gyöngy, már amennyi megmaradt.

Biztosan a Jankovich-gyűjteményből származó kereszt az ugyancsak filigrános, sodronyzománcos, kövekkel ékesített darab, amelyben viszont egyáltalán nincs faragvány. (11–12. kép) Leltári száma ennek nem változott.²⁷ Elég durva munka, amelyet kék, zöld és sárga színű zománcok, az egyik oldalán pedig négy üvegkő díszít.

A 167. tétel leírása egy szép, négy hüvelyk magas, aranyozott ezüst, kiváló művű filigrános keresztet mutat be.²⁸ A mélyített részein különböző színű zománcokkal, a puszpángfaragványának egyik oldalán az Üdvözítő, a másikon a Boldogságos Szűz faragott képével díszítve. A kereszt tetején, a szárain és a sarkaiban is hét nagyobb gyöngy van. Az eredetéről feljegyzik, hogy a jelenlegi óbudai plébániatemplom építéskor a korábbi, elpusztult kápolna romjai között került elő, Beniczky Istvánhoz, Pest vármegye alispánjához, mint igen jámbor férfiúhoz, a plébános adományaként jutott. A tárgyat 15. századnak vélték.

Mivel a leírásban a kereszt magasságát adják meg (körülbelül 10-12 cm), valószínűsíthető hogy egy talpas példányról van szó, míg az eddig ismertetett keresztnek nyakban viselhető, kisebb darabok voltak. A gyűjteményben van egy talpas kereszt, amelyre illenek ezek a leírásban is szereplő jellemzők (aranyozott ezüst, különféle színű zománcokkal díszített, van benne puszpángfaragvány az említett képekkel, és valóban hét igazgyöngy díszíti).²⁹ Úgy tűnik, hogy ezt a keresztet 1961-ben újrалеltározták. (13–14. kép)

A kerek, domború talp középpontjából kiemelkedő, nádusszal osztott hengeres szárat filigránok és sodronyzománc díszíti, a talpon lévő levél- és virágmotívumok egy része kék és fekete zománcsal van kitöltve. Az ezüstfiligránok nem ülnek rá közvetlenül a szár hengertagjára. A faragványt rejtő latinkereszt formájú fémkazetta nyitott oldalait filigránból alkotott keretek osztják ívesen záródó mezőkre, a széleken futó szalagok sodronyzománcjai kék és zöld színűek. Csillámlap védi a faragásokat. A kereszt főnézetén a sodronyzománcok szív- és levélalakú mezőit kék zománcsal töltötték ki, de granulátumok is föltűnnek. A kereszt három szárának végén és a szárak találkozásánál filigránból készített, virágokat idéző ornamenseket erősítettek, csúcsaikra igazgyöngyöket fűztek, az előbbi három szárdísz szív alakú középmezőjében kék zománc is van. A puszpángfaragvány egyik oldala Krisztust, a másik az Istenszülőt ábrázolja.

27 4×3 cm, ltsz.: Orn. Jank. Nr 166. „166.) Crux cuprea, argentea ansa provisa rudioris operis filigrani, vili prorsus encausto ceruleo, et flavo tincta, atque gemmis vitreis quatuor superne ornata; nullam prorsus aliam crucem ligneam in se continens.”

28 „167.) Crux argentea inaurata, 4 pollices alta, labore filigrano elegantis operis constructa, et varietate colorum, illito eidem in locis profundioribus encausto, variegata; habens inclusam crucem ex buxo, imaginibus Salvatoris ex una, ex altera vero parte B. Virginis exsculptis ornatam; in cuius supremitate et brachiis, prout etiam in angulis prominentes, numero septem maiores uniones visuntur. Crux haec occasione exstructionis ecclesiae parochialis modernae Vetero-Budensis in ruinis prioris demolitae capellae reperta, et Stephanus Beniczky, vicecomiti Comitatus Pesthiensis, viro devotissimo, ab eiate parcho dono data exstitit. Videtur esse opus seculi 15° ineuntis. - Ponderat semiuncias duas, et duas decimas sextas. (2 2/16)”

29 10,6×5,5 cm, ltsz.: 1961.758

13–14. kép
 Talpas kereszt és részlete. MNM, ltsz.: 1961.758
 (Fotó: Haranghy Ágnes)

Ez a kereszt szerepelt az 1884-es ötvösműkiállításon is, mivel a katalógusban szereplő leírás egészen pontosan erre a darabra illik.³⁰ Sajnos a katalógusban sem pontos méretek, sem a proveniencia nem szerepelt a múzeumi tárgyak esetében. Datálása viszont sokkal hihetőbb, mint a Jankovich-leltárban található adat, mivel ekkor már a 18. századra keltezték, ami ma is helyálló meghatározásnak tűnik.

30 „Ezüst, részben aranyozva. Vert és sodronyzománczos munka. Talpa kerek, nyelét gömb két részre osztja. A kereszt első s hátulsó lapja áttörvék s itt az egyik oldalon a fölfeszítést, a másik oldalon Máriát látjuk fából kifaragva csillámpala alatt. A foglaltvány sodronyból készült, melynek közeit néhól zománcz tölti meg. A kereszt felső ágainak végén s a hónaljokban sodronyból készített igaz gyönggyel díszes levélcsokrok alkalmazvák. 18-ik század.” 45. számú Kereszt. A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Megnyitott 1884. év február hó 17-én. Bp., 1884. 24.

15. kép

Talpas kereszt. MNM, ltsz.: 1849.11

(Fotó: Dabasi András)

A kereszt Jankovich-féle eredettörténete a fantasztikum határát súrolja. A korai, 15. századi datálásnak maga a tárgy stílusa mond ellent, de ha a földből került volna elő, akkor nem maradt volna meg ilyen jó állapotban. Az óbudai Szent Péter és Pál plébániatemplomot 1744 és 1749 között építették, valóban egy középkori templom helyén,³¹ ahonnan akár még keresztetek is előkerülhettek volna. A leltárban említett Beniczky István (1701–1788), Jankovich Miklós nagyapja,³² aki több mint egy évtizedig Pest vármegye első alispánja (1757–1768) volt, aztán a Királyi Tábla köznemesi ülnöke lett 1782-ig, de korábban már a vármegyei jegyző tisztét is betöltötte (1742–1758), majd országgyűlési követként is működött (1764–1765).³³ Az óbudai plébániatemplom építésének idején már aktív kapcsolatban állt a vármegyével, így akár az óbudai plébánost is ismerhette, aki az új templom építése idején Andreovich Lipót Ignác volt, és közel egy évtizedig szolgált itt (1744–1753).³⁴ Jankovich leltárkönyvei szerint Beniczky Istvántól több más műtárgy is került a gyűjteménybe.³⁵

31 A templom építéstörténetéről korábbi irodalommal: *Farbaký Péter*: Adalékok az óbudai plébániatemplom építéstörténetéhez és mestereinek tevékenységéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 34. (1985) 169–178. L. még: *Simon Katalin*: A Szent Péter és Pál főplébánia története. *Katolikus egyházi élet Óbudán a 18. századtól napjainkig*. [Bp.], 2015. 33–38.

32 *Bubryák O. i. m.* 146. Jankovich Miklós édesanyját Beniczky Angelikának hívták.

33 Beniczky István életrajza: *Pest megye évszázadai. Hivataltörténeti áttekintés*. Főszerk.: Dr. Schramek László Péter. Bp., 2016. 199. Pest megyében betöltött tisztségeiről l. még: *Pest megye archontológiája a kezdetektől 2016-ig*. 25., 27–28. http://mnl.gov.hu/mnl/pml/pest_megye_archontologiaja_a_kezdetektol_2016_ig (2017. január 10.)

34 Életrajzi adatai: *Simon K.* Szent Péter és Pál főplébánia i. m. 90.

35 *Bubryák O. i. m.* 150.

A talpas kereszt óbudai eredetének konstruálásában az is közrejátszhatott, hogy Bonfini éppen az óbudai Szent Péter prépostság történetének ismertetésekor jegyezte fel azt a hagyományt, miszerint a templom díszítésében görög mesterek is részt vettek.³⁶ Ezt az adatot akár a plébános, akár a Beniczky család, de maga Jankovich is ismerhette, s talán hatással volt valamelyikükre, amikor megszöttek a keresztet övező eredetmondát.

A Jankovich-féle lajstromban a következő tétel (Orn. Jank. 168.) is egy furcsa műtárgy lehetett, már amennyire a leírásból megítélhető.³⁷ Egy régi ezüstkereszt volt, öntött, különböző figurákkal, ornamentelekkel és feliratokkal díszítve, ez utóbbiak részben görög, részben rác nyelven íródtak, de egy részük ismeretlen betűkből állt. A hátsó rész négy csúcán a levegőbe nyúló betűk között kék zománc díszítette, négy sarkán egykor gyöngyöket tartalmazó foglalatok voltak láthatók. Eredeténél itt egy olyan helyszínre hivatkoztak, ahol görög szerzetesnők éltek: állítólag a Pentele sziget egykor „Tykos”-nak mondott részén álló kolostor romjai közelében a kolostori temetőből került elő.³⁸ Ennek a keresztnek az azonosítása még várat magára.

A Jankovich-gyűjteményből származó keresztnek többsége szerepelhetett az 1884-es ötvösmű kiállításon is, de a roppant szűkszavú katalógus alapján az egyes tételek pontos azonosítása nem lehetséges.³⁹ A bő egy évtizeddel későbbi millenniumi tárlaton főképp magángyűjtők és egyházi kincstárak anyagából válogattak „áthoszi” és egyéb ortodox kötődésű műtárgyat, a Nemzeti Múzeum szóban forgó műtárgyai nem szerepeltek.⁴⁰

36 „Azt mondják továbbá, hogy a bolgárokkal még a boldog Imre halála előtt zajlott le ez a háború, mikor is a király és a királyné a fiukkal együtt elment Óbudára [...]; észrevették, hogy az igaz istennek itt semmiféle temploma sincsen, amelyben kegyes szertartások folynának, ezért elhatározták, hogy haladéktalanul kolostort és templomot építenek, amelyet bőkezűen ellátanak adománnyal, és a mennyei Péternek és Pálnak szentelnek. Mindenféle mestert hívtak Görögországból, hogy jeles művet hozzanak létre; tekintélyes fizetségért mindenfelől szobrászokat és képzőművészeket szerződtettek.” *Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei. Ford.: Kulcsár Péter. Bp., 1995. 257.*

37 „168.) Crux argentea vetusta, labore fusorio efficta, diversis figuris, ornamentis et inscriptionibus, partim e graecis, partim rascianicis, partim etiam ignotis litteris constantibus, decorata, et ab harum linguarum peritis explicanda. - In 4 extremitatibus partis posterioris inter prominentes in area litteras encaustum ceruleum insitum est, ex cuius 4 angulis stylus, insertis olim unionibus deserviens, visitur. - Inventa est in rudibus templi et coemeterii claustrii Monialium in insula Penteleiensi, olim Tykus dicta. Ponderat unius semiunciae quindecim decimas sextas. (15/16)”

38 A dunapentelei görög kolostor történetéről: *Érszegi Géza: Dunapentele a középkorban. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 9. (1975) 7–42. 9–15.*

39 A II. terem 2. szekrényében tíz darab kereszt szerepelt, amelyek közül (33–42. számú) 1 darab volt „ezüst, öntött munka”, 6 darab „ezüst sodronymunka, faragott fa betéttel”, „közülük 4 zománcozott”. 17–18. századra datálták, néhányon görög, néhányon viszont szláv felirat volt olvasható. Kettő volt a Nemzeti Múzeumé (33., 34.). L. A magyar történeti ötvösmű-kiállítás i. m. 22–25.

40 Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás. A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa, *Közrebo-csájtja a Történelmi Főcsoport Igazgatósága, II. Füzet (A Renaissance-épület földszintje) (1835–5240. számig). Bp., 1896. 5., 8., 13., 209.; Mihalik József: Az ötvösség emlékei a renaissancétól a XVIII. század végéig. In: Magyarország történeti emlékei, az 1896 évi ezredéves orsz. Kiállítás-son. Szerk.: Szalay Imre. Bp., 1896. 301–323.*

Későbbi gyarapodás Keresztek fémkeretben, fémkeresztek

A 19. század közepétől az első világháború végéig tovább gyarapodott a Nemzeti Múzeum posztbizánci anyaga, alapvetően közvetlenül magánszemélyektől vagy műkereskedőktől vásárolt tárgyakkal.⁴¹ Vannak persze kivételek is. A leltárkönyv bejegyzése szerint egy talpas keresztet az 1848–49. évi szabadságharc idején a románoktól Nagyszébenben foglalt le a magyar kormány bizottmánya, s ajándékként küldték el még 1849-ben a Múzeumba.⁴² (15. kép) Erdélyi eredetének és gazdag zománcdíszítésének köszönhetően ez a mű vált a legismertebb és legtöbbször publikált „áthoszi” darabjává a gyűjteménynek.⁴³

A kereszt hatszögű átmérővel rendelkező szárának oldalain görög felirat olvasható, amely szerint ezt a keresztet Pharoszi Leontiosz, a Vatopedi monostor szerzetespapja díszítette 1735 decemberében.⁴⁴ A műtárgyat elsőként ismertető Pulszky Károly még nem fordította le a feliratot és nem oldatta fel a végén szereplő görög betűs évszámot, de stílusa alapján mégis a 18. századra datálta.⁴⁵ Negyedszázad múlva, a keresztnek önálló tanulmányt szentelő Supka Géza a művet készítő mesterre vonatkoztatva értelmezte a feliratot, ennek köszönhetően Leontiosz szerzetesben az alkotót vélte felismerni.⁴⁶ Közel száz év múlva Kolba Judit foglalkozott újra ezzel a kereszttel, szakkatalógusában a zománcdíszítés és a faragvány stílusa alapján inkább a 17. századi datálás mellett tört lándzsát, a feliratot pedig egy javítás emlékének véli.⁴⁷

Leontiosz szerzetes neve nem ismeretlen a történeti irodalomban. A nagyszébeni görög kereskedőkompanya ugyanis a 18. század elején éppen az áthoszi Vatopedi monostorból hívott papokat, hogy az itteni ortodox hívek lelki ellátásáról gondoskodja-

41 A gyűjtemény gyarapítástörténetéről, a műkereskedőkről: *Gerelyes Ibolya–Kiss Etele–Kiss Erika: Az Ötvösgyűjtemény.* In: *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei.* Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 195–221.

42 MNM Leltárkönyv 1846–1856. 64–65.

43 Itsz.: 1849.11. Rövid leírása, és a szárán lévő görög felirat betűhív közlése: *A magyar történeti ötvösmű-kiállítás i. m. 24.; Pulszky, Charles–Radisics, Eugène–Molinier, Émile: Chefs d’oeuvre d’orfèvrerie ayant figuré à l’exposition de Budapest. Paris, 1900. 111–112.* Az eredetére vonatkozó leltárkönyvi bejegyzést közli, a tárgyat részletesen leírja, ikonográfiáját értelmezi: *Supka Géza: Athoszi vízszentelő kereszt a N. Múzeumban. Archaeologiai Értesítő 29. (1909) 207–218.* Újabb leírása és datálása: *H. Kolba Judit: Liturgische Goldschmiedearbeiten im Ungarischen Nationalmuseum 14.–17. Jahrhundert. (Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Series Medievalis et Moderna I.) Bp., 2004. 79–80., Abb. 115.*

44 + Ο ΤΙΜΙΟC / ΟΥΤΟC ΣΤΑΥΡΟC // ΚΕΚΟCΜΗ; / ΤΑΙ ΔΑΠΑΝΗ // ΛΕΟΝΤΙΟΥ / ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ // ΒΑΤΟ / ΠΕΔΙΝΟΥ // ΤΟΥ ΕΚ / ΠΑΡΟΥ // ΑΨΛΕ / ΔΕΚΕΜΒ

45 *A magyar történeti ötvösmű-kiállítás i. m. 24.*

46 *Supka G. i. m. 208.*

47 *H. Kolba J. i. m. 80.*

nak.⁴⁸ 1723 és 1725 között, pontosan két évig szolgált a nagyszebeni görög templomban Dénes szerzetes, egy évtized múlva pedig, 1735 és 1737 között ugyanennyi ideig maradt a parókián Leontiosz szerzetespap.⁴⁹ Utóbbi minden bizonnyal a kereszt szárának feliratában említett szerzetessel lehet azonos. Úgy tűnik tehát, hogy mandátumának első évében „díszítette” ezt a keresztet. Hogy pontosan milyen mértékű beavatkozás történt, nem olyan egyszerű megállapítani.

Valószínűsíthető, hogy a faragott keresztet vagy Leontiosz, vagy valamelyik elődje hozhatta közvetlenül a Szent Hegyről. A faragvány stílusa alapján nehezen datálható, készülhetett a 17. század végén, de akár a 18. század első évtizedeiben is. Ikonográfiai szempontból a rajta szereplő kompozíciók a hasonló típusú faragványok többségéhez képest részletekben, motívumokban gazdagabbnak mondhatók. Nem véletlen, hogy néhány érdekes eleme, mint például az evangélisták mellett feltűnő sugalmazó angyalok, már Supka érdeklődését is felkeltették.⁵⁰ Mégis, ez az ikonográfiai változatosság sem elegendő ahhoz, hogy eldönthessük, vajon 17. vagy már inkább 18. századi faragvány-nal állunk szemben.

A zománcokkal gazdagon díszített fémkeret formája nagy vonalakban követi a puszpángkeresztelnél már jól bevált megoldásokat, viszont a zománcornamensek stílusa alapján elég egyértelműnek látszik, hogy erdélyi, valószínűleg éppen egy nagyszebeni mestert bízhattak meg a reprezentatív keret elkészítésével. Ezek a motívumok még a 18. század első felében is előfordulhattak, ezért az 1735-ös évszám valószínűleg nem javítás, hanem az egész fémfoglatat készítésének idejét jelzi. A nagyszebeni ötvösök nem jöttek zavarba ortodox megrendelők esetében, hiszen a 17. századtól kezdve a brassói ötvösökkel együtt számos ortodox megbízást teljesítettek már.⁵¹ Jegy és levéltári források hiányában egyelőre nem tudjuk, ki volt a megbízott mester.

A nagyszebeni kereszt faragványához közel álló darab maradt fenn az áthoszi Ivíron monostorban is.⁵² Fontos ikonográfiai egyezés, hogy az evangélisták ezen a keresztben is

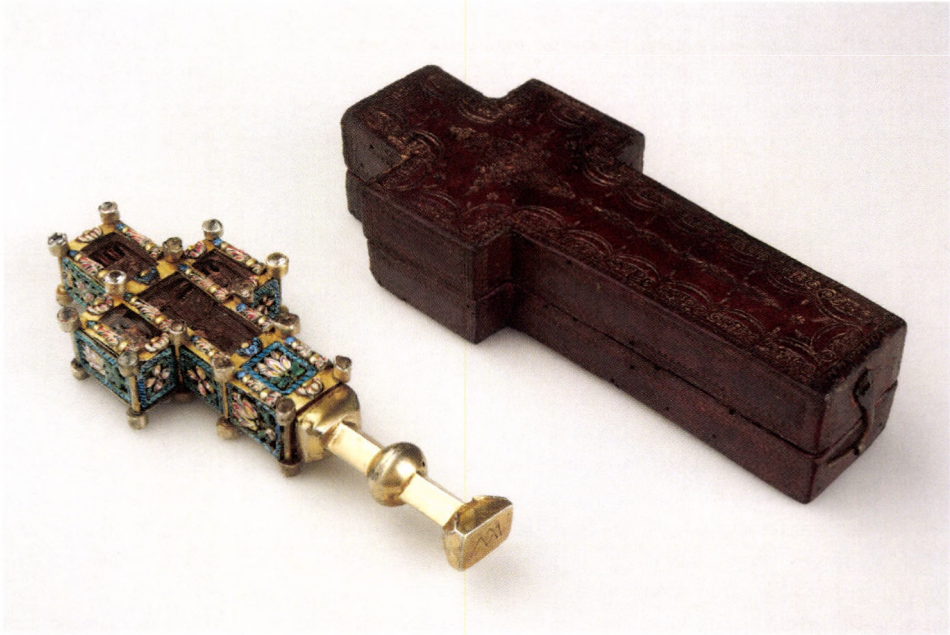
48 A nagyszebeni görög kompánia templomáról: *E. Karathanassis, Athanassios: L'Hellénisme en Transylvanie. L'activité culturelle, nationale et religieuse des compagnies commerciales helléniques de Sibiu et de Braşov aux XVIII–XIX siècles.* (Institute for Balkan Studies 205.) Thessalonique, 1989. 96–104. Ennek a templomnak a helyére épült a 20. század elején az új ortodox székesegyház. *Terdik Szilveszter: A vallás, a kultúra és a nemzet emlékműve – A nagyszebeni ortodox székesegyházról.* In: Szemkőzt a történelemmel. (Studia Ignatiana III.) Szerk.: Keller Márkus. Bp., 2003. 49–108.

49 *E. Karathanassis, A. i. m.* 105.

50 *Supka G. i. m.* 216–217. Az ihletés motívumával foglalkoztam máshol: *Terdik Szilveszter: Ihletett egyházatyák ábrázolásai a velencei keresztelőkápolnában.* In: Kapcsolatok – Tanulmányok Jászay Magda tiszteletére. Szerk.: Tima Renáta. Bp., 2002. 59–80., különösen: 61–66.

51 Például Sebastian Hann többször is dolgozott ortodox megrendelők számára: *Mihalik, Sándor: Der Goldschmied Sebastian Hann 1645–1713.* Acta Historiae Artium 16. (1970) 151–200. 195–197. 1709-ben fejedelmi megrendelésre a hurezi monostornak készített evangéliumos könyvborítóról: *Simion, Victor: Masterpieces of the Precious Metalwork Art in Romania.* Bucureşti, 1997. 56., cat. 49., fig. 49. A nagyszebeni ötvösök ortodox megrendelésre készült munkáiról: *Dâmboiu, Daniela: Breasla aurarilor din Sibiu între secolele XV–XVII.* Sibiu/Hermannstadt, 2008. 109–120. Köszönöm Kiss Erikának, hogy erre a műre felhívta a figyelmemet.

52 *Treasures of Mount Athos i. m.* 398–399.

16. kép

Kézi kereszt és tokja, Szatmárnémeti (Fotó: Kovács Zsófia)

sugalmazó angyalokkal együtt jelennek meg. Az ikonográfiai rokonság természetesen nem jelenti azt, hogy a készítő mester személye is egyezne. Az Ivironban őrzött darab datálását segíti a zománcos, aranyozott ezüst fémkeretén olvasható felirat, miszerint ez a kereszt az Iviron monostor tulajdona, amelyet Magister Galatistai Akakiosz igumen Moszkvában díszítettett 1707. június 8-án. Akakiosz 1699 és 1706 között Moszkvában, az Iviron monostor Szent Miklós metochionjában volt igumen. A helyzet hasonlít a nagyszebeni kereszt készítési körülményeihez: a faragványt az Áthoszról hozhatta az adott városba delegált szerzetes, akinek megtetszett a helyi ötvösök munkája, majd a nála lévő faragványnak díszes keretet készíttetett. Annyi a különbség azonban, hogy az egyik esetben hazavitte saját monostorába, a másikban viszont új, de rövid időn belül átadott szolgálati helyén hagyta.

A hazai anyagban eddig csak egy hasonló jellegű, de kevésbé finom mívű zománcos áthoszi keresztet ismerek, amely a szatmárnémeti magyar görögkatolikus parókia tulajdonában maradt fenn. (16. kép) A parókiát a 17. század második felében „görög” kereskedők alapították, akik a Rákóczi-szabadságharc alatt elszenvedett veszteségeik ellenére, majd az 1720-as években is ott bábáskodtak a közösség újraszervezésénél és új templom építésénél. A nem túl mívesen megmunkált puszpángfaragvány datálása ebben az esetben sem egyszerű, talán a 17. századból származik. A tulipános festett zománcokkal díszített fémkeret viszont inkább a 18. században, talán az első felében keletkezhetett, valószínűleg éppen a közeli Erdélyben, ahol ez a műfaj még ekkoriban is

jól ismert volt. Hogy nem ortodox ötvös műve, arra a kereszt nyelén lévő alsó díszgombjának külső oldalára vésett latin betűs Mária-monogram tanúskodhat (persze ez akár a megrendelő kívánsága is lehetett...). Külön figyelmet érdemel, hogy a tárgy szállítását biztosító eredeti, 18. századi bőrtokja is megmaradt, amely technikája, nyomott-aranyozott díszai alapján magyarországi vagy erdélyi mester munkájának tűnik.⁵³

1882-ben 28 tárggyal gazdagodott a Nemzeti Múzeum gyűjteménye. A szóban forgó tárgyak azonosítása nem egyszerű, mivel a leltárkönyvben a következő bejegyzést találjuk: „Ebenhöch Ferencz győri kano-“, aztán így, a szó közepén megszakad a szöveg, majd a következő oldalon egy ceruzával írt megjegyzéssel folytatódik: „28 azaz huszonnyolcz darab szláv egyházi felszerelvény, melyeknek feliratait Targüra (?) segédőr orosz voltuk miatt elolvasni nem tudván, azok utólag iktatandók be s a 13 számú ékszertartóban vannak az középszekrényben kiállítva.” A leltárkönyvben nyolc oldalt üresen ki is hagytak, de úgy tűnik a pontos leírásuk azóta is várat magára.⁵⁴

A leltári szám alapján egy kereszt biztosan ehhez az együtteshez tartozott.⁵⁵ (17–18. kép) Durva öntvény, amelyet itt csak azért említünk meg, mert jól látszik, hogy mestere a puszpángfaragványokat tekintette mintának, az öntőformát talán egy fafaragvány felhasználásával, de biztosan annak mintájára készítette. A finomabb kidolgozás fázisait ellenben elhagyta, már amennyire ez a kereszt erősen kopott felületét látva megítélhető. Úgy tűnik, hogy részletei eredendően is elnagyoltak voltak. Ikonográfiája az áthoszi keresztnek egyszerűbb, de gyakoribb formáját követi: egyik oldalon Krisztus megkeresztelése, a másik oldalon keresztre feszítése a fő kompozíció, míg a rövidebb szárak végein egy-egy angyal, a hosszabb szárakon pedig evangélisták portréi szerepelnek mindkét oldalon. A két öntvényt úgy illesztették össze, hogy vastagsága körülbelül a puszpángfaragványokéval egyezik.

Hasonló jellegű, puszpángfaragványokra emlékeztető, de a Nemzeti Múzeum példányánál jóval magasabb színvonalú öntött kereszt maradt fenn a szerbiai Sztudenica

53 Hogy a kereszt mikor és kitől került a közösség tulajdonába, egyelőre nem ismert. A templomnak fennmaradt az 1843. évi leltára, amelyben nem szerepel, de elgondolkodtató esetleg a következő bejegyzés: „10. Egy czifra kereszt a' csokoló képnél az Idősb Tánya Mihály ajándéka...” Bár nehezen hihető, hogy a közösség legértékesebb keresztjét állandóan kint tartották volna a hajóban, ahonnan bárki könnyedén el is lophatta volna. Id. Tánya Mihály ekkor az egyházközség parókusa volt, aki a leltárt is készítette. A leltár a parókia irattárában található. A község történetéről, a kereszt restaurálás előtti állapotáról készült fotókkal: *Terdik Szilveszter: A szatmárnémeti magyar görögkatolikus templom. In: Terdik Szilveszter–Bara Júlia: „...kincseiből újat és régít hoz elő”. Válogatás a történeti Szabolcs és Szatmár vármegye görög- és római katolikus szakrális emlékeiből. „...scoate din vistieria sa lucruri vechi și lucruri noi”. Din patrimoniul eclesastic greco- și romano-catholic al fostelor comitate Szabolcs și Sătmăr. Hajdúdorogi Egyházmegye. Nyíregyháza, 2014. 110–137. A kereszt képei uo. a 114–115. oldalon. A keresztet Szilágyi Veronika, a bőrtokot Tóth Hajnalka a Képzőművészeti Egyetemen restaurálta a 2015/16-os tanévben.*

54 MNM Leltárkönyv 1879–1883. 358–367. Ébenhöch Ferenc (1821–1889) győri kanonok ezekben az években számos tárgyat (főképp őskori kerámiát, vasakat) ajánlott fel a Nemzeti Múzeumnak, amelyeket meg is vettek.

55 9×5 cm, ltsz.: 1882/77

17. kép

Öntött kereszt. MNM, ltsz.: 1882/77

(Fotó: Kardos Judit)

18. kép

Öntött kereszt. MNM, ltsz.: 1882/77

(Fotó: Kardos Judit)

monostorában, egy 18. századi triptichon középtáblájára helyezve.⁵⁶ A kereszt alakú öntvény a faragványokhoz hasonlóan négyszögletes mezőkre van osztva, amelyekben különböző ünnepek kaptak helyet. A fémöntvényen a monokróm jelenetek háttérét kék zománccal töltötték ki. Az öntött kereszt készítési helyét nem ismerjük, talán szerb munka, a 17. század végétől, vagy a 18. század elejétől.⁵⁷

1893-ban a Nemzeti Múzeum egy olyan talpas keresztet vásárolt, amelyből hiányzik a faragvány.⁵⁸ (19–20. kép) Az aranyozott ezüstkereszt filigrános díszítésű, talpa trébelt, szárát két filigrános nádusz ékesíti, egyik közepén, a másik alul. A kereszt alakú kazetta középpontját kívülről, és a kereszt szárainak három végét filigrános virágok díszítik,

56 A triptichon leírása: *Шакома, Мирјана: Студеничка ризница*. Београд, 1988. 216–218.

57 Hasonló formájú kereszt alakú öntvények vannak az athéni Benaki Múzeum állandó kiállításán is: kettő talpas, egy kézi keresztként használható foglalatot kapott. A keresztet a 17–18. századra datálják. Kisebb méretű, áthoszi faragványt idéző kereszt-öntvény és hozzá tartozó öntőforma is található a Benaki Múzeum néprajzi gyűjteményében.

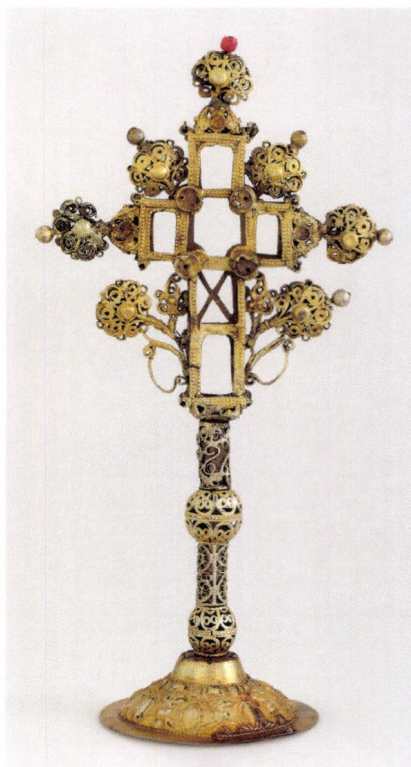
58 21×11 cm, talpátmérő 7 cm, ltsz.: 91/3/1893. Kohn Simontól vették, faragvány már ekkor sem volt benne. MNM Leltárkönyv 1891–1894. 360.

19. kép

Talpas kereszt fémkerete. MNM, ltsz.: 91/3/1893

(Fotó: Kardos Judit)

20. kép

Talpas kereszt fémkerete. (MNM, ltsz.: 91/3/1893

(Fotó: Kardos Judit)

a felsőn egy korall is van. Az egyik oldalon a kereszt központi mezője körül négy foglalatos vörös üvegkő is megmaradt. A kereszt hosszabb szárának két oldalára egy-egy filigrános virágot forrasztottak. Az ilyen típusú keresztek a 18. század közepétől váltak népszerűvé, egy szép példányuk a belgrádi patriarchátus múzeumában is fennmaradt.⁵⁹

Egy évvel később vásároltak egy újabb, kisméretű talpas aranyozott ezüst keresztet, amely szerkezeti megoldásaiban, stílusában az 1961.758 (Orn. Jank. 167.) leltári számú tárgyra emlékeztet leginkább.⁶⁰ (21–22. kép) A kerek alapú, domború talpra helyezett szárat sodronyzománcok borítják, a filigrános nódusz, amelyhez közvetlenül csatlakozik a faragványt rejtő keresztforma fémkazetta, azonban áttört. Az egész kereszt különböző árnyalatú kék és sárga sodronyzománcokkal díszített, végein-sarkaiban filigránvirág motívumokkal, melyeknek csúcsán gyöngyök díszelnek. A kazetta oldalainak

59 Милеуснић, Слободан: Музеј Српске православне цркве. Београд, 2001. 92–93.

60 9,3×6,2 cm, talpátmé: 4,2 cm, ltsz.: 93/2/1894. Lővey Fülöptől vették. MNM Leltárkönyv 1894–1898. 92.

21. kép

Talpas kereszt. MNM, ltsz.: 93/2/1894

(Fotó: Kardos Judit)

22. kép

Talpas kereszt. MNM, ltsz.: 93/2/1894

(Fotó: Kardos Judit)

fémrészeit sodrony, granulátumok és zománcozás teszik változatosabbá, a kereszt végein foglaltos almandin („6 db dalmatin”, vagy nemes gránát). A faragványt védő csillámpalák opálosok, sérültek. A faragvány központi kompozíciója a keresztre feszített és a Jordánban keresztelkedő Krisztus, míg a rövidebb kereszt szár végein egy-egy angyalt, a hosszabb, függőleges szár alján és tetején az evangélisták portréit faragták meg. Formája, motívuma alapján a 18. század első felére datálható ez a kereszt is.

A kézikeresztek egy fémfoglaltos példány képviseli.⁶¹ (23–24. kép) Az egyik oldal közepén Jézus megkeresztelkedése, a másikon keresztre feszítése látható, fölöttük az ünnep görög elnevezése olvasható. A rövidebb szárak végén egy-egy félalakos angyal, míg az alsó és felső szárak mindkét oldalán az evangélisták ülőportréi kaptak helyet, az előző keresztet hasonló módon. A faragvány stílusa a 17. század végére, 18. század első felére datált darabokra emlékeztet.

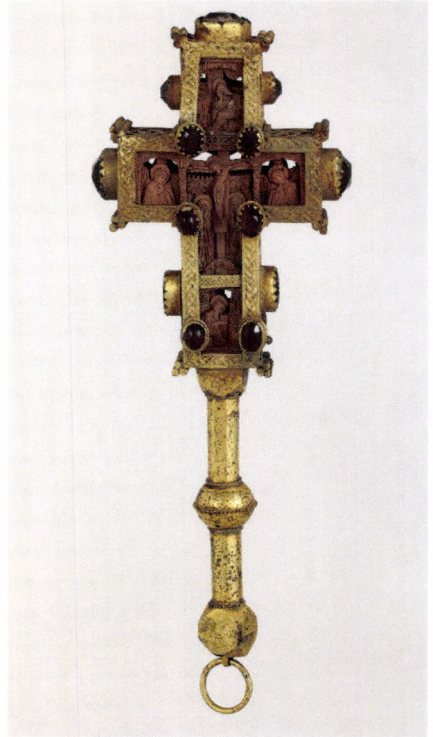
61 25×9 cm, ltsz.: 59.337

23. kép

Kézi kereszt. MNM, ltsz.: 59.337

(Fotó: Kardos Judit)

24. kép

Kézi kereszt. MNM, ltsz.: 59.337

(Fotó: Kardos Judit)

Az aranyozott réz fémkeret díszítése visszafogott: a faragványt tartó kazetta főoldalain, a keresztformát követő peremen öntött fonatos dísz fut körbe, a sarkokon három csavart hengerből forrasztott „zsanérok” rejtik az illesztéseket. A kereszt szárainak találkozási pontjánál, illetve a nyélhez közel eső végén álfoglalatba helyezett, csiszolt, egyes esetekben nagyméretű vörös üvegek (némelyik aláfóliázott) kaptak helyet, összesen tizenkettő. A kereszt alakú kazetta oldallapjai áttört, vésett díszítéssel, az áttört felület és faragvány közé ezüstözött fémlapot illesztettek. Az áttört oldallapokat kettő-kettő, a rövidebb szárak végén pedig még három, hasonlóan álfoglalatba helyezett vörös üveg díszíti. A kereszt nyele egyszerű, nyolcszögletű átmérővel, tetején és alján lecsapott sarkú négyzet alakú formájú záróelemmel, közepén gömb alakú nádusszal. A fémkeret datálása nem egyszerű. A szakirodalom a hasonló fonatos díszítésű darabokat rendszerint

25. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: 1887.92
(Fotó: Kardos Judit)

26. kép

Kereszt alakú enkolpion. MNM, ltsz.: 1887.92
(Fotó: Kardos Judit)

a 17. századra keltezi.⁶² Ennél a tárgynál azonban a nem túl finoman kidolgozott részleteket látva inkább az az érzésünk, hogy mestere korábbi darabok formáit próbálta meg követni – több-kevesebb sikerrel –, valamikor a 19. század folyamán. A kövek hivalkodó nagysága, fogrovatos álfoglalata is inkább a későbbi datálás mellett szól.

A fémkerettel ellátott keresztet sorát egy olyan kis mellkeresztrel zárjuk, amelyben nincs, és valószínűleg soha nem is volt faragvány, ugyanis a két összeilleszthető daraból készült kereszt eredetileg inkább ereklyét rejthetett. (25–26. kép) A faragott elem hiánya ellenére mégis ide soroljuk, mivel készítéstechnikája és stílusa alapján úgy tűnik, hogy azt a balkáni műhelyhagyományt képviseli, amelyben a legtöbb puszpángfaragvány fémkerete is megszületett.⁶³ Az aranyozott ezüst keresztet filigránok díszítik, az előlap közepén rubin, a tetején kerek fülbe fűzött akasztó, míg a másik három szár végén smaragdok vannak, bár az egyik foglalatostul hiányzik. A keskenyebb hátlapot nem díszítik kövek, csak az előlaphoz hasonló filigránok. A keresztet leltározásakor

62 1601-ben készült a szófiai Nemzeti Történeti Múzeum talpas keresztje, amelyen hasonló fonatos dísz keretezi a kazettát (No 2433). *Matekiewa-Lilkova, Teofana*: Christian Art in Bulgaria. [Sofia], 2001. 176. A belgrádi Szerb Ortodox Múzeumnak is van egy hasonló díszítésű talpas keresztje, amelyet 17. századra datálnak: *Милеушвић, С. i. m.* 92. A szentendrei Szerb Múzeumban van egy hasonló darab, amely lehet, hogy 18. századi, mivel a kereszt egészen más stílusú talpa 1784-ben készült: *Vukovits K.–Mudrák A. i. m.* [50–51.]

63 5,7×3,8 cm, ltsz.: 1887.92. Wisinger Mórtól vásárolták 10 forintért. MNM Leltárkönyv 1883–1888. 358.

17. századnak tartották, bár a nem túl műves filigránok datálása nem egyértelmű, akár későbbi is lehet.

Az áthoszi keresztetek a 17–18. századi püspökportrékon is föltűnnek, mint a főpapi reprezentáció kellékei. Ennek egyik szép példája Teodor Ility Cseslár (Teodor Ilić Češlar, 1746–1793) hazai szerb festőnek a Joszip Jovanovity Sakabenta (Josif Jovanović Šakabenta) verseci ortodox püspökről 1788-ban készített portréja, amelyen a főpásztor teljes liturgikus díszben áll, jobbában egy talpas áthoszi típusú keresztet tart.⁶⁴ Hasonló módon örökölte meg egy évtizeddel később a bécsi akadémián tanuló Arsenije Teodorovity (Arsenije Teodorović, 1767–1826) szerb festő Kiril Zsivkovity (Kiril Živković) pakraci püspököt.⁶⁵

Fémkeret nélküli faragványok

A Nemzeti Múzeum gyűjteményében négy olyan latin kereszt alakú faragvány is van, amelynek soha nem készült vagy mára elveszett a fémfoglalata.

A legfinomabban kidolgozott darabnak mind a két oldalát sokalakos jelenetek, alapvetően az egyházi ünnepek ábrázolásai töltik ki.⁶⁶ (27–28. kép) Az egyik oldal közepén, a száraz találkozási pontján Jézus Krisztus születése kapott helyet, fölötte az ünnep görög elnevezése is olvasható: Η ΓΙΝΙCΙC TΟΥ Χ[ΠΙCΤΟΥ]. A jelenet központját a szívformát idéző barlang uralja, ahol az isteni kisedd bepólyálva, jászolban nyugszik, két oldalán anyja és József virraszt fölötte, míg felül a csillag ragyog, amelyet egy fénysugár a megnyílt égbolttal kapcsol össze. A barlang szájának alsó szélén mintha egy kiterített kendő húzódná, az előtérben az ikonográfiai jobb oldalon a széken ülő, töprengő József tűnik fel újra, akit egy öreg pásztor alakjában kísért a Sátán, hogy a szűzi születés csodájában kételkedjék. A barlang felett az egyik oldalon egy angyal a közeledő bölcseknek, a másik oldalon egy pásztornak hirdeti a Messiás megszületésének örömhírét.

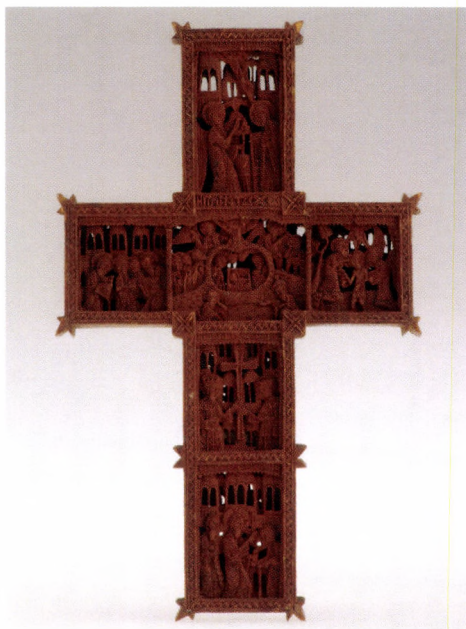
A Karácsony fölött, a kereszt függőleges szárának rövidebb végén az Örömhírvétel (Angyali üdvözet) kapott helyet: épített háttér előtt a balról érkező, kezében virágot tartó Gábor főangyal köszönti az álló Szüzet. Karácsonytól balra az Úr találkozása Simeonnal (Jézus bemutatása a Templomban), jobbra már a Jordánban való keresztelkedés jelenete következik. Ezek a kompozíciók alapvetően a puszpángfaragványokon megszokott, egyszerűbb ikonográfiai hagyományt követik. A függőleges száron, a karácsony jelenete alatt közvetlenül Nagy Szent Konstantin és Ilona tartják a Szent Keresztet, alattuk Jézus egyik csodája, feltehetően a Vakonszületett meggyógyítása kapott helyet: a jelenet középtengelyében Jézus egy botra támaszkodó, szakáll nélküli beteget áld meg, az Üdvözítő mögött egy tanítvány szemléli a csodát.

A kereszt másik oldalán, a központi mezőben a Keresztre feszítés jelenete látható, az ábrázolás felső keretében az esemény görög elnevezése olvasható: Η CΤΑΥΡΩCΙC TΟΥ

64 A festmény a verseci püspöki palotában található: *Тимотијевић, Мирослав*: Теодор Илић Чешљар (1746–1793). Нови Сад, 1989. 125–126., kat. 71.

65 *Шелмић, Лепосава–Микић, Олга*: Дело Арсенија Теодоровића (1767–1826). Галерија Матице српске. Нови Сад, 1978. 82., kat. 27.

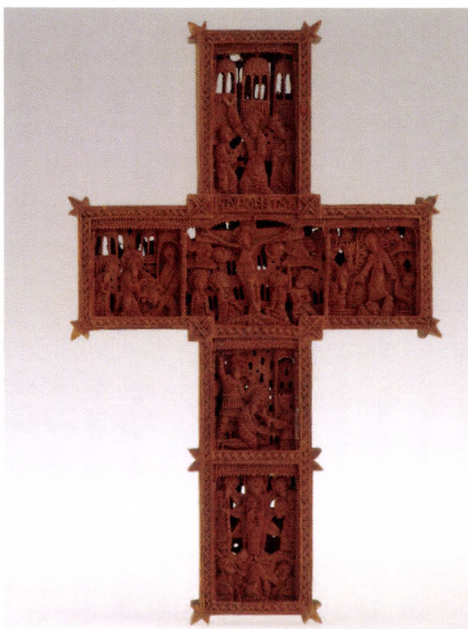
66 10,5×6,5 cm, ltsz.: 1960.506

27. kép

Faragott kereszt. MNM, ltsz.: 1960.506

(Fotó: Haranghy Ágnes)

28. kép

Faragott kereszt. MNM, ltsz.: 1960.506

(Fotó: Haranghy Ágnes)

Χ[ΠΙCΤΟΥ]. A kompozíció részletgazdag: a kereszt alatt Krisztus jobbán anyja és egy asszony, míg balján János és a százados állnak, fölöttük egy-egy angyal érkezik.

A Keresztre feszítés fölött a hitetlen Tamás apostolt látjuk, amint a Feltámadott oldalát érinti. A kereszt rövidebb szárának bal oldalán Lázár föltámasztása, jobbra a Föltámadás, vagyis Krisztus alászállása a poklokra jelenet látható. A függőleges száron, a Keresztre feszítés alatt Keresztelő Szent János lefejezése, majd Urunk színeváltozása következik.

A kereszt oldalain négy-négy nagy görög betű van bevésve, amelyek egy-egy rövid hitformula szavainak kezdőbetűi: „ΑΜΠΣ” és „ΤΚΠΓ”. Értelmezésükre többféle megoldás is létezik.⁶⁷ Készítéstechnikai szempontból érdekes megfigyelní, hogy a rövidebb

67 ΑΠΜΣ: 1. Αδαμ Πεπτοκος Μετεστη Σταυρω (A bünbe esett Ádám a kereszt által emelkedett fel), 2. Αδαμ Προτοπλαστος Μετεστη Σταυρω (Az elsőként teremtett Ádám a kereszt által emelkedett fel), 3. Αρχη Πίστεως Μοσαϊκος Σταυρος (Mózes keresztje a hit kezdete). Az első két értelmezés: *Bentchev, Ivan: Monogramme und Akronyme als Ikonenaufschriften. Zeitschrift für ostkirchliche Kunst* 3–4. (2002) 57–64. http://www.icon-art.info/book_contents.php?lng=de&book_id=30 (2015. november 1.); *Kruk, P. Mirosław: On Some Objects in the National Museum in Krakow and Question of their Origin: Athos or other Monasteries? Series Byzantina* 8. (2010) 231–249. 240. A 3. értelmezése: *Kruk, P. M. i. m.* 240–241.

ΤΚΠΓ: Τοπος Κρανιου Παραδεισος Γεγονε (A koponya helye Paradicsommá vált). *Bentchev, I. i. m.; Kruk, P. M. i. m.* 241.

29. kép

Töredékes faragott kereszt. MNM, ltsz.: 1960.501

(Fotó: Kardos Judit)

30. kép

Töredékes faragott kereszt. MNM, ltsz.: 1960.501

(Fotó: Kardos Judit)

szárak végein egy-egy pótlással rejtették el azokat a kis nyílásokat, amelyeken keresztül a két oldal áttört jelenetei közötti faanyagot kivésték. Szokás volt ugyanis, hogy a két oldal áttört ábrázolásai közé valamilyen textil, vagy fémfóliát is illesztettek, ami csökkentette a különböző jelenetek háttereinek időnként zavaró áttünését.

Hogy milyen szempontok alapján válogatták össze az egyes jeleneteket, ma már nem tudjuk megállapítani. Úgy tűnik, hogy a faragó időnként az üdvtörténet rendjében haladt, máskor viszont a naptári rendre sem volt feltétlenül tekintettel. A hasonló szerkezetű, ünnepábrázolásokkal díszített keresztetek már a 17. században is népszerűek voltak, elképzelhető, hogy ez a faragvány is akkor, vagy a következő század elején készült, minden bizonnyal az Áthosz-hegy valamelyik monostorában.

Hasonló korú és méretű, de más faragótól származik egy töredékes kereszt.⁶⁸ (29–30. kép) A nagyon szennyezett faragványnak mind a két oldalából hiányzik egy-egy jelenet, amelyek eredetileg a többi kompozícióhoz képest kétszer nagyobbak lehettek, mivel két négyzetnyi mezőre terjedtek ki. Az elveszett kompozíciók témáját a felső keretükön futó görög feliratok őrizték meg. Az egyik oldalon Jézus Krisztus megkeresztelkedése (Η ΒΑΠΤΗΣΙΣ) a központi ábrázolás, fölötte az Örömhírvétel, alatta az Úrszínváltás kapott helyet, előbbi görög neve a kompozíciók belül, az épület tetején, utóbbi a jelenet felső keretében olvasható. A kereszt rövidebb szárain, mind a két oldalon az evangélisták ülő auktorportréi szerepelnek.

⁶⁸ 8,7×6 cm, ltsz.: 1960.501

A kereszt másik oldalán a Keresztre feszítés volt a fő jelenet a kereten olvasható felirat szerint (H ΣΤΑΥΡΩΣΙΣ). Fölötte a Találkozás ünnepe (azaz az Úr bemutatása a templomban, avagy Gyertyaszentelő Boldogasszony), alatta a Feltámadás jelenete bon-takozik ki. Előbbi felirata a kompozícióban rejtve a cibórium tetején megvan, utóbbinak a felső kerettel együtt elveszett.

A kereszt oldalait az előző darabbal egyező módon vésett görög betűk díszítik. A rövidebb szárak vájatait elrejtő kis ékek itt már elvesztek, később valamilyen kék textillel igyekeztek kitölteni. Az átalakítás tudatos lehetett, okát már nem tudjuk megállapítani. A kitört részek helyére illesztett kereszt alakú fadarabon ragasztás nyomai láthatók (talán ereklye, vagy korpusz lehetett rajta). Ennek a töredékes keresztnek a stílusa az előző faragványhoz képest finomabb, készítési ideje a 17. század végére, 18. elejére tehető.

A következő fakereszt egyik oldalán az Istenszülő áll a Gyermekekkel, a másikon keresztre feszített Üdvözítő látható.⁶⁹ (31–32. kép) Az Istenszülő két kézzel tartja Jézust, aki anyjára néz, jobbával áld, baljában kiterített hosszú tekercset tart, de felirat nincs rajta, viszont az ikonokon megszokott rövidítések olvashatók egy sávba rendezve a felső kereszt szár alsó keretén, kopott állapotban. A kereszt felső szárában egy nyugati típusú kerubfej tűnik fel. Ugyanezt a sémát követték a másik oldalon is, amelyen a megfeszített Krisztuson kívül Ádám koponyája és kerubfej szerepel csupán. A faragvány stílusa alapján a 19. század első felében keletkezhetett.

Az utolsó kereszt formájú faragványon töredékes csillámlap borítás is van, ami arra utal, hogy eredetileg fémfoglalata is lehetett, ami mára elkallódott.⁷⁰ (33–34. kép) Az egyik oldalán a Keresztelés, a másikon a Keresztre feszítés kapott helyt úgy, hogy a kereszt teljes vízszintes szárát kitöltik a jelenetek. A függőleges szár tetején és alján egy-egy evangélista portré is látható. A faragvány stílusa a 19. század második felére utal, a kompozíció és a részletformák is különböznek az előző századokban megszokottá vált sémáktól.

Van még egy kisméretű faragvány, amelyen egy medalionba komponálva a bolgár Kalojánt legyőző lovas Szent Demetert látjuk, azonosítását a keret ívét követő görög felirat egyértelműsíti.⁷¹ (35. kép) A szent a fölötte két kézzel áldó félalakos Krisztustól nyeri el jutalmát. A két kompozíciót szőlővenyige köti össze, Krisztus mögött két szőlőfürt is feltűnik, a venyigén kívül görög nevének rövidítése olvasható. A téglalap alakú táblát szép keret övezi. A 19. században készülhetett.

69 6×4 cm, ltsz.: 1961.826

70 7,5×4,5 cm, ltsz.: 1960.503

71 6,1×4,6 cm, ltsz.: 83/3/913. Eisenstädter Ödöntől vették. MNM Leltárkönyv 1908–1913. 408. Ugyanekkor vettek egy fakeresztet is, amely a leírása alapján szintén puszpángfaragvány lehetett, de a gyűjteményben ma nem azonosítható: „Ltsz. 83/2/913. Kis fafeszület puszpángból faragva: egyik oldalán Crucifixus, alul Ádám koponyájával, túloldalon Jézus a Jordánban, két oldalt egy-egy adoráló angyallal. H 6,1 cm volt. Orthodox művészi körből.”

31. kép
Faragott kereszt. MNM, ltsz.: 1961.826
(Fotó: Kardos Judit)

32. kép
Faragott kereszt. MNM, ltsz.: 1961.826
(Fotó: Kardos Judit)

33. kép
Faragott kereszt. MNM, ltsz.: 1960.503
(Fotó: Kardos Judit)

34. kép
Faragott kereszt. MNM, ltsz.: 1960.503
(Fotó: Kardos Judit)

35. kép

Krisztus és Szent Demeter. MNM, ltsz.: 83/3/1913

(Fotó: Haranghy Ágnes)

Különböző formájú enkolpionok Panagiák

A panagia elnevezés onnan ered, hogy a püspökök a későbizánci időktől kezdve rendszerint az Istenszülő (a „Legszentebb”=Panagia) ábrázolásával díszített enkolpiont viselnek, így az ábrázolás lassan magának a tárgytípusnak is nevet adott.

A Nemzeti Múzeum gyűjteményében található egy diptichon, vagy könyv formájú panagia.⁷² (36–37. kép) A diptichon ezüsből készült foglatának külső oldalát egyformán sodronyzománccal díszítették: a középpontban egy-egy, nyolcszögletű foglatba helyezett kék színű csiszolt üveggő köré szerveződik a filigránból kirajzolódó rózsákból, tulipánokból és más virágokból alkotott minta. A sarkokban négy-négy, ke-rek foglatú vörös, csiszolt üveggő látható, a filigránokkal határolt mezőket kék, zöld, okker és fekete zománccal töltötték ki. A két ezüst elemet zsanérral rögzítették egymáshoz, egy kis kampóval össze is lehet csukni,

tetejükön karikák biztosítják a felfüggesztést, az egyikben egy nagyobb átmérőjű, sodort ezüstrót karika is van.

A diptichonban két puszpáng faragványt helyeztek el, amelyek feltehetően az Áthosz-hegyről származnak, és a 18. század elején készültek. Az egyik szárnyon a kö-zéptengelyben az Istenszülő a gyermek Jézussal ül egy trónon, körülötte szőlőindából kialakított medalionokban húsz próféta félalakos ábrázolása jelenik, alul pedig az alvó Jessze alakja vehető ki, akinek oldalából az indák sarjadnak.⁷³ A másik szárnyon „Jézus, mint szőlőtő” (vö. Jn 17,1–5) kompozíció tűnik fel: a trónon ülő Krisztus mind a két kezével áld, az előző faragvánnyal egyező módon szőlőindák között húsz medalion öve-zi, próféták és apostolok ábrázolásaival, Jessze pandanjaként pedig a tengeri szörnyből szabaduló Jónás próféta látható.⁷⁴ A faragványok peremén lévő lenyomatokból látszik, hogy eredetileg máriaüveggel védték a faragványokat.

72 7,5×9 cm (nyitva), 6,5×4,5 cm (csukva), vastagság: 1,7 cm, ltsz.: 115/6/1887. Georgievits György-től vásárolták 1887-ben. MNM Leltárkönyv 1883–1888. 368–371.

73 A Jessze-fa ikonográfiájának bizánci hagyományairól: *Velmans, Tania: L'arbre de Jessé en Orient Chrétien. Deltion tēs Christianikēs Archaialogikēs Hetaireias* 26. (2005) 125–140.

74 A kompozíció ikonográfiai hagyományairól: *G. Mantas, Apostolos: The Iconographic Subject „Christ the Vine” in Byzantine and Post-Byzantine Art. Deltion tēs Christianikēs Archaialogikēs Hetaireias* 24. (2003) 347–360.

36. kép

Panagia (téglalap formájú diptichon) nyitva. MNM, ltsz.: 115/6/1887 (Fotó: Haranghy Ágnes)

37. kép

Panagia külső oldala. MNM, ltsz.: 115/6/1887 (Fotó: Haranghy Ágnes)

A diptichonon sem név, sem évszám nem szerepel. Datálását megkönnyítheti viszont, hogy a krušedoli monostor gyűjteményéből ismert egy nagyon hasonló formájú darab. A faragványok is hasonló stílusúak, ikonográfiájuk azonos, de ami érdekesebb, hogy az ezüstrészek is közeli rokonnak tűnnek. A szerbiai példány belső oldalának keretén olvasható két szerzetes, Hadzsi Paiszij és Avakum szerzetesek neve, illetve a külső

38. kép

Panagia, nyitott állapotban. MNM, ltsz.: 131/1909

(Fotó: Kardos Judit)

39. kép

Panagia külső oldala. MNM, ltsz.: 131/1909

(Fotó: Kardos Judit)

oldalon az 1728-as évszám,⁷⁵ ami alapján legalább az ötvösrészek jól datálhatók. A Nemzeti Múzeum példánya is a 18. századnak ebben az időszakában készülhetett.

Hasonló típusú panagiák már a középkorból is ismertek, az egyik kiemelkedő jelentőségű példájuk a szerbek áthoszi monostorában, a Hilandarban maradt fenn, noha a főntebb ismertetett darabbal egyező ikonográfiájú faragványa későbbi lehet.⁷⁶ Arra is van adat, hogy a püspökök az ilyen, négyzetes formájú enkolpionokat tényleg püspöki rangjuk jeleként, panagiaként viselték.⁷⁷

75 Jelenleg Belgrádban, a Szerb Ortodox Patriarchátus Gyűjteményében őrzik. *Radoković, Bojana: Sitna plastika u staroj srpskoj umetnosti / Les objets sculptés mineurs en Serbie ancienne.* Beograd, 1977. 54.; Serbia. The Cultural Bridge between East and West. Ed.: Čedomir Popov. Novi Sad, 2010. 88–89.

76 A Hilandar monostor enkolpionját Jelena úrnő 1368 és 1371 között ajándékozta elhunyt fia emlékére, akit itt temettek el. *Radoković, B. i. m.* 25–28. A diptychon faragványait mostanában 17. századnak tartják: *Radoković, Bojana: The Treasury.* In: Hilandar Monastery. Ed.: Gojko Subotić. Belgrade, 1998. 331–344. 340. A hasonló 17–18. századi darabok ikonográfiájával részletesebben foglalkozott: *Ташин–Ђурић, Мирјана: Панагијар из Војловице.* In: *Уб: Студије о Богородици.* Београд, 2007. 315–322.

77 1736-ban készült diptychon formájú panagia, amely Argynroupolis (Gümüşhane) Szent György székesegyházából származik, s a templomi leltár szerint a püspöki öltözékhez tartozott. *Relics of the Past. Treasures of the Greek Orthodox Church and the Population Exchange. The Benaki Museum Collection / Reliques du Passé. Trésors de l'Église orthodoxe grecque et l'échange de population.* Les Collections du Musée Benaki. Ed.: Anna Ballian. h. n., 2011. 90–91.

Hasonló korú lehet a Nemzeti Múzeum kerek, diptichon alakú panagiája is, amelynek külsejét sodronyzománcok, színes kövek díszítik, míg belül a két puszpángfaragvány az előbbi darabon látott ikonográfiai témákat dolgozza fel, csak a mérethez igazítva kevesebb szereplővel.⁷⁸ (38–39. kép) A két fémelemet összefogó zsanérba fűzött huzal végeit korallokkal zárták le. A faragványokat védő csillámlapok is megvannak, de opálosak. A faragványok és a fémrészek formái, stílusok a 18. század elejére valószínűsítik a datálást.⁷⁹

Ennek a formának egy érdekes variánsa a szintén kerek, sodronyzománcos, mindkét oldalán nyolc ablakszerű nyílással tagolt enkolpion, amely egy kétoldalas, vagyis két, egymáshoz illesztett faragványt rejt magában.⁸⁰ (40–41. kép) A zománcozása nagyon sérült, mára a két faragvány egyike is jelentős hányadában elpusztult. A leltározás során az egyik kompozíciót még Keresztelő János lefejezéseként azonosították, amelyből mára csak a próféta feje és a tálat tartó Szalóme alakja maradt meg. A másik faragványon a trónon ülő Istenszülőt látjuk két angyal között. A faragványokat eredetileg csillámlap is védte. Ez a kis medál inkább magánhasználatra szánt „amulettnek”, semmint főpapi viselethez tartozó panagiának tartható, feltehetően a 18. század első felében készülhetett a Balkánon.

Valóban főpapi használatra szánhatták azt az aranyozott ezüst, filigránokkal, kövekkel, granulátumokkal gazdagon díszített enkolpiont, amelyben az egyik faragvány az Örömhírvételt, a másik a Keresztre feszítést ábrázolja.⁸¹ (42–43. kép) Méretén túl az ikonográfiája is a püspöki használatot valószínűsíti. A feltehetően két külön falapból készült áttört puszpángfaragvány közé vörös textilt illesztettek. Minden bizonnyal a 18. században a Balkánon készült.

Levél (vagy szív) alakú enkolpionok, amulettok

A Nemzeti Múzeumban két levél formájú enkolpiont őriznek. Az egyik Szent Miklós püspök faragott képét rejt, fémfoglalata aranyozott ezüst, filigrán, granulátumokkal.⁸² (44. kép) Hátlapja díszítetlen, de úgy tűnik, eredetileg valamilyen kapocs is lehetett ráforrasztva. A fémkeret stílusa emlékeztet a kétoldalas panagiájára (vö. 42–43. kép), valószínűleg ez is a 18. században a Balkánon keletkezhetett.

78 Átmérő: 5,1 cm, ltsz. 131/1909. Schwimmer Ferenctől vették, 17. századnak tartották. MNM Leltárkönyv 1908–1913. 103.

79 A fémrészek díszítése emlékeztet a vojlovicai panagiára, amely a peremén olvasható vésett felirata szerint 1705-ben készült: *Таууһ-Ғыпуһ, М. и. м. 1–7. kép.*

80 Átmérők: 5,2 cm és 4,8 cm, vastagság: 1,1 cm, ltsz.: 87/1891. Kiriak Heléntől vették. MNM Leltárkönyv 1889–1891. 385–386.

81 Átmérő: 8,5 cm, ltsz.: 1885/160. Tóth Irmától vették, 17. századi, áthosz-hegyi munkának tartották. MNM Leltárkönyv 1883–1888. 201.

82 3×5 cm, ltsz.: 1960.508

40. kép
Kerek enkolpion faragványa. MNM, ltsz.: 87/1891
(Fotó: Kiss Erika)

41. kép
Kerek enkolpion csukva. MNM, ltsz.: 87/1891
(Fotó: Kardos Judit)

42. kép
Panagia, Örömhírvétel. MNM, ltsz.: 1887/160
(Fotó: Haranghy Ágnes)

43. kép
Panagia, Keresztre feszítés. MNM, ltsz.: 1887/160
(Fotó: Haranghy Ágnes)

44. kép

Levél formájú enkolpion Szent Miklós képével. MNM, ltsz.: 1960.508 (Fotó: Kiss Erika)

45. kép

Levél formájú enkolpion Lehajtott fejű Máriával. MNM, ltsz.: 11/1/1908 (Fotó: Kardos Judit)

46. kép

Levél formájú enkolpion hátoldala. MNM, ltsz.: 11/1/1908 (Fotó: Kardos Judit)

A másik levél alakú enkolpion sodronyzománcos, kövekkel díszített foglalatban, üveg alatt, viszont nem puszpángfaragványt, hanem egy apró rézmetszetet őriz.⁸³ (45–46. kép) Az ábrázolás a bizánci hagyományban szinte ismeretlen, annál népszerűbb volt viszont a 18. századi katolikus világban. Az ábrázolás ugyanis az úgynevezett Le-hajtott fejű Mária-kegykép apró szentkép változata. A képtípus 18. századi népszerűségét az alapozta meg, hogy ezt a Mária-képet a különböző betegségek, démoni támadások ellen hatékony áldásokat összegyűjtő metszetlapok ábrázolásai között is gyakran szerepeltették, sőt a népi gyógy mód különös tanújaként maradt fenn belőle lenyelhető változat is.⁸⁴ A hatékonynak gondolt metszeteket egyébként nemcsak a katolikusok, hanem még az ortodox hívek is kérték, amint arról a budai jezsuiták egyik feljegyzése tudósít.⁸⁵ Az amulett foglalatba ortodox mester munkája lehet – ezért is tárgyaljuk itt –, feltételezhető, hogy a megrendelője, viselője is ortodox keresztény lehetett. A medál személyes jellegét egyértelművé teszi, hogy a metszetet valódi hajból készített fonat keretezi: talán egy anya hordta így gyermeke hajfürtjét, vagy egy szerelmes őrizte választottja „ereklyéjét”.⁸⁶

Hasonló, fémkerettel ellátott, levél alakú enkolpionokat a balkáni kolostorok gyűjteményeiben is találunk, több darabot őriznek a sztudenicai,⁸⁷ egyet pedig a dečani mo-

83 5 cm, ltsz.: 11/1/1908. Leitner Sámuel-től vették. MNM Leltárkönyv 1904–1908. 338. A Lehajtott fejű Mária (Maria mit dem geneigten Haupt) nagyon népszerű volt a 18. században, az egyik, kegyképpé lett példányát 1901-től a Bécshez tartozó Döbling karmelita kolostorában őrzik. A kegykép kultuszáról: *Aurenhammer, Hans: Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit. Der Wandel ihrer Ikonographie und ihrer Verehrung.* Wien, 1956. 102–103., Abb. 31. A délnémet területeken őrzött egykori másolatairól, müncheni és landshuti képekről: *Steiner, Peter: Altmünchner Gnadenstätten. Wallfahrt und Frömmigkeit im kurfürstlichen München. München–Zürich, 1977. 38.; Uő: Gnadenstätten zwischen München und Landshut. München–Zürich, 1979. 30–31. Barokk metszetábrázolásából Szilárdfy Zoltán is őriz: *Szilárdfy Zoltán: A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I.* 17–18. század. (Devotio Hungarorum 2) Szeged, 1995. kat. 528–530.; *Uő: A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III. Alkalmazott szentképek (16–21. század).* (Devotio Hungarorum 12) Szeged–Budapest, 2008. kat. 60, 199–201. Erdélyi kultuszáról: Mária-tisztelet Erdélyben. Mária-ábrázolások az erdélyi templomokban. (Múzeumi Füzetek 28.) Szerk.: Mihály Ferenc. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2010. 13.*

84 *Szilárdfy Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon.* Bp., 1984. 21–23.; *Szilárdfy Z. A magánáhitat szentképei III.* i. m. 27., kat. 449., 457. L. még: *Ochsenbein, Peter: Zur Typologie der Breverl. Über ein in St. Gallen 1996 aufgefundenes Exemplar. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 54/103. (2000) 55–66. 63–64., Abb. 4.*

85 *Jánosi Gyula: Barokk hitélet Magyarországon. Pannonhalma, 1935. 70., 74. Idézi: Szilárdfy Z. Barokk szentképek i. m. 21.*

86 A haj művészeti alkalmazásáról l. *Szilárdfy Zoltán: Hajkultusz a művészetben.* In: *Uő: „Varietas delectat”.* Újabb tanulmányok. Bp., 2015. 39–49.

87 A két levél alakú, de fémbefoglalt enkolpion közül az egyik Krisztust, mint a valódi szőlőtőt (apostolok nélkül), a másik az Istenszülőt a Gyermekek Jézussal, félalakosan ábrázolja. Előbbit 17., az utóbbit 18. századnak tartják. Van még egy levél alakú enkolpionjuk, a faragvány az Istenszülőt a gyermekkel ábrázolja, fém kerete filigrános, ezüst granulátumokkal, 17. századnak datálják. *Шакопа, Мирјана: Студеничка ризница.* Београд, 1988. 152., 156.

nostor kincstárában.⁸⁸ Egy fémfoglatat nélküli, gazdag ikonográfiájú, evangéliumi jelenetekkel díszített 18. századi darab az Iparművészeti Múzeumban is van.⁸⁹

Összegzés

A Nemzeti Múzeum úgynevezett áthoszi faragványai az alapítást követő évtizedtől kezdve az első világháború végéig adományozás, de leginkább vásárlás útján kerültek a gyűjteménybe. A 20. század második felében leltározott darabok eredete nagyrészt ismeretlen – bár néhány újraleltározott darabot sikerült kiszűrniük –, feltételezhetően inkább adományozással, vagy letéti darabként kerülhettek be. A Trianon utáni évtizedekben ez a terület már nem tartozott a múzeumi gyűjtés fő profiljába, hiszen az alapvetően ellenségesnek tartott utódállamok kultúráját reprezentálták ezek a műtárgyak a hazai közönség és szakértők számára egyaránt, ugyanakkor a lecsökkent területű országban már sokkal nehezebben lehetett hozzájutni ilyen típusú műalkotásokhoz. Különös viszont, hogy amikor az 1930-as években az Iparművészeti Múzeumot szervezetileg egyesítették a Nemzeti Múzeummal, majd hamarosan a két gyűjtemény között egyfajta profiltisztítás kezdődött meg, a posztbizánci anyag – néhány darabot leszámítva – mégsem került át az egyetemes művészet alkotásainak gyűjtésére kijelölt Iparművészeti Múzeumba.⁹⁰ Noha a két gyűjtemény „áthoszi” tárgyai együttesen sem érik el a hazai ortodox múzeumok gyűjteményeiben (Szentendre és Miskolc) őrzött, ugyanehhez a műfajhoz tartozó műtárgyak mennyiségét és gyakran művészi színvonalát sem, a két állami múzeumban azonban több olyan tárgytypus is előfordul, amelyeket az egyházi gyűjteményekben hiába keresnénk. A tárgytypusok változatosságának és a néhány egészen kiemelkedő minőségű darabnak köszönhetően mégis jó keresztmetszét nyújtják mindannak, amit az áthoszi típusú faragványok képviselnek és hordoznak a későbizánci művészet hagyományában.

POST-BYZANTINE MINIATURE CARVINGS IN THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

The first miniature carvings of Post-Byzantine origin were added to the inventory of the Hungarian National Museum through the purchase of Miklós Jankovich's (1772–1846) collection in 1836. This may be established with reference to the fact that, in the descriptions of the crosses labelled 161 to 168 in the inventory of the collection unit named 'Ornatus pretiosi', the Greek provenance of the items is particularly pronounced. In addition, the technical details of the objects concerned (filigreed, enamelled boxwood

88 Todić, Branislav–Čanak Medić, Milka: The Dečani Monastery. Belgrade, 2013. 114–115., fig. 115.

89 Mag. 6,3 cm, ltsz.: 11156. Erről: Terdik Sz. "Athonite" Miniature i. m. 63–64., Fig. 8.

90 Átkerült egy nagyméretű, a 19. század első feléből származó filigrános kereszt, amely áthoszi típusú (ltsz.: 19124). Terdik Sz. "Athonite" Miniature i. m. 57–58., Fig. 1–2.

carvings) are also suggestive of the so-called Athonite type or similar traditions. The identification of the eight crosses is by no means a simple task. Two of these crosses have retained indications of their original inventory numbers in the Jankovich Collection. In the first part of the present study, it was possible to demonstrate in relation to a few items inventorized subsequently that they were also part of the Jankovich Collection.

An imposing altar cross from Sibiu (*Nagyszeben*) in Transylvania, encapsulating an enamel-decorated boxwood carving was incorporated immediately after the Hungarian War of Independence in 1848–49. This object is considered to be the most extensively published Athonite carving of the Hungarian National Museum. The problem of deciphering the Greek inscription on its handle has not been resolved conclusively so far. The enamelled silver frame containing the boxwood carving was commissioned by Leontios, a hieromonk from the Monastery of Vatopedi on Mount Athos, in 1735. It may be inferred from written records that previously escaped the attention of Hungarian scholarship that he was the priest of the Greek merchants of Sibiu between 1735 and 1737, a circumstance suggesting that he cannot have been the maker of the silverware parts but rather the patron commissioning them. Regarding the identity of the silversmith, however, no data is available to date.

Mainly through purchases, the set of Athonite items kept at the Museum would continuously be expanded till the end of the First World War. The majority of these works of art were made in the late 17th century or in the 18th century; one cross may be dated to the 19th century. Most of the objects are crosses of different sizes and functions; some lack or have lost their metal frames. The most remarkable unit is constituted by the so-called *panagias*, items worn by bishops, including diptych- and medallion-shaped specimens with rich filigree work ornamentation on their metal parts. Two leaf-shaped *encolpia* are especially noteworthy: One of them encloses a carving depicting Saint Nicholas the Bishop in an elaborate filigreed frame, whereas, in the other filigree-enamelled item, a western copperplate showing the Virgin Mary surrounded by a lock of human hair was fitted. Despite the western internal contents, its filigree-enamelled metal frame was in all probability produced by an Orthodox master.

T. Orgona Angelika
„AZ ORSZÁG SZÍVE”

KLAUZÁL GÁBOR (1804–1866) SZEMÉLYÉHEZ KÖTHETŐ
EMLÉKTÁRGYAK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN

A reformkori magyar közvélemény Deák Ferencet „az ország eszének” tartotta, ugyanakkor „az ország szíve” Klauzál Gábor volt.¹ Csongrád vármegye tehetséges ifjú követe az 1832–1836. évi reformországgyűlésen nagy hírnévre tett szert. A szabadelvű ellenzék tagjaként szenvedélyesen küzdött az abszolutisztikus kormányzás és a konzervatív körök ellen, Magyarország megújításáért: „A jamaikai rabszolgáknak azt a jogot adták, hogy törvényes bírótól függenek; a muszka cár a besszarábiai jobbágyoknak jogokat adott; csak mi nem akarunk a parasztnak jogot adni...” – érvelt a jobbágyok örökváltságának érdekében.² Az alsótábla felfigyelt a fiatal táblabíró remekbeszabott szónoklatára: „Ő ugyan hathatós szavaival elragadja a hallgatót, de a vakbuzgó lelkesedés lidércei után posványba nem vezet” – írták róla kortársai.³ Szathmáry Károly így jellemezte őt: „Az ő beszédei a magyar parlamentáris ékesszólás legszebb példányai. S hogy azok egyszersmind a leghathatósabbak is legyenek: megadta neki a természet mindazt, mi csak e tekintetben kívánni való lehet. Rokonszenvet gerjesztő szelíd arca szólás nélkül is megnyerte a hallgatót, s ha ajkai megnyíltak: bánatos hangja, mint a szélnek kitett éolhárfaé, felkölté a szívekben mindazt, amit részvétnek és fájdalomnak neveznek, s átérezteté velünk mindazon kint, mely az ő nemesen érző keblét, a haza sebei fölött eltölté.”⁴

Az 1839–1840. évi országgyűlésen a sajtó- és szólásszabadság ügyéért, a cenzúra eltörléséért emelte fel a szavát. Barátjával, Deák Ferencsel közösen alkották meg a hitelezést elősegítő váltótörvényt, a kereskedésről, gyákról, gazdasági társaságokról szóló törvényeket. Az ellenzék igazi vezérszónokává az 1843–1844. évi pozsonyi diétán vált; ekkor hangzott el egyik leghatásosabb beszéde a magyar nyelv ügyében. Harcolt a vámrendszer megreformálásáért, mert – mint hangsúlyozta – a jelenlegi rendszer célja nem egyéb, mint „gátolni a honi műipar kifejlését.” A zsidók emancipációjának érdekében tett felszólalását ezekkel a szavakkal fejezte be: „én szabad embernek azt

1 *Szmollény Nándor*: Klauzál Gábor. Az első magyar kereskedelemügyi miniszter és közgazdasági reformküzdelmeink. Bp., 2008. 57.

2 Uo. 18–19.

3 Uo. 60.

4 Klauzál Gábor. *Iratok, beszédek, megemlékezések*. Szerk.: Dobos Károly. Bp., 2009. 70.

nevezem, ki azt kívánja, hogy minden ember szabad legyen, hogy ne legyen körülé és mellette oly ember, ki őt a törvénynek igazságtalanságára emlékezteti.”⁵

1848. március 15-én Klauzál vezette fel a néptömeget Budára, a Helytartótanács épületéhez, követelve a cenzúra eltörlését és a politikai foglyok szabadon bocsátását, de tagja volt a forradalmat a szélsőségektől óvó Közcsendi Bizottmánynak is. Batthyány Lajos őt kérte fel az első független, felelős magyar minisztérium földművelés-, ipar- és kereskedési miniszteri tárcájának élére. Miniszterségének néhány hónapja alatt megalkotta híres céhrendeletét, amellyel liberalizálta az iparúzést és lazította a céhes kereteket. A szeptemberi fordulat után lemondott, kistétényi birtokára vonult vissza. 1853-ban feleségül vette Nagysándor József aradi vértanú egykori menyasszonyát, Schmidt Emmát. Három gyermekük született, mindháromnak Deák Ferenc volt a kereszta. Az 1860-as években egyre súlyosbodó betegsége dacára ismét bekapcsolódott a közéletbe. Deák Ferenc, Andrassy Gyula és Eötvös József oldalán a kiegyezés egyik előkészítője volt. Az új kormányban ő lett volna ismét a földművelési, ipari és kereskedelmi miniszter, ám a kiegyezést már nem érthette meg. 1866 augusztusában szíve megszűnt dobogni.⁶

Klauzál Gábor halálának 150. évfordulójáról – a Klauzál Gábor Társaság kezdeményezésére – a Magyar Nemzeti Múzeum emléküléssel⁷ és kamarakiállítással emlékezett meg, amelyen az első földművelés-, ipar- és kereskedési miniszter személyéhez köthető ábrázolások és emléktárgyak voltak láthatók a múzeum gyűjteményéből.⁸ Időrendben haladva az első bemutatott műtárgy a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának vendégkönyve, amely 1817–1832 közötti bejegyzéseket tartalmaz. A budapesti piarista gimnázium diákjaként Klauzál Gábor 1819. augusztus 13-án, 15 éves korában látogatott el a Nemzeti Múzeumba és jegyezte be nevét a vendégkönyvbe: „Gabriel Klauzál Die 13 Augusti Anno 1819”. A könyv sötétzöld bőrkötésű, tábláján körben levélmintás aranyozással és ugyancsak aranyozott középdíszsel. Háttáblája azonos mintájú. A könyvtest metszése aranyozott. A vendégkönyv címe csak a kötet gerincén olvasható (a belső címlap hiányzik): ALBVM NVMOPHYLACII ET CIMELIOTHECAE (Az Érem- és Régiségtár albuma).⁹

Franz Eybl (1806–1880) osztrák festőművész a reformkor nagy alakjairól készített portrészorozatába illeszkedik Klauzál Gáborról készített kőrajza. (1. kép) A megformált

5 Uo. 45.

6 Klauzál Gábor pályájának tömör összefoglalásához az alábbi tanulmányokat használtam: Szószék és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések 1848–1849. Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 2000.; 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 2009.; *Pálmány Béla*: Klauzál Gábor és családja életpályája – új adatok tükrében. <http://www.klauzal.hu/cikk/350.html> (2016. június 23.); *Péter László*: Klauzál családja. Kortárs Irodalmi és Kritikai folyóirat (EPA) <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00046/peter.htm> (2016. június 23.)

7 Nemzetünk kincse. Magyar Nemzeti Múzeum, 2016. május 26.

8 „Az ország szíve”. Klauzál Gábor (1804–1866). Kamarakiállítás. Magyar Nemzeti Múzeum, Kandallóterem, 2016. május 26. – június 26.

9 MNM Központi Adattár, Múzeumtörténeti Gyűjtemény. Mérete 38×25 cm. 672 számozott oldal. L. *Debreczeni-Droppán Béla*: A kondástól a királyig. A Magyar Nemzeti Múzeum látogatói és vendégkönyvei a 19. századból. Történeti Muzeológiai Szemle 9. (2009) 153–184.

Wagner: A. B. Bécsben. P. Pesten.

Klauzál Gábor

1. kép

Franz Eybl (1806–1880): Klauzál Gábor. 19. század első fele

alak mellkas alatti része, alkarja és a karosszék karfája vázlatos. A litográfia alatt Klauzál aláírása olvasható. A portré alatt: „Nyomt. Leykum A. Bécsben”; „Wagner József tulajdona, Pesten”.¹⁰ Ez az ábrázolás szolgált mintául ama emlékkendő készítéséhez, amelyre nemzetiszín keretbe foglalva a politikus képmása került, tükrözve, réznyomásos technikával. (2. kép) A portré alatt aláírás helyett a politikus neve olvasható nyomtatott nagybetűkkel. A 68×70 cm átmérőjű vászonkötésű selyemszövet kendő az 1840-es években készült. A 18. századtól kezdve készítettek egy-egy fontos történelmi esemény emlékére damaszterítőket. Mestereik Sziléziába és szász városokba menekült hugenották voltak. A 19. században váltak divatosá az úgynevezett „Cofeetuch”-ok, amelyek tájékoztatták a kávézásra meghívottakat az aktuális politikai eseményekről és a vendéglátók politikai nézeteiről.¹¹

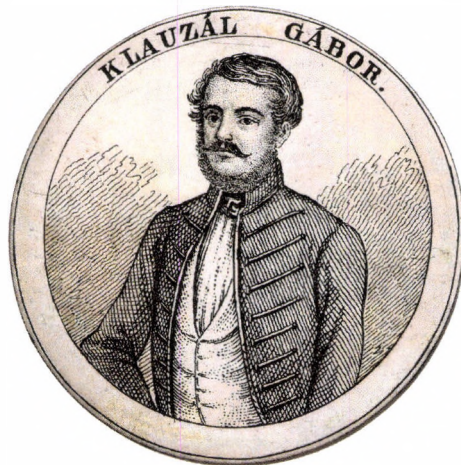
Úgyszintén Klauzál Gábor ifjúkori portréja látható egy ezüstözött rézermén. (3. kép) Ezen az ábrázoláson álló, jobb könyökkel támaszkodó alakot látunk, testalkata, vonásai a kőrajzéhoz képest kissé idealizáltak. A 40 mm átmérőjű emlékermet ismeretlen mester

10 MNM Magyar Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 5222.

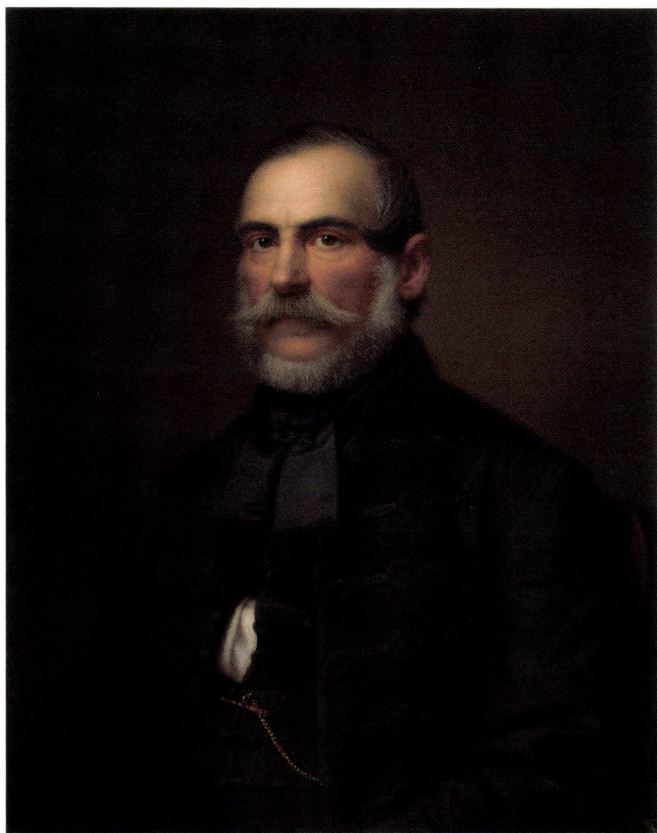
11 MNM Történelmi Tár, Textilgyűjtemény, ltsz.: 1970.23. L. Tompos Lilla: Emlékkendő Klauzál Gábor portréjával. In: Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban. II. Bp., 2004. 145–146.

2. kép
Emlékkendő, 1840-es évek
(Fotó: Kardos Judit)

3. kép
Emlékérem, 19. század második fele
(Fotó: Dabasi András)

4. kép

Barabás Miklós:

Klauzál Gábor, 1867

(Fotó: Kardos Judit)

készítette, rajzszerű vésete rézmetszőt sejtet a mesterében. A magyar régmúlt alakjaitól kezdve a reformkor, forradalom és szabadságharc nagyjairól maradt fenn ilyen ezüstözött rézérem (például Klapka Györgyről, Széchenyi Istvánról, Deák Ferencről).¹²

A korszak neves festőművésze, Barabás Miklós jelenlegi ismereteink szerint háromszor festette meg Klauzált. 1861-ben készült portróját a Móra Ferenc Múzeum őrzi,¹³ a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka 1867-ből őrzi arcását.¹⁴ (4. kép) A mester saját képjegyzéke szerint 1863-ban is készített róla képet, ám ez a festmény lappang vagy megsemmisült. A két múzeumban őrzött portré összehasonlító elemzése minden bizonnyal számos értékes adalékkal gazdagíthatja majd a festőről és

12 MNM Éremtár, ltsz.: 23.1949.93. *Siklóssy László: A modern magyar éremművészet és művelői (1817–1910). Numizmatikai Közöny 9. (1910) 43–67., 47–49.; Huszár Lajos: Személyi érmek. (Bibliotheca Humanitatis Historica) Bp., 1999. 64.*

13 L. *Zombori István: A Szegedi Múzeum Történelmi Képtára. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Historica 4.) Szeged, 2001. 382–383., 385.*

14 Barabás Miklós: Klauzál Gábor, 1867. olaj, vászon. MNM Magyar Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 1236. 76,5×60,5 cm

5. kép

Simonyi Antal: Klauzál Gábor, 1867

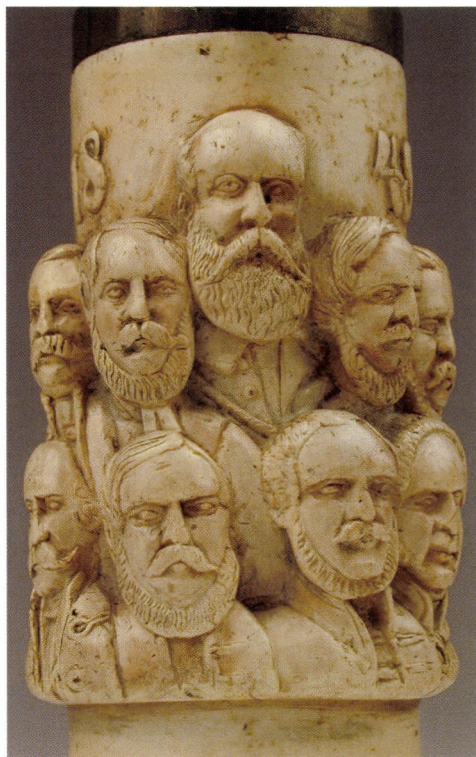
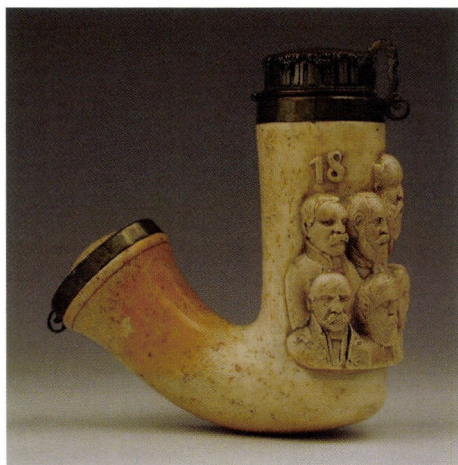
6. kép

Simonyi Antal: Klauzál Gábor, 1867

a modellről alkotott képünket. Az 1861. évi portrén még csak itt-ott őszülő középkorú férfit látunk, az 1867. évi festményen viszont már egy őszbe csavarodó, halántékánál ritkuló hajú, fehér körszakállas, idős férfi néz ránk. Öltözete mindkét festményen hasonló az ifjúkorihoz: kigombolt zsinóros kabát, mellény és nyakkendő. Klauzál Gábor különféle ábrázolásait az arcmását megőrkítő fényképekkel is érdemes összevetni. (5–6. kép) Utóbbiak készítője a korszak egyik legjelentősebb magyar fotográfusa, Simonyi Antal (1821–1892). Simonyi festőként kezdte hullámvasútszerű karrierjét, végül mégis a „fényírást” választotta. A Váci utcai műterem, ahol Klauzál portréi is készültek, 1856–1867 között működött, és az első e célra épült műterem volt Pesten. A fotós adatai csak a teljes alakos portrén szerepelnek, mégis, a beállításból, háttérből egyértelműnek tűnik, hogy a többi kép is ebben a műteremben készült.¹⁵

Többek között Klauzál Gábor portréja is látható az 1848-as kormánytagokat ábrázoló tajtékipipán. (7.a-b kép) A pipázás szokása a korabeli férfiak számára nem csupán

15 Szakács Margit: Simonyi Antal a hazai fényképezés egyik úttörő egyénisége. *Cumania* 3. Historia. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei (1975) 249–262.; Sümei György: A képíró Simonyi Antal. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 27. (1989) 43–60. http://epa.oszk.hu/02000/02030/00023/pdf/HOM_Evkonyv_27_043-060.pdf (2016. június 27.)

7.a–b kép

Az 1848-as kormányt ábrázoló tajtékpipa és részlete.
Roth és Weisz, 19. század második fele (Fotó: Dabasi
András)

kedvtelés volt; a jó pipát a férfi önreprezentációjának tekintették; a vagyon, méltóság és politikai hovatartozás fokmérőjének. A 19. században a romantika jegyében nemzeti múltunk jeles eseményei is megjelentek a pipákon. A kiegyezést követően az 1848–1849-es hősök portréi is a nemzeti pantheonba emelkedtek. A '48-as kormány tagjait ábrázoló tajtékpipa Barabás Miklós kőrajza nyomán készült, megőrizve az eredeti, szimmetrikus kompozíciót és a sorrendet. Az alsó sorban Mészáros Lázár hadügy-, Klauzál Gábor, Széchenyi István gróf közlekedésügyi, Esterházy Pál herceg, király személye körüli miniszter, a felső sorban Deák Ferenc igazságügyi, Kossuth Lajos pénzügyi, Eötvös József báró oktatásügyi, Szemere Bertalan belügyminiszter, középen fent Batthyány Lajos gróf miniszterelnök portréja látható. A pipát Roth és Weisz tajtékpipametszők neve fémjelzi. Roth beütése a szárlyuknál, a Weisz cégjelzés az ezüst pipakupakon látható.¹⁶

A Klauzál Gábor személyéhez kapcsolódó emléktárgyak legbecsesebbje az a díszszablya, amelyet Csongrád vármegye ajándékozott az 1832–36. évi országgyűlésről hazatérő követének. (8–9. kép) A megye közönsége az egykorú forrás szerint nagy

16 MNM Történelmi Tár, Dohányzástörténelmi Gyűjtemény, ltsz.: 1974.85.; A magyar pipa története, a magyar történelem a pipákon. Kiállítási katalógus. Szerk.: Haider Edit–Orgona Angelika–Ridovics Anna. Bp., 2000. 211. (23/4. Tajtékpipa)

8-9. kép

Klauzál Gábor díszszabljájának markolata. Giergl Alajos, 1830-as évek (Fotó: Dabasi András)

lelkesedéssel köszöntötte őt: „tisztelőtök, szíves és barátságos érzésük bővebb és látható bebizonyítása tekintetéből egy díszes és őszinte indulatjukat örökítendő emlékjellel tisztelték meg követségből visszatérő táblabírájukat.”¹⁷ A szablya a kiváló pesti ötvösmester, Giergl Alajos munkája. A markolat külső oldalán, a keresztvas közepén a Klauzál család 1793-ban adományozott címere: négyfelé osztott pajzsban ágaskodó, jobbra lépő, kétfarkú, természetes színű oroszlán. Mancsában kiegyenesített kasza. A pajzsban sisak, rajta ötágú rangkorona. A korona mögül kinyúlik két, egy-egy zászlót tartó elefántormány. A sisakdísz a címerábra ismétlése.¹⁸ A markolat belső oldalán Magyarország koronás kiscímere látható, középen, a keresztvason, Csongrád vármegye címere, amelyet III. Károly magyar király 1731-ben adományozott: a felső mezőben jobbra repülő sas, az alsó mezőben három hullámos ezüst pólya. A penge külső oldalának kétsoros felirata: „Csongrád vármegye KK. és R.E. [karok és rendek]

¹⁷ Szmollény N. i. m. 21.

¹⁸ L. Pandula Attila: A Klauzál-család címerábrázolásai. <http://www.klauzal.hu/cikk/651.html> (2016. június 27.)

10. kép

Klauzál Gábor miniszteri pecsétnyomója, 1848 (Fotó: Dabasi András)

1832/6-dik Évi Ország-Gyűlési Követjeknek J. B. [jeles barátjuknak] Klauzál Gábornak”. A penge belső oldalának felirata: „Ki érdemet vetett, dicsőséget arat.”¹⁹

Az 1848. márciusi forradalmi eseményekről számos dokumentum maradt fenn. A történelmi napok egyik főszereplője Klauzál Gábor volt. Március 15-én a pesti nép a Nemzeti Múzeumtól a Városházára vonult, ahol a polgármester aláírta a 12 pontot. Erről röplap tájékoztatta a lakosságot, amelyen Klauzál aláírása is látható.²⁰ Ugyancsak március 15-én nyomtatták azt a magyar és német nyelvű plakátot, amely kihirdette, hogy Pesten megalakult a rend fenntartására választott bizottság (közkeletű nevén Közcsendi Bizottság).²¹

Batthyány Lajos 1848. március 22-én kelt levelében kérte fel Klauzál Gábort a földművelés-, ipar- és kereskedési miniszteri posztra. Március 25-én egy beszédében az államférfi példaértékű alázattal és felelősséggel nyilatkozott erről a feladatról: „nem annyira miniszter mint barát akar lenni s a hatalommal, mely kezébe van letéve, nem sújtani, hanem boldogítani óhajt és polgártársa legkisebbikétől is szívesen fogadja el a

19 MNM Történelmi Tár, Fegyvertár, ltsz.: 1964.8413. Három nemzedék ereklyetárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban (1823–1875) Bp., 1988. 59.; *Bartos Mihály Tamás*: „Ki érdemet vetett, dicsőséget arat.” Klauzál Gábor szablyája. <http://www.klauzal.hu/cikk/416.html> (2016. június 27.)

20 MNM Történelmi Tár, Röplapgyűjtemény, ltsz.: 85.51. *Baják László*: Emlékek és dokumentumok 1848–49-ből. (A Legújabbkori Történelmi Múzeum gyűjteménye). 1993. március 10. – április 12. Kiállítási katalógus. Bp., 1993. 5. No. 1.

21 MNM Történelmi Tár, Plakátgyűjtemény, ltsz.: 88.36. *Baják L.* i. m. 5. No. 2.

tanácsot.”²² 1848. április 7-től szeptember 10-ig tartó rövid miniszterségének idejéből maradtak fenn hivatali pecsétnyomói.²³ (10. kép) A pecsétnyomók lapján az ország koronás kiscímere látható, a köriratban: FÖLDMŰVELÉS IPAR ÉS KERESKEDÉSI MINISTER PECSÉTJE 1848 felirat olvasható. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc jelentős szfragisztikai anyaga a Magyar Nemzeti Múzeumban egyesült. A megtorlás túlélői, az özvegyek, árvák becses relikviaként őrizgették, rejtegették ezeket a pecsételőket, amelyek túlnyomórészt a kiegyezés után kerültek a múzeumba. Az első felelős magyar minisztérium több tagjának (a miniszterelnök, az igazságügyi, a közmunka- és közlekedésügyi, a belügy- pénzügy-, vallás- és közoktatási miniszterek) pecsétnyomóit őrzi a múzeum.²⁴

Klauzál Gábor miniszteri tevékenységéről vall az a nyomtatvány, amelyben felhívást tett közzé a hazai iparvállalkozókhoz az áruforgalmat illető statisztikai adatok beküldése iránt (1848. május 26.).²⁵ Egy 1848. július 2-i röplap szerint az 1848. évi IX. és XII. tc. által megszüntetett úrbéri tartozásokat felbecsülő bizottságok felállítására tett utasítást. A minisztérium körültekintően járt el a bizottsági tagok kiválasztásakor: „A megyének jellemtisztaságáról és igazság-szeretetéről ismeretes egyénei” közül választottak olyanokat, akik pártatlanok és kellő szakismeretnek sem voltak híján.²⁶

A kamarakiállításon bemutatott utolsó kép az első magyar népképviselési országgyűlés megnyitásáraól született.²⁷ Az 1848. július 5-ei eseményt Keller János szemtanú így örökítette meg naplójában: „Július 5-én megnyitotta István főherceg, a nádor az országgyűlést; az első független magyar minisztérium tagjai, elnök Batthyány Lajos, Kossuth Lajos pénzügy-, Szemere Bertalan belügy-, Mészáros Lázár hadügy-, gr. Széchenyi István közlekedés-, Klauzál Gábor kereskedés-, Deák Ferenc igazság-, b. Eötvös József oktatásügyi miniszterek a nádor jobb és bal keze felől állának dicsőségesen.”²⁸ A kép alkotóját és a naplórót ugyanaz a történelmi pillanat ragadta meg: a felszólaló nádor és a kétoldalt „dicsőségesen” álló miniszterek képe a képviselőkkel, a két szembenálló fél együttese, a Habsburg és a magyar érdek pillanatnyi egyezése.²⁹

22 *Szmollény N.* i. m. 63.

23 MNM Történelmi Tár, Pecsétnyomó Gyűjtemény, ltsz.: 59.1335., 59.1336.

24 *Orgona Angelika*: A Pecsétnyomó Gyűjtemény. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János. Bp., 2002. 575–588.

25 MNM Történelmi Tár, Röplapgyűjtemény, ltsz.: 89.63. *Baják L.* i. m. 7. No. 27.

26 MNM Történelmi Tár, Vegyes nyomtatványgyűjtemény, ltsz.: 89.14. *Baják L.* i. m. 8. No. 33.

27 Borsos József és August von Pettenkofen után ismeretlen mester, 1861. MNM Magyar Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 8391.

28 Kivonat Keller János naplójából. In: *Szószerék és csatater* i. m. 277–284., 278.

29 MNM Magyar Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 8391. *Békefi Eszter–Gödölle Mátyás*: Az első magyar országgyűlés megnyitása a Képviselők Házában, Pesten, 1848-ik évi július 5-én (Az első magyar népképviselési országgyűlés megnyitása. Borsos József, August von Pettenkofen, litográfia.) In: Borsos József. *Festő és fotográfus (1821–1883). Kiállítási katalógus.* Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2009. 102–105.

A kiállítás először mutatta be együtt a múzeum Klauzál-relikviáit, amelyek között Barabás Miklós Klauzál Gábort ábrázoló festménye és az államférfi díszszabalyája önmagukban is kiemelkedő értéket képviselnek. Ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni mindazoknak, akik részt vettek a kiállítás megvalósításában: a Barabás-festményt Gulyás Csilla restaurálta; a műtárgyak válogatásában Torbágyi Melinda, Cs. Lengyel Beatrix, Ridovics Anna, Kollár Csilla, Kovács S. Tibor, Baják László, Gödölle Mátyás, Debreczeni-Droppán Béla voltak segítségemre. A fényképeket Kardos Judit készítette. A kiállítást Bak Andrea, Marosfalvi Ákos és Miklovics Gyula építette fel.

*“THE HEART OF THE LAND”. GÁBOR KLAUZÁL’S (1804–1866) RELICS
IN THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM*

Summary

In the days of the Hungarian reform age, first half of the 19th century, in Hungarian public opinion the politician Ferenc Deák was “the Mind of the Land”, while Gábor Klauzál was the heart of it. Klauzál was a deputy of Csongrád County at the diets of reform age. As a member of Liberal Party, he battled passionately against the absolutistic Austrian government, against the conservatives, for renewal of Hungary. He spoke on the Hungarian diets for abolition of the feudal duties, censorship, for liberty of speech, press, commerce, for a civilian Hungary. He played a very important role in the Hungarian revolution and he was the minister of cultivation, industry and commerce in the first Hungarian government in 1848. As a minister he liberalized the industry and made other reforms in his fields. He resigned on 11th of September, when the revolution turned into a war of independence, then retired. He charged to politics in the 1860’s years, but he couldn’t live to 1867, when Hungary reconciliated with Austria.

The Hungarian National Museum commemorated for the 150th anniversary of his death in 2016 with a ceremonial seat and an exhibition. The latter showed his portraits and relics from the museum’s collections. On the exhibition, there was a lithography, made by Franz Eybl Austrian painter, a beautiful painting from the great Hungarian artist, Miklós Barabás, and some photos from Antal Simonyi, the early Hungarian photographer. One of his most interesting objects is his saber with his family crest, crest of Csongrád County and Hungary. The Hungarian National Museum also keeps Klauzál’s ministerial seals. Worthy of note the fine meerschaum pipe with the portraits of the members of the first Hungarian government. It was made by Roth and Weisz after the reconciliation in 1867.

Prohászka László

A SVÉD KIRÁLYI SZERÁF REND MAGYAR KITÜNTETETTJEI*

I. Frigyes svéd király (1720–1751) saját hazájának történetírása szerint sem tartozott az ország kiemelkedő uralkodói sorába, érdeklődését elsődlegesen a vadászat és fiatal hölgyek kötötték le.¹ Mégis, az ő nevéhez fűződik Svédország maig legmagasabb kitüntetése, a Szeráf Rend alapítása. Az érdemrend magyarra fordított nevének több változatával is találkozhatunk. A Szeráf név a német eredetű Seraph szóból származik, amely a héber eredetű Szerafim rövidülése. Jelentése tündöklő, nemes. Előforduló itthoni formája még a Szerafin. Hivatalosnak azonban hazánkban a Szeráf név tekinthető.² Ennek megfelelően, napjainkban Magyarországon szakmai körökben a Szeráf Rend elnevezés vált leginkább elfogadottá. Így például Balla Tibornak az Osztrák–Magyar Monarchia tábornokai adattárát tartalmazó kötete is a Szeráf Rend néven említi a rendjelet. (Az osztrák tábornokok közül Lajos Viktor főherceg 1895-ben, Jenő főherceg 1897-ben, Frigyes főherceg 1908-ban kapta meg a magas svéd kitüntetést.)³ Ugyanakkor hazai írásokban találkozhatunk a Szerafin Rend, illetve a Szerafim Rend elnevezéssel is. A kitüntetés hivatalos neve svéd nyelven: Kunigluga Serafimerorden, angolul: Royal Order of the Seraphim.

Az 1748-ban létrehozott Királyi Szeráf Rend jelvényén és csillagán azonos ábrázolás látható: IHS betűk felett latinkereszt, felül két, alul egy nyitott koronával, alul három szöggel. Az IHS a *Iesus Hominum Salvator* (Jézus az emberek megváltója) latin szöveg rövidítése. (1–2. kép) A három aranyszínű korona Svédország címerében szerepel, a három szög pedig Krisztus keresztre feszítésére utal.⁴ (A három koronát leszámítva az ábrázolás rendkívül hasonlít a jezsuita rend jelképére.)⁵ Hátoldalán az FRS rövidítés a *Fredericus Rex Sueciae* (Frigyes, Svédország királya) kifejezésre utal.

* A szerző ezúton mond köszönetet Tom Bergroth, dr. Pallos Lajos és dr. Sallay Gergely Pál uraknak a kutatómunkához nyújtott segítségért.

1 *Liljellagen, Bengt: Rulers of Sweden.* [Stockholm], 2004. 91.

2 *Ladó János: Magyar utónévkönyv.* Bp., 1996. 210.

3 *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai.* Bp., 2010. 217., 113. és 128.

4 <http://www.kungahuset.se/royalcourt/monarchy/orders/theorderoftheseraphim.4.396160511584257f2180001362.html> (2014. február 24.)

5 *Bikfalvi Géza: IHS, a jezsuita jelkép.* Provinciánk Hírei 2003. 4. sz. 8.

1. kép
A Királyi Szeráf Rend
(Fotó: Dabasi András –
Magyar Nemzeti Múzeum)

A rendjelvényt vagy nyakba akasztható láncon vagy vállszalagon adományozzák. A rendi lánc tizenegy kettős keresztből és ugyanennyi hatszárnyú angyalfejből áll. A kettős keresztet és az angyalfejeket két-két kisméretű aranykarika köti össze. A rendjelvény az egyik angyalfejről függ, felül korona díszíti. A lánc aranyszínű, a kettős keresztet kék zománcúak. (Az arany és a kék kombinációja a svéd nemzeti színeket szimbolizálja.) A vállszalag világoskék.

A Rend nagymestere a mindenkori svéd király (jelenleg XVI. Károly Gusztáv), ő adományozza a rendjelet. A kitüntetésnek csak lovagi osztálya van, fokozatai nincsenek. Az adományozottak köre meglehetősen szűk: egy 1974-ben hozott törvény értelmében svéd állampolgárok közül csak a királyi család tagjai kaphatják meg az ér-

2. kép

A Királyi Szeráf Rend
(Fotó: Dabasi András –
Magyar Nemzeti Múzeum)

demrendet. Külföldiek esetében az államfő vagy hozzá hasonló rangú személy (például az uralkodó házastársa vagy a trónörökös) részesülhet a Rend kitüntetésben.⁶

A Királyi Szeráf Rend kitüntetettjének nevét és az adományozás dátumát évszázadok óta hagyományosan fekete fémlemezre festett színes címer alatt rögzítik. Az álló téglalap alakú címertábla mérete 66×50 centiméter.⁷

6 <http://www.kungahuset.se/royalcourt/monarchy/orders.4.396160511584257f2180005150.html> (2014. február 24.)

7 Tom Bergroth senior curator (The Chancery of the Royal Swedish Orders) közlése.

3. kép

Gróf Andrássy Gyula címertáblája

(Fotó: Alexis Daflos – The Royal Collections)

4. kép

Horthy Miklós címertáblája

(Fotó: Alexis Daflos – The Royal Collections)

Fontos megemlíteni, hogy a svéd kitüntetések sorában létezik a *Szeráf-érem* is. Ez a lényegesen alacsonyabb szintű, kimondottan polgári személyek számára alapított kitüntetés azonban nem a Királyi Szeráf Rend fokozata. Az utóbbi kitüntetésen látható ábrázolás is teljesen eltérő: az érmen az alapító I. Frigyes svéd király jobbra tekintő portréja látható.⁸ A Szeráf-érem kitüntetettjeinek száma – jellegéből eredően – természetesen többszörösen meghaladja a Szeráf Rend szűk körből kikerülő adományozottjainak létszámát.

A Szeráf Rend neve a szeráf szóból származik, és ezt külalakja is tükrözi. A szeráfok a Biblia szerint szent angyalok, az Úr trónusának őrzői.⁹ Hat szárnyuk közül kettő az arcukat, kettő a lábukat takarja, kettővel pedig repülni tudnak. A *Szent, Szent, Szent!* dicsőítést éneklük.¹⁰ Az érdemrenden ugyancsak hatszárnyú angyalok láthatók.

A Rend kitüntetettjeinek névsorában magyar nevekkel is találkozhatunk. Gróf Andrássy Gyula (1823–1890) 419. adományozottként 1874. május 7-én kapta meg a svéd állam legmagasabb elismerését.¹¹ Andrássy 1871-től 1879-ig az Osztrák–Magyar Monar-

8 <http://www.arnell.cc/orders.htm> (2014. február 24.)

9 A keresztény művészet lexikona. Szerk.: Jutta Seiber. Bp., 1994. 176–177.

10 Magyar Katolikus Lexikon. XIII. Szerk.: Diós István. Bp., 2008. 199.

11 *Nordenvall, Per: Kunigliga Serafimerorden 1748–1998*. Stockholm, 1998. 342–343.

chia külügyminisztere volt.¹² Kitüntetésének indoka az adományozás évét nézve egyértelműnek tűnik. 1873-ban írták alá a három császár szövetségét, amelyben I. Vilmos német császár, II. Sándor orosz cár és I. Ferenc József osztrák császár és magyar király megegyezett, hogy a három állam fenn kívánja tartani a békét Európában. Amennyiben egy rajtuk kívüli hatalom veszélyeztetné az európai békét, úgy a három uralkodó konzultál egymással a közösen követendő irányvonalról.¹³ Noha gróf Andrássy Gyula személy szerint korábban nem támogatta a szövetség megkötését,¹⁴ amely alapvetően Bismarck ösztönzésére jött létre,¹⁵ az – akkor nagy jelentőségűnek tekintett – egyezmény kidolgozásában, hivatalánál fogva, természetesen jelentős szerepe volt. Nem kétséges, hogy e ténykedéséért kapta meg 1874-ben a Királyi Szeráf Rendet. Andrássy fekete címertábláján kilenckoronás grófi családi címere látható, amelyet körülölel a Szeráf Rend lánc. (3. kép)

A 19. század végi adományozottak névsorában még egy magyar név található. Gróf Kálnoky Gusztáv (1832–1898) szintén az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere, 477. adományozottként, 1885-ben kapta meg az érdemrendet.¹⁶ Kitüntetésének oka nyilvánvalóan megegyezik Andrássyével, mivel az 1881-es hosszabbítás után, 1884-ben ismét három évre meghosszabbították a három császár szövetségét.¹⁷ A kőröspataki előnevet viselő Kálnoky valójában székely főnemesi családból származott. Édesapja azonban már Morvaországban alapított családot, és Kálnoky is itt, Lettowitzben született, majd a Brünn melletti Prödlitzben halt meg. Gustav von Kálnoky mindig osztráknak vallotta magát,¹⁸ ezért magyarnak nem, legfeljebb magyar származásúnak tekinthető.

Ugyancsak nem tekinthető a Szeráf Rend magyar kitüntetettjének az 1848–49-es szabadságharc vérbefojtását követően, 1850-ben 311. adományozott I. Ferenc József (1830–1916) osztrák császár.¹⁹

A 20. században két magyar állampolgárt tüntettek ki a Királyi Szeráf Renddel. Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó 694. adományozottként, 1940. január 27-én nyerte el a legmagasabb svéd kitüntetést.²⁰ Címertábláján családi címere látható, amelynek pajzsát félkörívben a Szeráf Rend láncja övezi. (4. kép) Horthy számos hazai és külföldi kitüntetéssel rendelkezett. Ezek jelentős részét saját első világháborús haditettei elismeréseként kapta. Magas külföldi kitüntetései adományozására viszonyossági

12 *Böhlöny József*: Magyarország kormányai 1848–1987. Bp., 1987. 236.

13 *Magyarország történeti kronológiája 1848–1944*. III. Szerk.: Benda Kálmán. Bp., 1982. 756–757.; *Diószegi István*: Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája. Bp., 2001. 61–62.

14 *Romsics Ignác*: Magyarország története. Bp., 2007. 764.

15 *Diószegi István*: Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében. Bp., 1998. 165.; *Kissinger, Henry*: Diplomácia. Bp., 2008. 138–139.

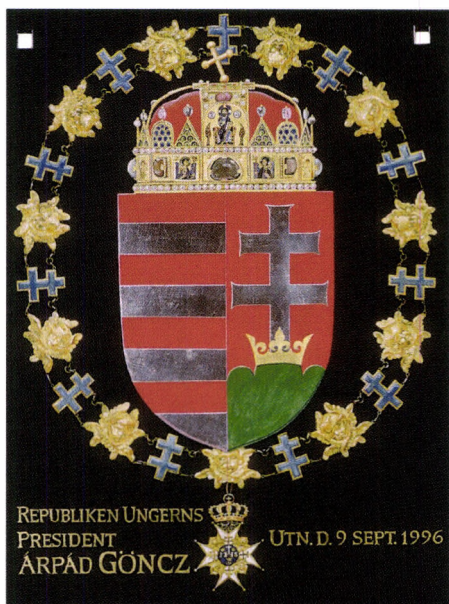
16 *Nordenvall, P.* i. m. 370–371.

17 *Diószegi István*: A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája. Bp., 1987. 57.; *Diószegi I.* Az Osztrák–Magyar Monarchia i. m. 77–78. és 85–86.

18 *Böhlöny J.* i. m. 443.

19 *Nordenvall, P.* i. m. 589.

20 Uo. 484.

5. kép

Göncz Árpád címertáblája

(Fotó: Alexis Daflos – The Royal Collections)

alapon, vagy más diplomáciai okból került sor.²¹ Jelen esetben több ok játszhatott szerepet a kitüntetés odaitélésében. Mivel V. Gusztáv király 1938-ban, nyolcvanadik születésnapjára megkapta a Magyar Érdemrend nagykeresztjét,²² a svéd uralkodó egyrészt a két évvel korábban kapott magyar kitüntetés viszonzásaként, másrészt Horthy húsz éves államfői jubileuma alkalmából tisztelte meg ezzel a kiemelt jelentőségű érdemrenddel a kormányzót. Nem mellékesen, a már egy éve zajló második világháború alatt, a semleges Svédország által adományozott kitüntetés egyfajta elismerés – talán óvatos biztatás is – lehetett a harci cselekményektől ekkor még tartózkodó Magyarország felé.

A kormányzó kitüntetését Magyarország tiszti cím- és névtára is rögzítette, „a svéd Serafin-rend” megjelöléssel.²³ Horthy portugáliai emigrációjában egy kézzel írott iraton feljegyezte valamennyi kitüntetését, amelyek között 25. sorszámmal szerepel a „schwedischen Serafin Ord.”²⁴ Maga az érdemrend nem maradt meg a kormányzó birtokában. Emlékirataiban feljegyzi, hogy

a Budavári Királyi Palotában lévő kormányzói szárnyat 1944. október 16-án megszálló német SS-egységek teljesen kifosztották lakosztályát.²⁵ Minden valószínűség szerint, ekkor tűnt el kitüntetései nagy része,²⁶ köztük a Szeráf Rend is. Ő maga, felesége, menyé, unokája és néhány fős kísérete csak a legszükségesebb személyes holmiját vihette magával.

Göncz Árpád (1922–2015) köztársasági elnök a kitüntetettek sorában 820. adományozottként, 1996. szeptember 9-én kapta meg a Királyi Szeráf Rendet,²⁷ amelyet 1996. októberi svédországi látogatásán vett át. (A vendéglátó svéd uralkodó, XVI. Károly

21 Makai Ágnes: Hőstettek és protokoll. Horthy Miklós kitüntetései. Rubicon 12. (2001) 1–2. sz. 40–41. 40.

22 Magyarország tiszti cím- és névtára 47. (1940) 561.

23 Magyarország tiszti cím- és névtára 50. (1943) 1.

24 http://www.vitezirend.co.hu/Tradition/horthy_feljegyzese.htm (2014. február 24.)

25 Horthy Miklós: Emlékirataim. Bp., 1991. 313–314.

26 Makai Ágnes: Pontosító adatok Horthy Miklós kitüntetéseihez. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 5. (2002) 113–120. 117.

27 Nordenvall, P. i. m. 556–557.

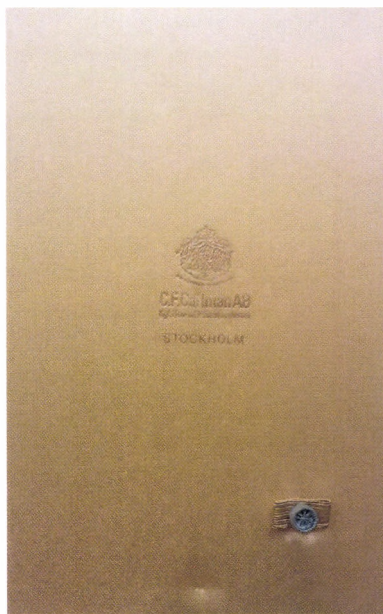
Gusztávot és nejét, Szilvia királynét viszonzás-ként ugyanekkor a Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztjével tüntették ki.)²⁸ 1993-ban Lech Wałęsa lengyel, 1995-ben Guntis Ulmanis lett és Algirdas Brazauskas litván elnök kapta meg a legmagasabb svéd érdemrendet. A kitüntetettek hazáját nézve egyértelmű, hogy az 1990-es évek elején rendszerváltó országok államfőit kívánta Svédország elismerni a legmagasabb érdemrenddel. Erre a tényre utalt az is, hogy 2009-ben a Rend történetét bemutató kiállításon a fenti négy államfő címetáblája – a finn és az izlandi államfőével együtt – közös tablón volt kiállítva a stockholmi Királyi Palotában.

Göncz Árpád fekete címetábláján a koronás magyar címer látható, körülötte a Rend láncával. Megemlítendő, hogy a tábla heraldikailag tökéletes pontossággal, nem fehér, hanem ezüst színnel ábrázolja a vágásokat a magyar címeren, amelyen a Szent Koronát is teljes hűséggel örökítették meg. (5. kép)

Göncz Árpád kitüntetéseit köztársasági elnöki hivatali idejének lejártát követően a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában helyezte letétbe, azzal a kikötéssel, hogy protokolláris viselési kötelezettsége esetén az Éremtár a rendezvény idejére kiadja részére a szükséges érdemrendet.²⁹ A

Királyi Szeráf Rend példánya piros színű dobozban található. A doboz mérete 138×230 milliméter, magassága 94 milliméter. Tetején aranyozott betűkkel a XVI. CG monogram látható, fölötte a svéd királyi koronával. A doboz belseje világoskék, a fedél belső párnázata sárga színű, középen a gyártó, a stockholmi C. F. CARLMAN AB hivatalos udvari szállító cégjelzésével. A fedél belső párnázatába tűzve 7 milliméter átmérőjű, kék színű miniatűr rozetta található. (6. kép) A rozetta 15×9 milliméteres sárga szalagon van, hátul tű biztosítja a ruhára tűzés lehetőségét.

Az enyhén domború, ezüsből készült csillag a dobozban sötétkék bársony alátét-re került. A csillag máltai keresztet formáz, a keresztzárak között egy-egy (összesen négy) szárnyas angyalféjjel. A kereszt nyolc csúcsát egy-egy gömb zárja. Az ezüstsínnű csillag 32 milliméter átmérőjű, kör alakú, világoskék zománcos középpajzsán a latinkereszt és az IHS betűk fehérek, a három korona aranyszínnű, alul a három szög fekete. A 93 milliméteres csillag hátoldalán nincs ábrázolás, rajta horogba akasztható

6. kép

A Királyi Szeráf Rend dobozának belső párnázata a miniatűr rozettával
(A szerző felvétele)

28 http://hu.wikipedia.org/wiki/A_Magyar_Érdemrend_nagykeresztje (2014. február 24.)

29 G. Héri Vera–Kőhegyi Mihály: Az észt Pro Terra Mariana érdemkereszt. Az Érem 57. (2001) 2. sz. 51–52. 51.

7. kép

A Riddarholmskyrkan

(Forrás: Chancery of the Royal Swedish Orders)

hosszú tű szolgálja a rögzítés lehetőségét. A csillag középpajzsa ugyancsak aranyozott ezüst. A csillagban több fémjel található: CFC (a stockholmi C. F. Carlman cég jelzése), a svédországi gyártást jelölő két jel (három korona egy háromlevelű lóhere formában és S betű hatszögben), 925-ös ezüst finomságjelzés és U10 kód, amely 1994-es készítési évet jelent.

A dobozban összehajtva világoskék vállszalag található, amelyen aranyszínű koronáról a Királyi Szeráf Rend csillagjánál kisebb méretű rendjelvényének máltai keresztje függ. Ennek magassága a koronával együtt 84 milliméter. A keresztet a jobb vállról a bal csipő felé húzódó szalagon viselik. Az ezüsből készült, aranyozott kereszt szárai fehér színűre zománcozottak, közepén 18 milliméter átmérőjű domború mezőben, sötétkék alapon a csillag középpajzsában is látható jelképekkel. A kereszt szárai között összesen négy, aranyszínű szárnyas angyalfej, míg a keresztoszárakban szintén aranyszínű kettős keresztet láthatók. A hátoldalon a cikk elején ismertetett FRS rövidítés látható 18 milliméter átmérőjű, domború, kör alakú, sötétkék mezőben. A fehér zománcos keresztoszárak hátoldalán is aranyszínű kettős keresztet található, a keresztoszárak között itt is aranyozott angyalfejek vannak. Megjegyzendő, hogy – bár a Rend láncá ékesíti címer-tábláját – Göncz Árpád nem nyakba akasztható rendi láncot, hanem vállszalagot kapott a kítüntetéshez.

8. kép

A Szeráf Rend díszterme a stockholmi Királyi palotában

(Forrás: Chancery of the Royal Swedish Orders)

Mivel a Királyi Szeráf Rend szabályzata szerint az adományozott elhunyt után visszaszolgáltatási kötelezettség áll fenn, a Magyar Nemzeti Múzeum 2016. február 1-jén átadta az érdemrendet a budapesti svéd nagykövetnek.³⁰

A Rend elhunyt lovagjainak festett címertábláit (jelenleg körülbelül hétszázat) a svéd királyok temetkezési helyeül szolgáló templom, a Riddarholmskyrkan őrzi.³¹ (7. kép) Az 1634-ben elhunyt II. Adolftól az 1950-ben meghalt V. Gusztávig a templom kápolnáiban nyugszanak a svéd uralkodók. A templomban istentiszteleteket napjainkban már nem tartanak, lényegében múzeumként használják. Ha meghal a Királyi Szeráf Rend egy lovagja, címertáblájára felfestik halálának dátumát, és temetése napján címertábláját átviszik a templomba. A szertartás ideje alatt egy órán át folyamatosan szól a Riddarholmskyrkan harangja. Az eredetileg 1280-as években épült, azóta többször átépített és felújított templomban I. Ferenc József császár címertáblájával a kriptába vezető lépcső mellett találkozhatunk. Gróf Andrássy Gyula címere a templom bal, Horthy Miklós címere a templom jobb oldalán került elhelyezésre.³²

30 Dr. Pallos Lajos közlése.

31 *Závodszy Ferenc–Hans Lindholm*: Stockholm. Bp., 1978. 81.

32 Tom Bergroth közlése.

2016 elején intézkedtek, hogy a 2015. október 6-án elhunyt Göncz Árpád címertáblájára felfessék a halálozási dátumát. Mivel a Riddarholmskyrkan falán nem volt megfelelő szabad hely, a tervek szerint 2017 őszén átrendezik a falon lévő címerpajzsok egy részét. Ennek során kerül majd át a templomba az elhunyt volt magyar köztársasági elnök címerpajzsa.³³

A stockholmi Királyi Palotában található a Szeráf Rend díszterme, amelynek falát a Rend aranyozott jelvényének képei díszítik. A helyiséget, ahol a Rend zászlója is található, 2009 és 2011 között teljesen felújították. (8. kép)

A svéd Királyi Szeráf Rend nemcsak falerisztikai érdekessége és különlegesen szép kivitele, hanem magyar vonatkozásai miatt is megérdemli a hazai figyelmet.

THE HUNGARIAN RECIPIENTS OF THE SWEDISH ROYAL ORDER OF THE SERAPHIM

Summary

The Royal Order of the Seraphim, which has been the foremost order of Sweden, was instituted by King Frederick I (1720–1751) in 1748. Both the badge and the star of the Order show a Latin cross above the letters IHS between three coronets (two above and one below), beneath which three nails are represented. The letters IHS stand for *Jesus Hominum Salvator*. The badge of the Order can be awarded on a collar chain or on a sash. The collar of the Order consists of eleven patriarchal crosses and eleven angel's heads, each surrounded by six wings. The patriarchal crosses and the angel's heads are linked by two small golden rings each. The badge, surmounted by a crown, hangs from one of the angel's heads.

The order has only one class with the dignity of Knight. According to an act passed in 1974, Swedish citizens are not eligible for the Order, except for the members of the royal family. In the case of foreigners, the Order is awarded to heads of state or persons of similar rank (like consorts of monarchs or heirs to the throne). When a knight of the Order of the Seraphim dies, his painted coat-of-arms is hung in the royal burial Riddarholmen Church (Riddarholmskyrkan).

There have been three Hungarian recipients of this Swedish order: Count Gyula Andrásy, Minister of Foreign Affairs of the Austro–Hungarian Monarchy on 7 May 1874 (as the 419th knight of the Order); Regent of Hungary Miklós Horthy on 27 January 1940 (as the 694th knight); and President of Hungary Árpád Göncz on 9 September 1996 (as the 820th knight). The latter's insignia had been deposited in the Numismatic Department of the Hungarian National Museum until recently, but in line with the regulations of the Statutes of the Order, they were returned to the Swedish Embassy in Budapest on 1 February 2016, upon the death of Árpád Göncz. The shield of President Göncz is planned to be placed in the Riddarholmskyrkan in the autumn of 2017.

33 Tom Bergroth közlése.

ÖTVÖSÖK AZ 1862. ÉVI ADRESSBUCHBAN

Kicsit több, mint hét éve kezdtünk bele az 1867 előtti magyarországi ötvöstárgyak jegyeinek gyűjtésébe. Kezdetben ösztönösen követtük a nagy elődök, Rómer Flóris, Kőszeghy (Winkler) Elemér útját, majd egyre tudatosabban, szervezettebben gyűjtöttük, és rendszereztük az előkerülő tárgyak és jegyeik reprodukcióit. A jegyek beazonosításában nagy segítséget jelentettek azok az alapművek, melyek mindenki számára megkerülhetetlenek, ha – akár kutatóként, gyűjtőként vagy kereskedőként – a témával akarnak foglalkozni. A gyűjtött anyag növekedésével párhuzamosan azonban egyre gyakrabban szembesültünk azok hiányosságaival is. Kőszeghy Elemér kutatásai során igyekezett a gyűjtött jegyeket a felmerülő forrásokkal összhangban összegezni, de jól látható, hogy igyekezetét hátráltatta a 19. század második felében még nem hozzáférhető írott források hiánya, azok feldolgozatlansága.

Napjainkra a helyzet annyiban változott, hogy számos város esetében lelkes kutatómunkával sikerült az összegyűjtött jegyeket a levéltári adatok segítségével különböző lélegzetvételű monográfiákban, tanulmányokban összegezni. Sajnos sok esetben – részben a határváltozások, részben az anyag megsemmisülése miatt – a levéltári kutatások nehezen, vagy egyáltalán nem végezhetőek el, és ilyen esetben a kutatónak más források bevonásához kell folyamodnia.

2009-ben Németországban (több egyéb kiadvánnyal együtt) digitalizáltak egy 1862-ben, Nürnbergben kiadott Adressbuchot, melyben a magyarországi, erdélyi és csatolt tartományok kereskedőit, mesterembereit, iparosait ismertették a kortársakkal.

A különböző korszakokban fennmaradt adattárak között sajátos helyet foglalnak el a gyakran eltérő céllal készült, különféle jegyzékek alapján összeállított címtárak, cím- és lakjegyzékek. Magyarországon a 18. századtól kezdve rendszeresen kiadták az ország egyházi és világi méltóságainak, valamint a különböző hivatalok tiszt- és tisztségviselőinek név-, cím- és lakjegyzékét.

A polgárosodás és városiasodás során megjelentek a városi címtárak, leggyakrabban Adressbuch, Adress-kalendár, útmutató, címtár, címjegyzék néven. Közös jellemzőjük az adatszerű tájékoztatás, a meghatározott időszaki megjelenés, a közhasznú ismeretek közlése.

Pest város első címtára önálló kötetben 1806-ban jelent meg *Adressbuch der Stadt Pesth*¹ címmel. A korszak ötvöseinek kutatásában a későbbi kiadványok már konkrét segítséget is nyújtottak. Ezen kiadványok némelyike ritkán a könyvárveréseken is felbukkan.²

A fent említett tudósítások helyi igényeket elégítettek ki, ugyanakkor Európában egyre elterjedtebbé vált a különböző országokra vonatkozó címtárak, címjegyzékek egy kiadványban, vagy kiadványsorozatban történő kiadása. Ebbe a sorozatba illeszkedik tanulmányunk tárgya, az 1862-ben, Nürnbergben készített *Adressbuch*.³

A címjegyzékben a településeket alfabetikus sorrendben rendezték el, és a mesterekre vonatkozó bejegyzések előtt a városok jellemző ismérvei is – jogállása, közigazgatásban betöltött szerepe, népessége, valamint hogy melyik megye fennhatósága alá esik – leírásra kerültek. Ezt követi a városban található néhány szálláshely – ha van elérhető –, majd a különböző szolgáltatások, szakemberek felsorolása betűrendben, mellettük az adott szakma mesteremberei ugyanígy. Ily módon 687 település adatai kerültek ismertetésre. Ezek során 71 helységben összesen 244 műhely működéséről jutunk információkhoz. Ezzel az 1860-as évek, és egyben az antik időszak végnapjairól jutunk az eddigi legátfogóbb forráshoz, úgyszólván egy keresztmetszethez a korszak ötvösségéről. Kapunk például információkat olyan, eddig az ötvösség szempontjából számunkra fehér foltnak tűnő településekről, mint Eszék, Károlyváros, Léva vagy Versec, de sok esetben egészíti ki a már meglévő adatokat újjal.

A kiadvány sajnos nem hibátlan. Az egyik pontatlanságot nyilvánvalóan az adatgyűjtés és az adatközlés között eltelt idő okozza. Ennek köszönhetően előfordul, hogy az említett szakember a kiadvány kiadásakor már elhunyt, ezekre az esetekre a helyükön kitérünk. Néhány esetben az adatgyűjtő jegyezhetette fel pontatlanul az adatokat, ezért eltérések állapíthatóak meg a mesterek keresztneveit illetően, sőt alkalmanként azt nem is közlik.

Nem sikerült felismernünk az adatközlés rendszerét. Semmiképpen nem tekinthető azonban teljes áttekintésnek a korszak ötvösségére vonatkozóan. Egyes városok tekintetében érthetetlen okokból ismert ötvösök nem kerülnek említésre. Más esetekben, jelentős településeknél egyáltalán nincs szó aranyművesekről. Az a tény azonban, hogy

1 *Adressbuch der Stadt Pesth auf das Jahr 1803*. Összeáll.: Paul Rath. Ofen, Landerer, 1803. Az 1806. évi kiadvány az interneten is megtalálható: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Fsze_kCimNevTarak_02_002_01/?pg=9&layout=s (2017. november 4.)

2 Pastinszky Antikvárium könyvárverése 20. (2005. április 9.) 190. *Pester und Ofner Wegweiser. Gemeinnütziger Kalender für alle Stände Ungarns, zugleich Adressenbuch für die k. Freistädte Ofen und Pest, auf das Schalt-Jahr 1848. Dreizehnter Jahrgang*. Buda, Gyurián és Bagó, 180p., valamint Központi Antikvárium 118. könyvárverés (2011. május 27.) 232. *Pesther und Ofner Wegweiser. Gemeinnütziger Kalender für Stände Ungarns, zugleich Adressenbuch für die k. Freistädte Ofen und Pest auf das Gemein-Jahr 1843. Achter Jahrgang*. Pest, (1842.) Landere und Heckenast 183p.

3 *Grosses Adressbuch der Handels- Fabrik- und Gewerbslandes von Ungarn, Siebenbürgen, Banat, Croatien, Slavonien, Siebenbürgische-, Croatische-, Slavonische- Militärgrenze Gallizien, Dalmatien mit Handelsgeographie, Register der Arte, Fabrikate und Produkte*. Nürnberg. Verlag von C. Leuchs & Comp. 1862. Az interneten: <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10290320.html> (2016. május 27.)

bizonyos helységek esetében nem említ műhelyeket az Adressbuch, nem mutatja azt, hogy ott nem készültek nemesfémről tárgyak, mindössze az adatközlés hiányosságaira világít rá. Jól bizonyítja ezt az 1870-ben megjelent kiadvány,⁴ melyben egyebek között Debrecenben 3, Miskolcon 4, Szabadkán 5, Csakován egyenesen 10 ötvös működésére hívják fel a figyelmet. Elképzelhetetlen, hogy itt 8 évvel korábban nem folyt munka.

Ismereteink szerint ez az 1862. évi Adressbuch volt az interneten a legkorábban elérhető (2009), azóta különböző forrásokból, könyvtárakból számos, részben régebbi, részben újabb címjegyzék került digitalizálásra. Ezeket az adatok megerősítésére, és a városokban folyó ötvösmunka kontinuitásának igazolására magunk is felhasználtuk munkánkban.

Az egyes ötvösökre vonatkozó adatok tekintetében nagy segítséget jelentett az Országos Széchényi Könyvtár gyászjelentés-gyűjteménye, amely digitalizálva hozzáférhető az interneten.⁵ Szintén nagy segítséget jelentettek azok a monográfiák és tanulmányok, melyekben az egyes városok ötvösségét korábban részletesen feldolgozták.

Ezen adatok összesítése során az arany- és ezüstművesek egy részéről kirajzolódik egy pályafutás és szakmai életmű. De az is nagyon jól látszik, hogy még nagyon sok tennivalója van a kutatásnak, mind az adatgyűjtés, mind a levéltári kutatások területén.

A feldolgozás során igyekeztünk követni az eredeti kiadvány tematikáját, de az átláthatóság érdekében azokat az eseteket, ahol nincs több adatunk az ötvösökről, a tanulmány végén soroljuk fel. A leírás eredetileg természetesen német nyelvű. Tanulmányunkban a városok magyar nevük szerinti betűrendben, a mesterek pedig az Adressbuchban előforduló névalakban, zárójelben az összes ismert névváltozattal, betűrendben szerepelnek. Ennek megfelelően a közlés sorrendje eltérhet az eredetitől. A szakirodalomból vett hivatkozások esetén minden esetben megtartottuk az ott előforduló névváltozatot.

Abban az esetben, ha ismerjük a városi céh, vagy a város ötvöseit által használt fémjegyet, a legjellemzőbbet, illetve időben a legközelebbit egy példán keresztül bemutatjuk.

A mesterek készítőjegyeit szintén igyekszünk fényképesen bemutatni, ahol erre nincs lehetőség, a rajzot a korábbi forrásokból vettük át. Munkánk során az ismert, közölt jegyek esetében Kószeghy Elemér jegykönyvére,⁶ és az ott közölt folyószámokra, a pesti ötvösök esetében P. Brestyánszky Ilona munkájára⁷ hivatkozunk.⁸

4 Adressbuch der protokollirten und nicht protokollirten Kaufleute, Fabrikanten und Gewerbsleute von Ungarn, Siebenbürgen, Croatien, Slavonien, Dalmatien, Galizien und Bukovina. Nürnberg, 1870. Verlag von E. Leuchs & Comp. A könyv az interneten digitális formában megtalálható: https://books.google.de/books?id=izRTAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=d&source=gbs_ge_summary_r#v=onepage&q&f=false (2017. november 11.)

5 <https://familysearch.org/search/collection/1542666> (2016. május 27.)

6 *Kószeghy Elemér: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig.* Bp., 1936.

7 *P. Brestyánszky Ilona: A pest-budai ötvösség.* Bp., 1977.

8 Míg Kószeghy Elemér jegykönyvében minden tárgy esetében közölte a tárgy tulajdonosát, erre tanulmányunkban nem kerül sor, mert ehhez a tárgyak tulajdonosai nem járultak hozzá.

Arad (1. kép)

1. kép

Arad próbajegye, 1850 körül

(A szerző felvétele)

Az aradi ötvös céhről tudomásunk szerint feldolgozás eddig nem készült, és ezzel összefüggésben meglehetősen kevés információ áll a rendelkezésünkre. Ismerjük ugyanakkor az általuk használt jegyeket, és időszakonként számos mestert, de nem tudjuk, kik, mikor és milyen tisztéséget viseltek. Az 1862. évi Adressbuchban 8 ötvöst említenek név szerint.

Moriz Brüll valószínűleg 1806-ban születhetett. A legelső adat róla 1837-ből származik, és véleményünk szerint kevéssel ezt megelőzően kezdhetett dolgozni a városban.⁹ Feltehetően az 1830-as években készült az az aradi próbával jelzett, lándzsa formájú, bütykös végű kávéskanál, amelyik budapesti magángyűjteményben található, és korábban ismeretlen, kurzív, kiírt Brüll mesterjeggyel volt jelezve.¹⁰ (2. kép) Egy budapesti magángyűjtemény 1842-es aradi próbával jelzett lekerekített végű kiskanalaiban ettől eltérő, de szintén kurzív Brüll jelzés volt megtalálható.¹¹ (3. kép)

Jelenlétéről a városról írt Adressbuchok mindegyike tájékoztat, sőt, 1842-ben bronz medált nyert az aradi iparmű kiállításon.¹²

Kőszeghy Elemér a K.19 számú jegyet körteformájú kehelyben azonosította,¹³ illetve az ottani leírás alapján hivatkozik a *Numizmatikai Közönyben* közölt aradi 1845-ös készítésű Szent Flórián emlékéremre.¹⁴ Érdekes, hogy bár ismerhette, de nem hivatkozik egy korábban ugyanott, 1909-ben publikált, 1843-ban készült érmeveretre.¹⁵ Ugyanez a mesterjegy szerepelt azon az 1847-ben készült biedermeier tálkán, amely egy budapesti

9 Kőszeghy E. i. m. 3.

10 Grotte András.: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására VII. Művészettörténeti Értesítő 50. (2001) 133–146. 133.

11 Uo. 133.

12 Pesther Handlungszeitung: Kommerzial- und Industrie-Anzeiger, 80. 1842. október 12., 358. továbbá az interneten: https://books.google.hu/books?id=wo9fAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2017. november 11.)

13 Kőszeghy E. i. m. 3.

14 Uo.

15 Gohl Ödön: Magyar iskolák érmei. Numizmatikai Közöny 8. (1909) 75–98. 77. („Aranyozott ezüstlemez, bevéselt feliratokkal; a lemezt különféle domborművű ezüstdíszítmények környezik. Így két oldalt egy-egy talapzaton álló, virágkehely alakú oszlop, fönn pedig a karmai közt villámot tartó, jobbra néző és tárt szárnyú sason villámot szóró Jupiter ül balfelé fordulva és jobbfelé tekint. A lemez közepére ezüst babékoszorú van erősítve. A lemezen írott betűkkel e feliratok vannak bevésve: fönn: *A' hazai nyelv | magtanulására fordí: | tott szorgalomért. | A koszorú közepén: 1846. Lenn pedig: Az aradi izrael. (ívvonallban) | Magyar egylet. | Hátlapján 10 szögecs vége, jobboldalt: 1843. évi aradi 13-as ezüstpróba-ponc, baloldalt BRÜLL ponc, a leírt díszítmények körvonalainak megfelelő alakú, – tehát nem kerek jelvény, füllel. – Ötvösmunka.”)*

2

3

4

5

6

7

2–6. kép Moriz Brüll mesterjegye (A szerző felvétele)

7. kép Moriz Brüll mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

árverésen került magántulajdonba,¹⁶ valamint egy budapesti magángyűjtemény 1853-ban készült merőkanalában. (4. kép) A K.20 számú jegyet ő is, és az utókor is evőeszközökben azonosította be. (5. kép) További jegyeit ismerjük evőeszközökről. Az egyiket korábban már közölték,¹⁷ a másik szintén monogramos, de ettől kissé eltér. (6–7. kép) Brüll Móric 1876. december elsején, 70 évesen halt meg.¹⁸

Simon Grossról az első adatunk jelenleg 1854-ből származik.¹⁹ Az 1862. évi Adressbuchban szereplő mesterek közül az ötödik, és egyelőre az utolsó, akinek a munkássága ismert, és jegyét is sikerült beazonosítani. Keze nyomát egy tálca idézi a 19. század közepéről.²⁰ (8. kép)

8. kép

Simon Gross mesterjegye
(Grotte András rajza után)

Josef Herz az Adressbuch tudósítása alapján a fiával dolgozott együtt (Josef Herz & Sohn). Ismereteink szerint 1800 körül született, 1825 körül lehetett mester. Aradi ötvös dinasztia tagjaként valószínűleg ő is apja műhelyében tanulhatta a mesterséget. 1844-től 1862-ig 4 különböző, általunk ismert összeírásban említik a város arany- és ezüstművesei között.

Azt a jegyet, amelyet valószínűleg munkássága elején használt, egy lándzsa végű nyéllel ellátott tejmerőről ismerjük. (9. kép) A következő jegye talán a leggyakrabban

16 BÁV 3. Ezüstaukción (2009. december 9.) 185. Aradi biedermeier tálka. Ezüst, 70 gr. Trébelt, karéjos peremű, hullámos díszítésű tálka. Véssett „L K” tulajdonosi monogrammal. Alján jelzett: Arad, 1847., Mauritius Brüll. Kőszeghy: 9, 19. Átm.: 14,3cm

17 Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjeggy feloldására XV. Művészettörténeti Értesítő 63. (2014) 143–158. 146.

18 Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSZK) Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

19 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie. Herausgegeben von dem Nieder-österreichischen Gewerb-Vereine. II. Theil. Adressen von den Provinzen. Wien, 1854. 8. A könyv az interneten hozzáférhető: https://books.google.hu/books?id=Q0VjAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2017. november 11.)

20 Grotte A. Kísérlet VII. i. m. 134.

9

10

9. kép Josef Herz mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

10. kép Josef Herz mesterjegye (A szerző felvétele)

használt, számos különböző gyűjtemény kanala, és merőkanala mellett budapesti mángagyűjtemény K.5 próbával jelzett hústűjén találkoztunk vele. Kőszeghy is ismerte a K.16 számú jegyet a máriaradnai kegytemplom örökmécseséről, valamint az aradi izraelita hitközség szertartási koronájáról. Mivel fia keresztnévét egyelőre nem ismerjük, és viszonylag gyakori a jegy, az is elképzelhető, hogy közösen is használták. Ez esetben sajnos egyelőre nem tudjuk kettejük munkásságát különválasztani. (10. kép) Az 1870. évi Adressbuch²¹ ugyanakkor szintén együtt említi őket. Herz József 1881-ben halt meg.

Noe Schönwald valószínűleg 1814-ben született. Az 1844-ből ismert Adressbuch²² már említi, szerintünk ez a dátum nagyjából megegyezik munkásságának kezdetével is. A K.18 számú jegyet ismerjük Damjanich tábornok pipájáról, valamint egy csengettyűről. Valószínűleg ez a jegy volt abban a pohár tárolására szolgáló hordozható pohártartóban, melynek fogantyúja kígyófejet ábrázolt. (11. kép) Ettől főleg szögletes kontúrjával tér el az a jegy, mely eddig különböző kiskanalakon bukkant fel.²³ (12. kép) Szintén hozzá köthetjük azt a merőkanalat, melyben kurzív módon kiírva, ovális keretben olvashatjuk nevét. Egy kiskanálról ugyan, de korábban már közölték.²⁴ (13. kép)

1870-ben még mindig a város aktív mesterei között találjuk. Kőszeghy szerint 1891-ben hunyt el,²⁵ fennmaradt gyászjelentése szerint azonban már 1886. október 1-én, 77 évesen életét vesztette.²⁶

11

12

13

11–13. kép Noe Schönwald mesterjegye (A szerző felvétele)

Benjamin Stiffsohn (Stiffson, Stiffenn Benjamin) ékszerész, aranyműves az interneten elérhető információk szerint 1819. május 28-án született Lengyelországban, Varsóban.²⁷ Tanulóéveiről jelenleg semmit nem tudunk. Aradon 1848-ban említik először,

21 Adressbuch der protokollirten und nicht protokollirten Kaufleute i. m. 132.

22 Grosses Adressbuch der Kaufleute, Fabrikanten und handelnden Gewerbsleute von Europa und den Hauptplätzen der fremden Welttheile. No.: Ungarn und Siebenbürgen. Nürnberg, 1844. A könyv digitális formában az interneten a Bayerische StaatBibliothek munkájának köszönhetően hozzáférhető: reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10290295_00001.html (2016. május 27.)

23 Grotte A. Kísérlet VII. i. m. 133.

24 Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegyet feloldására II. Művészettörténeti Értesítő 40. (1991) 68–81. 70.

25 Kőszeghy E. i. m. 3.

26 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

27 <https://www.geni.com/people/benjamin-stiffson/6000000015013674230> (2016. május 27.)

igaz, keresztnevét pontatlanul közölték.²⁸ Fia 1850-ben itt látta meg a napvilágot.²⁹ 1854. július 26. – augusztus 9. között Temesvárott szállt meg.³⁰ Különböző kontúrral ellátott készítőjegyeit részben 2001-ben, részben 2014-ben már közölték.³¹ Érdekes, hogy a jegyben az ötvös nevének írásmódja eltér a forrásban feltűnőtől. (14–15. kép)

14

15

16

17

14–17. kép Benjamin Stiffsohn mesterjegye (A szerző felvétele)

Mivel az aradi ötvösök között jelenleg SB monogrammal mást nem ismerünk, joggal feltételezhetjük, hogy egy ilyen, keretezés nélküli negatív monogramú mesterjegyet is ő használt.³² (16. kép) Ezzel a jeggyel ismerünk 6 variációs hegedűvégű, nyéllel rendelkező teáskanalat budapesti magángyűjteményből, az 50-es évekre jellemző aradi próbával. Ugyancsak aradi próbajegy mellett, ugyanezzel a monogrammal keretezett mesterjegyet láttunk egy budapesti magángyűjteményben. (17. kép) Ez szintén Stiffsohn mesterjegye lehet.

Házastársa, Laura Stiffsohn 1882-ben elhunyt,³³ és ezt követően ő is elhagyhatta a várost, mert 1899-ben, elhunytakor Bécsben állították ki a halotti anyakönyvi kivonatot. E szerint március 26-án halt meg, és két nappal később, a bécsi Zentralfriedhofban helyezték örök nyugalomra.³⁴

Sajnos **Philipp Marpuch**, **Moriz Pollák** és **Leopold Rosenberg** életéről és munkásságáról még kevesebb információval rendelkezünk, mindenesetre 1854-től 1870-ig folyamatosan említik őket az aradi arany- és ezüstművesek között. Ilyen hosszú munkásság mellett talán joggal reménykedünk tárgyaik felbukkanásában.

Bán (18. kép)

18. kép

Bán próbajegye, 1837

(Magyar Nemzeti Múzeum, fotó: Kiss Erika)

28 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie, enthaltend die Adressen von Wien mit feiner nächster Umgebung und van den wichtigsten Provinzstädten. Herausgegeben von dem nied. österr. Gewerb-Vereine. Fünfter Jahrgang. Wien, 1848. 1197. Az interneten: https://books.google.hu/books?id=TERjAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2017. november 11.)

29 <https://www.geni.com/people/Benjamin-Stiffson/6000000015013674230> (2017. november 11.)

30 *Grotte A. Kísérlet* II. i. m. 80. 40. számú lábjegyzet

31 *Grotte A. Kísérlet* VII. i. m. 133. és *Grotte A. Kísérlet* XV. i. m. 146.

32 *Grotte A. Kísérlet* XV. i. m. 146.

33 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

34 <https://www.geni.com/people/Benjamin-Stiffson/6000000015013674230> és <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GB2W-VQZ?i=58&wc=MQBX-CNG%3A344266801%2C344266202%2C345959501&cc=2028320> (2017. november 11.)

A felvidéki Bán ötvösségéről részletesen beszámolt korábban Grotte András.³⁵ Az ott említett ezüstművesek közül a tudósítás egyedül **Leopold Goldner** említi. A jegyeit különböző evőeszközökből ismerjük. (19–21. kép) Budapesti magángyűjtemény 1837-ben készült baluszter szárú, bajonettzáras cukorszóráján is kiírt jegye volt megtalálható. (22. kép) Ez esetben elképzelhetőnek tartjuk, hogy a 20. képen már közölt mesterjegyet rajzolták le eltérően.

Az általa készített tárgyak alapján már 1831-ben is dolgozott. Valószínűleg ő volt a készítője annak a szintén Bánon készült dísztárgynak, amelyik egy budapesti árverésen került magántulajdonba.³⁶ (23. kép) Utolsó említése 1870-ből, egy másik Adressbuchból való, és ezt a hosszú ideig tartó működést alátámasztja számos ismert, az említett tanulmányban közölt mesterjegye.

19

20

21

22

23

19. kép Leopold Goldner mesterjegye (A szerző felvétele)

20., 22–23. kép Leopold Goldner mesterjegye (Grotte András rajza után)

21. kép Leopold Goldner mesterjegye (Magyar Nemzeti Múzeum, fotó: Kiss Erika)

Besztercebánya (24. kép)

24. kép

Besztercebánya próbajegye, 1865

(A szerző felvétele)

Furcsa módon az eddig ismert ötvösök közül egyiket sem említi a forrás, ugyanakkor az említett ötvösök egyikét sem ismerjük, és így nem tudjuk azonosítani munkájukat. Mivel az egyik itt említett ötvös, **Josef Vogyeraczky** Vágújhelyen dolgozott, az is elképzelhető, hogy **Jakob Galandauer** és **Majer Herzl** szintén más városban dolgozott.

Brassó (25. kép)

25. kép

Brassó próbajegye, 1850 körül

(A szerző felvétele)

Brassó ötvösségéről részletes monográfiát készített Gyárfás Tihamér.³⁷ Bár többeket ismerünk e jelentős erdélyi ötvösközpontból, az 1862. évi Adressbuch furcsa módon mindössze egyetlen mestert említi, **Karl Resch (Carolus Resch, Resch Károly)** arany- és ezüstművest. Mivel ifjabb Resch Károly Gyárfás szerint pont ebben az évben szabadult

35 Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjege feloldására XII. Művészettörténeti Értesítő 59. (2010) 45–60. 48–50.

36 BAV 50. Művészeti aukció (2007. május 22–24.) 789. Felvidéki dísztál. Filigránezüst, 333 gr., stilizált virágforma. Peremén jelzett: Baan (Bánovce). Bán, XIX. sz. első fele, „LG” mesterjegye. Átm.: 22,5 cm

37 Gyárfás Tihamér: A brassai ötvösség története. Művelődéstörténeti monográfiák I. Brassó, 1912.

fel Bukarestben,³⁸ több mint valószínű, hogy idősebb Resch Károlyról van szó, aki 1841-ben lett mester, és 6 másik műhely mellett említi őt már az 1848. évi címjegyzék.³⁹

Kőszeghy ismerte a feketehalmi evangélikus egyház tulajdonában lévő kelyhet áttört kosárral, valamint sepsiszentgyörgyi magántulajdonban lévő kannákat K.289 jeggyel. Budapesti árverésen került magángyűjteménybe ugyanezzel a mesterjeggyel jelzett pohara,⁴⁰ empire stílusú kávéskannája,⁴¹ valamint egy rózsamintás díszítésű biedermeier gyertyatartó pár.⁴² Magántulajdonból ezeken kívül ismerünk egy biedermeier stílusú kannát leemelhető fedéllel, és ugyanilyen jeggyekkel, valamint egymás után több budapesti árverésen tűnt fel áttört csemegés kosara szintén ugyanezzel a jeggyel.⁴³ (26–27. kép) Kőszeghy leírása szerint a fenti tárgyak némelyikén a K.290 számú jegy volt. (28. kép) Resch Károly az ismert források szerint 1905-ben hunyt el.⁴⁴

26

27

28

26–27. kép Resch Károly mesterjegye (A szerző felvétele)

28. kép Resch Károly mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

Buda (29. kép)

29. kép

Buda próbajegye, 1860

(A szerző felvétele)

38 Uo. 58.

39 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie, enthaltend die Adressen von Wien i. m. 962.

40 BAV 50. Művészeti aukció (2007. május 22–24.) 784. Pohár. Ezüst, 194 gr. Kerek talpon öblös, fölfelé szélesedő edénytest profilált szájperemmel. Palástján vésett ötágú korona és tulajdonosi monogram. Jelzett: Brassó, 1850 körül, Resch Károly. Kőszeghy: 133, 157, 289. M.: 13 cm

41 BAV 51. Művészeti aukció (2007. november 6–8.) 801. Brassói empire kávéskanna. Ezüst, 620 gr. Trébelt, kerek lépcsőzetes talpon hullámosan bordázott edénytest. Kiöntőcsőrén vadászku-tya fej. Talpán, nyakán és permén hengerelt díszítmények. Boltozatos, leemelhető fedél szegecselt gombbal. Eredeti, ébenfeketére pácolt fa fogó. Tulajdonosi jelzések: kurzív „V.M” és beütött „G.Z.S.”. Talpán oldalt jelzett: Brassó, 1845 körül, Carolus Resch. Kőszeghy: 133, 289. M.: 24,5cm

42 Pintér aukciósház. Pintér Aukció a Four Seasons-Gresham Palace-ban – 2015. (2015. december 19.) 224. Brassói ezüst gyertyatartó pár. 13 latos antik ezüst. 270+280 g, 28 cm. Jelzett: Brassó, XIX. század közepe fémjel, CR (Carolus Resch) mesterjegy

43 BAV 59. Művészeti aukció (2011. november 8–10.) 687. Brassói biedermeier desszertkínáló. Ezüst, 249 gr. Ovális talpon nyolc részre tagolt kosár, préselt, stilizált díszítményekkel. Középen osztott, áttört és lanttal díszített, tetején bimbós fogó. Forrasztással javított. Talpperemén jelzett: Brassó, 1850 körül, Carolus Resch. Kőszeghy: 133, 157, 289. M.: 20,2 x 16,9 x 10,5 cm, valamint Nagyházi Galéria és Aukciósház 192. aukció. Bútorok, szőnyegek, Dr. Urai László patikaedény gyűjteménye, művészeti tárgyak, ezüstök és ékszerek árverése (2013. május 23.) 873. Brassói csemegés tál. Brassó, 1850 körül, 13-latos antik ezüst, Carolus Resch mesterjegy, préselt, áttört oldalfalú, kétrekeszes, ovális edény, líra alakú elválasztó lemezzel, 249 g; 10 x 19 x 17 cm

44 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

A jelenleg ismert budai ötvösök közül az Adressbuch itt mindössze egyet közöl, **Josef Schuster** aranyművest. P. Brestyánszky Ilona Pesten említette Schuster Jánost (József), aki először Pesten Thiel Károly inasa volt 1827–1833 között. 1840-ben lett mester, és kapott polgárjogot. 1852-ben a pesti céh jelző mestereként utalnak rá, a céhadatok 1864-ig említik.⁴⁵ Ezt támasztja alá 1864-ből fennmaradt partecédulája. E szerint nem csak aranyművesként, de a Magyar Királyi Zálogház ékszerbecsüseként is dolgozott.⁴⁶ Amennyiben az ott írt adatok elfogadhatóak, 1814-ben született. Munkáját sajnos eddig nem sikerült beazonosítani.

Eger (30. kép)

30. kép

Eger próbajegy, 1850 körül

(A szerző felvétele)

Az egeri **Johann Szurmák (Szurmák János)** valószínűleg 1799-ben született. Egyelőre nem tudjuk, hogy hol tanulta a szakma alapjait. Városbéli elismertségét ugyanakkor jól mutatja, hogy 1847-ben⁴⁷ feltételezhetően ő viselte a város első negyedének fertálmesteri⁴⁸ címét.

31

32

33

31–32. kép Szurmák János mesterjegye (A szerző felvétele)

33. kép Szurmák János mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Mesterjegyét már Kőszeghy is közölte,⁴⁹ de a K.615-ös jegyet ekkor még nem tudta feloldani. Ez Grotte Andrásnak sikerült, aki tanulmányában közölte.⁵⁰ (31. kép) Ez a jegy eddig különféle evőeszközökön, budapesti árverésen magángyűjteménybe került 3 lábon álló tojástartón,⁵¹ a Magyar Nemzeti Múzeum kanalában, melynek merítőjét 1848-as rubelből alakította át, valamint egy áttört, biedermeier stílusú cukorcsipeszen

45 P. Brestyánszky I. i. m. 348.

46 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

47 fertalymesterek.hu Az egeri fertálmesteri testület honlapja. Eger város I. negyede fertálmesteri névsora 1711-től a városi jegyzőkönyvek szerint. http://fertalymesterek.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=16&Itemid=17 (2016. május 27.)

48 Eger város közigazgatásában az egyes hóstyák (negyedek) közösségi képviselői. Általában olyan személyt igyekeztek választani, akit közéleti tisztesség, vallásosság, és feddhetetlen erkölcs jellemezett.

49 Kőszeghy E. i. m. 101.

50 Grotte A. Kísérlet II. i. m. 77.

51 BÁV 43. Művészeti aukció (2003. október 28–30.) 902. Tojástartó. Ezüst, 24gr. Három kihajló lábon álló tálka. Jelzett Eger, XIX. sz. közepe, J. S. mesterjegye. Kőszeghy: 601, 615. M: 3cm

fordult elő.⁵² E mellett egy érmés kiskanálban a K.601-es számú egri próba kopott változatával szerepelt mesterjegy. (32. kép)

Mivel hasonló névvel ez időben más ötvöst nem ismerünk, feltételezhető, hogy ő készíthette azt a filigránmívű cukorcspeszt, melyben ismeretlen (töredékes) városjegy mellett szerepel a készítőjegy. (33. kép) Ebből arra lehet következtetni, hogy egri letelepedése előtt dolgozhatott egy másik városban is, vagy Egerben használt eddig ismeretlen városjegyet is. A kérdés további kutatást, vagy új tárgyak felbukkanását igényli. Szurmák János 1879. március 16-án, 80 évesen hunyt el Egerben.⁵³

Eperjes (34. kép)

34. kép
Eperjes próbajegy, 1842
(A szerző felvétele)

Eperjes ötvösségének részletes feldolgozása Eva Toranová nevéhez köthető.⁵⁴ A felsorolás 3 ötvöst említ.

Leo Janowitz 1828 és 1832 között a szintén eperjesi Rombauer Mátyásnál inaskodott.⁵⁵ Árverésen került magángyűjteménybe az az 1839-es eperjesi próbával ellátott tányér, mely egy másik magángyűjtemény kiskanálával együtt bizonyítja, hogy ekkor már működött a műhelye Eperjesen.⁵⁶ Elképzelhető, hogy az ezeken szereplő jegyek azonosak, csak az eltelt idő alatti kopások miatt tűnnek különbözőnek, mindenesetre ezek valamelyike szerepelt egy budapesti gyűjtemény evőkanalában is.⁵⁷ (35–36. kép)

A 36. képen szereplő jegytől a pont helyében tér el a Kőszeghy által közölt K.652 számú jegy. Ezt Kőszeghy egy – a szájhagyomány szerint – Kossuth Lajostól származó evőkanálban, és egy 1838-as vésettelt ellátott tálcában gyűjtötte, valamint ez a jegy volt beütve egy budapesti magángyűjtemény 1839-ben készült kisméretű merőkanalába. (37. kép) Szintén Kőszeghy közölte a láda alakú filigrán dobozban látott K. 653 számú jegyet. (38. kép) Tudomásunk szerint Janowitz az Adressbuch kiadásakor már egy éve halott volt, valószínűleg a könyv szerkesztője a távolság és a lassú információáramlás miatt nem értesült időben erről.

52 BÁV 63. Művészeti aukció (2013. november 12–14.) 579. Egeri biedermeier cukorfogó. Ezüst, 58 g. Áttört és vésett szárain stilizált díszítmények kanál végződéssel. Kerek fogóján címerpajzsban tulajdonosi véset. Forrasztással javított. Háton jelzett: Eger, 1840 körül, Szurmák János (működött: 1832-47 között). Kőszeghy: 601, 615. H.: 16,7 cm

53 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

54 *Toranová, Eva: Prešovský zlatnícky cech v 16.–19. storočí. Zborník Slovenského Národného Múzea* 59. História 5. (1965) 51–76.

55 Uo. 75.

56 BÁV 59. Művészeti aukció (2011. november 8–10.) 679. Eperjesi biedermeier tálka. Ezüst, 196 gr. Kerek forma, trébelt peremén stilizált bordűr. Alján jelzett: Eperjes, 1839., Leopoldus Janowitz. Kőszeghy: 625, 652. Átm.: 16 cm

57 *Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására VI. Művészettörténeti Értesítő* 48. (1999) 121–136. 124.

35

36

37

38

35–37. kép Leo Janowitz mesterjegye (A szerző felvétele)

38. kép Leo Janowitz mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

Gottlieb Keler (Gottfried Kéhler) szintén Eperjesen tanult, az eltérő névalak véleményem szerint csak elírás, és azonos Gottfried Kéhlerrel. Ő valószínűleg Elias Kéhler inasa lehetett. Tudomásunk szerint 1822-ben végzett. Kőszeghy K.654 számú jegyét evő-készletből ismerte, (39. kép) ennek dőlt betűs változata volt budapesti árverésről magángyűjteménybe került áttört fedelű biedermeier cukorszórában.⁵⁸ (40. kép) K.655 számú jegyét négyszögű tálcában azonosította, és ez a jegy került egy magángyűjtemény fa nyéllel szerelt, áttört, oroszánt ábrázoló biedermeier tortalapjára is. (41. kép)

39

40

41

39. kép Gottfried Kéhler mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

40–41. kép Gottfried Kéhler mesterjegye (A szerző felvétele)

A harmadik mester **Karl Wesely**. Az eddig ismert adatok szerint valószínűleg azonos **Wesely Istvánnal (Stephan Wessely)**. Sótartóban és evőeszközökben szerepelt K.657 számú jegye. (42. kép) Szintén kanálban fordult elő K.656 számú jegye. (43. kép)

42

43

42. kép Wesely István mesterjegye (A szerző felvétele)

43. kép Wesely István mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

Eszék (44. kép)

44. kép

Eszék próbajegye, 1860 körül, publikálatlan
(A szerző felvétele)

Eszék ötvösei közül eddig mindössze **Alois Verovsky (Werovszky Alajos)** jegyét sikerült beazonosítani, egy magángyűjtemény evőkanaláról. (45. kép) Ugyancsak új, eddig ismeretlen, és publikálatlan volt az eszéki próbajegye is.

Moriz Eckel, Hugo Maixner, Mar.⁵⁹ Riegel,

45. kép

Werovszky Alajos mesterjegye, publikálatlan
(A szerző felvétele)

58 BÁV 59. Művészeti aukció (2011. november 8–10.) 593. Eperjesi biedermeier cukorszórá. Ezüst, 122 gr. Trébelt, kerek talpon körte formájú edény. Áttört díszítésű, leemelhető kupakján gömb alakú fogógomb. Talpán jelzett: 13 latos fémfínomsági jellel. Eperjes, 1840 körül, Gottfried Kéler. Kőszeghy: 654. M.: 14,5 cm

59 A keresztnévet sajnos nem sikerült feloldani.

Esztergom (46. kép)

46. kép
Esztergom próbajegye, 1850 körül
(A szerző felvétele)

Az Adressbuchban említett egyetlen aranyműves, **Josef Raab (Raab József)** munkásságát meglehetősen jól ismerjük.⁶⁰ Ezekből kiderült, hogy a Kőszeghynél Raab Ignác-nak tulajdonított jegyek használója valójában ő volt. Valószínűleg 1813-ban született, Győrött, Christian Raab győri ötvösmester fiaként. Nála tanulta ki a mesterséget, és nyitott apja segítségével műhelyt Esztergomban. Az általa használt jegyeket már Kőszeghy is ismerte, a tárgyak listáját egy korábbi tanulmányban már ismertették.⁶¹ Mesterjegyei a következők: K.680, K.681, K.682. (47–49. kép) Raab József aranyműves 1885-ben halt meg Esztergomban 72 évesen. Műhelyét Mihályfi Lipót aranyműves vette át.⁶²

47

48

49

47–49. kép Raab József mesterjegye (A szerző felvétele)

Győr (50. kép)

50. kép
Győr próbajegye, 1862
(A szerző felvétele)

A győri ötvösségről részletes, három kötetes monográfia készült N. Mészáros Júlia szerkesztésében. Az itt gyakran hivatkozott III. kötet Grotte András munkája.⁶³ Mivel ez a mű minden mesternél függelékben sorolja fel az általa készített tárgyakat, ezért csak az ott nem szereplő, azóta előkerülteket említem. A címjegyzék 8 ötvösről tesz említést, közülük 1862-ben Ortner Márton volt a céhmester.

Adolf Ecker 1821. június 7-én született Győrött. 1833–38 között volt inas Gustav Hauszernél. Remekét sikeresen elkészítette, és ezt követően 1847. március 8-án felvették a céhbe. A szabadságharc alatt belépett a Nemzetőrségbe, és ott az I. század tagjaként szolgált.⁶⁴ 1859–62 között alcéhmester volt. Ebben az időszakban már műhelyével

60 *Somogyi Árpád*: Esztergom régi ötvösművészetéről. Művészettörténeti Értesítő 16. (1967) 141–150. valamint *Grotte András*: Egy magyarországi ötvösdinasztia – a Raab család. Művészettörténeti Értesítő 38. (1989) 110–135.

61 *Grotte A*. Egy magyarországi ötvösdinasztia i. m. 130.

62 *Esztergom és Vidéke* 7. (1885) 44. sz. május 31. 4. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Esztergom_es_Videke_1885/?pg=181&layout=s (2016. május 27.)

63 *Grotte András*: Győri ötvösség 1800–1872. Győri művészettörténet III. Győr, 2002.

64 *Szávay Gyula*: Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Győr, 1896. 352.

együtt pénzváltót is működtetett. Jegyét evőeszközökről ismerjük.⁶⁵ (51. kép) Ecker Adolf üzletét 1862-ben Lederer Simon vette át, valószínűleg ez évben halhatott meg.

51. kép
Adolf Ecker mesterjegye
(A szerző felvétele)

Bernhard Friedmann (Friedmann Bernát) Győrszigeten született 1817 körül. Adataink szerint már az 1840-es évek közepén dolgozott, ekkor használt jegyeit biztosan nem ismerjük. A győri céhbe 1852. augusztus 28-án nyert felvételt. 1869-ben alcéhmester volt. Könnyen lehet, hogy az általa Győrszigeten használt jegyet azonosította Grotte András.⁶⁶ (52. kép) Monogramos jegye műkereskedelemben értékesített gyertyatartóról,⁶⁷ és késbakról ismert. (53. kép) Kiírt, keretezés nélküli negatív mesterjegye két különböző méretben, de jellemzően töredékesen maradt fenn egy alakított szűrőkanál, valamint 1862-es győri próba mellett egy budapesti teáskanál nyelén.⁶⁸ (54–55. kép) 1854-ben készült kanala győri magántulajdonból volt ismert, a K.767 számú keretezett mesterjeggyel. (56. kép) Friedmann Bernát 1887. július 28-án, 71 éves korában halt meg.⁶⁹

52

53

54

55

56

52., 55. kép Friedmann Bernát mesterjegye (Grotte András rajza után)

53–54. kép Friedmann Bernát mesterjegye (A szerző felvétele)

56. kép Friedmann Bernát mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

Gustav Hausser (Hauszer Gusztáv) Brünnben született 1799-ben vagy 1802-ben. Remekét 1828-ban mutatta be, és november 9-én felvették a mesterek közé. Inasai közül nemcsak Ecker, de Johann Streicher is győri ötvösmester lett. 1855–1859 között főcéhmester volt, és többször ellátta az alcéhmesteri pozíciót is. Jegyeit főként evőeszközökről, illetve fogadalmi tárgyakról ismerjük, de megbecsültségét mutatja, hogy a Szent László herma javítását is rábízták. A K.760 számú jegy volt egy budapesti árverésen magántulajdonba került gombkészletén, és mesterlancán.⁷⁰ (57. kép) A K.761 számú jegyét ka-

65 *Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására XIII. Művészettörténeti Értesítő* 60. (2011) 107–125. 110.

66 *Grotte A. Kísérlet XIII. i. m.* 111.

67 *Grotte A. Kísérlet VII. i. m.* 140.

68 Uo.

69 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

70 Nagyházi Galéria és Aukciósház 196. aukció. Bútorok, szőnyegek, művészeti tárgyak, ezüstök és ékszerek árverése (2013. december 12., 14.) 1138. Mesterlanc és ing gombok. Győr, 1833, 13-latos antik ezüst, „B” évbetű, Gustavus Hauszer mesterjegy, sodort bordás, leveles díszítéssel, kis sérüléssel (Kőszeghy Nr. 720/A, 760), 276,4 g

nalakról ismerjük. (58. kép) A K.762 számmal jelzett, szintén kiírt, de keretezés nélküli mesterjegye 1851-es kanálkán maradt fent. (59. kép) Hauszer Gusztáv 1879. május 22-én hunyt el Győrött.⁷¹

57

58

59

57. kép Hauszer Gusztáv mesterjegye (A szerző felvétele)

58. kép Hauszer Gusztáv mesterjegye (Fotó: Theo Hecker)

59. kép Hauszer Gusztáv mesterjegye (Magyar Nemzeti Múzeum, fotó: Kiss Erika)

Szintén Győrszigeten született **Filipp Lion (Philipp Raphael Lion, Lion Rafael Fülöp)** 1829-ben. Valószínűleg 1855-ben lett a céh tagja. K.775 számú mesterjegye eddig csak Győrszigeten használt próbával volt fellelhető evőeszközökben, valamint a Xantus János Múzeum násfájában.⁷² (60. kép) Lion Fülöp 1909-ben hunyt el Győrött.⁷³

60. kép

Lion Rafael Fülöp mesterjegye
(Kőszeghy Elemér után)

Martin Ortner 1807 körül született a Moson vármegyében lévő Lajtafaluban. 1822–1826 között inaskodott Johann Waasnál. Nem tudjuk, hogy vándorútja merre vezetett, de 1838-ban ismét Győrben találjuk. Ez évben mutatta be remekét, mely által felvételt nyert a győri céhbe, majd megkapta a városi polgárságot, és házasságot is kötött. 1852-ben, majd 1855-től 1858-ig alcéhmester, 1859–60-ban főcéhmester, majd 1860-tól 1871-ig, a győri céh megszűnéséig ő a céhmester. Ő az, aki 1875-ben Friedmann Bernáttal és Adolf Kellerrel átadja a céhládát a győri bencés gyűjteménynek.⁷⁴ 11 inasát ismerjük, azonban egyikőjük további sorsáról sincs eddig adatunk.⁷⁵

Ortner Mártonnak Kőszeghy Elemér négy jegyét ismerte, ehhez Grotte András két újabbat csatolt. Az eddig ismert tárgyakon túl⁷⁶ 1840-es évszámmal, és a K.766^A mesterjegy kopottnak tűnő verziója mellett R évbetűvel ellátott, fa fogóval szerelt, kurzív Z.M. vésett tulajdonosi monogramú kávéskanna bukkant fel egy budapesti magángyűjteményben. (61. kép)

Ennek teljesebb, épebb változata a K.766^A. (62. kép) A két jegy méretében is eltér egymástól, utóbbi körülbelül másfélszerese az előzőnek. Kiírt, kurzív jegyváltozata a K.765. (63. kép) A K.764 számú jegy kurzív monogram. (64. kép) Szintén kurzív, de az „M” betű az „O” belsejébe került a K.766 számú jegyben. (65. kép) Eddig utolsó ismert jegye egy kiírt jegy. (66. kép) Ortner Márton 1886. február 3-án, 79 évesen hunyt el Győrött.⁷⁷

Ennek teljesebb, épebb változata a K.766^A. (62. kép) A két jegy méretében is eltér egymástól, utóbbi körülbelül másfélszerese az előzőnek. Kiírt, kurzív jegyváltozata a K.765. (63. kép) A K.764 számú jegy kurzív monogram. (64. kép) Szintén kurzív, de az „M” betű az „O” belsejébe került a K.766 számú jegyben. (65. kép) Eddig utolsó ismert jegye egy kiírt jegy. (66. kép) Ortner Márton 1886. február 3-án, 79 évesen hunyt el Győrött.⁷⁷

71 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

72 Grotte A. Győri ötvösség i. m. 112.

73 Uo. 110.

74 Uo. 98.

75 Uo. 96–103.

76 Uo. 100–102.

77 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

61

62

63

64

65

66

61–64. kép Martin Ortner mesterjegye (A szerző felvétele)
 65. kép Martin Ortner mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)
 66. kép Martin Ortner mesterjegye (Grotte András rajza után)

A 19. századi Győr legtermékenyebb ötvöse **Christian Raab (Raab Keresztély)** volt. Mivel életrajza és munkássága meglehetősen részletesen feldolgozott,⁷⁸ csak a fontosabb adatokra, és a jegyek felsorolására szorítkozom. Johann Georg Raab nyergesmester fiaként született Lőcsén, 1787. január 11-én. Ugyanitt inaskodott Johann Kolbenheyernél 5 évig (1800–1805). Remekét Győrött készítette el, és 1809. szeptember 22-én mesterként be is iktatták a győri céhbe. 24 inasát ismerjük, közülük többek munkásságáról rendelkezünk adatokkal. Nála tanult többek között Johann Nepomuk Hügel, Adolf Keller, Gustav Rath későbbi győri mesterek, Bertan Károly szombathelyi mester, valamint fiai, Ferenc, Ignác, és Krisztián.

Már Kőszeghy Elemér is 7 mesterjegyet sorolja fel, jelenlegi ismereteink szerint azonban műhelye legalább kétszer ennyit használt. Nem térnék ki az általa készített, eddig már ismert tárgyak felsorolására, mivel már megtette előttem Grotte András a Győri ötvösségről szóló munkájában.⁷⁹ Így én most csak a mesterjegyeit ismertetem. Kurzív monogramos jegye a K.752, (67. kép) K.753 és a K.755. (68. kép) Szintén monogramos jegye a K.750, (69. kép), illetve ezen túl még négy monogramos jegyét ismerjük. (70–73. kép) Kiírt, kurzív mesterjegyét, ponttal a végén valamint pont nélküli változatát is Grotte András publikálta. (74–75. kép) Budapesten a kereskedelembe láttuk 1844-ben készült tálalókanálon szintén kurzív, kiírt mesterjegyét, melyben a korábban ismertekhez képest eltérő a kontúr, valamint az „R” betű formája. (76. kép). Szintén kiírt jegyei a K.754, (77. kép) a K.756, (78. kép) a K.751. (79. kép) Ez utóbbi variánsát Grotte András közölte. (80. kép). Négy új, eddig még publikálatlan kurzív monogramos mesterjegye is felbukkant. (81–84. kép)

Jelenleg nincs adatunk arról, hogy a győri céh mesterei milyen jegyeket használtak arany tárgyakra. Amíg ez nem kerül tisztázásra, csak kísérletképpen tudjuk az ő munkájaként és győri tárgyként azonosítani azt a 19. századi elején készült, egyiptomi jeletet ábrázoló pecsétgyűrűt, melyben CR monogram mellett pajzsban 3-as finomságú jegy van beütve. (85–86. kép) Christian Raab 1864. február 3-án halt meg Győrött.⁸⁰

78 Grotte A. Egy magyarországi ötvösdinasztia i. m. 111–116.

79 Grotte A. Győri ötvösség i. m. 73–77.

80 Uo. 63.

67

68

69

70

71

72

73

74

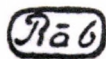
75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

67., 74., 76. kép Christian Raab mesterjegye (A szerző felvétele)

68–69., 77–79. kép Christian Raab mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

70–73., 75. kép Christian Raab mesterjegye (Grotte András rajza után)

81–84. kép Christian Raab mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

85

86

85. kép Feltehetően győri próbajegy arany tárgyra, publikálatlan (A szerző felvétele)

86. kép Feltehetően Christian Raab arany tárgyra használt jegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Gustav Rath (Rath Gusztáv) 1830 körül született Győrött. 1844-től Christian Raab inasa volt. 1860. január 15-én remekelt, és lett a céh tagja. K.768 számú mesterjegye mérőkanálról, magántulajdonban lévő cukordobozról, és a Xantus János Múzeumban lévő cukordobozról ismert. (87. kép) Rath további életrajzi adatai jelenleg ismeretlenek.

87. kép

Rath Gusztáv mesterjegye
(Kőszeghy Elemér után)

Igló (88. kép)

88. kép

Igló próbajegy, 1851
(A szerző felvétele)

1862-ben Iglón két mestert említ az évkönyv.

Ignaz Javillak (Javylak) valószínűleg azonos azzal a Galíciából származó I. Javylakkal, aki 1847–48 között Lócsén Andreas (Anton) Umlauff inasa volt. 1854-ben

már Knisnerrel együtt Iglón dolgozott.⁸¹ Véleményünk szerint 1860 körül használhatta a K.800 jegyét, melyet különböző evőeszközökről ismerünk. (89. kép)

Az 1867-es fémjelzési törvény után Iglót valószínűleg az eperjesi alfémjelző működési térségébe sorolták be. 1867–1872 között készült kiskanálon szerepelt az a jegy, (90. kép) amelyik nézetünk szerint Javylak Ignác mesterjegye. Az 1870. évi adatközlés szerint ekkor még iglói mester volt.

89

90

89. kép Ignaz Javylak mesterjegye (A szerző felvétele)

90. kép Ignaz Javylak mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Andreas Emil Kniszner feltehetőleg azonos a Kőszeghy által 1850–1870 között említett Albertus Knisnerrel. K.799 számú keretezés nélküli negatív mesterjegyet különböző készítési idejű evőeszközökben és ékszerekben látta. (91. kép) Ugyanezzel a jeggyel és a K.788 számú 1851-es próbajeggyel ellátott biedermeier stílusú kínáló szerepelt budapesti árverésen, mi pedig budapesti magángyűjtemény kiskanalában 13-as finomsági szám mellett találtuk. Szintén evőeszközökön, de már 1860 után készült tárgyakon maradt fenn a K.799^A, (92. kép) valamint a K.799^B. (93. kép) Valószínűleg szintén Iglóhoz és hozzá köthető még egy jegy.⁸² (94. kép) Utolsó adatunk róla jelenleg az 1870. évi Adressbuchban található.

91

92

93

94

91., 93–94. kép Andreas Emil Kniszner mesterjegye (A szerző felvétele)

92. kép Andreas Emil Kniszner mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

Károlyváros

Az Adressbuchból három károlyvárosi (Karlovac) ötvös nevét ismerhetjük meg.

Johann Paduaniról jelenleg a legkorábbi adat 1854-re datálható,⁸³ mesterjegyet magángyűjtemény kiskanaláról ismerjük. A magyarországi gyakorlattól szokatlan módon a készítőjegy magába foglalja a finomságot jelző 13-as számot is. (95. kép)

95. kép

Johann Paduani mesterjegye 13-as finomsággal, publikálatlan
(A szerző felvétele)

81 Handels- und Gewerbe-Adressbuch der österreichischen Monarchie i. m. 123.

82 Grotte A. Kísérlet II. i. m. 73.

83 Handels- und Gewerbe-Adressbuch der österreichischen Monarchie i. m. 141.

Az adatközlés szerint 1862-ben Károlyvárosban dolgozott **Anton Pregel** és **S. Schöller** is. 1870-ben ugyanitt dolgozott Paduani és Schöller is, azonban Pregel műhelyét már csak az özvegye működtette. Róluk és jegyeikről, általuk készített tárgyról egyelőre nincs információnk.

Kassa (96. kép)

96. kép
Kassa próbajegye, 1862
(A szerző felvétele)

Kassán 1862-ben az Adressbuch hét ötvöst említ. Korábban az *Archaeologiai Közleményekben* jelent meg részletes tanulmány⁸⁵ a város aranyműveseiről, a mesterekre vonatkozó legtöbb információt onnan ismerhetjük.

Mathias Horak (Horák) 1809-ben lett Widemann János inasa. 1814-ben szabadult, 1820-ban lett mester. Érdekes, hogy különböző mesterjegyei csak ugyanazon évben, 1851-ben készült tárgyakon bukkannak fel. Ezek közül a K.899 számú volt beütve evőeszközökön, kávéskannán, és egy sarkantyúpáron. (97. kép) A K.900 számú jegy ugyanilyen, ettől csak méreteiben tér el, (98. kép) a K.898 számú jegye az egykor Gregorovitz Henrik tulajdonában lévő evőeszköz készlet darabjából ismert. (99. kép)

97

98

99

97. kép Mathias Horak mesterjegye (A szerző felvétele)

98–99. kép Mathias Horak mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

A mesterek közül a legtevékenyebb talán **Karl Fröhlich (Frölich Károly)** volt. Első ismert adatunk róla 1819-ből származik, ekkor lett a kassai Hanff János inasa. Frölich 1824-ben szabadult, és valószínűleg ekkor indult a mesterré váláshoz feltétlenül szükséges vándorútra. 1835-ben már ismét Kassán találjuk, és mesterjogot kapott. Ugyanebben az évben készítette azt a sótartót, amely a Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményében található, és 2008-ban mutatták be a nagyközönségnek.⁸⁶ Kőszeghy K.908-as számú jegyével 1837-ből tajtékpipát, 1851-ből urna formájú perselyt, 1855-ből szív alakú fogadalmi tárgyat, valamint különböző évekből evőeszközöket ismer. Budapesti aukción

84 A keresztnévet sajnos nem sikerült feloldani.

85 *Mihalik József*: Kassaváros ötvösségének története. *Archaeologiai Közlemények* 21. (1899)

86 Családi ezüst. Asztali ezüstök a 18–19. századból. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. 2008. február 5. – március 24. Rejtett ritkaságok 4. A kiállítást rendezte, a kiállításvezetőt írta és szerk.: Kiss Erika. Bp., 2008. 39–40. „X. vitrin [...] 11. Sótartó; Salt-cellar Kassa, 1835, Carolus Fröhlich t.átm./d.: 6 cm; m./h.: 7,2 cm ltsz./inv.no.: 55.357.”

került magántulajdonba 1839-es keresztelőérme,⁸⁷ egy másik árverésen 1840 körül készült, üvegtesttel szerelt cukorszórója,⁸⁸ egy harmadikon 1848-ban készült gyertyatartó párja,⁸⁹ egy negyediken pedig 1844-ben készült szelencéje,⁹⁰ melyekben szintén ez a jegy volt beütve. (100. kép) Ugyanezzel a mesterjeggyel jelezte azt a valószínűleg 1835-ben készült biedermeier fűszertartó párt, melyet egy budapesti magángyűjteményben találunk. Az 50-es évektől használhatta a fenti jegyhez nagyon hasonló kialakítású mesterjegyet, mely elsősorban a betűk karakterisztikájában tér el. Ez a jegy volt megtalálható az interneten feltűnt, 1857-ből származó 6 darab érmés kiskanálon, valamint egy budapesti magángyűjtemény 1853-ban, és 1856-ban készült kiskanalaiban. (101. kép) Harmadik ismert mesterjegyet (K.909) ugyanúgy Kőszeghy közölte 1858-ból származó sarkan-

100

101

102

100., 102. kép Frölich Károly mesterjegye (A szerző felvétele)

101. kép Frölich Károly mesterjegye, publikálatlan (Ismeretlen internetes felhasználó felvétele)

tyúpáron, 1864-ben készült evőeszközökről, valamint egy 1814-ből származó kehelyről, melyen mesterünk javítást végzett. (102. kép) Ezeken túl ugyanezen jeggyel látta el 1858-ban készített biedermeier fűszertartóját, melyet egy budapesti árverésen értékesítettek,⁹¹ 1864-ben készült, kurzív N.E. tulajdonosi monogrammal ellátott, téglány formájú cukordobozát, mely jelenleg is magántulajdonban van, valamint azt az 1868-ban készült, 4 oroslánmancsot formázó lábön álló, osztott belső résszel ellátott fűszertartót, amely 2015 októberében Németországban bukkant fel internetes kereskedő jóvoltából. A fent

87 BÁV 57. Művészeti aukció (2010. november 9–11.) 701. Kassai keresztelőérem. Ezüst, 30 gr. Áttört, leveles díszítésű keretben kerek érme a Hit, Remény és a Szeretet allegorikus ábrázolással. Hátdoldalán jelzett: Kassa, 1839., Carolus Frölich és peremén elől francia garanciajegy. Kőszeghy: 836, 908. Tardy: 204. oldal. Átm.: 10 cm

88 Nagyházi Galéria és Aukciósház 34. árverés (1999. április 29.) 301. Cukorszóró. Kassa, 1840 körül, Kőszeghy 853, Carolus Fröhlich, Kőszeghy 908, 9 lapra csiszolt rubinpácolt üvegtest, ezüst kupakkal, sérült, m: 13 cm

89 BÁV 47. Művészeti aukció (2005. október 25–27.) 832. Gyertyatartó pár. Ezüst, 430 gr. Nyolc részre tagolt lépcsőzetes talp, szár és gyertyacsésze. Jelzett: Kassa, 1848, Carolus Frölich. Kőszeghy: 841, 908. M.: 22 cm

90 BÁV 51. Művészeti aukció (2007. november 6–8.) 814. Kassai biedermeier tubákos szelence. Belül tüzarányozott ezüst, 109 gr. Lekerekített sarkú téglatest, alján és billenőfedelén vésett stilizált díszítménnyel ill. „H.Sz.” tulajdonosi monogrammal. Belül jelzett: Kassa, 1844, Carolus Frölich. Kőszeghy: 839, 908. M.: 7,5 x 5 x 2 cm

91 BÁV 60. Művészeti aukció (2012. május 22–24.) 646. Kassai biedermeier fűszertartó. Ezüst, 68 gr. Trébelt, kerek, lépcsőzetes talpon öblös tálka, belsejében tüzarányozva. Restaurált. Talpperemén jelzett: Kassa, 1858., Carolus Frölich, ill. 1936 utáni pesti hivataljegy. Kőszeghy: 846, 909. M.: 6,2 cm

említett jegyek valamelyike lehetett azon piperedobozon,⁹² gyermekitaton,⁹³ tojástartón⁹⁴ és cukordobozon, melyek különböző árveréseken kerültek magántulajdonba.⁹⁵

Frölich Károlyt 1868-ban a város tekintélyes polgárai között tartották számon, nyilván nem véletlen, hogy megemlíti részvételét Szopkó Márton esperes temetésén,⁹⁶ valamint tagja lett az 1869-ben alakuló Kassai Deák-kör választmányának,⁹⁷ melyek alapján következtethetünk közéleti aktivitására is. Hogy a szakmával közben felhagyott-e, nem tudjuk, mindenesetre az 1870. évi címjegyzék továbbra is az ötvösök között említette.⁹⁸

A következő mester, **Johann Gerhardt** valószínűleg szintén nagyon termékeny volt. Ugyanazon évben, mint Frölich, de három hónappal később, szintén Hanffnál kezdett inaskodni. 1824-ben ő is felszabadult, a kassai céhbe mesterként már 1830-ban beiktatták. 1837-ben készült, a már említett Gregorovitz-féle evőkészletben a K.836 számú jegye volt ismert. (103. kép) Ettől kontúrjában tér el egy budapesti magángyűjtemény kiskanalában és egy másik gyűjtemény evőkanalában lévő, sajnos erősen kopott jegy. Nézetünk szerint ugyanazok a jegyek, csak egyiknek alsó, másiknak felső része kopott meg. (104–105. kép) K.905 számú jegye található a tápiószelei Blaskovich Múzeum pi-pájában 13-as finomsági jel mellett,⁹⁹ valamint a már említett evőkészlet egyes darabjain. (106. kép). 1854-ben készült, puttony formájú perselye egykor Dessewffy grófnő tulajdonában volt, és a K.906 számú jeggyel volt jelezve. (107. kép) Eddigi utolsó, K.907 folyószámon ismert jegye szintén 13-as finomsági szám mellett szerepelt evőeszközben. (108. kép)

92 BÁV 41. Művészeti aukció (2002. október 29–31.) 527. Piperedoboz. Ezüst, 165 gr. Sima kerek, lapos tégely, leemelhető, címeres fedéllel. Jelzett: Kassa, 1830 körül, Frölich Károly.

93 BÁV 42. Művészeti aukció (2003. május 6–9.) 909. Gyermekitató. Ezüst, 56 gr. Ovális tálka, csúcsos végződéssel. Jelzett Kassa, 1858. Fröhlich Károly. H: 10,5 cm

94 Nagyházi Galéria és Aukciósház 192. aukció. Bútorok, szőnyegek, Dr. Urai László patikaedény gyűjteménye, művészeti tárgyak, ezüstök és ékszerek árverése (2013. május 23.) 856. Tojástartó. Kassa, 1842, 13-latos antik ezüst, Carolus Frölich mesterjegy, karéjos talpon, felhúzott test, bordázott teremdísszel, grófi, koronás címerrel, 32,9 g; m: 6 cm

95 Uo. 868. Kassai biedermeier cukordoboz. Kassa, 1840, 13-latos antik ezüst, Frölich Károly mesterjegy, lekerekített sarkú téglatest, lépcsős tetővel, 382 g; 7,5 x 12,5 x 8,5 cm

96 Gyászhirek. Protestáns egyházi és iskolai lapok 11. (1868) 42. sz. október 18. 1356. valamint az interneten: [library.hungaricana/en/view/protestansiskolailap_1868/?query=szo%D\(Szent-Györgyi\)&pg=679layout=s](http://library.hungaricana/en/view/protestansiskolailap_1868/?query=szo%D(Szent-Györgyi)&pg=679layout=s) (2016. május 27.)

97 Csiki Tamás: Városiasodás és önszerveződés. Egyesületek Kassán a 19. század második felében. Korall 15. (2014) 56. sz. 171–193. 177.

98 Adressbuch der protokollirten und nicht protokollirten Kaufleute i. m.

99 Haider Edit–Ridovics Anna: Pipagyűjtemény a tápiószelei Blaskovich Múzeumban. PMMI kiadványai. Kiállítási katalógusok 9. Szentendre, 2005. 34. „27. Tajtékipa Magyar XIX. század első fele M.: 11,8 cm; H.: 12 cm. 67. 278. 1. Egyenes fejű, hengeres, középen enyhén befelé ívelő alakú tajtékipa ezüstmontírozással, domború talprésszel. Ezüst kupakperemét tajtékrész zárja, amelyen fekvő, karikába gömbölyödő nagy, lompos farkú kutya faragványa látható. A kupak közepén nyílás a távozó füst részére. Az ezüstben 13-as ezüstfinomsági jegy és írott JG, Johannes Gerhardt kassai mester jegye. Gerhardt 1830-ban lett mester, 1854-ben még működött (K. 905.). A szájperemezésen más jegyek, FS mesterjegy. Talán Franciscus Schack 1828-ban elhunyt pécsi mester jegye (K. 1620).”

103

104

105

106

107

108

103., 106–108. kép Johann Gerhardt mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

104–105. kép Johann Gerhardt mesterjegye (A szerző felvétele)

Johann Gerhardt a tárgyakban ismert jegyek alapján legalább 1854-ig dolgozott, ezt követően egyelőre nincs további adatunk róla.

Az Adressbuchban említett további négy mester, név szerint **Jakob Burger (Burger Jakob)**, **Ludwig Illés (Illés Lajos)**, **Hermann Roth**, és **Anton Saidan** által használt jegyeket eddig még nem sikerült azonosítani. Ezek hiányában álljon itt néhány életrajzi adat róluk:

Illés Lajos Kassán született, és a szakma alapjait 1835–40 között Hagedorn Györgynél tanulta. 1852-ben lett mester. Neve felbukkant az Első Magyar Általános Biztosító Társaság részvényeseinek névsorában, 1874-ben.¹⁰⁰ Ugyanakkor ez lehet véletlen névazonosság is, merthogy az 1870. évi Adressbuch nem említi.

Anton Saidan Prágában született, és 1842-ben lett a kassai céh mestere. 1855-ben a céh második céhmestere volt.

Burger Jakob valószínűleg 1816 körül született. A kassai tanács 1841. augusztus 6-i 3758. számú határozata szerint ő volt az első zsidó származású ezüstműves, aki 1841-ben a városfalon belül letelepedhetett.¹⁰¹ Innentől jelenlétéről a források folyamatosan tájékoztatnak 1870-ig. Előkerült gyászjelentése szerint 1898. február 21-én hunyt el, 82 évesen.¹⁰²

Hermann Rothról tudni lehet, hogy 1848-ban Burger Jakob mellett ő volt a városban említett másik zsidó származású ötvös, aki jogosult volt a városban dolgozni.¹⁰³ Talán pont eltérő vallásuk lehet az oka, hogy jegyük nem bukkant még fel a jól ismert kassai próbajegy mellett. Roth nevét az 1870. évi évkönyv nem említi, és más forrásban sem bukkantunk rá, ezért elképzelhető, hogy elköltözött a városból, esetleg időközben elhunyt.

Kecskemét (109. kép)

109. kép

Kecskemét próbajegye, 1830 körül

(A szerző felvétele)

David Ausländer (Auslemer) a források tükrében először 1849-ben tűnt fel, amikor október 8-án 8 forint lefizetése ellenében a „türelmezett” izraelita lakosok közé felvették.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Igazgatósági üzletjelentés és a társaság vagyonának kimutatása az 1873. évről. Bp., 1874. az interneten: www.szabadarchiv.hu/drupal/sites/default/files/V_B_77_121_1874_K_1057.pdf (2016. május 27.)

¹⁰¹ Wick Béla: Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941. 174.

¹⁰² OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

¹⁰³ Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie, enthaltend die Adressen von Wien i. m. 900.

¹⁰⁴ Hornyik János: A kecskeméti zsidók története. Bács-Kiskun megyei levéltári füzetek II. Gyula, 1988. 70.

1857-ben a Pesti Kereskedelmi- és Iparkamara kimutatásában Tichy Lőrinc mellett szerepelt, mint kecskeméti aranyműves, ezt egészítette ki újabban az Adressbuch információja. Valószínűleg ő lehetett a készítője annak a bütykös végű evőkanálnak, melyben a 110. képen látható jegy szerepel.¹⁰⁵ (110. kép) 1859-ben már nem szerepelt a Kamaránál, és nem említette az 1870. évi Adressbuch sem.

110. kép
David Auslemer mesterjegye
(A szerző felvétele)

A kecskeméti **Lorenz Tychiről (Tichi, Tichy Lőrinc)** az első adatunk 1828-ból származik, az összeírás adatait Kapossy közölte. Neve felbukkant az 1836-ban alapított Első Kecskeméti Temetési Segéd-Egyesület tagságában.¹⁰⁶ Szintén a közösség iránt mutatott elhivatottságát bizonyítja, hogy 1859-ben született végrendeletében feleségével 10-10 guldent hagytak a kórházra, a Ferences atyákra, a Piarista Rendházra, a nagytemplomra, és a szegényekre.¹⁰⁷ Kőszeghy a K.919 számú jegyet fedeles serlegről ismerte, mely a véset alapján 1836-ban készülhetett, és ugyanez a jegy szerepel egy gyűjtő tulajdonában lévő 12 kiskanálon (111. kép) Az újabb adat szerint Tichi Lőrinc legalább 1870-ig dolgozott.

111. kép
Tichy Lőrinc mesterjegye
(A szerző felvétele)

Jakob Klein munkássága egyelőre ismeretlen előttünk.

Késmárk (112. kép)

112. kép
Késmárk próbajegye, 1860 körül
(A szerző felvétele)

A korábban oly jelentős késmárki ötvöscéhben 1862-re mindössze két ötvös maradt.

Johann Daniel Guhr 1820 körül született. Körülbelül 30 évvel később kezdett dolgozni a városban. A K.963 számú jeggyel Kőszeghy érmés kanalát, valamint egy tajtékipipáját ismerte. Ugyanez a jegy szerepelt a kereskedelemben és magántulajdonban előbukkant evőeszközökön, egy budapesti árverés biedermeier fűszertartóján,¹⁰⁸ valamint egy cukorszórón, amit előbb Londonban,¹⁰⁹ majd Wiesbadenben¹¹⁰ árvereztek el. (113. kép)

¹⁰⁵ Grotte A. Kisérlét XII. i. m. 50.

¹⁰⁶ Ádám András: Az Első Kecskeméti Temetési Segéd-Egyesület története (1836–1868). Bács-Kiskun megye múltjából 21. (2006) 191–216. 211.

¹⁰⁷ Péterné Fehér Mária: Németek Kecskeméten a 19. század második felében. A kecskeméti német helyi kisebbségi önkormányzat kiadványai 2. Kecskemét, 2008.

¹⁰⁸ BÁV 48. Művészeti aukció (2006. május 2–4.) 798. Késmárki biedermeier fűszertartó. Ezüst, 66 gr. Három golyó lábon álló trébelt, bordázott és hólyagos díszítésű talp és tálka. Jelzett: Késmárk, 1850 körül, Johannes Guhr. Kőszeghy: 929, 963. M.: 8 cm

¹⁰⁹ Sotheby's: Dr. Heller's lexicon. 4. december 2012. London 145. Andreas Hanzely II, Jacobus Olmützer II, Johannes Guhr Slovakian silver dish, caster and a box. Az interneten: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/dr-hellers-lexicon/lot.145.html> (2017. november 11.)

¹¹⁰ Rippon Boswell & Co. European Silver. 24. May 2013. 73. Johannes Guhr, Kesmark, um 1850. Silber, gegossen, getrieben, graviert, ausgesägt. Marken: Bz: Krone aus dem Stadtwappen (Kőszeghy 1936, Nr. 930) Mz: GUHR (Kőszeghy 1936, Nr. 963: keine Daten zum Goldschmied H. 14 cm, G. 100g

113

114

113–114. kép Johann Daniel Guhr mesterjegye (A szerző felvétele)

Másik ismert mesterjegye, a K.964 szintén evőeszközökön, valamint a korábban említett tajtékpipán bukkant fel. (114. kép) Szintén egy budapesti árverésen került elő kerek formájú doboza, jegyét a katalógus azonban nem közli.¹¹¹ Johann Daniel Guhr 1886. február 14-én, 66 évesen hunyt el.¹¹² Fia, Alexander (Sándor) örökölte apja mesterségét.

Ladislaus Topperzer (Ludovicus Toperczer, Toperczer Lajos) 1840 körül kezdett Késmárkon dolgozni. Munkássága a tárgyakon keresztül a korszak végéig követhető.

K.959 számú jegye filigránmívű cukorfogón, gólya alakú cukorfogón, és evőeszközökön volt megtalálható. A jegy kisebb mérete alapján feltehető, hogy arany tárgyakra is ezt használhatta. Ennek igazolásához további tárgyak felbukkanása szükséges. (115. kép) A K.960 számú jegye evőeszközökről ismert, melyek egy részén szarvasagancs nyél volt. (116. kép) Gót betűs, K.961 számú jegyét talpas gyümölcstartóról és egy magányűjtemény 1853-ban készült kiskanaláról ismerjük. (117. kép) Kiírt, K.962 számú jegye evőeszközökről, valamint áttört tortakéséről ismert. (118. kép) Kopottsága miatt nem egyértelmű, hogy a 119. képen szereplő jegy egyezik az előzővel, ezért közlöm a szintén evőeszközön talált jegyét. (119. kép)

Toperczer Lajos 1867-ben, a fémjelzési törvény bevezetésekor céhmester volt Késmárkon.¹¹³

115

116

117

118

119

115–119. kép Toperczer Lajos mesterjegye (A szerző felvétele)

Kolozsvár (120. kép)

120. kép

Kolozsvár próbajegye, 1850 körül, publikálatlan
(A szerző felvétele)

Bár B. Nagy Margit munkájának¹¹⁴ köszönhetően jelentős számú kolozsvári ötvöst ismerünk a 19. századból, azonban mivel könyve csak 1854-ig tartalmaz adatokat, az Adressbuch újabb hiányt pótol.

111 Nagyházi Galéria és Aukciósház 113. aukció. Művészeti tárgyak, bútorok, szőnyegek, ezüstök és ékszerek árverése (2004. december 11–12.) 433. Doboz Késmárk, 1850 körül, antik ezüst, Johannes Guhr, kerek díszítetlen test alján „FH” monogram vésettel, 40,4 g; d: 4,6 cm; m: 2,5 cm

112 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

113 Kőszeghy E. i. m. 161.

114 B. Nagy Margit: Művészek és mesterek Kolozsvárt 1700–1850. In: *Új: Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok.* Bukarest, 1977. 177–260.

Karl Budai (Buday Károly) 1804-ben született Bécsben, majd Gyulafehérváron nyert polgárjogot 1828-ban.¹¹⁵ Feltételezésünk szerint ő volt a készítője annak az Erdélyből származó kurzív monogramú jegynek, amely gombos véggel ellátott lándzsa formájú evőeszközben maradt fenn. Formájából arra következtetünk, hogy vagy Gyulafehérvárott, vagy esetleg még korábban használhatta, mikor Nagyenyeden dolgozott. (121. kép) 1850-ben Kolozsvárra költözött, ahol házasságot is kötött. Bár valószínűleg kitanulta a fényképész szakmát, Kolozsvárott mindig aranyművesként említik, emellett 1873-ban bekövetkező haláláig a kolozsvári zálogház becsüseként is dolgozott.¹¹⁶ Ugyan Kőszeghy a következő K.781-gyel közölt jegyet Gyulafehérvárnál közli, de a tárgyak datálása alapján valószínűbb, hogy már Kolozsvárott használta. (122. kép) Ez a jegy volt az Erdélyi Nemzeti Múzeum kolozsvári gyűjteményének vert szegélydíszszel ellátott, 1861-es dátummal jelzett poharában, valamint a nagyajtai evangélikus egyház 1862-es évvel jelzett kelyhében, és a hozzá tartozó paténában. Kiírt mesterjegye egy budapesti árverés sőtartójában szerepelt gyulafehérvári próbajegy mellett.¹¹⁷ (123. kép) Talán már Kolozsvárott használhatta azt a jegyét, amely egy budapesti árverés evőeszköz-készletének pótlásain szerepelt tizenhárom finomsági jel mellett.¹¹⁸ (124. kép)

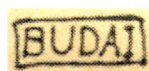
121

122

123

124

121. kép Buday Károly mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

122. kép Buday Károly mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

123–124. kép Buday Károly mesterjegye (Grotte András rajza után)

Kifejezetten termékeny mester volt **Alexander Erdődi (Erdődi Sándor)**. Munkássága a 19. század '40-es éveitől a '60-as évek közepéig tartott. Az általa készített számos tárgyon túl a közelmúltban került elő a már Kőszeghy által is ismert K.1011 számú jeggyel ellátott neobarokk cukorszóró,¹¹⁹ (125. kép) kurzív monogramos jegyét, valamint a nevéhez köthető tárgyak listáját a közelmúltban publikálta Grotte András.¹²⁰ (126. kép) Mivel 1870-ben nem említik, feltételezzük, hogy már nem volt aktív, esetleg el is hunyt.

115 Kőszeghy E. i. m. 132.

116 Grotte A. Kísérlet VI. i. m. 126.

117 Grotte A. Kísérlet VII. i. m. 126.

118 Belyárosi Aukciósház 16. Művészeti árverése (2000. szeptember 11–13.) 368. Étszer, antik ezüst, 6 személyes, Buda és Bécs, 1800?, mesterjegy, eredeti emeletes dobozban.; A pontos adatokat Grotte András közölte az evőeszközről. Ennek értelmében a készlet 12 villából és késből állt, melyek közül 7 villán és 6 késen Budai mesterjegye szerepelt. Grotte A. Kísérlet VII. i. m. 145. 34. jegyzet.

119 Nagyházi Galéria és Aukciósház 192. aukció. Bútorok, szőnyegek, Dr. Urai László patikaedény gyűjteménye, művészeti tárgyak, ezüstök és ékszerek árverése (2013. május 23.) 854. Kolozsvári neobarokk cukorszóró. Kolozsvár, 1852, 13-latos antik ezüst, Erdődi Sándor mesterjegy, tojás alakú, bodronált test, áttört, leveles fedéllel, (Kőszeghy Nr. 395 jegyváltozat, nehezen kivehető, Nr. 1011), 160,3 g; m: 15,5 cm. Valójában 1851-es évszám, K.977–978 variáns

120 Grotte A. Kísérlet XV. i. m. 147. és 153.

125

126

125–126. kép Erdödi Sándor mesterjegye (A szerző felvétele)

Georg Szathmáry (Szathmári György) nevét már Kőszeghy Elemér is ismerte. Azóta kiderült, hogy a fenti néven Kolozsvárott két mester is dolgozott.¹²¹ Egy elmélet szerint a monogramos mesterjegyek a korábban elhunyt mesterhez tartoznak, a kiírt, Szathmári mesterjeggyel jelzettek mestere dolgozott tovább, és ő az, aki valószínűleg az Adressbuchban szerepel. Ennek némiképp ellentmond, hogy a források csak 1835-től említik, miközben évszamos, 1827-ben készült kannája müncheni árverésről került hazai gyűjtő tulajdonába. Mivel kétséget kizáróan még mindig nem lehet megkülönböztetni a két mester munkáit, ezért az alábbiakban az összes hozzájuk köthető általunk ismert jelzést felidézzük. (127–133. kép) Tárgyai(k) nagy számban lelhetők fel magántulajdonban és gyűjteményekben, felsorolásuktól ezért itt eltekintünk.

127

128

129

130

131

132

133

127–131., 133. kép Szathmári György mesterjegye (A szerző felvétele)

132. kép Szathmári György mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Sajnos az említett kolozsvári mesterek közül egyelőre nem ismerjük a munkásságát **Lőrenz Reichbergnek**, és a **Deutsch & Com.** ezüstműves cégnek.

Komárom (134. kép)

134. kép

Komárom próbajegye, 1860 körül

(A szerző felvétele)

A komáromi ötvösséggel kapcsolatosan is Grotte András végzett kutatásokat. 1862-re az adatok szerint két ötvös maradt a városban.

Josef Kiraly (Király József) 1819 körül születhetett Galántán. A szakmát valószínűleg Dunaszerdahelyen Salamon Neumannnál tanulta. 1842-ben költözött Komáromba, ahol megházasodott. 1855-ben egy Bécsben megjelent összeírás említi a komáromi ötvösök között.¹²² A szabadságharc alatt keze megsérült, valószínűleg ezzel is össze-

121 Ugyanez lehet az oka annak, hogy az Adressbuch is két Szathmáriról tesz említést, Gg Szathmáryt az ékszerészek, Szathmárit pedig az ezüstművesek között hozza.

122 Handels- und Gewerbe-Adressbuch der österreichischen Monarchie. II. Theil. Adressen von den Provinzen. Wien, 1855. 172. Megtalálható az interneten is: https://books.google.hu/books?id=LE5jAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gb_s_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2016. november 11.)

függ, hogy munkásságából eddig csak könnyebben elkészíthető gombokat ismerünk. Kőszeghy is öntött gombról látta a K.1057 számú jegyet. (135. kép) A K.1056 (136. kép) és a K.1058 (137. kép) jegyek filigrán gombokon voltak. Miután megözvegyült, 1881-ben újra megházasodott.

135

136

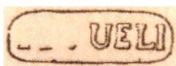

137

135. kép Király József mesterjegye (A szerző felvétele)

136–137. kép Király József mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

Eduard Üveges (Eduard Petuelli, Üveges Ede) 1822. február 22-én született Leonardus Petuelli órásmester és Clara Mader gyermekeként. Apja kevéssel később elhunyt, édesanyja pedig újra megházasodott. Mesterünk nevelőapja így lett a komáromi ötvösmester, Üveges Mihály. Eduard Petuelli nála inaskodott, és mestervizsgáját egy másik helybéli mester felügyelete alatt végezte. 1846-ban polgárjogot kapott, és Kőszeghy ismertette ugyanebben az évben készült talpas cukortartóján (töredékesen fennmaradt) K.1059 számú mesterjegyét is. (138. kép) 1849-ben, gyermeke születésekor, az anyakönyvben már Üveges Ede néven szerepelt. Valószínűleg Üveges Mihály örökbe fogadta, és a feltételezés szerint ötvösműhelyét, és esetleg az általa használt mesterjegyeket is átvette. Az ismert mesterjegyek közül ez alapján hozzá is köthetjük a K.1055^A számút. (139. kép) Magángyűjteményből előkerült pitykegombokon maradt fent kerekezés nélküli negatív jegye.¹²³ (140. kép) Üveges Ede 1887. március 4-én hunyt el Komáromban.¹²⁴

138

139

140

138. kép Üveges Ede mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

139–140. kép Üveges Ede mesterjegye (A szerző felvétele)

Körmöcbánya (141. kép)

141. kép

Körmöcbánya próbajegye, 1850 körül

(A szerző felvétele)

Körmöcbányán három mesterről tájékoztat az évkönyv.

Kőszeghy Elemér munkájában megemlíti egy 1848-as ezüst 20 krajcárosból készült kávéskanalat, melyen a kiírt Fray mesterjegyet K.1100 számon jelölte. Ugyanezek a

123 Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösje gy feloldására IX. Művészettörténeti Értesítő 52. (2003) 119–132. 123.

124 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

jegyek voltak azon a 6 teáskanálón, melyek árverésen kerültek magántulajdonba,¹²⁵ valamint megtalálhatók egy budapesti magángyűjtemény 1848-as érméből készített fűszerkanalán. (142. kép) A jegy tulajdonosa minden bizonnyal **Johann Frey (Fray)**, a fent említett mesterjegy azonosítása először ezen adat alapján vált lehetségessé. Érdekes, hogy már 1854-ben is Frey néven említik!¹²⁶ Az 1870. évi adatgyűjtés szintén itt találta, ennél többet jelenleg nem tudunk róla.

142. kép
Johann Frey mesterjegye
(A szerző felvétele)

A mesterjegyváltozatok és fennmaradt tárgyak nagy száma alapján a legtermékenyebb körmőcbányai mester ekkor **Josef Horvath (Horváth József Ignác)** lehetett. Horváth 1817–1822 között tanulta a szakmát a besztercebányai Szodomka György inasaként.¹²⁷ K.1094 számú jegye evőeszközökön maradt fenn, (143. kép) ennek oválisabb kontúrral rendelkező variánsa egy magángyűjtemény 6 kiskanalán eddig ismeretlen, új körmőcbányai próbával tűnt fel. Ugyanez a jegy volt megtalálható egy másik magángyűjtemény kiskanalában, 13-as, kettős keretezésű finomsági szám mellett. (144. kép) K.1095 számú jegyét kanalakról ismerjük, annak variánsa egy magángyűjtemény kiskanalán maradt fent. (145. kép) K.1096 számú jegyét Kőszeghy pohárról ismerte, azóta előkerült filigránműves cukorcsipesze is. (146. kép) K.1097 jegyét szintén filigránműví csatoról, cukorszelenccéről, valamint 1841-ben készült cukorszóróról ismerjük.¹²⁸ (147. kép) Részben magántulajdonból, részben a Nemzeti Múzeum Ötvösgyűjteményéből, szintén evőeszközökről is ismerjük jegyét. (148. kép) Azon kevés mester egyike, akinek karika-gyűrűből ismerjük aranytárgyakra használt jegyét is, mely a K.1098 számon szerepel.

143

144

145

146

147

148

149

143., 149. kép Horváth József Ignác mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

144. kép Horváth József Ignác mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

145–147. kép Horváth József Ignác mesterjegye (A szerző felvétele)

148. kép Horváth József Ignác mesterjegye, publikálatlan (Magyar Nemzeti Múzeum, fotó: Kiss Erika)

125 Nagyházi Galéria és Aukciósház 204. aukció. Művészeti tárgyak, szőnyegek, bútorok, ezüstök és ékszerek árverése (2014. december 11., 13.) 1518. Teáskanal, 6 db. Körmőcbánya, 19. sz. kőzepe, 13-latos antik ezüst, Fray mesterjegy, keskeny, evező alakú nyelek, Kőszeghy: Nr. 1078, 1100, 89,4 g; h: 15,5 cm

126 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie. II. Theil i. m. 181.

127 Mihalik Sándor: Besztercebányai ötvösök a XV–XIX. században. Második, befejező közlemény. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 12. (1918) 127–142. 136.

128 Nagyházi Galéria és Aukciósház 188. aukció. Művészeti tárgyak, bútorok, szőnyegek, ezüstök és ékszerek árverése (2012. december 13., 15.) 1385. Körmőcbányai biedermeier cukorszóró. Körmőcbánya, 1841, 13-latos antik ezüst, Josephus Ignatius Horvath (Kőszeghy 1077, in Kremnitz szószalag 1081, 97 mesterjegy), sima, tojásdad test, áttört, levéldíszes, vésett tetővel, 109,6 g; m: 11 cm

(149. kép) Sajnos a fennmaradt tárgyakon és jegyein túl életrajzi adatokkal egyelőre nem rendelkezünk róla.

Pont fordított a helyzet **Mathias Allerammal**. Bár egy forrás sem tér ki rá, az adatok összeegyeztethetlensége miatt szinte biztosra vehető, hogy ezen a néven legalább két különböző mestert, apát és fiát kell megkülönböztetnünk. Az idősebb Mathias Alleramról az első információnk az 1828. évi összeírásból származik. Emellett tudjuk azt is, hogy nála tanult fia, Josef Alleram, aki 1849-ben szabadult fel a beszercebányai Franz Rosenbergnél. Néhány évvel korábban ott tanult ifjabb Mathias Alleram is. Ha pontosak a gyászjelentésén szereplő adatok, akkor valószínűleg éppen 1828-ban születhetett. Sajnos egyelőre egyikőjük jegyét sem ismerjük, és azt sem tudjuk, 1855-ben melyikőjük szerepelhetett a Bécsben megjelent címjegyzékben.¹²⁹ Idősebb Mathias Alleramról több információnk nincs, ifjabb Mathias Alleram 1892. november 15-én hunyt el Körmöcbányán.¹³⁰

Léva

A két ismertett lévai mester közül valószínűleg **Josef Kern** készíthette azt az áttört díszítésű gombot, melyben kiírt Kern mesterjegy szerepelt. (150. kép)

150. kép
Josef Kern mesterjegye, publikálatlan
(A szerző felvétele)

Ludwig Akossiról egyelőre ennyi információnk sincsen.

Liptószentmiklós (151. kép)

151. kép
Liptószentmiklós próbaajegy, 1850 körül
(A szerző felvétele)

Az Adressbuch a liptószentmiklósi mesterek között három ötvöst ismertet.

Peter Czupra a lőcsei Anders Lajos inasaként tanulta a mesterség alapjait 1823–24 között.¹³¹ Kőszeghy szerint 1831-ben már liptószentmiklósi ötvös. K.1124 számú jegyét ezüst pecsétgyűrűről ismerteti. (152. kép) K.1130 számú jegyét áttört, aranyozott fésűről ismertette. (153. kép) K.1131 számú jegyét ismerjük eddig a legtöbb tárgyról, evőeszközökön, műkereskedelemben felbukkant kurzív I.S. monogrammal vésett merőkanálon, budapesti magángyűjtemény tejmerőjén tűnt fel, továbbá ugyanez a jegy volt egy budapesti árverésen magántulajdonba került faragott tajtékkő pipa ezüst szerelésén is.¹³²

129 Handels- und Gewerbe-Adressbuch der österreichischen Monarchie. II. Theil i. m. 181.

130 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

131 *Toranová, Eva*: Levočský zlatníčsky cech v 17. – 19. storočí. Zborník Slovenského Národného Múzea 61. História 7. (1967) 183–225. 194.

132 Nagyházi Galéria és Aukciósház 204. aukció. Művészeti tárgyak, szőnyegek, bútorok, ezüstök és ékszerek árverése (2014. december 11., 13.) 950. Pipa, magyar (Liptószentmiklós), 19. sz. közepe, faragott tajtékkő, ezüst szereléssel, a szereléken „Czupra” jelzéssel (Czupra Péter ötvös), m: 14 cm

(154. kép) Kőszeghy 1867-tel említi utoljára, de felbukkant még az 1870. évi Adressbuchban is.

152

153

154

152–153. kép Peter Czupra mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

154. kép Peter Czupra mesterjegye (A szerző felvétele)

Andreas Petrovics és **Adolf Teltsch** esetében mindössze annyit tudunk, hogy 1862-ben és 1870-ben is Liptószentmiklósban dolgoztak.

Losonc (155. kép)

155. kép

Losonc próbajegye, 1850 körül
(A szerző felvétele)

Az egyetlen említett losonci ötvös az Adressbuchban **Samuel Keller**. Keller Dániel losonci mester fia 1808. augusztus 21-én született. Édesapja a besztercebányai céh kültagjaként dolgozott, és ebben a minőségében fogadta tanulóul fiát 1824 és 1827 között.¹³³

Bár a besztercebányai céh csak 1858-ban fogadta kültagként mesterei közé, már jóval korábban is önállóan dolgozott, valamint inast is fogadott. Sajnos azonban az általa készített tárgyakat jelenleg nem tudjuk elválasztani az édesapja által készítettek-

156. kép

Keller Dániel mesterjegye
(A szerző felvétele)

től, sőt, az is elképzelhető, hogy amikor annak műhelyét átvette, a szerszámokkal együtt örökölte a mesterjegyet is. Különböző evőeszközökről, merőkanálról, és filigrán mívű cukorfogóról ismerjük a K.1136 számú mesterjegyet. (156. kép)

Lőcse (157. kép)

157. kép

Lőcse próbajegye, 1860. körül
(A szerző felvétele)

Lőcse ötvösségéről is Eva Toranová írt összefoglalást.¹³⁴ Mindhárom, az Adressbuchban szereplő ötvöst ismeri, említi, bár esetenként más keresztnéven.

Alexander Paul Bartsch (**Bartsch Sándor Pál**, **Andreas Bartsch**¹³⁵) ismereteink szerint 1820-ban születhetett. Előbb Ludvig Anders inasa volt (1834–1836), majd valamiért egy évet Carl Aystorfer mellett is eltöltött. Lőcsén 1848-ban bukkan fel először a for-

133 Mihalik S. i. m. 141.

134 Toranová, E. Levočský zlatníkzy i. m. 183–225.

135 Uo. 195.

rásokban a neve, igaz, kereskedőként.¹³⁶ Lőcsei ötvösmesterként nagy köztiszteletnek örvendett, sokáig tagja volt a városi tanácsnak, és részvényese volt a Szepesi Takarékpénztárnak is.¹³⁷ Amellett, hogy továbbra is kereskedett minden, a szakmához köthető tárggyal, roppant tevékeny mester is volt. Toranová munkája nyomán tudjuk, hogy pályafutása során legalább 11 inas segítette munkáját. Kőszeghy K.1217 számú jegyével sőtartókat és teaszűrőket ismert magántulajdonból, ugyanez a jegy fordult elő egy magángyűjtemény 2 füllel ellátott, öblében kalapált gyümölcsrel díszített gyümölcskinálójában is. (158. kép) Ettől apró részletekben eltérő a magángyűjtemény tálalókanalában található monogramos mesterjegye. (159. kép) A K.1218 számú jegyet sarkantyúban és üvegcancsó foglatában azonosította be. E mellett számos evőeszköz mellett a műkereskedelemből került magántulajdonba áttört fejrészrel kialakított, florealis díszítésű tortalapátja, valamint fanyelű biedermeier teáskannája is. (160. kép) A fenti jegyek valamelyike lehetett azokon a talpas tálkákon,¹³⁸ valamint áttört díszítésű cukorcsipeszen, ami egy budapesti árverésen került magántulajdonba.¹³⁹

158

159

160

158., 160. kép Bartsch Sándor Pál mesterjegye (A szerző felvétele)

159. kép Bartsch Sándor Pál mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Josef Kovacsik (Kovácsik) szintén Ludvig Anders inasa volt, ismereteink szerint szintén 1834–1836 között. Kőszeghy szerint 1842-ben már lőcsei ötvösként dolgozott, a K.1214 számú jegyet gombolyagtartóból és egyenes falú pohárból idézi fel. (161. kép) Egy inasát ismerjük, 1842–1844 között tanult nála.

161. kép

Josef Kovacsik mesterjegye
(A szerző felvétele)

Anton Umlauf (Umlauff, Andreas Umlauf¹⁴⁰)

tudomásunk szerint a sziléziai Krulichban született. 1824–1827 között idősebb Gretschl József Károly inasa volt Budán.¹⁴¹ Valószínűleg az 1840-es évek elején lett lőcsei ötvösmester. Amellett, hogy hét különböző inas révén számos embernek átadhatta a

136 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie, enthaltend die Adressen von Wien i. m. 981.

137 www.locseitemeto.eoldal.hu/cikkek/a-locsei-evangelikus-temeto_-mint-nemzeti-kulturalis-emlekhely.html (2016. május 27.)

138 BÁV 41. Művészeti aukció (2002. október 29–31.) 519. Talpas tálka. Ezüst, 164 gr. Eredetileg üvegtállal kombinált dísz tárgy, kissé átalakított polgári változata. Tagolt gerezdes talpazaton, hasonló megmunkálású, virág formájú, névjegyartóként használt tálka. Jelzett: Lőcse, 1860. Bartsch Sándor. Valamint BÁV 42. Művészeti aukció (2003. május 6–9.) 922. Fűszertartó tálka. Ezüst, 49 gr. Karéjos díszítésű talpon, kihajló peremszélű tálkával. Jelzett: Lőcse, 1845–50 körül, Bartsch Sándor. M: 6,5 cm

139 BÁV 42. Művészeti aukció (2003. május 6–9.) 902. Cukorcsipesz. Ezüst, 24 gr. Véssett és áttört díszítéssel. Restaurált. Jelzett: Lőcse, 1840, Bartsch Sándor. H: 14,5cm

140 Toranová, E. Levočský zlatníčsky i. m. 195.

141 P. Brestyánszky I. i. m. 172.

mesterséget, igen termékenynek is bizonyult. Mesterjegyei többsége evőeszközben bukkant elő, de ugyanezen jegyek egyike szerepelt azon a lemezből készített talpas kínálón, mely romániai internetes kereskedelembe bukkant elő, és aztán tűnt el. Jegyei: K.1215, (162. kép) K.1216. (163. kép) Ugyanezen jegyek valamelyike volt azon a tortalapáton, amelyik egy budapesti árverésen került magántulajdonba.¹⁴² Egy budapesti ötvösműhelyben javították azt a talpas kiöntőt, melyben 13 latos finomsági szám mellett szerepelt mesterjegye.¹⁴³

Mindhárom mester tevékenykedett még 1870-ben is, túlmutatva ezzel korszakunk határára.

162

163

162. kép Anton Umlauf mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

163. kép Anton Umlauf mesterjegye (Magyar Nemzeti Múzeum, fotó: Kiss Erika)

Marosvásárhely

Az Adressbuch három mestert említ az adott évre vonatkozóan.

Anton Bábos (Babosi Antal) jegyét, életrajzi adatait sajnos nem ismerjük. Véleményünk szerint azonos lehet a Kassán, 1823. augusztus 1-én felszabadított Babosi Antallal.¹⁴⁴ Kísérletképpen az ő jegyeként oldunk fel egy magángyűjtemény kiskanalában, 13-as finomsági szám mellett talált BA monogramos jegyet. (164. kép)

Samuel Darko jun. (ifj. Darkó Sámuel) Kőszeghy szerint 1813 körül születhetett, gyászjelentése alapján 1815-ben. Elképzelhető ugyanakkor, hogy egyik adat sem fedi a valóságot.¹⁴⁵ Édesapja, idősebb Darkó Sámuel szintén ötvösmester volt,¹⁴⁶ ezért feltételezhetően a szakma alapjait tőle tanulhatta. Egy 1835-ös összeírás már őt említi, valószí-

142 BÁV 49. Művészeti aukció (2006. november 7–9.) 757. Tortalapát. Ezüst, 47 gr. Lapátján áttört és vésett növényi díszítmény, fogója forrasztással javított, illetve pótolta. Jelzett: Lőcse, 1850 körül, Antonius Umlauff. Kőszeghy: 1152, 1216. M.: 27,5 cm

143 *Grotte András*: Kísérlet néhány magyarországi ötvösje gy feloldására X. Művészettörténeti Értesítő 53. (2004) 127–142. 133.

144 *Mihalik J.* i. m. 328.

145 „Maros-Vásárhelyi ötvös Darkó Sámuel az ellene hamis és jegyes kártyával való jádzásért indított közkeresetben, kijöven, hogy musicus Prodan Dávidnak 80 váltó r[hénes] f[orin]tját és hegedűjét ezen közjóval és moralitással ellenkező tsalárd jádzásával nyerte, a K. Tábla által a Magistrátus Ítélete változtatásával 3 hónapi rabságra [ítéli], két nap Kenyér és Vízböjt mellett, és mivel nyereség kívánásból csak 200 ft articularis pengő pénzbeli büntetésre ítéltetett, az elnyert 80 ft[ot] pedig és a hegedű igaz becsú árát, ne Dávidnak, aki ezen játzadozástól megintetett, hanem a városi szegények Cassájába fizesse, s ezen ítélet városonként publicáltassék.” <http://www.hhrf.org/nepujtag/13sep/13nu0921htm> (2015. november 15.) Amennyiben az évszámok pontosak, id. Darkó Sámuel lehetett a hamiskártyás ötvös.

146 *Kovács Mária-Márta*: A Küküllői Református Egyházmegye ötvösművészeti és ónművészeti emlékei II. In: A történelmi küküllői református egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere II. 1648–1800 Désfalva – Kóródszentmárton. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/2.) Összeáll., s. a. rend., bev. tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi: Buzogány Dezső–Ösz Sándor Előd–Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette: Horváth Iringó–Kovács Mária Márta–Sipos Dávid. Kolozsvár, 2009. 459–494. 473.

núleg idős (75 esztendőős) apja műhelyét vehette át.¹⁴⁷

164. kép

Feltehetően Babosi Antal mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Kőszeghy K.1228 számú jegyét ismerte a marosvásárhelyi katolikus templom fogadalmi tárgyairól. (165. kép) Ugyanez a jegy szerepelt egy budapesti aukción magángyűjteménybe került fűszertartón,¹⁴⁸ cukordobozon, valamint egy másik budapesti árverésen magángyűjteménybe került kávéskannán.¹⁴⁹ Ehhez a jegyhez hasonló, és valószínűleg szintén ő használhatta azt a jegyet, amit a budapesti kereskedelemben egy tejmerőn találtunk. (166. kép) K.1229 mesterjegye egykor marosvásárhelyi magántulajdonú cukorszórójában volt megtalálható. (167. kép) Darkó Sámuel 1890. július 23-án hunyt el, 75 évesen, özvegye Darkó Sámuelné, született Ujvári Katalin 1905-ben, 79 évesen.¹⁵⁰

165

166

167

165–166. kép ifj. Darkó Sámuel mesterjegye (A szerző felvétele)

167. kép ifj. Darkó Sámuel mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

Alexander Oroszlány (Oroszlány Sándor) valószínűleg 1805 körül született. 1838-ban Marosvásárhelyen kötött házasságot, feltételezzük, hogy ez idő tájt kezdhetett műhelye is működni. 1848-ban „jóságai között” említik a piacon található Petráskóházat,¹⁵¹ sőt műhelye is itt lehetett.

Kőszeghy Elemér ismerte a K.1230 számú jeggyel jegyezve a marosvásárhelyi plébániatemplom fogadalmi tárgyait, valamint ugyanitt volt megtalálható egy kehely, mely 1862-ben, Bécsben készült, és ő végzett rajta javításokat. (168. kép) Ettől a jegytől némiképp eltér annak a kókuszdióból kialakított cukortartónak a mesterjegye, amely egy budapesti árverésen került magántulajdonba. Mindenesetre ez utóbbi újabb jegy található egy budapesti magángyűjtemény kiskanalában, egy másik gyűjtemény merőkánalán,¹⁵² valamint egy harmadik gyűjtemény fa füllel készített egyenes falu fedeles pohárán, melyben a fedél egy érme másolatából készült. (169. kép) Az is elképzelhető, hogy a két jegy azonos, csak a Kőszeghynél fennmaradt hibásan lett rögzítve. Teljes névvel

147 Uo.

148 BÁV 4. Ezüstaukción (2010. december 8.) 219. Marosvásárhelyi biedermeier fűszertartó. Ezüst, 72 gr. Bordázottan tagolt és ívelt talpon lekerekített sarkú, téglalap alakú tálka kisebb horpadásokkal. „R. Zs.” tulajdonosi vésettel. Talpán jelzett: Marosvásárhely, 1840 körül, Samuel Darkó. Kőszeghy: 1221, 1228.

149 BÁV 55. Művészeti aukción (2009. november 10–12.) 608. Marosvásárhelyi Mária Terézia stílusú kávéskanna. Ezüst, 446 gr. Ovális, lépcsőzetes talpon körte formájú edény elefántcsont fogóval. Ívelt kiöntőcsőr és zsanéros, boltozatos fedél. Talpperemén jelzett: Marosvásárhely, 1840 körül, Darkó Sámuel. Kőszeghy: 1221, 1229. M.: 20,3 cm

150 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

151 <http://www.hhrf.org/nepujtag/11mar/11nu0319.htm> (2015. november 15.)

152 *Grotte A. Kísérlet VII. i. m. 143.*

168

169

170

168. kép Oroszlány Sándor mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

169–170. kép Oroszlány Sándor mesterjegye (A szerző felvétele)

kiírt K.1230^A számú mesterjegye volt beütve abba az 1881-es feliratú kehelybe, amelyik szintén a marosvásárhelyi plébániatemplom tulajdona volt, valamint egy magángyűjteményben található az a kihajló, aranyozott szájeremmel készült pohár, melyet az aljában jeleztek. Ez utóbbit később, 1872–1919 közötti Dianás fémjeggyel utánfémjelezték. (170. kép) Oroszlány Sándor a városban dolgozott tovább, itt is hunyt el 1899. február 3-án.¹⁵³ Az 1870-es keltezésű Adressbuchból mégis kimaradt.

Nagykanizsa (171. kép)

171. kép

Nagykanizsa próbajegye, 1840 körül

(A szerző felvétele)

Nagykanizsán két műhelyet említ az Adressbuch. Az életrajzi adatokat Grotte András kutatásainak köszönhetően ismerjük.¹⁵⁴

A **Kugler & Khun** műhely valószínűleg Kugler Antal aranyműves és Kuhn József aranyműves kooperációjának eredménye lehetett.

Kugler Antal Ausztriában született 1810 körül, a 40-es évek elején jelent meg Nagykanizsán. Jegyét még önálló munkásságának idejéről, egy magángyűjtemény kiskanaláról ismerjük. (172. kép) Kugler Antal 1882. december 7-én 72 évesen halt meg.¹⁵⁵

Kuhn József Szegeden született 1814 körül. Nagykanizsán gyermekei keresztelői alkalmából említik. Valószínűleg a megélhetési nehézségek, és a konkurencia csökkentése céljából kezdtek el közösen dolgozni. Bár Kuhn József 1858-ban 44 évesen elhunyt, özvegyét keresztszülőként említik az anyakönyvek Ludovicus Kuhn aurifaberrel együtt, tehát elképzelhető, hogy a két család között az együttműködés tovább is fennmaradt.¹⁵⁶

172. kép

Kugler Antal mesterjegye

(A szerző felvétele)

Alexander Milhoffer (Milhoffer Sándor) 1810 körül született Szigetvárott. Sajnos munkásságával kapcsolatosan tárgyat eddig nem sikerült beazonosítani. Milhoffer Sándor 80 évesen, 1890. június 22-én halt meg.¹⁵⁷

153 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

154 Grotte András: Adatok a magyarországi ötvösség történetéhez II. Nagykanizsa. Művészettörténeti Értesítő 49. (2000) 149–154.

155 Uo. 152.

156 Uo.

157 Uo.

Nagyszeben (173. kép)

173. kép

Nagyszeben próbajegye, 1850 körül,
publikálatlan (A szerző felvétele)

Hét nagyszebeni ötvösről tudósít a címjegyzék.

Johann Georg Henrich (Heinrich) Kőszeghy közlése szerint 1813-ban lett mester, munkásságát 1845-ig ismerte. Alábbi, K.1482¹⁵⁸ számú jegyét kanalakból ismerte. (174. kép) Magángyűjteményben találtunk egy evőkanalat, melynek jelzésében eltérő a háttérvonalkázás, valamint markánsabb a mesterjegy mögötti pont. (175. kép) Magángyűjteményben maradt fent egy karikagyűrűből átalakított, fejében ametizzel és gyémántokkal ékített gyűrű, melyben antik, 3-as finomságú nagyszebeni arany próba látható. A benne lévő véset szerint 1844-ben ajándékozták. Sajnos az alakítás során a mesterjegy torzult, de véleményem szerint Heinrich volt a készítő, ezért a töredék jegyet is közöljük. (176. kép) Mivel a szakirodalomból arany nagyszebeni próbát eddig nem ismerünk, a jegyet, mely analóg az ezüst jelzésekkel, szintén közöljük. (177. kép) Heinrichről 1862 után új adat nem került elő, az Adressbuch kiadásakor pedig már meg lehetőszen idős lehetett.

174

175

176

177

174. kép Johannes Georg Henrich mesterjegye (A szerző felvétele)

175–176. kép Johannes Georg Henrich mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

177. kép Nagyszeben próbajegye arany tárgyakra, 1844 körül, publikálatlan (A szerző felvétele)

Hugo Lüdeke (Lüdecke) valószínűleg 1860 körül kezdte működését. Egy 1901-ben Nagyszeben városáról készült címjegyzék még említi, mint ékszer, arany- és ezüstkereskedőt.¹⁵⁹

Kiirt, K.1490 számú jegye evőeszközökről ismert. (178. kép) Egy budapesti magángyűjtemény kiskanalában találtuk egy jegyét, mely 13-as finomsági szám mellett szerepelt. (179. kép) Árverésen került magángyűjteménybe az a Lüdecke által készített kanna, melynek próbajegye U4-es, nagyszebeni alfémjelzést tartalmazott. (180. kép) Valószínűleg szintén hozzá köthető Kőszeghy K.1489 számú jegye is, amely a verdi evangélikus egyház kelyhében található. (181. kép)

158 Bár a könyvben nem így szerepel, úgy vélem, Kőszeghy is a vonalkázott háttérű jelzést ismerte, csak a nyomtatásban ez – más nagyszebeni mester- és városjegyhez (Daniel Dendler, Benjamin Samuel Pilder) hasonlóan – elsikkadt.

159 Adressbuch der k. freien Stadt Hermannstadt. Carl F. Jickeli, Hermanstadt. Druck und Verlag von W. Krafft. 1901. 47., 111. Az interneten: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/oai/container/index/docId/15929> (2017. november 11.)

178

179

180

181

178. kép Hugo Lüdecke mesterjegye (A szerző felvétele)

179–180. kép Hugo Lüdecke mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

181. kép Hugo Lüdecke mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

Johann Georg Mainth az eddig ismert adatok szerint 1819-ben lett mester. Korán, 1826-ban hunyt el,¹⁶⁰ a könyv azonban özvegyét 1862-ben még említi. A magyarázat az lehet, hogy azonos nevű fia örökölte apja műhelyét, és az említett özvegy a fiú özvegye. Fennmaradt művét egyelőre nem ismerjük, mesterjegyeit a mai napig a nagyszebeni Bruckenthal Múzeumban megőrzött ólomtábláról ismerjük, melyben a céh kezdete óta fennmaradtak a jegyek, így a K.1483 (182. kép) és a K.1484. (183. kép)

182

183

182–183. kép Johannes Georg Mainth mesterjegye
(Kőszeghy Elemér után)

Friedrich Schwabe munkásságáról sokáig semmi információnk nem volt. A közelmúltban egy debreceni magángyűjteményben bukkant fel egy aranyozott belsejű, téglány forma, golyó lábakon álló cukordoboz. A benne lévő jegy alapján Nagyszébenben készült, és a benne szereplő FS mesterjegy alapján okkal feltételezhetjük, hogy ez Friedrich Schwabe egyetlen eddig ismert munkája. (184. kép) Az 1870. évi Adressbuch újra említi a nevét. A közelmúltban internetes árverésen értékesítettek egy képeslapot, melyen a Heltai utcában lévő üzlete is feltűnik. 1908-ban a műhely még ugyanitt működött.¹⁶¹

184. kép

Friedrich Schwabe mesterjegye,
publikálatlan (A szerző felvétele)

Karl Schwabe (Carl Schwabe) 1817 körül születhetett. Friedrich Schwabenak valószínűleg rokona, esetleg az apja lehetett. Gyászjelentése szerint 1870. augusztus 20-án hunyt el,¹⁶² az általa használt jegyeket sajnos nem ismerjük. Özvegye 1882-ben 70 éves volt, amikor követte.

Josef Finta és **Josef Stanzl** nevén kívül egyéb adat nem áll a rendelkezésünkre. Kapossy az 1828. évi összeírás adatai alapján ismertet egy Stanzel Ferencet Eperjesről, és egy Stanzel Józsefet Nagyváradról, talán rokonai lehettek a mesternek, utóbbi talán azonos is vele.

Nagyszombat (185. kép)

185. kép

Nagyszombat próbajegye, 1860 körül
(A szerző felvétele)

160 Kőszeghy E. i. m. 265.

161 Adressbuch der k. freien Stadt Hermannstadt i. m. 72., 111.

162 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

Az Adressbuch közlése szerint 1862-ben három aranyműves működött Nagyszombataban.

A legkevesebb információt egy **Burta** vezetéknevű ötvösről közli az Adressbuch. Nagy valószínűséggel a kevés adat ellenére mégis sikerült nyomára akadni. Egy magángyűjtemény hatvanas évekből származó, bécsi próbajegyre emlékeztető városjegye mellett található egy Burda mesterjegy. (186. kép) Egy gyászjelentésen pedig megtaláltuk Gustav Burda nagyszombati aranyműves halálzási adatait. Mindezek alapján – bár nagyszombati próbajeggyel még nem került elő tárgya – biztosra vesszük, hogy azonos az Adressbuchban szereplő Burtával. Ez alapján pedig megállapítható, hogy 1879. augusztus 2-án, 50 éves korában hunyt el.¹⁶³

186. kép

Gustav Burda mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Johann Christian Prágában született. Inaséveiről egyelőre nem tudunk semmit, legényként a brassói Fleischer Gottlieb mellett dolgozott.¹⁶⁴ A város jelentésében először 1833-ban tűnik fel, szeptember 15-én kapott polgárjogot, és említi 1855-ben is.¹⁶⁵ Kőszeghy evőeszközöket ismert magyaróvári magántulajdonban a K.1520-as jeggyel. Ugyanezzel a jeggyel hat darab 1833-ban készült gyümölcskesté árvereztek el egy debreceni, és 1851-ben készült biedermeier csemegéstál egy budapesti¹⁶⁶ aukción. (187. kép) Acél szereléssel szerelt kések és villák kerültek árverezésre egy budapesti árverésen,¹⁶⁷ eddig publikálatlan jeggyel. Feltételezzük, hogy ezek is az ő munkái voltak. (188. kép) 1844-ben készült evőeszközről, és egy filigrán lemezekből készült talpas kosárról ismert harmadik mesterjegye, mely a korábban leírt K.1520 számú jegy verziója. (189. kép) Árverésről került magántulajdonba az a talpas tálka, melyen szintén az ő mesterjegye szerepelt.¹⁶⁸ (190. kép)

Valószínűleg az ő lánya volt Christian Klementina, aki Hugo Szwatko nagyszombati ötvös özvegyeként hunyt el 1914 májusában.¹⁶⁹

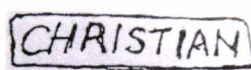
187

188

189

190

187., 189. kép Johann Christian mesterjegye (A szerző felvétele)

188. kép Johann Christian mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

190. kép Johann Christian mesterjegye (Grotte András rajza után)

163 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

164 *Gyárfás T. i. m. 63.*

165 Handels- und Gewerbe-Adressbuch der österreichischen Monarchie. II. Theil i. m. 504.

166 BÁV 57. Művészeti aukció (2010. november 9–11.) 776. Nagyszombati biedermeier csemegéstál. Ezüst, 160 gr. Kerek talpon gyűrűvel tagolt, baluszteres szár lépcsőzetes kialakítású öblös tálka. Talpán és kihajló peremén hengerelt díszítmények. Talpperemén jelzett: Nagyszombat, 1851., Johannes Christian. Kőszeghy: 1503, 1520. M.: 11,5 cm

167 Biksady Galéria 15. árverés (2013. december 7.) 868. Villakészlet, 6 db [...] osztrák, 1790 körüli jellel, ezüst, IC mesterjegy, VB vésett monogrammal, acél szűrőfejjel [...] h: 23 cm; 554 g (brutto) (a kopott nagyszombati próbát tévesen bécsiként azonosították)

168 *Grotte A. Kísérlet II. i. m. 76.*

169 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

Johann Kolbenhayer műhelyét 1862-ben özvegye (Witwe) vezetése alatt említik. Először 1815-ben írta róla a városban. K.1517 számú jegyét Kőszeghy sószóróról és pitykegombokról ismerte, azóta részben pohárkáról,¹⁷⁰ részben evőeszközökről újabban is előbukkant. (191. kép) Szintén használati tárgyakról (kanna, sószóró), valamint egy budapesti árverés fűszertartójáról¹⁷¹ ismerhetjük K.1518 számú jegyét. (192. kép) Időközben felbukkant harmadik jegye egy magángyűjtemény csavaros fedéllel ellátott, kerek dobozába volt beütve. (193. kép) Ezekon kívül további jegyeit is ismerjük. (194–195. kép)

Szintén árverésen került magánkézbe egy neki tulajdonított édességtartó, melynek jegye sajnos nem felidézhető.¹⁷² Az általa készített, addig ismert tárgyakat Grotte András egy tanulmányban részletesen felsorolja.¹⁷³ Ahol beazonosítható, ott a hivatkozást is közli.

191

192

193

194

195

191–192. kép Johann Kolbenhayer mesterjegye (A szerző felvétele)

193. kép Johann Kolbenhayer mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

194–195. kép Johann Kolbenhayer mesterjegye (Grotte András rajza után)

Nagyvárad (196. kép)

196. kép

Nagyvárad próbajegye, 1860 körül

(A szerző felvétele)

Kilenc ezüstművest ismertet a címjegyzék.

Leopold Ausländer már az 1830-as évek közepén megjelent Nagyváradon. K.1555 számú jegyét Kőszeghy evőeszközről ismerte, és ugyanez található egy budapesti magángyűjtemény merőkanalában is. (197. kép) A század közepén készülhetett az a magángyűjteményben lévő kiskanál, melyben új mesterjegye van beütve.¹⁷⁴ (198. kép) Ha

170 BÁV 50. Művészeti aukció (2007. május 22–24.) 794. Nagyszombati pohárka. Ezüst, 45 gr. Kerek talpon kúpos edény, talp- és szájpere mén ill. osztógyűrűn hengerelt díszítmény. Jelzett: Nagyszombat, XIX. sz. eleje, „A” évbetű, Johannes Kolbenhayer. Kőszeghy: 1500, 1505, 1517. M.: 8 cm

171 BÁV 4. Ezüstaukción (2010. december 8.) 221. Nagyszombati biedermeier csemegéstálka. Ezüst, 151 gr. Trébelt, nyolc részre tagolt, kerek talpon ívelt szár, rajta kihajló peremű öblös tálka. Talpperemén jelzett: Nagyszombat, 1820 körül, Johannes Kolbenhayer. Kőszeghy: 1501, 1518. M.: 11 cm

172 BÁV 60. Ékszer és műtárgy aukció (2002. június 4–5.) 331. Édességtartó. Ezüst, 375 gr. Kerek talpon náduszos szár, bordázott díszítésű testtel, kifelé hajló két füllel, áttört peremszéllel. Teteje hiányzik. Jelzett: Nagyszombat, 1815 körül, Kolbenhayer János

173 Grotte András: Adatok a magyarországi ötvösség történetéhez VI. Nagyszombat II. rész: 18–19. század Művészettörténeti Értesítő 58. (2009) 321–346.

174 Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösje gy feloldására V. Művészettörténeti Értesítő 46. (1997) 207–220. 215.

abból próbálunk következtetni, hogy a későbbi Adressbuch nem említi, elképzelhető, hogy a 60-as években hunyt el.

197

198

197–198. kép Leopold Ausländer mesterjegye (A szerző felvétele)

Rudolf Balazsovits (Balazsovits Rezső) 1828-ban Nagyszombatban volt inas.¹⁷⁵ Valószínűleg a 30-as évek végén került Nagyváradra, ahol 1854–55-ben is említik. A K.1559 számú mesterjegyet Kőszeghy szarvasagancs nyéllal ellátott evőeszközökön azonosította. Viszonylag gyakran bukkan fel ugyancsak evőeszközökön, valamint egy általa készített gyertyatartó pár is szerepelt 1949-ben egy aukción.¹⁷⁶ (199. kép) E mellett egy budapesti árverésen szereplő kulcstartón volt megtalálható készítőjegye.¹⁷⁷ (200. kép) Kőszeghy alapján tudjuk, hogy 1863-ban ő volt a céh legidősebb tagja.

199

200

199. kép Balazsovits Rezső mesterjegye (A szerző felvétele)

200. kép Balazsovits Rezső mesterjegye (Grotte András rajza után)

Karl Kikinger özvegyének közlése szerint 1820 körül született, és 1850-ben lett mester.¹⁷⁸ Érdekes, hogy 1855-ből felbukkantak mesterjeggyével ellátott evőeszközök egy ismeretlen város – pestire hasonlító – jeggyével, de az Adressbuch szerint 1862-ben Nagyváradon dolgozott. 1863-ban bekövetkező halála után özvegye vezette a műhelyet 1870-ig. Eddig egy jegyét ismerjük: K.1562. (201. kép)

201. kép

Karl Kikinger mesterjegye
(A szerző felvétele)

Ludwig Mészáros (Mészáros Lajos) 1806-ban született, és 1840-től vezette apja, nemes Mészáros János műhelyét. Balazsovits mellett ő az, akit az 1850-es években a város arany- és ezüstművesei között említenek. Munkái közül a K.1556 számú jegy bukkan fel korábban a váncsodi templom fedeles serlegén, a Magyar Nemzeti Múzeum sótartóján, valamint egy nagyvárad magángyűjtemény cukordobozán. (202. kép) K.1557 számú jegyét Kőszeghy a nagyvárad református egyház 1858-as vésésű keresztelőkannájából ismertette, mi egy budapesti magántulajdonú tejmerőben találkoztunk vele. (203. kép) Ugyanezen jegyekkel ismerünk korábban előkerült tárgyakat az Ernst gyűjtemény-

175 Grotte A. Adatok VI. i. m. 329.

176 Állami Zálogház és Árverési Csarnok N.V. 139. sz. aukció (1949. december 2.) 1033. Gyertyatartó. Ezüst, domború dísszel. Egy pár, 408 gr. Nagyvárad (Balazsovits Rudolf), 1840 körül.

177 BAV Bizományi Kereskedőház és Záloghitel Rt. 447. Vénusz Műtárgybolt Kamaraaukciónak katalógusa (2005. december 16.) 50. Kulcstartó, ezüst, 28 gr, Jelzett: Nagyvárad, 1830 körül, feladatlan mesterjeggyel, h: 12 cm; valamint BAV 48. Művészeti aukció (2006. május 2–4.) 809. Nagyvárad biedermeier kulcstartó. Ezüst, 29 gr. Lira és legyezőbagylyó motívumok, akasztóval és függesztőkarikával. Jelzett: Nagyvárad, XIX. sz. első fele, BR mesterjeggyel. Kőszeghy 1533. H: 11,5 cm

178 Kőszeghy E. i. m. 276.

ből.¹⁷⁹ Egy budapesti árverésen került magángyűjteménybe legújabbán felfedezett készítőjegye, mellyel empire díszítésű gyertyatartó párját¹⁸⁰ jelezte. (204. kép) Kőszeghy közli az általa aranyjelzésekre használt jegyét is. (205. kép)

202

203

204

205

202–204. kép Mészáros Lajos mesterjegye (A szerző felvétele)

205. kép Mészáros Lajos mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

Karl Schwanbecket (Schvambeck, Svambeck, Svanbeck Károly) Kőszeghy 1828–29-ben említi először. Valószínűleg ez lehetett munkásságának is a kezdete. 1840–50 körül készülhetett az a fűszertartó pár, amely egy budapesti árverésen¹⁸¹ került magángyűjteménybe, és amit Grotte András publikált.¹⁸² (206. kép) Svanbeck Károly az Adressbuch kiadásakor már nem élt. Gyászjelentéséből kiderül, hogy 1861. március 18-án hunyt el, és egy másik halotti értesítóből tudjuk azt is, hogy özvegye 1879-ben halt meg.¹⁸³

206. kép

Svanbeck Károly mesterjegye
(A szerző felvétele)

Ignaz Weiss 1851-ben már egészen biztosan Várad-Váralján dolgozott, az utolsó adatunk működésére 1872. Magángyűjteményből ismert főzelékes tálalókanala, és arról jegye.¹⁸⁴ (207. kép)

A fentiekén túl Nagyváradon működtetett műhelyet **Lorenz Farkas, Moriz Kohn, és Simon Weintraub**. Róluk egyelőre semmi további információ nem ismert.

207. kép

Ignaz Weiss mesterjegye
(A szerző felvétele)

Nyitra (208. kép)

208. kép

Nyitra próbajegye, 1840 körül

(A szerző felvétele)

179 Grotte A. Kísérlet XV. i. m. 151.

180 Nagyházi Galéria és Aukciósház 188. aukció. Művészeti tárgyak, bútorok, szőnyegek, ezüstök és ékszerek árverése (2012. december 13., 15.) 1369. Nagyvárad, empire gyertyatartó. Nagyvárad, 1820 körül, 13-latos antik ezüst, Ludovicus Mészáros Nobilis (1806-1840-ig működött), (Kőszeghy 1540 variáns, 1556 variáns mesterjegye), tausirozott, trébelt, poncolt szőlőindás díszítéssel, 286,3 g; m: 28cm

181 BAV 4. Ezüstaukción (2010. december 8.) 218. Nagyvárad, biedermeier fűszertartó. Ezüst, 100 gr. Kerek, lépcsőzetes talpán gyűrűkkel tagolt, ívelt szár. Rajta középen osztott tálka, bordázott díszítésű peremmel. Tálka oldalán kurzív tulajdonosi véset. Talpán jelzett: Nagyvárad, 1840 körül, feloldatlan S. K. mesterjegye. V. ö. Kőszeghy: 1523, ill. 1535 sz. városjegyek. M.: 9,4 cm

182 Grotte A. Kísérlet XIII. i. m. 116.

183 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

184 Grotte A. Kísérlet IX. i. m. 127.

Az Adressbuch által említett mindkét ötvösről számos információval rendelkezünk, különösen, mióta Grotte András részletesen feldolgozta Nyitra ötvösségét.¹⁸⁵

Georg Szodomka (Szodomka György) 1813. április 14-én született. A szakma alapjait édesapjánál, Szodomka Jánosnál tanulta, majd a vele azonos nevű besztercebányai ötvös, Szodomka György inasa lett.¹⁸⁶ Apja halála után visszatért, és átvette annak műhelyét. K.1585 számú jegyét gombokról, valamint egy budapesti árverés piperedobozáról ismerjük.¹⁸⁷ (209. kép) Másik ismert jegye evőeszközön fordult elő. (210. kép) Szodomka György 1866. augusztus 17-én hunyt el.¹⁸⁸

209

210

209–210. kép Szodomka György mesterjegye
(A szerző felvétele)

Franz Vedrődy aranyműves 1812 körül született Szereden. A mesterséget valószínűleg a szintén aranyművesként dolgozó apjától tanulta, majd Nyitrára költözött, és ott nyitott műhelyet. K.1571 számú jegye különböző evőeszközökről ismert, valamint egy gyertyatartó párról. (211. kép) Vedrődy Ferenc 1882. december 13-án, 70 éves korában hunyt el, szintén Nyitrán.¹⁸⁹

211. kép
Franz Vedrődy mesterjegye
(A szerző felvétele)

Pancsova (212. kép)

212. kép
Pancsova próbajegye, 1850 körül,
publikálatlan (A szerző felvétele)

Pancsován három ötvösről tesz említést az összefoglaló.

Eduard Friedl (Fridl) nevét már Kőszeghy is ismertette, információi szerint 1851 körül válhatott mesterré Pancsován, és az általa készített mesterremek – egy kerek talpon álló fedeles serleg – a pancsovai evangélikus gyülekezettől került magántulajdonba. Kiírt, kurzív mesterjegyét egy szintén az 50-es években készült hegedű formájú nyéllal készült tejmerőn sikerült azonosítani. (213. kép)

213. kép
Eduard Friedl mesterjegye,
publikálatlan (A szerző felvétele)

Az előző mesternek valószínűleg rokona lehetett **P. Friedl (Fridl)**. Róla is keveset tudunk, egyelőre a keresztnévét sem, mesterjegye azonban egy kiskanálon felbukkant,

185 Grotte András: Adatok a magyarországi ötvösség történetéhez VIII. Veszprém, Nyitra. Művészettörténeti Értesítő 61. (2012) 103–122.

186 Mihalik S. i. m. 136.

187 BAV 59. Művészeti aukció (2011. november 8–10.) 688. Nyitrai biedermeier piperedoboz. Ezüst, 117 gr. Kerek talpon hengeres edény, trébelt, leemelhető fedéllel. Alján jelzett: Nyitra, 1840 körül, Georgius Sodomka. Kőszeghy: 1574, 1585. M.: 6,5 cm Átm.: 6,8 cm

188 Grotte A. Adatok VIII. 115.

189 OSZK Plakát- és Kisnyomatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

kétfejű sassal ellátott próbajegy mellett.¹⁹⁰ (214. kép) Feltételezem, hogy ez utóbbi is pancsovai próbajegy lehetett.

214. kép

P. Friedl mesterjegye (A szerző felvétele)

Konstantin Mladenovits mesterjegye egy kerek végű, 1840-es próbajeggyel ellátott kanálon bukkant fel, melynek azonosítását PANCSOVA feliratú helybélyegző is megkönnyítette.¹⁹¹ (215. kép)

Ismereteink szerint Eduard Friedl és Konstantin Mladenovits ugyanitt dolgoztak még 1870-ben is.¹⁹²

215. kép

Konstantin Mladenovits mesterjegye (A szerző felvétele)

Pápa (216. kép)

216. kép

Pápa próbajegye, 1850 körül
(A szerző felvétele)

Az Adressbuchban szereplő négy pápai ötvös mindegyike szerepel Grotte András pápai ötvösségről készített feldolgozásában,¹⁹³ valamint az 1854. évi¹⁹⁴ és az 1855. évi¹⁹⁵, néhány évvel korábbi Adressbuchokban.

Josef Frank (Frank József) 1824 körül születhetett. Ő lehetett a készítője egy FJ mesterjeggyel ellátott 1858-ból származó evő- és teáskanálnak.¹⁹⁶ (217. kép) Egy budapesti árverésen került magántulajdonba az a tejmerő, melybe szintén 1858-as pápai próbajegyet ütöttek kurzív FJ monogramú mesterjeggyel.¹⁹⁷ (218. kép) Mindkét mesterjegy meglehetősen kisméretű, valószínűleg aranytárgyakra is használhatták. Frank József 1884. június 1-én halt meg 60 évesen.¹⁹⁸

217

218

217. kép Frank József mesterjegye (A szerző felvétele)

218. kép Frank József mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

190 Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjege feloldására XVI. Művészettörténeti Értesítő 64. (2015) 177–198. 192.

191 Grotte A. Kísérlet VI. i. m. 131.

192 Adressbuch der protokollirten und nicht protokollirten Kaufleute i. m.

193 Grotte András: Adatok a magyarországi ötvösség történetéhez III. Pápa. Művészettörténeti Értesítő 50. (2001) 330–338.

194 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie. Herausgegeben von dem Nieder-österreichischen Gewerb-Vereine i. m. 363.

195 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie. II. Theil i. m. 350.

196 Grotte A. Kísérlet XV. i. m. 152.

197 Darabanth.com, Műtárgyak éjszakája: Miniárverés. 79. tétel: Antik ezüst (Ag.) merőkanál, kis horpadásokkal, jelzett (1838), mesterjeggyel, h: 22 cm, nettó: 66 g <https://www.darabanth.com/hu/ajanlatunk/29/kategoriak~Mutargyak-ejszakaja--Elo-miniavarveres/Miniavarveres-tetelei-8297/?page=13> (2017. november 6.)

198 Különfélék. Gyászjelentés. Pápai Lapok 11. (1884) 23. sz. június 8. 96.

Karl Jenko (Carolus Jenko) 1803-ban született. Az 1828. évi összeírás már említi, aranyművesként. 1848-ban az országgyűlési követválasztás jogával rendelkező lakosok között összeírják, mint házbirtokos, aranyműves.¹⁹⁹ Kőszeghy evőeszközökről ismertette a K.1607 számú jegyet. Ugyanez a jegy szerepelhetett a celldömölki bencés templom votívjain,²⁰⁰ és egy magángyűjtemény evőeszközén. (219. kép) Lándzsavégű, bütykös véggel ellátott kiskanálban, 1833-as pápai próba mellett volt megtalálható másik mesterjegye.²⁰¹ (220. kép) Jenkó Károly 1864-ben hunyt el.²⁰²

219

220

219–220. kép Karl Jenko mesterjegye (A szerző felvétele)

Emanuel Steinberger (Steinberger Manó) 1821 körül, Munkácson született. Az 1848-ban készített pápai összeírás már helybéli aranyművesként említi. 1885-ben a pápai Iparos- és Kereskedőtanonc Iskola listájában szintén előfordul a neve, mint Fischer Lipót II. osztályos aranyműves tanuló mestere.²⁰³ Ugyanebben az évben egy nagy értékű, de bizonytalan eredetű gyémántot próbáltak meg nála értékesíteni.²⁰⁴ 1889-ben cselédje révén említik meg a helyi lapok, aki egy lopási ügy károsultja volt.²⁰⁵ Mindenesetre abból, hogy cselédet tudott fenntartani, következtethetünk biztos egzisztenciájára. Az 1885. évi esethez hasonló történt 1891-ben, amikor ezüst kanalakat próbáltak meg eladni neki. Mivel gyanúsnak találta az esetet, ez alkalommal is értesítette a hatóságot.²⁰⁶

Kőszeghy ismertette győri magántulajdonban található, K.1608 számú jeggyel ellátott feszületét. Ugyanez a jegy volt egy magángyűjtemény 10 latos finomságú ezüstműből készült pitykegombján. (221. kép) K.1609 számú mesterjegye szerepelt pápai magántulajdonban, arany karikagyűrűben. (222. kép) Steinberger Manó 1892. november 25-én, 73 évesen halt meg.²⁰⁷

221

222

221. kép Steinberger Manó mesterjegye (A szerző felvétele)
222. kép Steinberger Manó mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

199 Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Vál., szerk., a tanulmányokat és a jegyzeteket írta: Hudi József. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 2.) Pápa, 2001. 151.

200 H. Kolba Judit–Lovag Zsuzsa: A szombathelyi egyházmegye ötvösművészeti emlékei. Művészet-történeti Értesítő 33. (1984) 117–140. 127., 139.

201 Grotte A. Kisértlet XV. i. m. 152.

202 Grotte A. Adatok III. i. m. 334.

203 https://library.hungaricana.hu/hu/view/Papa_26662_Ipari_Keresk_Tanonc_Isk_26661u1_1885/?pg=16&layout=s (2017. november 6.)

204 Különlélek. Gyanus gyémánt. Pápai Lapok 12. (1885) 51. sz. december 20. 209.

205 Különlélek. Tolvajlások. Pápai Lapok 16. (1889) 1. sz. január 6. 3.

206 Különlélek. Ezüst kanalat... Pápai Lapok 18. (1891) 45. sz. november 8. 187.

207 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

Thomas Viegand (Wiegand, Wigand Tamás) 1798–1806 között, pontosan azonosítatlan időpontban született, Hanauban. Legkorábban az 1820-as években hozhatta létre műhelyét Pápán. 1848-ban, az országgyűlési követválasztáskor ő is a szavazásra jogosultak között szerepelt, ekkor az összeírás szerint 46 éves.²⁰⁸ Valószínűleg munkássága elejétől használhatta azt a K.1606 számú jegyet, amit evőeszközökről, valamint budapesti árveréseken többször aukcionált talpas pohárról ismerünk.²⁰⁹ (223. kép) Másik ismert mesterjegye egy magángyűjtemény kiskanalán, valamint másik gyűjtemény körmöcbányai verésű húszkrajcáros érmével készített fűszerkanalán volt megtalálható. (224. kép) Wigand Tamás 1868. november 25-én halt meg.

223

224

223–224. kép

Wigand Tamás mesterjegye (A szerző felvétele)

Pécs (225. kép)

225. kép

Pécs próbajegye, 1850 körül

(A szerző felvétele)

Pécs ötvösségét illetően az utóbbi időben több tanulmány is napvilágot látott, jelentősen növelve ismereteinket a mesterekről és az általuk használt jegyeikről.²¹⁰ Ezt egészíti ki az Adressbuch adatközlése a hét pécsi aranyművesről.

Hermann Erdner munkásságáról ennek ellenére nem sokat tudunk, első említése pont ez a forrás. Ezt követően említi az 1869-es adatokra építő 1870. évi Adressbuch. Ezzel párhuzamosan ugyancsak 1869-ben azonban felbukkant egy Ertner Hermán nevű aranyműves Szigetvárott.²¹¹ Feltételezve a két személy azonosságát, elképzelhető, hogy áttette székhelyét a somogyi településre.

Josef Kauffmann 1813 körül születhetett Csehországban. Valószínűleg 1845 körül telepedhetett le Pécssett. 1871-ben egyik kezdeményezője volt a Pécsi Jótékony Nőegylet megalakításának.²¹² Munkásságát nem ismerjük, 1887. március 7-én hunyt el Pécsen.²¹³

208 Források Pápa város 1848/49. évi történetéből i. m. 152.

209 Polgár Aukciósház 90. Karácsonyi művészeti aukció (2011. december 7.) 503. Pápai antik kupa. 13 latos antik ezüst, 184,1 g, 13 cm. Jelzett: Pápa, 1810. TW mesterjegye. Valamint Nagyházi Galéria és Aukciósház 188. aukció. Művészeti tárgyak, bútorok, szőnyegek, ezüstök és ékszerek árverése (2012. december 13., 15.) 1316. Pápai biedermeier emlékpohár. Pápa, 1830 körül, 13-latos antik ezüst, „TW” mesterjegye (Kőszeghy 1592, 1606), „Takács János Úrnak, tanítói hivatala és házassága Felsőzadados ünnepére emlékül a Pápai Evang. Gyül. 14 Jul 1844” felirattal, apró sérüléssel, 183 g; m: 13 cm

210 *Grotte András*: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegye feloldására IV. Pécsi ötvösök. Művészettörténeti Értesítő 45. (1996) 245–265. valamint *Retzler Pálné Gál Éva*: Ötvösök Pécssett I. Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. (1999) 67–100.

211 *Récsai Balázs*: Somogy kereskedőinek és iparosainak összeírása 1869-ben. Forrásközlés. Somogy megye múltjából 36. (2005) 77–178. 153.

212 www.bama.hu/baranya/kultura/a-pecsi-jotekony-noegyleta-kodalyban-471043 (2016. május 27.)

213 *Grotte A*. Kísérlet IV. i. m. 257.

Wilhelm Kemberg (Keinberg Vilmos) aranyműves 1837-ben született. Ő készítette az 1861-ben megalakuló Pécsi Dalárda részére jelvényt, egyben annak tagja is volt.²¹⁴ 1862-ben megházasodott.²¹⁵ Az *Archaeologiai Értesítőben* 1868-ban említik, római arany érméket vett át környékbeli emberektől.²¹⁶ Valószínűleg általános lehetett, hogy felvásárolt nemesfém tárgyakat munkáihoz. Munkásságából eddig egy biedermeier stílusú gyertyatartó pár,²¹⁷ valamint egy evőkanál ismert. (226. kép) Keinberg Vilmos 1874. január 17-én hunyt el.²¹⁸

226. kép

Keinberg Vilmos mesterjegye (A szerző felvétele)

Josef Riffer (Rüffer József) 1811 (vagy 1821) körül született Pécsen. Kőszeghy szerint 1838-ban lett mester. 1841-ben, mikor Ganzer Ágoston műhelyét elárverezték, a evők között találjuk. Valószínűleg induló műhelyét egészítette ki az ott vásárolt használati eszközökkel. K.1624 számú jegyével Kőszeghy a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő krizmatartó szelencéjét ismerte. A pécsi Janus Pannonius Múzeum tulajdonában kiskanalna, egy németországi magángyűjteményben 1851-es vésettel ellátott evőkanala ismert ugyanazzal a jeggyel. (227. kép) K.1625 számú mesterjegye a pécsi székesegyház augsburgi készítésű tálcaján végzett javítását bizonyítja. Ugyanitt találhatóak szenteltolaj merítésére használt kisméretű merőkanalak, valamint ezüst tölcserék, melyeket szintén ő készített. Budapesti árverésen került magántulajdonba az 1840 körül készült, ovális formájú, szintén K.1625 jegyével ellátott biedermeier fűszertartó.²¹⁹ Magángyűjteményből evőeszközöit ismerjük. (228. kép) Rüffer József 1876. január 5-én hunyt el Pécsen.²²⁰

227

228

227–228. kép

Rüffer József mesterjegye (A szerző felvétele)

214 Pécs története 1686-1948. 65. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:i3O_MyFyoWAJ:www.pecsimuzeumok.hu/inc/getfile.php%3Ffile%3DPecs%2520tortene%25201686-1948%2520%283%29.pdf+%cd=4&hl=hu&ct=clnk&gl=hu (2017. november 6.)

215 Grotte A. Kísérlet IV. i. m. 256.

216 Archaeologiai levelek. Archaeologiai Értesítő 1. (1868–1869) 114–118. 115. az interneten: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ARCHERT_1868-1869_001/?pg=124&layout=s (2016. május 27.)

217 BÁV 54. Ékszer aukció (2000. december 6.) 296. Gyertyatartó pár. Antik ezüst, préselt és kapált, kúpos talpon baluszteres szár, rózsamintás szárgyűrűkkel, Pécs XIX. sz. közepe, W. K. mesterjegye, magasság 25 cm, súly 376,0 gr, jó állapotban

218 Grotte A. Kísérlet IV. i. m. 257.

219 BÁV 43. Művészeti aukció (2003. október 28–30.) 907. Fűszertartó. Ezüst, 32gr. Ovális, ívelten tagolt forma. Jelzett: Pécs, 1840 körül, Josephus Rüffer. Kőszeghy: 1615, 1625. M: 4,5cm

220 Grotte A. Kísérlet IV. i. m. 257.

Franz Schack sen. Cajetanus Schack fia, ezen a néven második volt a legalább négy generáción átívelő ötvös dinasztíából. 1798. október 5-én született.²²¹ 1828-ban már néhai édesapja belvárosi műhelyét vezette édesanyjával közösen. Valószínűleg itt tanulhatta a szakma alapjait is. 1835-ben, mikor megürült a szomszédságukban működő cukrászda, felvásárolta azt, és 1835–1849 között tovább működtette.²²² Számos általa készített tárgy bizonyítja ugyanakkor, hogy az ötvös szakmával sem hagyott fel.

K.1620 számú jegye ismert különböző magángyűjtemények evőeszközeiről, kézi gyertyatartóról, valamint egy magángyűjtemény talpas csemegés tájáról. A pécsi Janus Pannonius Múzeum tulajdonát gazdagítja egy tejmerő, valamint biedermeier gyertyatartó pár ugyanazzal a jeggyel. (229–230. kép) Egy budapesti árverésen értékesítették az általa készített és jelzett cukorszórot is.²²³ Idősebb Franz Schack 1876. május 23-án hunyt el.²²⁴

229

230

231

229–230. kép Franz Schack II. mesterjegye
(A szerző felvétele)

231. kép Franz Schack III. mesterjegye
(A szerző felvétele)

Franz Schack jun. idősebb Franz Schack fia 1827. június 7-én született. A mesterséget valószínűleg ő is apja műhelyében tanulhatta. Véleményem szerint ő a készítője annak a hegedűforma evőkanálnak, mely egy budapesti magángyűjteményben található. A benne lévő jegy nagyon hasonlít az apja által használthoz. (231. kép)

Ifjabb (III.) Franz Schack 1886-ban halt meg. Ez alkalomból hagyatéki leltárt vettek fel, mely jól mutatja a család stabil anyagi helyzetét, valamint egy korabeli ékszerüzlet készletét. Az üzlet árukészlete halálakor 184 tételt tett ki, összességében 792,87 Ft értékben.²²⁵

Moriz Schönwald (Schönwald Móric) 1825 körül született Miskolcon. Édesapja Schönwald József miskolci aranyműves volt. Tevékenységét Pécssett az 1850-es évektől számíthatjuk. Ő készítette a pécsi székesegyház körmeneti gyertyatartóit, melyekben a K. 1627 jegy szerepel. (232. kép) Schönwald Móric 1891. április 23-án halt meg Pécssett, özvegye 1905-ben.

232. kép

Schönwald Móric felvétele
(Kőszeghy Elemér után)

Pest (233. kép)

233. kép

Pest próbajegye ezüst tárgyakra, 1862
(P. Brestyánszky Ilona után)

221 Uo. 254.

222 *Márfi Attila*: A Cafilisch-féle ház, Pécs patinás cukrászdája. *Jelenkor* 54. (2011) 12. sz. 1300–1304. 1301.

223 BÁV 54. Művészeti aukció (2009. május 19–21.) 788. Pécsi biedermeier cukorszórot. Ezüst, 97 gr. Kerek, lépcsőzetes talpon körte alakú edény. Menetes virágszirom formájú áttört kupak. Alján jelzett: Pécs, 1824–28., Franciscus Schack. Kőszeghy: 1613, 1620. M.: 9 cm

224 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

225 Schack Ferenc ékszerész hagyatéki leltára. Pécs, 1886. jún. 9. In: *Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921)* Szerk.: Nagy Imre Gábor. (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15.) Pécs, 2010. 95–102. 95–99.

Mivel a pesti ötvösök tekintetében az Adressbuch külön közli az aranyműveseket és az ezüstműveseket, ezért mi is így teszünk, függetlenül attól, hogy arany vagy ezüst tárgyban maradt fenn a készítőjegy. A pesti ötvösségről a legrészletesebb monográfia P. Brestyánszky Ilona *A pest-budai ötvösség* című munkája, az adatok és hivatkozások jelentős része onnan származik.²²⁶

Aranyművesek

Az Adressbuch 39 pesti aranyművest közöl alfabetikus sorrendben.

Ignaz Agoston (Ágoston Ignác) 1862-ben és 1870-ben is szerepel az Adressbuchokban. 1822 körül született. 1867-ben, a céh működésének utolsó évében, az aranyművesek között szerepel.²²⁷ A kiegyezést követően is a szakmában maradt, ezt bizonyítja az 1882. évi budapesti lakcímjegyzék. E szerint Ágoston Ignác ékszerész a belvárosi Koronaherczeg u. 8. szám alatt lakott.²²⁸ Sajnos általa készített tárgyat eddig nem sikerült azonosítani. Ágoston Ignác 1897. június 17-én, 75 évesen hunyt el.²²⁹

Melchior Bollo (Bolló Menyhért) 1787-ben született Bártfán. 1803 és 1808 között Szakmáry Dániel inasa volt Kassán.²³⁰ Viszonylag későn, 1842-ben lett pesti ötvösmester, 1845-ben kapott polgárjogot.²³¹ A város mesterei között található 1854-ben, 1855-ben is. Kiírt, Bollo jegyű kigyós aranygyűrűjét már Kószeghy is közölte. (234. kép) Egy budapesti árverésen szereplő karkötőben,²³² valamint egy magángyűjtemény 1846-os vésett ellátott karikagyűrűjében szerepelt olyan jegy, amely valószínűleg szintén hozzá köthető.²³³ (235. kép) Ugyanez a jegy lehet a Budapesti Történeti Múzeum MB mesterjeggyel

234

235

236

234. kép Bolló Menyhért mesterjegye (Kószeghy Elemér után)

235. kép Bolló Menyhért mesterjegye (A szerző felvétele)

236. kép Bolló Menyhért mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

226 P. Brestyánszky I. i. m.

227 Pester Lloyd-Kalender für das Schaltjahr 1868. Jahrbuch für Handel, Industrie, Gewerbe, Kredit- und Vereiswesen. Herausgegeben von der Pester Lloyd-Gesellschaft. Pest, 1867. 383. Az interneten: https://books.google.hu/books?id=qGxUAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2016. május 27.)

228 Budapesti czim- és lakjegyzék. A Bejelentési Hivatal hiteles adatai alapján. Bp., 1882. 325. Az interneten: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_02_1882/?pg=0&layou=s (2016. május 27.)

229 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

230 Mihalik J. i. m. 327.

231 P. Brestyánszky I. i. m. 242.

232 BÁV 58. Ékszeraukción (2001. december 5.) 201. Karék. Antik arany, nyitható reif, préselt mintás kartus forma középészén foglalt ametiszt (pótlás), Pesth 1860 körül, M. M. mesterjegy, utólagos biztonságilánccal, súly 16,4 gr, kis sérüléssel; A mesterjegy olvasata téves, helyesen MB.: Grotte A. Kísérlet IX. i. m. 120.

233 Grotte A. Kísérlet IX. i. m. 120.

jelzett pecsétgyűrűjében.²³⁴ Az 50-es évek különböző evőeszközeiből ismerjük további jegyét. Amennyiben helyes a BM olvasat, valószínűleg az ezüst tárgyra használt jegyét sikerült beazonosítanunk. (236. kép) Az Adressbuch kiadásakor már meglehetősen idős volt, ezért nem meglepő, hogy jelenlegi ismereteink szerint ez az utolsó forrás, ami-ben feltűnik a neve.

Karl Fischer (Fischer Károly) Bécsben született 1811-ben. 1850-ben lett a pesti arany-műves céh mestere.²³⁵ Említik 1854-ben, és 1855-ben is. Egy magángyűjtemény díszí-telen pecsétgyűrűje mellett már eddig is több gyűrűt ismertünk a hozzá köthető KF jegy-gyel.²³⁶ (237. kép) Ha kizárjuk a hasonló monogrammal rendelkező ezüstműveseket a lehetséges készítő-közül, valószínűleg ő használhatta egy budapesti pecsétgyűrűben található jegyet is. (238. kép) Fischer Károly 1862. május 26-án, 51 évesen halt meg.²³⁷

237

238

237–238. kép Fischer Károly mesterjegye (A szerző felvétele)

Anton Gabriellről és munkásságáról legkorábbi információnk 1854-ből való, ekkor már aranyműves mesterként említik.²³⁸ Forrásaink 1870-ig mindig megemlítik. Tevé-keny mester lehetett, mivel számos tárgyat tudunk hozzá kötni. Valószínűleg ő volt a készítő-je mindazon A.G mesterjeggyel jelzett tárgyaknak, melyek a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében találhatóak.²³⁹ Ugyancsak ő készíthette azokat a hasonló je-gyű tárgyakat, amelyeket különböző időben, különböző árveréseken értékesítettek.²⁴⁰ Mesterjegyet Grotte András közölte.²⁴¹ (239. kép)

234 *Földes Emília*: Ötvöskatalógus. Bp., 1978. 161. „438. Pecsétgyűrű, arany, öntött. A pecsétlőfej felé szélesedő abroncs fejhez kapcsolódó részein 1-1 tokos foglalatu briliáns van, amelyet domboru levél-ornamentika övez. A sarkain levágott, négyzetes formájú pecsétlőfejen kétféjű sas, valamint 1872-es évszám látható.” Jelzések: M B monogram, K. 470; K. 444; B. 232; B. 184

235 *P. Brestyánszky I.* i. m. 251.

236 *Grotte A. Kísérlet XV.* i. m. 145.

237 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

238 *Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie. Herausgegeben von dem Nieder-österreichischen Gewerb-Vereine* i. m. 407.

239 *Földes E.* i. m. 162. „440. Karperec-csat, arany, zománcozott, cizellált. A huszonkét darab gyöngyszem, köralaku arany foglalatlan koszoruként övezi az ovális zománc képet, amely az álló Szt. Lipót felhők között, balján angyalalakkal ábrázolja. Az ovális középrészhez csatla-kozik két oldalt a karkötő szalagjának cizellált, romantikus ornamentikával díszített foglalata.” Valamint Uo. 162–163. „441. Gyűrű, arany, öntött, cizellált. Az abroncs domboru, fejjé szélese-dő részein cizellált, romantikus ornamentikájú díszítmény van. A gyűrűfejben karéjos, tokos foglalatlanban egy nagyobb és két kisebb, mély tűzü briliánskő található.” Jelzések: A G, valamint K. 470; K. 444; B. 232; B. 184.

240 *Pless & Fox ékszerüzlete* 134. árverés (2001. március 26.) 80. Gyűrű; *Bizományi Kereskedőház és Záloghitel Rt.* 26. Ékszeraukción (1991. december) 51.; *Bizományi Áruház Vállalat* 6. Ékszer aukción (1983. május 17–18.) 22. Gyűrű, valamint *Óra- és Ékszerkereskedelmi Vállalat*. 1984. Ta-vaszi Ékszer- és Nemesfém Aukción (1984. március) 12.

241 *Grotte András*: Kísérlet néhány magyarországi ötvösje-gy feloldására VIII. Művészettörténeti Ér-tesítő 51. (2002) 323–339. 327.

239

239. kép Anton Gabriel mesterjegye (A szerző felvétele)

Az Adressbuchban soron következő **Goszmann** műhely valószínűleg **Goszmann Eduárdot (Goszmann Ede)** takarja, mivel Goszmann Györgyöt az ezüstművesek között találjuk. Goszmann Ede 1813-ban született. Inaséveit 1827–1833 között Schwartz Györgynél töltötte. 1848-ban lett mester,²⁴² és – eddigi ismereteink szerint – 1862-ben említik utoljára. Sajnos jegyét, és általa készített tárgyat eddig még nem sikerült azonosítani.

Érdekes tévedés, hogy a következő ötvös, **Josef Gretschl** valójában a budai céh tagja volt. Az sem derül ki, hogy P. Brestyánszky Ilona az említett műhely tulajdonosán idősebb, vagy ifjabb Gretschl Józsefet érti, viszont tény, hogy az azonos jegyek miatt munkásságuk nehezen elválasztható. Emiatt röviden mindkettőjük életútját felvázoljuk.

Idősebb Gretschl József Károly Wenzel Gretschl fia volt. A mesterség alapjait apja műhelyében tanulta, 1822-ben lett mester. Még ugyanebben az évben megkapta a polgárjogot. 1843-ban alcéhmester, 1843-ban, 1846-tól 1853-ig, 1856-tól 1863-ig, 1868-ban és 1869-ben főcéhmester.²⁴³

Fia, Gretschl József 1830-ban született. Hilbinger János inasa volt 1843-tól 1848-ig. Az 50-es években társult apjával, és a budai céh utolsó főcéhmestere volt.²⁴⁴ Az általuk készített tárgyak felsorolását azok nagy száma miatt nem kíséreljük meg. Jegyeik a következők voltak: B.56 (240. kép) és B.57. (241. kép) Idősebb Gretschl József 1886. június 10-én halt meg, ifjabb Gretschl József halálának ideje még nem ismert.

240

241

240–241. kép Josef Gretschl mesterjegye (A szerző felvétele)

Josef Hause (Hauser József) 1792-ben született Prágában. 1832-ben mutatta be mesterremekét, 1836-ban lett pesti polgár. Kilenc inasát említi a céhnapló, az utolsót 1851-ben szerződtette.²⁴⁵ Ez az 1862-es adat a legkésőbbi, amit eddig ismerünk róla.

Josef Heinrich 1812-ben született Pressnitzben. 1841-ben lett Pesten mester, 1844-ben a polgárjogot is megkapta.²⁴⁶

Johann Holl Hanauból érkezett Pestre. 1820-ban lett mester, műhelye ismereteink szerint a belvárosban volt. Mivel utoljára 1845-ben említik a céhíratok, feltételezzük, hogy az Adressbuchban vele azonos nevű fiát, ifjabb **Johann Hollt** említették. Róla az utolsó adat 1864-ből származik.²⁴⁷

242 P. Brestyánszky I. i. m. 259.

243 Uo. 172.

244 Uo. 176.

245 Uo. 268.

246 Uo. 269.

247 Uo. 271.

Ferdinand Holzerről korábban is mindössze annyit tudtunk, hogy az 1860-as években Pesten dolgozott,²⁴⁸ az 1862. évi Adressbuch ezt erősíti meg.

Franz Huber esetében a helyzet hasonló,²⁴⁹ azonban őt az 1867. évi évkönyv és az 1870. évi Adressbuch is említi, Johann Huberrel egyetemben. Sajnos mindeddig nem ismerünk olyan tárgyat, amelyik a rajta lévő mesterjegy alapján akár Ferdinand Holzerhez, akár Franz Huberhez köthető lenne.

Johann Hosser (Hoser) 1813-ban született Pesten. 1845-ben lett mester a városban.²⁵⁰ Innentől kezdve folyamatosan említik munkásságát. Egy budapesti árverésen²⁵¹ került magángyűjteménybe az a festett gyöngyház lappal díszített vékony lemezekből hajtogatott karperec, melyben jegye szerepelt. (242. kép) 1870-ben még dolgozott.

242. kép Johann Hosser mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Georg Kirner Pesten született 1822-ben. A mesterséget Voigt Károlynál tanulta 1837-től. 1846-ban lett pesti mester, és 1848-tól kapott pesti polgárjogot.²⁵² Még ugyanebben az évben a forradalmi események hatására belépett a nemzetőrségbe.²⁵³ Ezt követően minden általunk ismert forrásban felbukkan neve. Mesterjegyét kanalakról, valamint egy magángyűjtemény 1863-ban készült tejmerőjéről ismerjük. (243. kép) Gyászjelentése alapján 1888. december 11-én, 64 évesen halt meg.²⁵⁴

243. kép Georg Kirner mesterjegye (A szerző felvétele)

Adolf Laky (Laky Adolf) 1829-ben született Pesten. 1855-ben vette át apja Szervita téri műhelyét. 1867-ben javításokat végzett a Szent Koronán, és elkészítette a koronázási ajándék díszszekrényeit. A címjegyzék csak megerősítette a korábbi adatot, miszerint a 60-as években Pesten dolgozott. Tehetős ember volt, jövedelme jelentős részét adakozásra fordította. 1908-ban adományával jelentősen hozzájárult a városligeti fasori református templom felépítésére. 1910. október 6-án hunyt el.²⁵⁵ Halála után hálából a templom

248 Uo.

249 Uo. 272.

250 Uo. 271.

251 Nagyházi Galéria és Aukciósház 196. aukció. Bútorok, szőnyegek, művészeti tárgyak, ezüstök és ékszerek árverése (2013. december 12, 14.) 1145. Karperec. Pest, 19. sz. eleje, 3-as (16 k) antik arany, „HOSER PEST” jelzéssel, Hoser János mesterjegy, barokk stílusú, vékony lemezekből hajtott keretben, festett gyöngyház lap, János Evangelista ábrázolásával, sérült, dokumentálva: BAV Zrt. Aukciós ékszerek könyve 1993, 40. old., 22,5 g

252 P. Brestyánszky I. i. m. 273.

253 A pesti (pestmegeyei) IV. nemzetőrzászlóalj 4. századának névsora – 1848. július 19–20. között. In: Pest-budai nemzetőrök 1848–49. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Vál. és szerk.: Czaga Viktória és Jancsó Éva. Bp., 2001. 415–424. 419.

254 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

255 Új magyar életrajzi lexikon. IV. L–Ö. Főszerk.: Markó László. Bp., 2003. 57.

kertjében szobrot emeltek neki. Emlékét a XIV. kerületben utca is őrzi. Sajnos jelenleg az általa használt mesterjegyeket nem ismerjük.

Heinrich Lipp (Lipp Henrik) a budai Willigut József 1837-ben fogadta inasnak²⁵⁶ valószínűleg 6 évre. Pesten először 1855-ben említik,²⁵⁷ minden bizonnyal az azt megelőző évben került a pesti aranyműves céh mesterei közé, majd a források folyamatosan tájékoztatnak jelenlétéről. 1861-ben kéréssel fordult a városi tanácshoz. Statio u. 19. szám alatti (ma Baross utca 41. és Mária utca 36. sarok) telkén toldalék épületet kívánt emelni, melyet ki szándékozott adni, ily módon kiegészítve az ékszerkészítésből származó jövedelmét.²⁵⁸ 1868-ban szintén a tanácshoz folyamodott, de ez alkalommal már a Belvárosban találjuk. Zsibárus utcai (ma Párisi utca) üzletéhez kívánt boltozatot, és kirakatot építtetni.²⁵⁹ Valószínűleg hozzá kötődik az előkerült partecédula, melyen említve van fia, Gyula is. Ő szintén ékszerészként dolgozott, és apja műhelyét örökölhette. Lipp Henrik 1892. január 21-én halt meg, 67 évesen.²⁶⁰

Karl Lönicker (Loneker Károly) 1799-ben született a szászországi Tóltitzben. 1840-ben lett Pesten mester.²⁶¹ Tevékenységéről 1843-tól 1870-ig vannak adataink. Jegyeit egyelőre nem ismerjük.

Johann Lustig (Lustig János Emanuel) Miskolcon született 1804-ben.²⁶² 1836-ban fia született. Gyanítom, ekkor már önállóan dolgozhatott saját műhelyében. A legújabb kutatások szerint a Kőszeghy által munkácsiként beazonosított „M” betűs próbajegyeket (K.1255, K.1256, K.1257, K.1258) Miskolcon használták.²⁶³ Egy ilyen jegy szerepel a Váci egyházmegye egyik plébániájának tulajdonában lévő díszítetlen kehelyben, szív alakú kontúrban, kurzív EL betűkkel. Valószínűleg Lustig Emánuel készítette a tárgyat, és ez lehetett a Miskolcon használt jegye. (244. kép) Ugyanez a mesterjegy volt egy budapesti magángyűjtemény kiskanalában is. Később valamiért úgy döntött, elhagyja Miskolcot, és áthelyezi a székhelyét. 1850-ben lett pesti mester.²⁶⁴ Műhelye a belvárosban volt,

244. kép Lustig János Emanuel mesterjegye (A szerző felvétele)

256 P. Brestyánszky I. i. m. 218.

257 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie. II. Theil i. m.

258 <https://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/5014/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJGT1JSIjogWyJC RkwiXSwgIlBJQyI6IFsiWUVUll0sICJTT1VSQ0UiOiBBlkxUX0JGTCJdfSwgInF1ZXJ5IjogIkZFS lo9KFWiSFUgQkZMIFhWlJlE3LmIuMzEyIFx1MDBjOXBcdTAwZWZWR0XHUwMTUxIEJpem90 dG1cdTAWZTFueSAoXHUwMGM5QikgKDE4NjEtMTg3MylclikiLCAic29ydCI6ICJSRUNOV U0ifQ> (2017. november 11.)

259 <https://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/9085/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJHRU8iOiBBlIlIF UyJdLCAiUElDIjogWyJZRVMiXSwgIlJUSVAiOiBBlIRFUlYiXX0sICJxdWVyeSI6ICJGT1JSPSH cImJmbFwiKSJ9> (2017. november 11.)

260 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gázsjelentés-gyűjtemény

261 P. Brestyánszky I. i. m. 288.

262 Uo.

263 Grotte Andrásnak tartozom köszönettel az adatért.

264 P. Brestyánszky I. i. m. 288.

az 1862. évi adat az utolsó, amit tudunk róla. Azt újabb kutatásoknak kell igazolniuk, hogy a jegy valóban az övé, illetve hogy ugyanezt használta-e Pesten.

Josef Marikovszky 1843-ban aranyműves segédként oklevelet kapott az iparmű kiállításon.²⁶⁵ Ezt követően nem tudunk róla semmit egészen 1862-ig, amikor az Adressbuch említi. 1870-ig egészen biztosan Pesten dolgozott. 1868-ban gyűjtést rendeztek a szegedi „helvét hitvallású” egyház építésére, melyhez Laky Adolf, Cseh Pál, Stock Endre, Teszlág József és Schickinger József mellett ő is hozzájárult.²⁶⁶ Ő készítette a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében található, Batthyány Lajos grófort ábrázoló kalapált domborművet. Mesterjegyét sajnos nem ütötte be a tárgyba.²⁶⁷

Georg Müller Pesten született. 1810–16 között ugyanitt volt Schwartz György inasa.²⁶⁸ 1822-ben lett pesti mester, polgárjogot 1823-ban kapott.²⁶⁹ Neve egyelőre ebben a forrásban bukkan fel utoljára. Jegyét eredetileg két aranygyűrűből ismerjük,²⁷⁰ valamint a budapesti kereskedelemben kapható alakított melltűről. (245. kép)

245. kép Georg Müller mesterjegye (A szerző felvétele)

Ludwig Müller Budán született 1799-ben. 1835-ben lett Pesten mester, 1839-ben a polgárjogot is megkapta.²⁷¹ 1843-ban a pesti iparmű kiállításon nevét kiemelték az „említést érdemeltek” között.²⁷² 1851-ben ő volt a céh alcéhmestere.²⁷³ Üzlete a jelenlegi Kigyó utca sarkán volt. Jelenlétét a források 1870-ig igazolják.

246. kép Ludwig Müller mesterjegye (Grotte András rajza után)

265 Jelentés az iparműkiállítási díjazásról. Honderű. Szépirodalmi és Divatlap 1. (1843) II. félév 17. sz. október 28. 544–548. 547.

266 Adakozás. Protestáns egyházi és iskolai lapok 11. (1868) 14. sz. április 5. 452.

267 *Földes E.* i. m. 89. „223. Batthyány Lajos gróf mellképe, kalapált, cizellált, poncolt. Batthyány Lajos gróf elliptikus alaku mellképe (dombormű), babér, illetve tölgyfa koszoruban. Vésett felirata lent: Gr. Batthyány Lajos. 1849. év Oct. 6kén +. **Jelzés** a mellkas alatti szelvényben – Marikovszky Józseftől Pesten 1870. M: 200 mm, Sz: 160 mm”

268 *P. Brestyánszky I.* i. m. 350.

269 *Uo.* 293.

270 *Földes E.* i. m. 92. „230. Pecsétgyűrű, öntött, vésett. A fejfelé egy tagot alkotó abroncs erősen kiszélesedő, fej felé eső részein (négy háromszögben összefutó vonaldisz között), vésett rocaille és virág ornamentika. A pecsétfej ovális, magyas kazetta peremén az előbbihez hasonló domboru diszítés. A rózsakvarc pecsétkövön fehér gemma (jobbra forduló női fej).” **Jelzések:** K. 527; K.471; K.444; B. 273; B.233; B.184. valamint *Uo.* „231. Karikagyűrű, öntött, vésett. Élezett karikagyűrű, majdnem körbefutó keretben párhuzamos rovátkolással diszített.” **Jelzések:** Mesterjegy: K. 527; B. 273.

271 *P. Brestyánszky I.* i. m. 299.

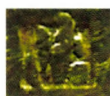
272 Jelentés az iparműkiállítási díjazásról. i. m. 547.

273 *P. Brestyánszky I.* i. m. 299.

Számos ML monogrammal jelzett tárgyat ismerünk, melyek készítője valószínűleg ő lehetett.²⁷⁴ (246. kép)

Anton Nehrhaft 1820-ban Székesfehérvárott született. 1849-ben lett mester Pesten.²⁷⁵

A jelek szerint Redl József korábbi műhelyében rendezkedett be az Úri utcában, az Orczy-házban. 1854-től említik a jelenleg ismert források, tudomásunk szerint 1867-ben ő volt az első céhmester.²⁷⁶ Aranytárgyakra használt jegye egy budapesti magángyűjtemény ékszertöredékének zárjában maradt fenn. Valószínűleg hozzá köthető a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében található karkötő arany csatja is, melyben szintén NA jegy található.²⁷⁷ (247. kép) Szintén magángyűjteményben találhatóak 1863-ban készült evőkanalai, melyekben ezüst tárgyakra használt jegye is fennmaradt. (248. kép) Egy budapesti árverésen került magángyűjteménybe egy kiírt mesterjegyével ellátott 1858-ban készített ezüst szerencsepatkó.²⁷⁸ (249. kép)

247

248

249

247–248. kép Anton Nehrhaft mesterjegye (A szerző felvétele)

249. kép Anton Nehrhaft mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Paul Neugeborn 1799-ben született Pesten. 1843-ban lett pesti mester, a polgárjogot 1844-ben nyerte el.²⁷⁹ B.280 számú jegyét már Kőszeghy is ismerte karneol köves arany pecsétgyűrűből, és ugyanez a jegy szerepelt egy budapesti magángyűjtemény címerrel vésett pecsét gyűrűjében. (250. kép) A pesti céhnapló 1864-ig említi.²⁸⁰

250. kép Paul Neugeborn mesterjegye (A szerző felvétele)

Friedrich Offenmüller (Offenmüller Frigyes) 1813-ban Schwartz György inasaként szabadult. Remekét 1828-ban Kierer Lipótnál készítette el, és a következő évben mes-

274 Grotte A. Kísérlet XIII. i. m. 108–109.

275 P. Brestyánszky I. i. m. 300.

276 Pester Lloyd-Kalender i. m. 383.

277 Földes E. i. m. 160. „434. Karkötő aranycsatja, arany, öntött, kalapált, cizellált. Két rövidebb oldalán függönyives, téglány alapú középrész, melynek cizellált rokokó ornamentikája között ívelt, karélyos keretű üres mezőny van. A középrészhez csatlakozik két oldalt a karkötő szalagjának cizellált ornamentikájú ívelt kiképzésű foglalatja.” Jelzések: N A monogram, K. 470; K. 444; B. 232; B. 184.

278 BÁV 69. Művészeti aukció (2016. november 9–10.) 439. Szerencsepatkó. Ezüst, 148 g. Szárain tulajdonosi vésetek. Szárán hátul jelzett: Pest, 1858., Nehrhaft Antal. H: 10,5 cm

279 P. Brestyánszky I. i. m. 301.

280 Uo. 301.

terré vált.²⁸¹ A címjegyzékek említik 1844-ben, 1854-ben, 1855-ben és 1862-ben is. 1868-ban társult fiaival, létrehozva az Offenmüller und Söhne céget,²⁸² melyet a Pester Lloyd évkönyve és az 1870. évi Adressbuch említ. B.282 mesterjegyet egy egykor Friedman Izidor tulajdonában lévő aranygyűrűből, valamint egy magángyűjtemény ametiszt be rakású, körben apró gyöngyökkel díszített csatjáról ismerjük. (251. kép)

251. kép Offenmüller Frigyes mesterjegye (A szerző felvétele)

Franz Patits 1818-ban született Pesten. P. Brestyánszky Ilona két mesternél is megemlíti nevét, mint inas. Hause József 1833-tól szegődöttette 6 évre.²⁸³ Négy évvel később, 1837-ben Willigut József inasa lett.²⁸⁴ Valamiért elhagyhatta Hausét, és tanulmányait Budán fejezte be. 1845-ben lett Pesten arany- és ezüstműves mester, polgárjogot 1848-ban kapott.²⁸⁵ Munkássága folyamatosan követhető 1870-ig, melyet számos tárgy is alátámaszt.

B.291 számú jegyét az Iparművészeti Múzeum arany pecsétgyűrűjéből, a mariazelli római katolikus templom kegyszobrának aranyozott másából, a Budapesti Történeti Múzeum ékszergarnitúrájából,²⁸⁶ valamint egy magángyűjtemény karkötőjéből ismerjük. (252. kép) Ugyancsak ő volt a készítője annak a nyakéknek, amely egy budapesti árverésen került magántulajdonba.²⁸⁷ B.292 számú jegye 1850-ben készült leveseskanálról, valamint egy magángyűjtemény 1867-ben készült kanálairól ismert. (253. kép) További életrajzi adatok egyelőre nem ismertek róla.

252

253

252–253. kép Franz Patits mesterjegye (A szerző felvétele)

Friedrich Pfister 1810-ben Budán született. Valószínűleg a Pfister ötvös család tagja volt. 1841-ben mester a pesti céhben, 1845-ben a polgárjogot is megkapta. Műhelye a belvárosban volt,²⁸⁸ ez az 1862-es dátum jelenleg az utolsó, ami a nevéhez köthető. Sajnos általa készített tárgyat eddig nem sikerült azonosítani.

281 Uo. 302.

282 Uo.

283 Uo. 268.

284 Uo. 218.

285 Uo. 316.

286 *Földes E.* i. m. 109–110. „282. Nyakék fülbevalóval, arany igazgyöngy, zafir.” Jelzések: K. 550; K. 471; K. 444; B. 291; B. 233; B. 184.

287 BÁV 89. Ékszeraukción (2012. december 11.) 180. Nyakék. 18 K arany, lapos káro mintás szemekből lánc rozetta mintás tagokkal, filigrán díszes virág mintás smaragd és apró igazgyöngy díszítésű középrész, 1860 körül, Pesh 3 jelzéssel, készítő: Francis Patits, súly 17,3 g, hossz: 40 cm, 1 kő üveg, sérült

288 *P. Brestyánszky I.* i. m. 317.

Christoph Rapold (Rappolt Kristóf) 1813-ban Württembergben született. 1847-ben lett Pesten mester.²⁸⁹ Neve szintén folyamatosan felbukkant az összeírásokban 1870-ig. Mivel ismert munkáit korábban már részletesen felsorolták,²⁹⁰ mi csak az azóta előkerülteket említjük. Egy magángyűjteményben található vésett díszítésű, glídes szelvényekből álló karkötője. Egy budapesti árverésen került magántulajdonba almandinnal ékített merev karperece,²⁹¹ másik budapesti árverésen pedig szintetikus korundokkal és almandinokkal ékített eljegyzési karkötője,²⁹² almandinnal ékített merev karéke, valamint nyelves zárral ellátott merev karperece.²⁹³ (254. kép)

254. kép Rappolt Kristóf mesterjegye (A szerző felvétele)

Albert Rappel (Adalbert, Béla) arany- és ezüstműves 1823-ban, Komáromban született. 1851-ben lett mester, műhelye a belvárosban volt.²⁹⁴ Nevéhez köthető egy egykor a máriaradnai kegytemplom tulajdonában lévő neorokokó kehely, azonban a benne lévő jegyet nem ismerjük. 1870-ben ismét a pesti mesterek között említi az aktuális évkönyv. Ismerjük lakhelyét is, IV. kerület, Curia u. 3. szám, mely valószínűleg műhelyének is címe lehetett. Gyászjelentése szerint 1881. december 19-én, 60 évesen, tüdőszélhűdés következtében hunyt el.²⁹⁵

Franz Rohrmüller a székesfehérvári idősebb Rohrmüller Jakab fia volt. 1821-ben született.²⁹⁶ 1854-ben lett mester a céhben.²⁹⁷ Sajnos tevékenységéről nincs adatunk, tárgyat egyelőre nem ismerünk munkái közül. Rohrmüller Ferenc 1864. január 28-án hunyt el.²⁹⁸

289 Uo. 336.

290 *Grotte A. Kísérlet IX. i. m. 119.*

291 BÁV 65. Művészeti aukció (2014. november 11–13.) 197. Karék eredeti dobozában. 16 K antik arany, széles nyitható reif, középrészén nagy ovális almandin és finoman vésett virág motívumok, 1860 körül, Pesth 3 jelzéssel, készítő: Rappel Christophorus, súly 38,9 g, belső átmérő: 5 cm, biztonsági lánc hia

292 Nagyházi Galéria és Aukciósház 204. aukció. Művészeti tárgyak, szőnyegek, bútorok, ezüstök és ékszerek árverése (2014. december 11., 13.) 1597. Eljegyzési karkötő. Pest, 19. sz. első fele, antik arany, „3 Pest” hitelesítő jeggyel, Christophorus Rappolt mesterjegye, 3 db tábla csiszolású szintetikus korunddal és almandin kabusonokkal, finom poncolással díszítve, nyelves zárdással, cinnel javítva, 16,9 g, Brestyánszky: 336. o.

293 Uo. 1600. Karperec. Pest, 19. sz. első fele, 13-as antik arany, „CR 3 Pest” Christophorus Rappolt bélyegzéssel, üreges, merev pánt, finom barokkos vésett, nyelves zárdással, apró sérüléssel, 17,7 g, Brestyánszky: 336. o.

294 *P. Brestyánszky I. i. m. 336.*

295 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény. Sajnos P. Brestyánszky Ilonánál található születési dátum nem egyeztethető össze a gyászjelentésben található adattal, ennek a kérdésnek a pontosítása további kutatást igényel.

296 *Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjege feloldására XI. Művészettörténeti Értesítő 57. (2008) 123–144. 137.*

297 *P. Brestyánszky I. i. m. 338.*

298 Pest-Belváros anyakönyvei MNL OL filmtár A83 (Grotte András közlése)

Franz Schletter (Schletter Ferenc) idősebb Schletter Ferenc pesti ötvösmester fia 1810-ben született Pesten. 1824–1829 között a szintén pesti mester Thiel Károly inasa volt. 1842-ben lett mester.²⁹⁹ 1861-ben – egy általunk eddig ismeretlen okból – határozatot hoztak ellene, ami szerint évente éves számadásokat kellett tennie. 1874-ben, mikor felesége elhunyt, kiskorú gyermekeit gyámság alá helyezték. Üzleti mérlegeinek vizsgálatára Nehrhaft Antalt, Müller Lajost, Schickingert Józsefet, Heinrich Józsefet és Rappel N-t (?) kérték fel szakértőnek.³⁰⁰ Gyermekei közül Ágoston és Károly is folytatták mesterségét, és aranyművesek lettek.

B.310 számú jegye 1860-ban készült késbakokban, egy magángyűjtemény 1864-ben készült kiskanalában, valamint egy budapesti árverésen magántulajdonba került piperekészlet 1860-ban készült bordázott ezüst tetejét is ő készítette.³⁰¹ (255. kép) Ezek mellett tudomásunk van egy 1860-as évek elején általa készített, kézzel kalapált, kisméretű kézi gyertyatartóról, melyet egy ismerős ötvösműhelybe vittek be javításra. Schletter Ferenc 1891. szeptember 7-én hunyt el Budapesten, végelgyengülésben.³⁰²

255. kép ifj. Schletter Ferenc mesterjegye (A szerző felvétele)

Adolf Schossberger 1828-ban (vagy 1826-ban) született Óbudán. 1845-től segédként már Pesten dolgozott, 1854-ben pedig már saját műhelye volt, ahol kontárkodott. 1858-ban lett pesti ötvösmester.³⁰³ Említi őt az 1870. évi Adressbuch is. Gyászjelentése szerint 1889. december 14-én éjjel hunyt el, 63 évesen,³⁰⁴ sírhelye a Salgótarjáni úti temetőben található.

Anton Starzer az utókor sokkal inkább termékeny ezüstművesként ismeri, tekintettel nagy számú, a kereskedelemben folyamatosan jelen lévő használati tárgyaira, azonban az Adressbuch mégis az aranyművesek között említette. Starzer 1806–1811 között Blettl József inasa volt Pesten. 1816-ban lett pesti ötvösmester, és 1817-ben már a polgárjogot is elnyerte. B.318 számú jegyét P. Brestyánszky Ilona ismertette a Magyar Nemzeti Múzeum 1824-ben készült gyertyatartó párjából, valamint egy magángyűjtemény azóta lappangó sótartójából,³⁰⁵ és evőeszközökön is felbukkant. (256. kép) B.319 számú jegye a Budapesti Történeti Múzeum 1834-ben készült tálcajában, 1845-ben készült mosdókancsójában, 1848-ban készült kiskanalában, az iklandi evangélikus templom 1834-ben készült kelyhében, a Magyar Nemzeti Múzeum 1834-ben készült táljában, és az Ipar-

299 P. Brestyánszky I. i. m. 343.

300 <https://Inyr.eleveltar.hu/BFLQuery/detail.aspx?ID=1432350> (2017. november 6.)

301 Nagyházi Galéria és Aukciósház 204. aukció. Művészeti tárgyak, szőnyegek, bútorok, ezüstök és ékszerek árverése (2014. december 11., 13.) 1425. Pipere dobozok, 7 db. Pest, 1860, 13-latos antik ezüst, „SCHLETTER” és „I...” mesterjegye, bordázott tetők, színezett szeléniumrubin üveggel üvegen kis sérüléssel, Ntto: 489 g; m: 3,3-7 cm

302 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

303 P. Brestyánszky I. i. m. 346.

304 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

305 P. Brestyánszky I. i. m. 352.

művészeti Múzeum 1848-ban készült teáskannájában bukkant fel,³⁰⁶ a műkereskedelem számtalan evőeszköze mellett. (257. kép) Újabb jegyváltozatai a közelmúltban evőeszközökben kerültek elő, (258–260. kép) valamint egy budapesti árverés empire boroskancsóján.³⁰⁷ (261. kép) 1862 után neve a forrásokban nem bukkan elő.

256

257

258

259

260

261

256–257., 260. kép Anton Starzer mesterjegye (A szerző felvétele)

258–259. kép Anton Starzer mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

261. kép Anton Starzer mesterjegye (Grotte András rajza után)

Andreas Stock (Stock András, Endre) valószínűleg 1825 körül született. A céhadatok a század 60-as éveiben említik. Az Adressbuchok szerint 1862-ben és 1870-ben is dolgozott. A források szerint 1867-ben ő volt a 2. céhmester.³⁰⁸ Munkájának elismertségét bizonyítja, hogy a Fővárosi Iparosok Köre alelnökének választotta. Ebben a minőségében érte őt a halál 1881. április 16-án, 56 évesen, Budapesten.³⁰⁹ Haláláról rövid hírben a *Vasárnapi Ujság* is tájékoztatott.³¹⁰

Johann Stoltz (Stolz János) esetében meglehetősen kevés életrajzi adatot ismerünk. Valószínűleg 1823 körül született. Tudomásunk szerint 1855-ben mesterfelvételi kérelmét elutasítják, annak ellenére, hogy már a negyvenes évektől számos tárgyat tudunk személyéhez kötni.³¹¹ B.320 számú jegye volt eddig ismert. (262. kép) A közelmúltban bukkant fel az az evőeszköz egy budapesti magángyűjteményben, amit valószínűleg szintén ő készíthetett.³¹² (263. kép) Grotte András azonosította egy pécsi régiségboltban egy másik mesterjegyét 1863-ban készült kávécsanakalakra.³¹³ Magángyűjteményben található, szintén 1863-ban készült tálalókanalán ugyanez a mesterjegy volt megtalálható. (264. kép)

262

263

264

262–264. kép Stolz János mesterjegye (A szerző felvétele)

306 Uo. 352–353.

307 BÁV 55. Művészeti aukció (2009. november 10–12.) 615. Pesti empire boroskancsó. Ezüst, 329 gr. Kerek talpon amfóra formájú edény, vállán karéjos frízben virág- és növénydíszek, enyhén boltozatos billenőfedél és ívelt fogó. Talpperemén jelzett: Pest, 1817-18 „q” évetű, Starcer Antal (Újonnan felbukkant, eddig még nem publikált A.S. mesterjegy ovális mezőben.) Kőszeghy: 395, 462. M: 23,6 cm.; A jegyet közölte: *Grotte A. Kísérlet XVI. i. m. 177.*

308 Pester Lloyd-Kalender i. m. 383.

309 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

310 Halálhírek. *Vasárnapi Ujság* 28. (1881) 17. sz. április 24. 269., az interneten: epa.oszk.hu/00000/00030/01416/pdf/01416.pdf (2016. május 27.)

311 P. *Brestyánszky I. i. m. 355.*

312 *Grotte A. Kísérlet XV. i. m. 145.*

313 Uo.

Friedrich Szamolovszky (Samolowski, Samolovszky Frigyes) valószínűleg 1818-ban³¹⁴ születhetett. 1847 januárjában lett mester, műhelye 1852-ben a Dorotheumgasse 16. alatt volt. 1854-ben bukkant fel a neve először, majd jelenlétéről folyamatosan tudósítanak a források. Ő is azok sorát gyarapítja, akiknek életműve kiegészült királyi zálogházi „ékszer-bebcmesteri” tevékenységgel. 1891-ben, halálának évében a Magyar Királyi Zálogház pénztári tisztje volt.³¹⁵ Talán ez az egyik oka annak, hogy nem ismerünk általa készített tárgyat, és ismeretlenek az általa használt jegyek. Szamolovszky Frigyes 1891. december 15-én, 73 évesen hunyt el.³¹⁶

Josef Teschlag (Teschlák József) 1819-ben született. Valószínűleg azonos azzal a Teschlag Józseffel, aki 1835–1840 között Herritz Alajos besztercebányai ötvösmester inasa volt. 1851-ben lett mester Pesten.³¹⁷ Őt is inkább ezüstművesként ismerjük, erről a tevékenységéről számos, közgyűjteményben őrzött tárgy tanúskodik. (265. kép) Utoljára a források 1870-ben említik, jelenleg több adatot nem rendelkezünk róla.

265. kép
Teschlák József mesterjegye
(A szerző felvétele)

Gottfried Ullrich 1855-től 1870-ig említik a pesti aranyművesek között. Mesterjegye keretezés nélküli GU betűk,³¹⁸ és az általa jelzett tárgyak 1980–2007 között több esetben is felbukkantak budapesti árveréseken.³¹⁹ (266. kép)

266. kép
Gottfried Ullrich mesterjegye
(Grotte András rajza után)

Friedrich Wizenrath (Witzenrath Frigyes) Hanauban született 1799-ben. 1837-ben lett mester.³²⁰ 1843-ban az iparmű kiállításon bronz érdemérmét kapott.³²¹ Említik 1854-

314 Brestyánszky Ilona szerint 1819-ben született. *P. Brestyánszky I. i. m. 339.*

315 Budapesti czim- és lakjegyzék. Szerk.: Janszky Adolf. Bp., 1891–1892. 176.

316 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

317 *P. Brestyánszky I. i. m. 374.*

318 *Grotte A. Kísérlet VIII. i. m. 327.*

319 Bizományi Áruház Vállalat 6. Ékszer aukció (1983. május 17–18.) 25. Fülbevaló pár. 14 K ar. festett, préselt neobarokk cizellált kagylós rátét dísz, közepén foglalt világoskék zománc, Pest 1860 körül, Uhlrich Gottfried, súly 6,1 gr., zománcok pótoltak; BAV Bizományi Kereskedőház és Zaloghitel Rt. 41. Ékszeraukció (1996. december 10.) 158. Fülbevaló pár. Antik arany, karéjos préselt virágforma közepében gránát kővel, golyó- csüngővel és előlnyílós beakasztással, Pest 1850 körül, G.U.mest.j., súly 5,4 gr, jav.; BAV Bizományi Kereskedőház és Zaloghitel Rt. 50. Ékszeraukció (1999. december 5–6.) 395. Melltű. Antik arany, plasztikus kartus forma, középrészen türkiz és apró félgöngy díszítésű rozetta, Pest 1850 körül, GU mesterjegy, súly 8,2 gr, tú fém pótlás; Belvárosi Aukciósház 15. Művészeti árverése (2000. május 8–10.) 422. Collier. Antik arany, szerelhető, smaragdokkal, rubinokkal, gyöngyökkel díszítve, plasztikus láncszemek, egy függő hiányzik, GD mesterjegy, Pest, 1824 után, súly: 27,8 g (a katalógus a mesterjegyet, és a tárgy valószínű készítési idejét is hibásan adta meg); BAV 50. Művészeti aukció (2007. május 22–24.) 234. Karkötő. Antik arany, keskeny szövött karpánton domborított árvácska mintás középrész, kék zománc és kis piros üvegkő díszítéssel, 19. sz. közepe, Peth 3 jelzéssel, G. U. mesterjeggyel, súly 14,5 gr, hossz: 17 cm

320 *P. Brestyánszky I. i. m. 384.*

321 Jelentés az iparműkiállítási díjazásról. i. m. 546.

ben, majd 1855-ben is. Bár üzletét 1856-ban bezáratták,³²² 1862-ben újra a mesterek között találjuk. Ezt követően neve nem bukkant fel újra. Jegye egy budapesti árverésen értékesített arany biedermeier nyakékban,³²³ valamint újonnan átalakított arany pecsétgyűrűben maradt fenn. (267. kép)

267. kép

Witzenrath Frigyes mesterjegye

(A szerző felvétele)

Johann Weigerth (Weigerth János) Pesten született valószínűleg 1825-ben. 1850-ben lett mester.³²⁴ Mesterjegyét Grotte András fedezte fel a budapesti műkereskedelemben, különböző 1866-ban és 1867-ben készített evőeszközökön.³²⁵ (268. kép) Mivel az 1870. évi Adressbuchban már nem szerepel a neve, az 1882. évi budapesti címjegyzékben és gyászjelentésében pedig magánzóként említik, ezért feltételezem, hogy felhagyott a szakmájával. Weigerth János 1891. október 23-án, 68 évesen vesztette életét Pesten.³²⁶

268. kép

Weigerth János

(A szerző felvétele)

Josef Wendler (Wandler József) valószínűleg 1819-ben született. 1856-ban lett pesti ötvösmester.³²⁷ Működéséről 1870-ig vannak adataink. Általa készített tárgyat eddig nem sikerült beazonosítani. Elképzelhető, hogy ezzel párhuzamosan, vagy a tevékenységet teljesen felcserélve dolgozott később a Magyar Királyi Zálogház ékszerbecslőjeként. Mindenesetre gyászjelentésén már kizárólag ebben a minőségében említik. Wendler József 1875. február 23-án, 56 évesen Pesten hunyt el.³²⁸

Ezüstművesek

Az Adressbuch 12 ezüstművest említ. Mivel az általuk készített tárgyak a mai napig gyakran fordulnak elő a műkereskedelemben, valamint megjelentek kiadványokban, ezért azokat tételesen nem soroljuk fel.

Paul Cseh a 19. század második felének egyik legjelentősebb mestere. Munkái a biedermeier tipikus darabjai. Pesten 1854–1870 között említik, a tevékenységét felidéző tárgyak 1857-től a céh megszűnéséig folyamatosan jelen vannak. Jegyei többségét mind Kőszeghy,³²⁹ mind P. Brestyánszky ismerte.³³⁰ (269–270. kép) Harmadik, és attól minimálisan eltérő negyedik jegyét azóta sikerült azonosítani. (271–272. kép)

322 P. Brestyánszky I. i. m. 384.

323 Grotte A. Kísérlet VIII. i. m. 327.

324 P. Brestyánszky I. i. m. 383.

325 Grotte A. Kísérlet VI. i. m. 122. Elképzelhető, hogy a jegy Vidor János Manó (Johann Emanuel Vidor) polgári ékszerész mesterjegye, a Vidor M. és társa cég alapítójáé. Vidor 1867. szeptember 26-án, Pesten hunyt el.

326 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

327 P. Brestyánszky I. i. m. 382.

328 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

329 Kőszeghy E. i. m. 89.

330 P. Brestyánszky I. i. m. 244.

269

270

271

272

269–271. kép Paul Cseh mesterjegye (A szerző felvétele)

272. kép Paul Cseh mesterjegye, publikálatlan
(Fotó: Ürögi László)

Ignaz Cserekwicky (Cserekvitzky) 1854-ben lett arany- és ezüstműves mester a pesti céhben.³³¹ Jegyei jellemzően evőeszközökön kerülnek elő. (273–274. kép)

273

274

273–274. kép Ignaz Cserekwicky mesterjegye (A szerző felvétele)

Alois Giergl (Giergl Alajos) valószínűleg 1791 körül születhetett. 1807–1812 között volt Fischer Lipót inasa. 1817-ben lett mester, a céhíratok 1860-ig említik.³³² Jelenleg 6 különböző jegyét ismerjük. Legkorábbi tárgyait B.250 számú kiírt kurzív jegyével, (275. kép) valamint újonnan előkerült, egybefonódó monogramos jegyével látta el. (276. kép) A B.250 számúhoz nagyon hasonló, de eddig nem publikált jegyét 1847-es készítésű evőkanálból ismerjük, de feltételezzük, hogy a két jegyet számos esetben összekeverték a nagyfokú hasonlóság miatt. (277. kép) 1822-től fordul elő B.251 számú jegye, (278. kép) valamint ennek markánsabb keretezésű variánsa. (279. kép) Hatodik ismert jegye szintén kiírt jelzés. (280. kép) Giergl Alajos 1868. augusztus 17-én, 77 évesen hunyt el.³³³

275

276

277

278

279

280

275–276., 278–280. kép Giergl Alajos mesterjegye (A szerző felvétele)

277. kép Giergl Alajos mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Georg Goszmann (Goszmann György) a reformkori ötvösség egyik legjelentősebb alakja volt. Műhelyének munkái a mai napig nagy számban fordulnak elő a műkereskedelemben és árveréseken. Ezért felsorolásuktól eltekintünk. Goszmann György 1807-ben születhetett. 1819–1825 között Paschperger Ferenc inasa volt. A pesti ötvöscéh mestere 1836-tól, 1838-tól polgárjogot is kapott a városban. 1852-ben és 1860-ban főcéhmester volt.³³⁴ Az eddig ismert, általa használt jegyek a következők: B.253 (281. kép) B.254 (282. kép) B.255. (283. kép) Fellelhető egy eddig publikálatlan mesterjegye is. (284. kép) 1862. január 9-én hunyt el, 54 évesen,³³⁵ de a műhely tovább dolgozott, az 1870. évi Adressbuch özvegyét még említette.

281

282

283

284

281–283. kép Goszmann György mesterjegye (A szerző felvétele)

284. kép Goszmann György mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

331 Uo. 246.

332 Uo. 254.

333 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

334 P. *Brestyánszky I.* i. m. 260.

335 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

Karl Laky (Laky Károly) ismereteink szerint Komáromban született. Remekét Szentpétery Józsefnél készítette el 1821–22-ben. A polgárjogot 1828-ban nyerte el.³³⁶ Termékeny mester volt, munkái gyakori vendégei a műkereskedelemnek és árveréseknek. Jegyeit P. Brestyánszky Ilona publikálta: első jegye a B.265, (285. kép) másik két jegye, a B.266 és a B.267 gyakorlatilag csak méreteiben tér el egymástól. (286. kép) Utolsó ismert adatunk róla 1865-ből származik.

285

286

285–286. kép Laky Károly mesterjegye (A szerző felvétele)

Josef Müller a reformkor nagy elismertségű mestere volt, igényes kidolgozású tárgyai napjainkban is nagy számban kerülnek elő, és gyakori vendégei a különböző árveréseknek. 1823-ban lett pesti ötvösmester és polgár. 1832-től alcéhmester.³³⁷ Jelenleg négy használt mesterjegyét ismerjük: B.275, (287. kép) B.276, (288. kép) B.277, (289. kép) B.278. (290. kép) Josef Müllert a céhiratok 1864-ig említik.

287

288

289

290

287–290. kép Josef Müller mesterjegye (A szerző felvétele)

Karl Missbrenner (Missbrenner Károly) 1841-ben még a budai céh mestere. Valószínűleg a jobb megélhetés és a nagyobb piac ígérete miatt kérte felvételét a pesti céhbe, amit 1848-ban el is fogadtak.³³⁸ Ugyanebben az évben belépett a nemzetőrségbe, Kirner Györgyhez hasonlóan a IV. nemzetőr zászlóalj 4. századának lett a tagja.³³⁹ Az alább ismertetett jegyeket már P. Brestyánszky Ilona is ismerte: B.75, (291. kép) B.271. (292. kép) Újabban evőeszközökben került elő mesterjegye. (293. kép) Grotte András Budapesten rajzolta le 1845-ös készítésű tejmerőről egy másik mesterjegyét.³⁴⁰ (294. kép). További életútjáról jelenleg nem tudunk semmit.

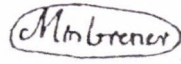
291

292

293

294

291–292. kép Missbrenner Károly mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

293. kép Missbrenner Károly mesterjegye (A szerző felvétele)

294. kép Missbrenner Károly mesterjegye (Grotte András rajza után)

Josef Parczer 1836-ban lett pesti mester, a polgárjogot 1838-ban nyerte el.³⁴¹ B.283 számú jegyét mindössze egyetlen tárgyról, az Iparművészeti Múzeum kiskanalaról is-

336 P. Brestyánszky I. i. m. 283.

337 Uo. 294.

338 Uo. 290.

339 A pesti (pestmegyei) IV. nemzetőrzászlóalj 4. századának névsora i. m. 421.

340 Grotte A. Kísérlet V. i. m. 207.

341 P. Brestyánszky I. i. m. 302.

merjük. (295. kép) Utolsó adatunk róla 1864-ből származik.

PARCZER

295. kép
Josef Parczer mesterjegye

Josef Piroth (Pieroth)a szakma alapjait Paschperger Ferencnél tanulta meg, 1807-ben szegődött el hozzá 5 évre.³⁴² 1819-ben lett pesti mester.³⁴³ B.293 számú jegye számos különböző tárgyból ismert, melyről részletes felsorolás található P. Brestyánszky Ilona könyvében. (296. kép) Az ötvöscéh irataiban utoljára 1860-ban említették.

296. kép Josef Piroth mesterjegye (P. Brestyánszky Ilona után)

Karl Schöllerről (Schöller Károly) jóval kevesebb konkrét információ van, különböző céhiratokban 1855–1867 között említik. Az itt közölt jegye hasonló a B.315 számú jegyéhez. (297. kép) További mesterjegyei egy budapesti magángyűjtemény evőeszközéről kerültek elő. Az eddig ismerttől abban különböznek, hogy az aposztróf nem szerepel bennük. (298–299. kép) Utolsó adatunk róla 1870-ből származik. Egy Schöller Károly nevű magánzó 1896. november 8-án, 73 évesen hunyt el Budapesten,³⁴⁴ valószínűleg azonos lehet a korábbi ötvösmesterrel.

297

298

299

297–298. kép Schöller Károly mesterjegye (A szerző felvétele)

299. kép Schöller Károly mesterjegye, publikálatlan

(A szerző felvétele)

Josef Szentpétery (Szentpétery József) a reformkor hatalmas ambícióval rendelkező, különleges tehetségű nagy egyénisége, aki kiváló egyházi és polgári használatú tárgyak mellett kisplasztikáival igyekezett világhírré szert tenni. Munkásságát meglehetősen jól ismerjük, részben fennmaradt önéletrajza, részben a róla készült monográfia alapján. Itt most csak a főbb fordulópontokra térnénk ki. 1781-ben született Rimaszombaton. Kassán Vásárhelyi István inasa volt, vándorútja során legényként Bécsben a Würth-műhelyben dolgozott, majd Görz, Gradiska, Trieszt, végül Pesten a Prandtner-műhely voltak a következő állomások. Mesterremekét 1810-ben kezdte el készíteni, és a következő évben pesti mester lett. 1812–18 között Losoncon tevékenykedett. Ezt követően visszatért Pestre, ahol 1862-ben bekövetkezett haláláig dolgozott.³⁴⁵ Jegyei: B.322, (300. kép) B.323, (301. kép) B.324, (302. kép) B.325. (303. kép)

300

301

302

303

300. kép Szentpétery József mesterjegye (P. Brestyánszky Ilona után)

301–303. kép Szentpétery József mesterjegye (A szerző felvétele)

342 Uo. 303.

343 Uo. 317.

344 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászejtás-gyűjtemény

345 P. Brestyánszky I. i. m. 357.

Philipp Trittenwein 1821-ben született Budán. 1835-ben mint Paschperger János negyedik inasát említik. 1847-ben lett pesti mester, jelenleg egy jegyét ismerjük: B.335. (304. kép) A céhíratokban 1864-ben említik utoljára.³⁴⁶

304. kép
Philipp Trittenwein mesterjegye
(A szerző felvétele)

Pozsony (305. kép)

305. kép Pozsony próbajegye, 1858 (A szerző felvétele)

Pozsony ötvösségéről Mihalik József tollából jelent meg összefoglalás a *Múzeumi és Könyvtári Értesítőben*.³⁴⁷ Az Adressbuch 13 ötvösről közölt újabb adatokat.

Richard Blaska (Blaschka) 1853–1857 között Weinstabl József inasa volt.³⁴⁸ Feltétezetően a korább pozsonyi mesternek, Blaschka Gáspárnak a rokona, valószínűleg a fia lehetett. Arra, hogy már 1862-ben önálló pozsonyi műhellyel rendelkezett, az Adressbuch közölte az első adatokat. Mesterjegyének beazonosítása még várat magára.

Michael Ehrenhoffer Pozsonyban született. 1831-ben a helybéli Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium tanulói között említik.³⁴⁹ 1832–37 között tanulta a szakma alapjait Schier Antalnál. Ezt követően 1844-ben tűnt fel újra Pozsonyban, ahol Steinmaszler József főcéhmesternél elkészítette mesterremekét, és miután elfogadták, 1845-ben pozsonyi mester lett.³⁵⁰ Ez után minden ismert forrás említi 1870-ig. K.1808 sorszámú mesterjegyét aranytárgyról ismertette Kőszeghy. Azóta sikerült megtalálni 1858-ban készült tálalókanálban is. (306. kép) Másik mesterjegyét Grotte András egy budapesti magányűjtemény evőkanalában azonosította.³⁵¹ (307. kép)

306

307

306. kép Michael Ehrenhoffer mesterjegye (A szerző felvétele)
307. kép Michael Ehrenhoffer mesterjegye (Grotte András rajza után)

Karl Fellmoser 1852-ben aranyműves legényként kérte felvételét a céhbe, annak ellenére, hogy vándorlóéveit még nem fejezte be. Mivel remeke kapcsán kifogások merültek fel, ezért csak 1853-ban lett mester. Remekét az előbb említett Ehrenhoffer Mihálynál készítette el, egy arany nyakéket, és egy pár fülbevalót.³⁵² Feltételezzük, hogy az ő jegye

346 Uo. 380.

347 *Mihalik József*: Háromszáz év a pozsonyi ötvösség történetéből. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 5. (1911) 85–155.

348 Uo. 152.

349 *Juventus Archi-gymnasii Posoniensis Ord. S. Benedicti ... in classes redacta*. Pozsony, 1831. 4. interneten: library.hungaricana.hu/hu/view/Pozsony_28386_bences_gimnazium_1222_1831/?pg=0&layout=s (2016. május 27.)

350 *Mihalik J.* Háromszáz év i. m. 152–153.

351 *Grotte A.* Kísérlet XII. i. m. 53.

352 *Mihalik J.* Háromszáz év i. m. 154.

található abban az 1856-ban készült merőkanálban, mely egy magángyűjteményben bukkant fel. (308. kép) Érdekes módon évetű nem volt a tárgyban.

308. kép

Karl Fellmoser mesterjegye, publikálatlan

(A szerző felvétele)

Johann Kraner (Kraner) 1831-ben készítette el mesterremekét, egy kávéskannát Renner Ádám műhelyében.³⁵³ Az 1844. évi Adressbuchban említik az ötvösök között.³⁵⁴ K.1796 számú jegyét 1835–36-ban készült evőeszközökről ismerjük. (309. kép) K.1797 számú jegye szintén evőeszközről ismert, (310. kép) ahogy az eddig publikálatlan, 1858-as datálású további jegye is. (311. kép) Az utolsó adatunk róla az 1862. évi említés az Adressbuchban.

309

310

311

309–310. kép Johann Kraner mesterjegye (A szerző felvétele)

311. kép Johann Kraner mesterjegye, publikálatlan

(A szerző felvétele)

Karl Kundtnerről az egyetlen információnk az 1862. évi említés, kivéve, ha esetleg téves az adatközlés, és azonos Gottlieb Kundtnerrel.

G.³⁵⁵ Muchow valószínűleg azonos lehet **Eduard Wilhelm Muchow**val aki 1858-ban jelentkezett a céhbe, mesterremekét ő is Ehrenhoffer Mihálynál készítette el.³⁵⁶ Fennmaradt gyászjelentés szerint Muchow Ede arany- és ezüstműves mester 1882-ben vesztette el feleségét.³⁵⁷

Karl Paray 1805 körül született. 1832-ben készítette el mesterremekét, egy kannát.³⁵⁸ Jelen forrás mellett említette az 1844. évi, és az 1870. évi címjegyzék is, azonban kimaradt az 1854–55. évi kiadványokból. 1841–1866 között alcéhmester.³⁵⁹ Kőszeghy ismert K.1801 számú jegyét 1832-ben készült sószóróról. Ugyanez a jegy volt megtalálható egy budapesti magángyűjtemény 1835-ben készült kanalában, 1840-ben készült füstölőjében, és az ehhez tartozó csónak formájú navikulában. (312. kép) K.1802 számú jegye 1840-ben készült gyógyszerészmerleg csészéiből ismert, (313. kép) K.1803 számú jegye 1848-ban készült csontnyelű kávéskannában, és 1858-ban készült betegető csészében volt megtalálható, valamint egy magángyűjtemény 1852-ben készült kanalain. (314. kép) Szintén 1858-ban készült az a sétatálca, valamint egy budapesti magángyűjtemény tejmerője, amelyekben a K.1804 számú jegy van. (315. kép) Karl Paray 1876. február 3-án halt meg, 71 évesen.³⁶⁰

312

313

353 Uo. 150.

354 Grosses Adressbuch der Kaufleute i. m.

355 A keresztnévet sajnos nem sikerült feloldani.

356 *Mihalik J.* Háromszáz év i. m. 155.

357 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény, Muchow Rosine született Wimmer

358 *Mihalik J.* Háromszáz év i. m. 150.

359 Uo. 151.

360 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

314

315

312. kép Karl Paray mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

313–315. kép Karl Paray mesterjegye (A szerző felvétele)

Johann Roth mesterremekét, egy kannát, 1845-ben készítette el Paray János alcéhmesternél.³⁶¹ Ez után tudomásunk szerint csak az 1862. évi könyv említi. Mesterjegyét 1853-ban készült evőeszköztől ismerjük. (316. kép)

316. kép

Johann Roth mesterjegye (A szerző felvétele)

August Skala valószínűleg 1811-ben született. 1837-ben még elutasította a pozsonyi cég, később a városi tanács utasítására mesterremeként egy ékköves diadém és egy arany karperec elkészítésére kötelezték, melyet 1839-re Weinstabl Józsefnél el is készített, és elfogadták.³⁶² 1843 és 1850 között 4 inast is képzett és foglalkoztatott műhelyében,³⁶³ és tudomásunk van róla, hogy 1854-ben is az arany- és ezüstművesek között említik.³⁶⁴ K.1806 számú jegyét 1845–47 között készült evőeszközökről ismerjük. (317. kép) 1870-ben még az aktív mesterek között emlékeznek meg róla. August Skala 1871. október 31-én, 60 évesen, Pozsonyban hunyt el.³⁶⁵

317. kép

August Skala mesterjegye
(A szerző felvétele)

Anton Schier (Schierer, Schir Antal Lajos) 1797 körül születhetett. 1820-ban jelentkezett a céhbe mesternek, és bár elsőre visszautasították, végül a helytartótanács utasítására Tirtsch Jánosnál elkészíthette mesterremekét, és beiktatták a polgárok és mesterek sorába. 1841-ben alcéhmester.³⁶⁶ Tevékeny mester volt, és viszonylag hosszú munkásság adatott meg neki, ezért számos általa készített tárgy, és mesterjegye maradt fenn.

K.1790 számú jegyét ismerjük 1825–1850 közötti evőeszközökről, egy magángyűjtemény 1834-ben készült, kihajlójú szájperemű poharáról, valamint 1836-os toilette készletről. (318. kép) Ehhez meglehetősen hasonló a K.1791 számú jegy, mely 1846-ban készült cukorszóróról, és különböző években készült evőeszközökről ismert. Ugyanez a jegy volt 1843-ban készült, nagyon szépen díszített cukordobozában.³⁶⁷ (319. kép) Harmadik, Kőszeghy által is ismert jegye a K.1792, melyet 1858-ban készített üveg pohár fedelében

361 Mihalik J. Háromszáz év i. m. 153.

362 Uo. 152.

363 Uo.

364 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie. Herausgegeben von dem Nieder-österreichischen Gewerbe-Vereine i. m. 493.

365 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

366 Mihalik J. Háromszáz év i. m. 146–148.

367 BÁV 67. Művészeti aukció (2015. november 10–12.) 632. Pozsonyi biedermeier cukordoboz. Ezüst, 418 g., belül aranyozva. Téglatestforma, ívelt oldalakkal. Trébelt oldalain és zsanéros fedelén vésett stilizált növényi díszítmények. Működőképes zárszerkezet kulccsal. Talpérem javított. Alján jelzett: Pozsony, 1843., „M” évetű, Antonius (Ludovicus) Schier. Kőszeghy: 1681, 1731, 1791. M.: 15,2 x 9,7 x 7,2 cm

talált. Ugyanezt a jegyet ismerjük különböző budapesti gyűjtemények evőeszközeiből. (320. kép) Egy budapesti árverésen³⁶⁸ került magántulajdonba egy 1834-ben készült gyertyatartó pár. Egyikben a K.1791 számú jegy szerepelt, a másik, egy érdekes, helyesírási hibás verzió. Nem tudni, hogy egy elütött mesterjegy, vagy egy rosszul elkészített beütővas, ezért ezt is közöljük. (322. kép) Evőeszközökről ismerjük a K.1790 számú jegyhez hasonló mesterjegyeket. (321., 323. kép) Érdekes mesterjegyet ütött a 40-es évek közepén készült, jelenleg budapesti magángyűjteményben található cukorszóróba.³⁶⁹ (324. kép) Schier Lajos Antal 1878. szeptember 9-én, 81 évesen hunyt el. Valószínűleg a szakmával korábban felhagyhatott, mert gyászjelentésében már csak mint háztulajdonos szerepelt.³⁷⁰

318

319

320

321

322

323

324

318–320. kép Schier Antal Lajos mesterjegye (A szerző felvétele)

321–323. kép Schier Antal Lajos mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

324. kép Schier Antal Lajos mesterjegye (Grotte András rajza után)

Grotte András 2015-ben Skala Ágoston munkájaként azonosította azt az úti fűszertartót, amelyik az előző évben tűnt fel egy budapesti árverésen.³⁷¹ (325. kép) Talán azonos azzal a jeggyel, melyet egy budapesti magángyűjtemény 1858-ban készült, téglalap alakú, nagy méretű, fa merevítéssel ellátott, rózsás díszítésű biedermeier tálcájában találtunk. (326. kép) Mivel a monogram azonosítható Schier Lajos Antal jegyeként is, a kérdést további tárgyak előkerüléséig és beazonosításáig nyitva hagyjuk.

325

326

325. kép August Skala vagy Schier Antal Lajos mesterjegye (Grotte András rajza után)

326. kép August Skala vagy Schier Antal Lajos mesterjegye (A szerző felvétele)

Johann Stony (Stouy, Stoy) 1808 körül született. Valószínűleg azonos azzal a Johann Stoyval, aki Brodyban, Lengyelországban született, és 1824–28 között Kassán tanulta a

368 BÁV 61. Művészeti aukció (2012. november 13–15.) 625. Pozsonyi biedermeier gyertyatartó pár. Ezüst, 543 gr. Kerek, lépcsőzetes talpon gyűrűkkel tagolt oszlopos szár gyertyacsészével. Talpán, osztógyűrűkön és gyertyacsészék peremén hengerelt díszítmények. Restaurált. Talp-peremén jelzett: Pozsony, 1834., Antonius (Ludovicus) Schier. Kőszeghy: 1675, 1726, 1790. M.: 23 cm

369 Grotte A. Kísérlet X. i. m. 134.

370 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

371 Nagyházi Galéria és Aukciósház 200. jubileumi aukció, a Nagyházi Galéria fennállásának 30. évfordulója (2014. május 27–29.) 992. Szelence. Pozsony, 185(?), 13-latos antik ezüst, „AS” mesterjegy, belsejében aranyozott, két osztású ovális, sima test, 98,1g; 6,2 x 5 x 2,5 cm; valamint Grotte A. Kísérlet XVI. i. m. 188.

mesterséget.³⁷² Pozsonyban 1843-ban tűnt fel, amikor a céh elé járult, hogy elkészíthesse mesterremekét. Ezt Kundtner Gáspár felügyelete mellett tette meg, amit végül el is fogadtak.³⁷³ Az 1854. évi Adressbuch az arany- és ezüstműves mesterek sorában említi.³⁷⁴

Kószeghy mesterjegyét (K.1807) 1858-ban készített talpas cukortartóról ismertette, a jegy egy budapesti magángyűjtemény evőeszközéről is ismert. (327. kép) Johann Stouy, polgári aranyműves 1881. február 7-én, 73 évesen halt meg Pozsonyban.³⁷⁵

327. kép

Johann Stouy mesterjegye (A szerző felvétele)

Gerhard Weidner 1815 körül született. Vándorkönyve szerint Mainzban tanulta a mesterséget. Ebből az is kiderült, hogy a Zuckermanndl városrészben, mint Landmeister (kültag) dolgozott. Jelentkezését elsőre elutasították, 1847-ben azonban polgáresküt tehetett, és mesterré avatták.³⁷⁶ 1854–1855-ben a város mesterei között találjuk.

Kószeghy K.1809 számú jegyét a pozsonyi dómkincstár 1858-ban készült úrmutatójáról közölte, és ugyanez a jegy szerepel a Magyar Nemzeti Múzeum 1850-es években készült evőeszközében. (328. kép) Egy budapesti magángyűjtemény 1851-ben készült evőkanalán,³⁷⁷ és egy másik magángyűjtemény csak 13 latos finomsági számmal jelzett evőkanalán szerepel egy másfajta készítőjegye. (329. kép) Gerhard Weidner 1883. december 31-én, 68 évesen hunyt el Pozsonyban.³⁷⁸

328

328. kép Gerhard Weidner mesterjegye (Magyar Nemzeti Múzeum, fotó: Kiss Erika)

329

329. kép Gerhard Weidner mesterjegye (A szerző felvétele)

Josef Weinstabl (Emerich Josef Weinstabl) 1806 körül született. 1825–1829 között Schier Antal Lajos inasaként tanulta a mesterséget.³⁷⁹ 1834-ben jelentkezett a céhbe, hogy mesterremekét elkészíthesse. A céh Schier műhelyét jelölte ki, hogy felügyelje a remek elkészültét. 1853–1866 között a pozsonyi céh főcéhmestere volt,³⁸⁰ és említette az 1854. évi és az 1855. évi Adressbuch is.

Kószeghy K.1805 számú jegyét 1840-ben készült mustártartóról, valamint 1858-ban készült evőeszközről ismertette. Magántulajdonban lévő, 1844-ben készült biedermeier cukorszóróján, valamint egy budapesti árverés 1853-ban készült cukordobozán ugyan-

372 Mihalik J. Kassaváros i. m. 328.

373 Mihalik J. Háromszáz év i. m. 152.

374 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie. Herausgegeben von dem Nieder-österreichischen Gewerb-Vereine i. m. 493.

375 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

376 Mihalik J. Háromszáz év i. m. 153.

377 Grotte A. Kísérlet X. i. m. 134.

378 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

379 Mihalik J. Háromszáz év i. m. 147–148.

380 Uo. 151–152.

330

331

332

333

330., 332–333. kép Josef Weinstabl mesterjegye (A szerző felvétele)

331. kép Josef Weinstabl mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

ez a jegy szerepelt. (330. kép) 1858-ban készült kiskanalán a K.1805^A számú jegye maradt fenn. (331. kép) Ettől kissé eltér az a jegy, amit a Magyar Nemzeti Múzeum 1848-ban készült kanalaról ismerünk.³⁸¹ (332. kép) Egy magángyűjtemény 1855-ben készült kiskanalában tűnt fel egy másik mesterjegye.³⁸² (333. kép) Weinstabl József Imre 1887. június 24-én, 81 évesen hunyt el.³⁸³

Privigye (334. kép)

334. kép

Privigye próbajegye, 1850 körül

(A szerző felvétele)

Ebben a kis felvidéki városkában mindössze egy ötvös működéséről van tudomásunk, a Kőszeghy által is említett **Franz Paulath** aranyművesről. Ismert adataink alapján viszonylag hosszú ideig működött. Először az 1828. évi összeírásban említették. Ezt követően szerepelt az összes ismert összeírásban, 1844-ben, 1862-ben, és még 1870-ben is.

K.1868 számú jegyével Kőszeghy ismertetett kanalakat. Ugyanezzel a jeggyel ismerünk magángyűjteményben 3 lábón álló késő empire stílusú fűszertartót. (335. kép) Szintén magángyűjteményből ismerünk 10 latos jelzéssel ellátott filigrán gombokat, illetve az abból kialakított ékszereket. Mivel egyaránt emlékeztet mind a 10 latos jelzésben lévő csillag a K.1866 számú jegyre, mind a mesterjegy a K.1868 számú jegyre, ezért feltételezzük, hogy ezek is általa készített privigyei munkák. (336. kép) Kőszeghy filigrán munkájú kulcstartóról ismerte a K.1869 számú jegyet, és ugyanez a jegy ismert egy magángyűjtemény evőkanalában. (337. kép) Szintén magángyűjtemény merőkanalából, evőkanalaiból és kiskanalaiból ismerhetjük a K.1870 számú jegyet. (338. kép)

335

336

337

338

335., 337–338. kép Franz Paulath mesterjegye (A szerző felvétele)

336. kép Franz Paulath mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Puhó

Egyetlen ötvöst említ a könyv, **Josef Rettinger** aranyművest. A névazonosság miatt megkockáztatom, hogy azonos lehet azzal a Rettinger Józseffel, aki 1830 körül lett mes-

339. kép Josef Rettinger mesterjegye

(Kőszeghy Elemér után)

381 Grotte A. Kísérlet XIII. i. m. 120.

382 Grotte A. Kísérlet XII. i. m. 54.

383 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

ter Trencsénben. Elképzelhető, hogy várost váltott, vagy az adatközlés helyszíne téves. Jegyét Kőszeghy ismertette egy tóramutatóról a hunfalvai izraelita közösség tulajdonaként. (339. kép) A kérdés mindenesetre tisztázásra vár, amihez további tárgyak előkerülése szükséges.

Rimaszombat (340. kép)

340. kép

Rimaszombat próbajegy, 1830 körül

(A szerző felvétele)

A rimaszombati ötvös céhről Mihalik Sándor írt 1919-ben összefoglalót.³⁸⁴ Az Adressbuch készítője három mestert ismert a városból.

Paul Libay 1814–15 között nagybátyjánál, Libay Sámuelnél inaskodott. 1829-ben iktatták be a rimaszombati ötvöscéhbe mesterként.³⁸⁵ Kőszeghy K.1899 számú jegyét ismerte a rimaszombati plébániatemplom feszületéről, az osgyáni evangélikus templom ostayartató szelencéjéről, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményét gazdagító kávéskanálról. (341. kép) Ettől leginkább kontúrjában, valamint a kezdő karakter összevont PL betűiben tér el az következő jegy, amely egy budapesti magángyűjtemény kiskanaláról ismert. (342. kép) Egy budapesti árverésen került magántulajdonba egy másik mesterjeggyel jelzett csemegés tálka.³⁸⁶ (343. kép) Ugyanez a jegy szerepel benne, és tulajdonosi monogramja alapján eredetileg összetartozott egy másik magángyűjtemény cukorcsipeszével. Rimaszombati próbajegy mellett szerepel, és szintén Libay Pál használhatta egy budapesti magángyűjtemény merőkanalában található mesterjegyet, (344. kép) ahogy az ennek fordított betűjeléből álló jegyet is. (345. kép) Utolsó említett adatunk működésére 1866.

341

342

343

344

345

341. kép Paul Libay mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

342–345. kép Paul Libay mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Josef Szentpétery (Szentpétery József) talán csak névrokona volt a híres pesti ötvös mesternek. A források szerint 1831. szeptember 1-én lett a besztercebányai ötvöscéh Lozoncon dolgozó kültagjának, Keller Dánielnek az inasa. 1835. október 24-én szabadították fel. 1840-ben iktatták be céhbe mesterként, ez alkalommal 5 forintot fizetett be a céhkaszába, mivel a vándoréveket nem töltötte ki. Remekként ékszereket, és egy cukorszórót

384 Mihalik Sándor: A rimaszombati ötvöscséh. Bp., 1919.

385 Uo. 93.

386 BÁV 63. Művészeti aukció (2013. november 12–14.) 615. Rimaszombati empire csemegéstálka. Ezüst, 194 g. Trébelt, kerek talpon ívelt, gyűrűs szár rajta öblös tálka, áttört levélízes peremmel (javított). Egyik levélen tulajdonosi monogram. Felső peremén jelzett: Rimaszombat, 1830 körül, Paulus Libay. Kőszeghy: 1876 variáns. M.: 10 cm. Irod.: Művészettörténeti Értesítő 2013. Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására XIV., 74. oldal

készített. 1845-ben már a rimaszombati ötvöscéh dékánjaként említik.³⁸⁷ Kőszeghy K.1900 számú mesterjegyet üvegből készült cukorszórá ezüstből készült kupakjáról ismerte, és ugyanez a jegy szerepel egy budapesti magángyűjtemény tejmerőjén. (346. kép) A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményét gazdagítja 1850 körül készült cukorszórája.³⁸⁸

R.³⁸⁹ **Úrházy** esetében feltételezem, hogy azonos lehet a rimaszombati céhből ismert Úrházy Miklóssal, és valami tévedés folytán rögzítették pontatlanul az évkönyvben. Kőszeghy rimaszombati magántulajdonból ismerte merőkanalát, melynek feje tallérből készült. (347. kép) Úrházy Miklós 1870-ben még élt, de idős kora miatt munkára már képtelen volt.

346

347

346. kép

Szentpétery József mesterjegye (A szerző felvétele)

347. kép

Úrházy Miklós mesterjegye (Kőszeghy Elemér után)

Rozsnó (348. kép)

348. kép

Rozsnó próbajegye, 1860 körül

(A szerző felvétele)

Rozsnón 1862-ben mindössze egy mester volt ismert, a csak itt említett **Michael Erős**. Mesterjegyet sikerült azonosítanunk, több budapesti magángyűjtemény kiskanalában is előfordult keretezés nélküli negatív jegye.³⁹⁰ (349. kép)

349. kép

Michael Erős mesterjegye

(A szerző felvétele)

Selmecbánya (350. kép)

350. kép

Selmecbánya próbajegye, 1850 körül

(A szerző felvétele)

Korábban a nagy hagyományokkal rendelkező ötvöscéhből számos mestert ismertünk, 1862-ben azonban szintén mindössze egy mester nevét említik. **Ludwig Kussi (Kuszy Lajos)** hosszú ideig dolgozott, és kifejezetten termékeny mesternek bizonyult. 1820–1827 között a besztercebányai Szodomka Györgynél tanulta meg a szakma alapjait.³⁹¹ Kőszeghy szerint 1830 körül lett selmecbányai mester.³⁹²

K.1969 számú jegyét merőkanalból, magángyűjtemény cukorcspeszéből, és evőesz-közökből ismerjük. (351. kép) A kassai múzeum tulajdonából ismerjük 1848-ban vert

387 Mihalik S. A rimaszombati ötvöscséh i. m. 33.

388 Családi ezüst i. m. 41–42. „XIV. vitrin [...] 4. Cukorszórá, Sugar-caster Rimaszombat, 1850 körül / c. 1850, Josephus Szent-Péteri junior üveg, ezüst kupakkal / glass with silver mount m./h.: 12,6 cm; átm./d.: 5,2 cm ltsz./inv.no.: 68.81”

389 A keresztnévet sajnos nem sikerült feloldani.

390 Grotte A. Kísérlet XII. i. m. 50. és Grotte A. Kísérlet XV. i. m. 152.

391 Mihalik S. Besztercebányai ötvösök i. m. 136.

392 Kőszeghy E. i. m. 330.

húszkoronásból készült meritókanalát, egri magángyűjtemény láncát filigráncsattal, budapesti magángyűjtemény csavart testű biedermeier fűszertartó párvát, egy másik gyűjtemény téglatest formájú testtel készített, bordázott peremű fűszertartóját, és különböző evőeszközöket a K.1970 számú jeggyel. (352. kép) Ugyanez a jegy volt abban a cukorszórában³⁹³ és biedermeier cukordobozban, amelyek árverésen találták meg új tulajdonosukat.³⁹⁴ Bár a használt jegyet a katalógusban nem oldották fel, ő volt a készítője annak a fűszertartó tálkának is, mely egy budapesti árverésen került magántulajdonba.³⁹⁵ Egykor a selmecbányai Novák József tulajdonában volt az a karikagyűrű, melyben Kőszeghy K.1971 számú jegyét beazonosította 2-es finomsági szám mellett, és ugyanez a jegy volt beütve egy budapesti magángyűjtemény kiskanalába. (353. kép) Kuszy Lajos valószínűleg 1865-ben halt meg.³⁹⁶

351

352

353

351–353. kép

Kuszy Lajos mesterjegye

(A szerző felvétele)

Sopron (354. kép)

354. kép

Sopron próbajegye, 1856

(A szerző felvétele)

A gazdag nyugat-magyarországi városban 1862-ben az Adressbuch szerint hat mester találta meg a megélhetését. Sajnos a soproni mesterekről nagyon kevés adat ismert.

Franz Xaver Buck (Buk Ferenc Xavér) 1814-ben lett városi polgár Sopronban. Kőszeghy ismerte K.2025 számú jegyét 1826-os kávéskanálról, 1828-as cukorcspeszeről, 1829-es cukorurnáról és különböző evőeszközökről, utoljára 1851-ből. (355. kép) Valószínűleg ugyanez a jegy volt abban a 6 evőkanálban, amelyik egy budapesti árverésen került magántulajdonba.³⁹⁷ Evőeszközről ismert 1861-es dátum mellett talált újabb jegye. (356. kép)

355

356

355. kép Buk Ferenc Xavér mesterjegye (A szerző felvétele)

356. kép Buk Ferenc Xavér mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

393 BÁV 52. Művészeti aukció (2008. május 6–8.) 782. Selmecbányai biedermeier cukorszórá. Ezüst, 99 gr. Kerek, lépcsőzetes talpon többszörösen tagolt baluszteres edény, hengerelt koszorú-, ill. liliomdíszel. Lecsavarható kupakján, áttört és vésett virágmotívumok. Nyakán jelzett: Selmecbánya, 1840 körül, Ludovicus Kuszy. Kőszeghy: 1945, 1970. M.: 11,5 cm

394 BÁV 45. Művészeti aukció (2004. október 26–28.) 740. Selmecbányai biedermeier cukordoboz. Ezüst, 455 gr., belül aranyozott. Lekerekített sarkú téglatest ívelt oldalakkal, billenőfedéllel. Talpperemén és a fedél szegélyén azonos profilú szalagdísz. Pajzs alakú zárócsíkjén virágos díszítmény. Jelzett: Selmecbánya, 1840 körül, Ludovicus Kuszy. Kőszeghy: 1947, 1970. M: 14 x 9 x 7,5cm

395 BÁV 42. Művészeti aukció (2003. május 6–9.) 919. Fűszertartó tálka. Ezüst, 54 gr. Rokokó karéjos talpon és tálkával. Jelzett: Selmecbánya, 1840 körül, Kuszy Lajos. H: 9,5 cm

396 Mihalik S. Beszterczebányai ötvösök i. m. 137.

397 BÁV 75. Ékszeraukción (2006. március 21.) 302. Evőkanál, 6 db. Antik ezüst, monogram vésett, Sopron 1830 körül, Buk mesterjegye, súly 364,0 gr

Markus Buck (Buk) 1840-ben lett soproni polgár. Valószínűleg rokonok Ferenc Xavérrel, esetleg a fia lehetett. Jegyével 1844-ből ismert evőkanala, internetes árverésen pedig 2 késbak szerepelt ugyanezzel a jeggyel. (357. kép) Kőszeghy 1856-ban készült merőkanálról ismerte a K.2031 számú jegyét. Ugyanez a jegy volt megtalálható abban az 1860-as években készült biedermeier gyertyatartó párban, melyet a műkereskedelemben láttunk, a Magyar Nemzeti Múzeum 1854-ben készült evőeszközében, valamint abban az acél szerelések villában, amelyik egy budapesti árverésen került magántulajdonba.³⁹⁸ (358. kép)

357

358

357. kép Markus Buck mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

358. kép Markus Buck mesterjegye (A szerző felvétele)

Christian Klein 1810-ben lett városi polgár Sopronban. Kőszeghy dr. Csatkai Endre³⁹⁹ gyűjtése alapján ismerteti a filigrán mentegombban fennmaradt K.2024 számú jegyét. (359. kép)

359. kép

Christian Klein mesterjegye
(Kőszeghy Elemér után)

Paul Köller (Keller Pál) 1830-ban lett soproni városi polgár. Kőszeghy ismertette a K.2027 számú jegyét, melyet az általa közölt adatok szerint 1829-ben készült kanalakon és gombokon talált. (360. kép) Egy budapesti régiségboltból került magángyűjteménybe 6 darab 1842-ben készült soproni ezüst kiskanál, melyben az előbbi jegy néhány apró részletben eltérő variánsa szerepelt. (361. kép) Másik, K.2028-as számú jegye 1851–1856 között készült kanalakon, és egy magángyűjtemény 1856-ban készült porcukorszóróján maradt fenn. (362. kép)

360

361

362

360., 362. kép Keller Pál mesterjegye (A szerző felvétele)

361. kép Keller Pál mesterjegye, publikálatlan
(A szerző felvétele)

Heinrich Kugler Kugler Mihály soproni aranyműves mester fiaként 1823 körül született. 1847-ben lett városi polgár Sopronban. K.2032 számú jegye számos, az 1860-as években készített evőeszközön, kanalakon és villákon maradt fenn. (363. kép) Heinrich Kugler aranyműves mester 1893. augusztus 14-én, 70 évesen hunyt el Sopronban.⁴⁰⁰

363. kép

Heinrich Kugler mesterjegye (A szerző felvétele)

³⁹⁸ BÁV 45. Művészeti aukció (2004. október 26–28.) 733. Soproni biedermeier villa. Hullámos ezüst nyélen négyágú acélvilla. Jelzett: Sopron, 1840 körül, Marcus Buk. Kőszeghy: 2031. H: 22 cm

³⁹⁹ Dr. Csatkai Endre: Soproni ötvösök a XV.–XIX. században. Sopron, 1931. 18., 39.

⁴⁰⁰ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

Georg Kugler soproni aranyműves szintén Kugler Mihály fia volt. Sajnos ennél több életrajzi adatot, és egyértelműen általa használt jegyeket nem ismerünk.

Székesfehérvár (364. kép)

364. kép

Székesfehérvár próbajegye, 1860

(A szerző felvétele)

Három székesfehérvári mestert ismertet az Adressbuch.

Jakob Rohrmüller az egyik említett mester. Idősebb Rohrmüller Jakab 1793-ban született Pécsen. 1816-ban kötött házasságot Székesfehérváron, és 1822–23-ban már az adózók között szerepelt. 1844-ben halt meg. Három fia született. Eddigi ismereteink szerint Rohrmüller József Székesfehérváron tartott fenn ötvösműhelyt, Ferenc, és az 1828-ban született Jakab Pestre került. Ferencről tudjuk, hogy a pesti céh mestere lett, Jakabról nincs információnk. Amennyiben téves az adatközlés, Rohrmüller József lehetett a székesfehérvári műhely működtetője, de az is elképzelhető, hogy ifjabb Rohrmüller Jakab valamiképpen kitanulta a szakmát, és visszatért Székesfehérvárra.⁴⁰¹ Valószínűleg József használta a K.2070 számú jegyet, mely a székesfehérvári Székesegyház 1849-ben készült kelyhében, ugyanebben az évben készült, magántulajdonban lévő övcsaton, továbbá 1854-ben és 1860-ban készült evőeszközökben szerepelt. (365. kép) Valószínűleg szintén valamelyikükhöz köthető az a negatív keretezésű RJ jegy is, mely esetleg a K.2071 számú jegy fordított betűrend szerint beütve. (366–367. kép)

Rohrmüller József 1877. február 6-án, 60 évesen hunyt el,⁴⁰² ifjabb Rohrmüller Jakabról mindössze annyi információnk van, hogy 1867-ben Pesten kötött házasságot,⁴⁰³ az 1870. évi Adressbuch viszont megint Fehérvárott említi.

365

366

JR

367

365. kép Jakob Rohrmüller mesterjegye (A szerző felvétele)

366. kép Rohrmüller József vagy Jakob Rohrmüller mesterjegye (A szerző felvétele)

367. kép Rohrmüller József vagy Jakob Rohrmüller mesterjegye (Köszeghy Elemér után)

Ignaz Stern esetében még kevesebb információval rendelkezünk. Valószínűleg az ő jegye látható egy szokatlan hegedűformájú, 1849-ben készült evőkanálon. (368. kép) Ignaz Stern az 1870. évi Adressbuchban már nem szerepelt.

368. kép

Ignaz Stern mesterjegye, publikálatlan

(A szerző felvétele)

A harmadik aranyműves esetében az Adressbuch mindössze a vezetéknevét említi, **Neumann**. Valószínűleg azonos az 1870-ben szintén csak vezetéknevén említett Neumannal, valamint az 1887-ben

401 *Grotte A. Kísérlet XI. i. m. 137.*

402 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

403 Pest-Belváros anyakönyvei MNL OL Filmtár A84 (Grotte András közlése)

kiadott címjegyzékben említett Neumann Lipóttal.⁴⁰⁴ Sajnos munkásságáról adattal nem rendelkezünk.

Szombathely (369. kép)

369. kép

Szombathely próbajegye, 1850 körül

(A szerző felvétele)

1862-ből két mester ismertet a könyv.

Georg Beck Beck Vince szombathelyi ötvösmester fiaként született. Édesapja egészségi állapotának megromlása miatt 1853-ban megkapta a mesterjogot, elengedve vándorlásának utolsó két évét, 1855-ben pedig szombathelyi városi polgár lett.⁴⁰⁵ K.2084 számú mesterjegye magántulajdonban lévő ellipszis alakú tálcán, továbbá keresztelőlőrmén, egy másik magángyűjtemény ívelt oldalfalú téglatestet formázó cukordobozában, valamint számos különféle evőeszközön maradt fenn. Itt ugyanannak a jegynek az eredeti, és későbbi sérült verzióját közöljük. (370–371. kép) Beck György később, 1885-ben áttelepedett Ausztriába, Salzburgba, és elnyerte a császári és királyi udvari ékszerész címet.⁴⁰⁶ Halálának ideje egyelőre ismeretlen.

370

371

370–371. kép Georg Beck mesterjegye (A szerző felvétele)

Karl Bertányi (Bertan, Bertány) 1814-ben született a Liptó vármegyei Hradikon. 1827–1831 között a győri Christian Raab inasa volt. Ezt követően vándorútra indult, melynek állomásai: Pozsony, Pest és Bécs. 1843-ban lett szombathelyi mester és városi polgár.⁴⁰⁷ Kőszeghy K.2085^A számú jegyét ismertette evőeszközökből. Ennek három különböző variánsát ismertetjük, melyek a karakterekben és a kontúroknak mutatnak apró eltérést. (372–374. kép) Ezek a jegyek a tapasztalat szerint ráadásul méretükben is eltérnek.⁴⁰⁸ Egy budapesti magángyűjtemény főzelékes kanalán szombathelyi próbajegy mellett található másik mesterjegye.⁴⁰⁹ (375. kép) Egy másik magángyűjtemény kávéskanalában egy újabb mesterjegye került elő.⁴¹⁰ (376. kép) Kőszeghy szerint 1890-ben halt meg, egy későbbi tanulmányban 1884 szerepel.⁴¹¹

404 Czégek kézikönyve. Szerk. és kiadja: Battonyai Ödön. Bp., 1887. 514. Az interneten: https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_24_029/?pg=4&layout=s (2016. május 27.)

405 Zsámbéky Monika: Beck Vince szombathelyi ötvösmester mentekötője. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője 15. (1981) 517–530. 521. Az interneten: https://library.hungaricana.hu/en/view/MEGY_VASM_Savaria_15/?pg=520&layout=s (2017. november 12.)

406 Uo.

407 Grotte A. Győri ötvösség i. m. 71–72.

408 Grotte A. Kísérlet IX. i. m. 128.

409 Grotte A. Kísérlet XI. i. m. 138.

410 Grotte A. Kísérlet VII. i. m. 133.

411 Zsámbéky M. i. m. 519.

372

373

374

375

376

372–376. kép Karl Bertányi mesterjegye (A szerző felvétele)

Temesvár (377. kép)

377. kép

Temesvár próbajegye, 1839

(A szerző felvétele)

Két temesvári ötvös szerepel az Adressbuchban.

Anton Sauerwein 1811 körül született. Tanulmányairól egyelőre nem rendelkezünk adatokkal. Az általa készített tárgyak próbája szerint 1838-ban már Temesváron dolgozott, és 1839-ben a polgárjogot is megkapta.⁴¹² Üzlete és műhelye 1841-ben és 1851-ben is a temesvári Präsidentengassén volt. A temesvári mesterek között szerepelt az 1854. évi és 1855. évi Adressbuchokban is.

Ő készítette a temesvári plébániatemplom K.2109 számú jeggyel ellátott olajtartó szelencéit és keresztelőkagylóját, a temesvári székesegyház szenteltvíztartó üstjét, valamint magántulajdonban lévő evőeszközöket. Szintén 1838-ban készült az a 6 késbak, amelyet egy budapesti árverésen értékesítettek.⁴¹³ (378. kép) Anton Sauerwein 1862. augusztus 21-én, 51 évesen, Temesvárott halt meg.⁴¹⁴

378. kép

Anton Sauerwein mesterjegye

(A szerző felvétele)

Franz Stiller a Banater Telegraph 1851. évi összeállítására szerint a szeminárium épületében dolgozott.⁴¹⁵ Valószínűleg megegyezik azzal a Franz Stillerral, aki 1847-ben kapta meg a polgárjogot a városban.⁴¹⁶ Jegye azonos lehet a Kőszeghy által K.2111 számúként jelzett FS mesterjeggyel. (379. kép)

Ugyancsak szakma nélkül említettek 1902-ben Temesvárott egy Stiller Ferencet, június 15-én bekövetkezett haláláról értesítve a város lakosságát.⁴¹⁷ Véleményünk szerint mindhárom adat ugyanarra a személyre vonatkozik.

379. kép

Franz Stiller mesterjegye

(Kőszeghy Elemér után)

412 Preyer, Johann N.: Monographie der königlichen Freistadt Temesvár. Temesvár, 1853. 182. Az interneten: <https://books.google.hu/books?id=iqwAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Monographie+der+k%C3%B6niglichen+Freistadt+Temesv%C3%A1r&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjQ58arrOjWAhUsCZoKHbDMBqwQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Monographie%20der%20k%C3%B6niglichen%20Freistadt%20Temesv%C3%A1r&f=false> (2016. május 27.)

413 BÁV 54. Művészeti aukció (2009. május 19–21.) 736. 6 darab temesvári biedermeier késbak. Ezüst, 191 gr. Jelzett: Temesvár, 1838., „AS” mesterjegy. Kőszeghy: 2097, 2109. H.: 9,2 cm

414 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

415 Grotte A. Kísérlet II. i. m. 69.

416 Preyer, J. N. i. m. 185.

417 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

Trencsén (380. kép)

380. kép
Trencsén próbajegye, 1850 körül
(A szerző felvétele)

1862-ben az adatközlés szerint Trencsénben már csak **Johann Huszár** dolgozott. A Huszár család régi ötvösdinasztia volt. A városba a 19. század elején Nyitra megyéből érkezett Huszár János és Huszár József. Trencsén megyében 1807. július 23-án nyertek nemességet, amit még az évben ki is hirdettek.⁴¹⁸ Huszár János fiai örökölték apjuk mesterségét. Károly azonos lehet a Debrecenből ismert Huszár Károllyal, Sámuel Trencsénben maradt. Ő volt az apja az Adressbuchban említett Jánosnak. Apja 1851-ben bekövetkezett halála után valószínűleg szakmájával együtt műhelyét is megörökölte. 1854-ben és 1855-ben is megemléstették a város mesterei között, Kószeghy 1859-ből említi. Mesterjegyével (K.2129) evőeszközben találkozott. Azóta szintén evőeszközökből került elő egy másik jegye. (381. kép)

381. kép Johann Huszár mesterjegye (A szerző felvétele)

Újvidék (382. kép)

382. kép
Újvidék próbajegye, 1850 körül
(A szerző felvétele)

Ebben a délvidéki városban négy ötvöst említ az Adressbuch.

Közülik **Josef Kolmaer (Kohlmayer)** az egyetlen, akinek evőeszközökön fennmaradt mesterjegyét ismerjük. Egy budapesti magángyűjtemény kávéskanalaiban újvidéki próbajegy és kurzív Neusatz helybélyegző mellett szerepelt.⁴¹⁹ (383. kép) Ismeretünk szerint 1870-ben még dolgozott.

383. kép Josef Kohlmayer mesterjegye (A szerző felvétele)

Az Adressbuch említ egy **Karl Hlawacs (Hlavats)** nevű aranyművest is. Előkerült egy Újvidéken kelt gyászjelentés, amely egy bizonyos Karl Hlavats haláláról tudósít.⁴²⁰ Feltételezve, hogy ugyanarról a személyről van szó, valószínűleg 1815-ben született. Sajnos munkássága egyelőre teljesen ismeretlen. Karl Hlavats 1889. augusztus 26-án, 74 évesen halt meg.⁴²¹

Guftim Radovanovics (Euthym Radovanovics) neve felbukkan 1855-ben is. Magángyűjtemény kiskanalában 1827-es újvidéki próbajegy mellett ER monogramos mesterjegyet találtunk. (384. kép) Mivel a monogram senki másra nem illik, készítőjének Guftim

418 Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. V. Pest, 1859. 206.

419 Grotte A. Kísérlet VI. i. m. 132.

420 Mivel időben egyezik, és a két név nagyon hasonló, a szakma említése nélkül is feltételezem, hogy ugyanarról a személyről van szó.

421 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentés-gyűjtemény

Radovanovicsot gondoljuk. Az így felvázolható intervallum nagyjából valószínűleg lefedi működését is.

Eduard Schmidtről nevéen kívül egyelőre semmit nem tudunk.

384. kép

Guftim Radovanovics mesterjegye, publikálatlan
(A szerző felvétele)

Varasd (385. kép)

385. kép

Varasd próbajegye, 1859
(A szerző felvétele)

Két varasdi ezüstművesről tájékoztat a címjegyzék.

Mivel más esetekben is előfordult, hogy hibásan adtak meg adatokat, neveket, ezért bátran feltételezhetjük, hogy **F.**⁴²² **Gerstner** azonos lehet **Gerstner Antallal**, akiről tudjuk, hogy Esztergomból költözött Varasdra.⁴²³ Ezt alátámasztja, hogy egy másik munkában 1854-ben egyetlen Varasdon dolgozó mesterként megemlítik.⁴²⁴ Korábban használt beütőt megőrizte, és tovább használta. Erre jó példa az a tipikus, pajzsba írt kurzív AG monogramos mesterjeggyel, valamint kopott esztergomi próbával ellátott, budapesti árverésen értékesített kézi gyertyatartó,⁴²⁵ melynek mesterjegye megegyezik annak a késbaknak a mesterjegyével, amely egy budapesti magángyűjteményben van, és 1849-es varasdi próba mellé ütötték be. (386. kép) Ugyanez a jegy és szintén 1849-es varasdi próbajegy volt megtalálható egy magángyűjtemény 29 centiméter hosszú tálaló kanalában.⁴²⁶ Szintén mindkét városból ismerünk tárgyakat kiírt, kurzív mesterjegyével. (387. kép) Tudjuk, hogy 1849-ben ő javította a Marija Bistrica-i kegytemplom monstrenciáját. A zágrábi Egyházmegyei Múzeumban őrzik azt a két ezüst koronát, melyet a lepoglavai Szűz Mária-templom részére készített. A viroviticei (Verőce) ferences templom pacifikálét, a varasdi Szent Flórián-kápolna két ezüst olajtartó szelencét, a koprivnicai (Kapronca) csizmadia céh 1853-ban ezüst zászlócsúcsot rendelt tőle.⁴²⁷ Ez utóbbiakban új jegyet használt. (388. kép) Szintén hozzá köthető a keretezés nélküli

422 Feltehetően Franz.

423 *Grotte András*: Adatok a magyarországi ötvösség történetéhez I. Esztergom – Pest-Buda – Varasd. Művészettörténeti Értesítő 47. (1998) 235–241. 239.

424 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie. Herausgegeben von dem Nieder-österreichischen Gewerb-Vereine i. m. 676.

425 Nagyházi Galéria és Aukciósház 192. aukció. Bútorok, szőnyegek, Dr. Urai László patikaedény gyűjteménye, művészeti tárgyak, ezüstök és ékszerek árverése (2013. május 23.) 851. Esztergomi biedermeier kézi gyertyatartó. Esztergom, 1841-45 között, 13-latos antik ezüst, Anton Gerstner mesterjegy, kerek, tagolt talpon, hengeres gyertyacsésze, gyűrű alakú fogóval és hüvelyktámasztékkal, restaurált, (*Grotte: Magyarország Ötvösség Története I., Művészettörténeti Értesítő* 1998 3-4. szám 239. o.) 79,8 g; 7,6 x 8,8 cm

426 www.925-1000.com/forum/viewtopic.php?f=8&t=43167 (2016. május 27.)

427 *Grotte A.* Adatok I. i. m. 239. valamint *Bach, Ivan*: Varaždinski zlatari Juraj Kunić (oko 1777–1831) i njegov sin Vinko (1801–poslije 1841). Radovi Instituta za povijest umjetnosti 7. (1983) 13–79. 74. Interneten: https://www.ipu.hr/content/radovi-ipu/RIPU-7-1983_13-79-Bach.pdf (2016. május 27.)

386

387

388

389

386–387. kép Gerstner Antal mesterjegye (A szerző felvétele)

388. kép Gerstner Antal mesterjegye (Ivan Bach rajza nyomán)

389. kép Gerstner Antal mesterjegye (Grotte András rajza nyomán)

AG monogram is. (389. kép) Gerstner Antal Varasdon hunyt el 1890. augusztus 28-án.⁴²⁸

Sajnos a másik ismertetett mesterről, J.⁴²⁹ Lőwyről egyelőre semmit nem tudunk.

Versec

Az adatközlés Versecen 3 aranyművest talált.

Grotte András egy korábbi tanulmányában kísérletképpen eszékiként határozta meg a város címerképe alapján a következő próbajegyeket,⁴³⁰ (390–391. kép) azonban a tárgyakban szereplő mesterjegyet mindeddig nem sikerült feloldani. Mivel Eszék és Versec címerképe számos hasonlatosságot mutat, szintén kísérletképpen verseciként határoznánk meg. Ez esetben a készítő **Karl Stagl** lehet, akit a város ötvöseiként említettek már 1854-ben és 1855-ben is. (392. kép)

390

391

392

390. kép Feltehetően Versec próbajegye, 1850 körül (A szerző felvétele)

391. kép Feltehetően Versec próbajegye, 1860 körül (A szerző felvétele)

392. kép Karl Stagl mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Ugyanez a városjegy volt abban a pár örökmécsesben – sajnos mesterjegy nélkül – melyben cirill betűs felirat mellett 1866-os dátum szerepelt.

Bernhard Hofmann 1854-től 1870-ig szintén ismert, mint a város arany- és ezüstművese, azonban mesterjegyét egyelőre nem sikerült beazonosítani.

Karl Hlavats esetében felmerülhet az azonosság az Újvidéknél ismertetésre került Karl Hlawaccsal. Mást róla nem tudunk.

Veszprém (393. kép)

393. kép

Veszprém próbajegye, 1860 körül
(A szerző felvétele)

Az 1862. évi Adressbuchban említett két ötvösről Grotte András által írt tanulmányból⁴³¹ juthatunk több információhoz.

428 *Bach*, I. i. m. 56.

429 A keresztnévet sajnos nem sikerült feloldani.

430 *Grotte A. Kísérlet VI. i. m. 126.*

431 *Grotte A. Adatok VIII. i. m. 109–110.*

Andreas Lázány (Lazányi, Larányi András) valószínűleg 1823-ban született. 1849-ben, Veszprémben kötött házasságot.⁴³² Az 1849. évi városi összeírásból kiderül, hogy felesége, két gyermeke mellett egy női cseléd is lakik velük egy fedél alatt, valamint, hogy házának értéke 3000 pengő forint. Hárman közülük római katolikusok, ketten evangélikusok.⁴³³ Különböző mesterjegyeit magángyűjtemények evőeszközeiből és merőkanalaiból ismerjük. (394–396. kép) Utolsó adatunk az 1870. évi Adressbuch, mely szerint még mindig Veszprémben dolgozott.

394

395

396

394., 396. kép Lazányi András mesterjegye (A szerző felvétele)

395. kép Lazányi András mesterjegye, publikálatlan (A szerző felvétele)

Ferdinand Propper 1813 körül születhetett. Már 1846-ban Veszprémben találjuk, amikor házasságot kötött.⁴³⁴ Az 1849. évi összeírásból, mely aranyművesként említi, kiderül, hogy két gyermeke van, valamint egy vidéki segéde, és egy női cselédje. Valamennyien római katolikusok.⁴³⁵ Valószínűleg ő használhatta az alábbi, sajnos meglehetősen kopott jegyeket, amelyek nagyszombati próbajegyvel szerepeltek magángyűjtemény kiskanalában. Ennek magyarázata további kutatásokat igényel. (397–398. kép) Propper Ferdinánd 1873. december 4-én halt meg, 60 évesen.⁴³⁶

397

398

397–398. kép Ferdinand Propper mesterjegye

(A szerző felvétele)

Sajnos a következő városok esetében mindössze az ötvösök felsorolására elegendőek jelenlegi ismereteink, várjuk a további információk, és az esetleg hozzájuk köthető tárgyak felbukkanását. Addig a további kutatások megkönnyítése érdekében álljon itt a felsorolás:⁴³⁷

Alsókubin: **Abraham Bachner**

Biccse: **Salomon Lippe**

Érsekújvár: **Adolf Király**

Fehértemplom: **G. Mühlkun**

Galgóc: **Joachim Lóvy**

432 Uo. 110.

433 www.lichtneckertandras.hu/adatbazis/adatb_02.htm (2016. május 27.) Itt Larányi András ötvös szerepel. Mivel nagyon hasonló a név és a szakma, valamint a név meglehetősen ritka, feltételezem, hogy ugyanaz a két személy. Grotte András tanulmányából kiderül, hogy lánya 1849. november 8-án született. Azt az ellentmondást, hogy a forrás szerint ekkor két gyermeke volt, egyelőre nem tudom feloldani.

434 *Grotte A.* Adatok VIII. i. m. 109.

435 www.lichtneckertandras.hu/adatbazis/adatb_02.htm (2016. május 27.)

436 *Grotte A.* Adatok VIII. i. m. 110.

437 Több mester esetében a keresztnévet nem sikerült feloldani.

Gyöngyös: **Moriz Kohn, Franz Nagy**
Haj: **Johann Francisczy**
Holics: **Josef Wechsler**
Kisvárdá: **Lebovits Benjamin**
Kunszentmiklós: **Adolf Böhni**
Lugos: **Jakob Blum, Benedict Steiner**
Makó: **S. Belak, M. Bomstein, A. David, A. Kohn, S. Zorger**
Munkács: **Jakob Klein, Albert Weisz, Abraham Zole**
Nagybánya: **Moriz Roth**
Nagybecskerek: **Leonhard Helmbold, Rudolf Mesnik**
Nagykároly: **Ignaz Taub, Jakob Tizmann**
Sillein: **Adolf Hoffmann**
Szarvas: **J. Birman**
Szatmárnémeti: **Mart. Dominus, Jakob Weinberger**
Szeged: **Wilhelm Kronstein, Adolf Polák, Josef Polák, M. Politzer sen., M. Politzer jun., Salomon Politzer**
Szentmárton: **R. Herz**
Szered: **Oleg. Vogyeraczky**
Szolnok: **Josef Schuss**
Újfalu: **Aron Grünbaum**
Vukovár: **R. Menges**

GOLDSMITHS IN THE ADRESSBUCH OF 1862

Summary

The paper is a study of an Adressbuch, published in Nuremberg in 1862, focusing on the goldsmiths' craft.

A short introduction summarizes the history of Adressbuch in Hungary, the subject of the paper. Then, in alphabetical order, we will accompany the cities, and there will be presented the work of these jewellers and silvermiths, their biographical data, and the reproduction of the master marks they use. Thus, during the study, 244 masters of 71 cities are mentioned.

Most of the photos used in the study are the result of the author's several years of collecting work, which is first time published right now.

Debreczeni-Droppán Béla

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TISZTVISELŐI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Évekkel ezelőtt, 2010-ben az akkori Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fotótárában kutatva találtam egy képet a Magyar Nemzeti Múzeum első világháborús halottainak emléktáblájáról. A kép közelről mutatja a táblát, így nem lehetett megállapítani, hogy az épületen belül hol volt elhelyezve egykor. Csak egy volt biztos, hogy jelenleg nincs eredeti helyén, mert a múzeumépület egyik falán sem található. A világháború centenáriumaához közeledve, 2014 áprilisában írtam egy körlevelet a kollégáknak, tud-e valaki erről az emléktábláról valamit, de senki nem tudott semmit, még múzeumunk doyenje, Patay Pál sem emlékezett rá. Már kezdtem elkönyvelni magamban, hogy ezt a táblát sohasem találom meg, amikor – körlevelem után (napra pontosan) tizenhét hónappal – Gál Vilmos kollégám értesített, hogy megvan, előkerült az úgynevezett Stippek-pincéből.¹ Az emléktáblán az intézmény három hősi halált halt munkatársának neve olvasható. Rövid tanulmányunkban róluk emlékezünk meg és azokról, akik hazatérhettek a front-ról és folytathatták megkezdett munkásságukat. (1. kép)

Múzeumból a frontra

Az I. világháborúban az Osztrák–Magyar Monarchia összesen 9 millió katonát küldött a frontra, közülük 3,4 millió ember Magyarország és Horvátország területéről származott. Ez nagyon nagy szám volt, amely tulajdonképpen azt jelentette, hogy hosszabb vagy rövidebb ideig a 18 és 53 év közötti férfilekosság túlnyomó többsége teljesített katonai szolgálatot a háború folyamán. A veszteség is jelentős volt, hiszen a 3,4 millióból 530 ezer katona elesett, 1,4 millió megsebesült és 833 ezer hadifogolytáborba került.² Ezek a számok és arányok azt is magukban hordozták, hogy majd minden magyar családot

1 Debreczeni-Droppán Béla kör-e-mailje 2014. április 9-én a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak („Mindenkinek” címre); Gál Vilmos e-mailje Debreczeni-Droppán Bélának 2015. szeptember 9-én. A múzeumépület pincéjének egyik termében helyezték el valamikor a vegyes történeti anyaggal rendelkező Stippek-gyűjteményt, amelyet 2015 őszén szállítottak át az intézmény Daróci utcai raktárába. Ekkor került elő a pince egyik sarkából a világháborús emléktábla, valamint egy másik nagy márványtábla, amely az 1938-as Szent István emlékévre vonatkozik.

2 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 2000. 104.

1. kép
A Magyar Nemzeti Múzeum hősi
halottainak emléktáblája, még
eredeti helyén
(Forster Központ Fotótára)

közvetlenül érintett a Nagy Háború, sokan gyermeküket vagy édesapjukat, férjüket, testvérüket, barátjukat veszítették el. Számos intézmény pedig munkatársát gyászolta: a Magyar Nemzeti Múzeumban háromszor tették ezt.

Az intézmény nagy, összevont jelentésében, mely a világháborús éveket is tartalmazta (1913–1923) a következőket olvashatjuk: „Az 1914-ben reánszakadt világháború első napjaiban a tisztviselői kar s az altiszti személyzet minden tartalékosa bevonult. A későbbi pótsorozásokon még katonai szolgálatra alkalmazsáknak találtak, a nélkülözhetetlenek kivételével, szintén bevonultak. A fegyveres szolgálaton kívül, később több tisztviselő tudományos kirendeltségben munkálkodott a szövetséges hadak által elfoglalt ellenséges területeken.”³ A jelentésben ezt követően felsorolták mindazon munkatársakat, akik a világháborúban katonai szolgálatot teljesítettek. Az érintett negyvenegy munkatárs nevét és katonai rendfokozatát, kitüntetéseit – amelyeket a jelentés két és fél oldalon sorol – jelen tanulmányban nem kívánjuk ismételtelen közölni, de néhány megjegyzést fűznénk ezen összesítő listához. Először is a Múzeum osztályirattarai-

3 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913–1923. évi állapotáról és működéséről. (továbbiakban Jelentés 1913–1923.) Közzéteszi: A Magyar Nemzeti Múzeum Főigazgatósága. Bp., 1926. 17.

nak kutatása után egyértelműen kijelenthető, hogy a listában szereplő személyeken kívül még voltak katonaviselt, háborút megjárt munkatársak.⁴ Továbbá az is megállapítható, hogy az intézmény első számú vezetőjén, Fejérpataky Lászlón (1857–1923) kívül minden rendű-rangú múzeumi munkatársat érintett a háború, hiszen az igazgató őrtől a napibéresekig és a gyakornokokig mindenki kapott behívót. Fejérpataky igazgató is kaphatott volna, de ő a világháború kitörésekor már 57 éves volt. Azért a háterszágban ő is kivette a részét a „háborús” szolgálatból azzal, hogy létrehozta és kialakította a Magyar Nemzeti Múzeum háborús gyűjteményét, melyért II. osztályú polgári hadi érdemkeresztet kapott.⁵ Behívták ugyanakkor Varjú Elemért (1873–1945), az Érem- és Régiségtár igazgató örét, Isoz Kálmánt (1878–1956) a Múzeum főtitkárát, de be kellett vonulnia Schiller Rezsőnek, az intézmény gazdasági hivatalvezetőjének, és – hogy néhány ismertebb múzeumi munkatársat is említsek – Alföldy András (1895–1981) régésznek, múzeumőrnek, Grexa Gyula (1891–1977) művelődéstörténésznek, alkönyvtárnoknak, Lajtha László (1892–1963) népzenekutatónak, múzeumi őrnök, valamint Tompa Ferenc (1893–1945) régésznek, múzeumi őrnök is.⁶

Voltak azonban olyanok is, akik felmentést kaptak a katonai szolgálat alól. Ilyenek voltak például Gerevich Tibor (1882–1954) művészettörténész, régiségtári segédőr és Hillebrand Jenő (1884–1950) régész, ugyancsak régiségtári segédőr. Előbbit már be is sorozták a hadsereg népfelkelői közé, amikor felettese, Varjú Elemér igazgató ör előterjesztette a szolgálat alóli felmentését, illetve kérte az igazgatót, hogy járjon el ennek érdekében a minisztériumnál. Az indoklás így szólt: „...az a szolgálat, amit a katonai kiképzésben nem részesült egyes ember mint közlegény tehet a fegyveres ez[re]ldhöz bevonultak óriási száma mellett számba sem jöhet azzal a pótolhatatlan veszteséggel szemben, amelyet az ilyen magas képzettségi tudós eshetőleges elvesztése a nemzetre nézve jelent. A M. N. Muzeumot a háború folyamán már igen fájdalmas veszteség érte, amikor fiatal, de ifjú kora daczára nagy tudású gyakornokunk, dr. Kerekes Pál a harcmezőn elesett. Sok évnek kell eltelni, amíg e korán elhunyt társunk helyére hasonló képzettségű embert állíthatunk. Ilyen veszteségeknek a zsenge magyar tudományosságot kitenni a rosszul alkalmazott hazafiasságnak oly tévedése lenne, ame-

4 Nem szerepel a listán pl. Újhelyi József állattári laboráns, továbbá Szenes Antal és Nagy Géza a Néprajzi Osztály napibéresei (Néprajzi Múzeum Irattára (továbbiakban NMI) 133/1916.) is hiányoznak az összesítésből. Nagyon úgy néz ki, hogy az 1923-as munkatársi gárda alapján készült az említett lista, mert szerepel rajta olyan személy, aki 1914–1918 között nem az intézményben dolgozott. Biztosan ilyen volt dr. Hankó Béla, aki a világháború egész ideje alatt katonára volt, de a Nemzeti Múzeumnak csak 1919. november 10-én lett a tisztségviselője (Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény (továbbiakban MTM TGy) Állattári iratok 46/1918.). Közvetlen a világháború után, 1918. december 2-án Fejérpataky László múzeumigazgató minden osztálytól kért egy jelentést, kimutatást a munkatársak háborús részvételéről (pl. NMI 65/1919., Országos Széchényi Könyvtár Irattára (továbbiakban OSZKI) 324/1918.), de nem tudni, hogy ezeket 1923-ban alapul vették volna.

5 Jelentés 1913–1923. 19. Gulyás Pál főkönyvtárnok kapott még azonos kintüntetést, Varjú Elemér és Sebestyén Gyula osztályigazgatókat pedig királyi udvari tanácsosi címmel tüntették ki (Uo. 20.).

6 Uo. 17–18.

lyet utóbb nem lehetne eléggé sajnálni s amelyet jóvátenni nem volna módunkban.”⁷ Később, 1915-ben Wollanka József (1874–1946) régiségtári őr sorozása után is sikerült elérnie a Múzeumnak, hogy ne kelljen bevonulnia egyik fontos tisztviselőjének.⁸ Az említett három, illetve Varjú osztályigazgató tartós szabadságolásával négy felmentett mellé még három munkatársat sikerült mentesíteni a katonai szolgálat alól:⁹ Harsányi Pál (1882–1929) numizmatikust, múzeumi őrt, Paulovics István (1892–1952) régészt, segédőrt, valamint Gasparez Géza Elemér (1876–1919) vegyész-restaurátort,¹⁰ aki éppen a világháború kezdete előtti évben hozta létre az Érem- és Régiségtár kémiai és konzervátor laborját.

A felmentéseket a Múzeum valamennyi tárában igyekeztek elérni az osztályigazgatók. Minden esetben arra hivatkoztak, hogy az illető szolgálata nélkülözhetetlen. Az Állattár esetében például Horváth Géza osztályigazgató Schmidt Antal (1880–1966) múzeumőr és Pongrácz Sándor (1887–1945) segédőr katonai felmentése ügyében tett sikerrel felterjesztést. 1914. december 30-án kérte Szalay Imre báró múzeumigazgatótól, hogy járjon el a minisztériumnál felmentésük érdekében, mert e két tisztviselő egy-egy nagyobb gyűjteménycsoportot kezel: Schmidt a lepkék, Pongrácz a Neuropterák és Orthopterák gyűjteményeit. Ezek tudományos szempontból jelentős gyűjtemények és mint Horváth írta: „romlékony tárgyakkól állanak, szakszerű gondozás nélkül maradnának, mert nem lehetne gondozóikat még ideiglenesen sem pótolni. Az állattári osztály tisztviselőinek létszáma ugyanis a folyóévben Mocsáry Sándor és Kuthy Dezső igazgató-örök nyugdíjazása következtében már két szakerővel csökkent, sőt még preparátoraink is Ujhelyi József és Bartkó József, akik a rovargyűjtemények gondozásában jártassággal bírnak, jelenleg távol vannak s a harctéren teljesítenek szolgálatot.”¹¹ Ujhelyi és Bartkó végül a háború első napjától az utolsóig katonáskodtak

7 Magyar Nemzeti Múzeum Irattár, Érem- és Régiségtár iratai (továbbiakban MNMI ÉRT) 658/1914. Az előterjesztés fogalmazványa 1914. december 13-án kelt. Varjú tárigazgatónak is be kellett vonulnia 41 évesen és végül 1914 őszén három hónapig szolgált is a galíciai fronton (bár nem harcvonalban). 1914. október 26-án a következőket írta feleségének: „Nagyon meghatott a régiségtáriak figyelme, hogy t.i. csokrot küldtek Neked. Azt hiszem most az én fiatal tisztviselőimre is szomorú napok következnek, mert az új sorozásnál biztosan bevesznek egyet-kettőt a fiatalabbak közül. Nem nagyon fognak válogatni s egy kis testi hiba nem mentesíti őket a szolgálattól. S ezeket aztán közkatonák gyanánt kezelik, s bizony a tavaszra bekerülnek a harcvonalba.” (A levél unokája, Varjú Ilona tulajdonában.) 1914. november 29-én az osztályigazgatónak is sikerült felmentést, illetve „szabadságolást” kapnia a további katonai szolgálat alól (az erre vonatkozó adatot l. MNMI ÉRT 115/1916.).

8 MNMI ÉRT 134/1915. Varjú Elemér 1915. április 14-én kelt felterjesztése az igazgatóhoz. A hadügyminisztériumi felmentést nem tartalmazza az ügyirat, de a háborúban részt vettek listájában nem szerepel a neve, így biztosra vehetjük a felmentés megadását.

9 Varjú Elemér 1918. december 27-én kelt összefoglaló jelentésében 23 személy szerepel a tár munkatársai között, akik közül tehát heten kaptak felmentést a katonai szolgálat alól, két főt pedig alkalmatlanná nyilvánítottak (Supka Géza őrt és Majhen Menyhért asztalost), nyolcan bevonultak (MNMI ÉRT 284/1918.).

10 MNMI ÉRT 94/1916.

11 MTM TGy Állattári iratok 63/1914.

(utóbbi kétszer is megsebesült),¹² viszont erre való hivatkozással sikerült elérni, hogy az egyetlen állattári laboráns, Bárányos József felmentést kaphasson.¹³ Az Állattár tisztviselői közül később még megszerezte az intézmény Kertész Kálmán (1867–1922) és Csíki Ernő (1875–1954) igazgató örök és Szombathy Kálmán segédőr számára is a katonai szolgálat alóli mentesítést.¹⁴ De éppen ennek a tárnak a példája mutatja, hogy az ezirányú kérvények nem mindig érték el a céljukat, hiszen nem sikerült Bartkó József laboráns vagy a tárhoz szolgálatra beosztott középiskolai tanár, Szüts Andor felmentését és munkába állítását elérni.¹⁵ Filarszky Nándor növénytári osztályigazgató is hiába kérvényezte Szurák (később: Szepesfalvy) János (1882–1959) segédőr felmentését 1916-ban, annak sebesülése után,¹⁶ neki a háború végéig tovább kellett szolgálnia.¹⁷

A Néprajzi Osztályból ugyancsak vonultak be katonának, rögtön a Nagy Háború elején Mészáros Gyula (1883–1957) segédőr és Lajtha László gyakornok.¹⁸ Utóbbit aztán gyenge testalkata miatt „a tavaszi hadsereg kiegészítésig” szabadságolták.¹⁹ Kemény György segédőrt sikerült mentesíteni a katonai szolgálattól,²⁰ és később Győrffy István (1884–1939) és Schmidt Tibolt segédőrök is felmentést kaptak.²¹

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak részvételéről Melich János osztályigazgató 1919. január 7-én kelt jelentéséből kapunk teljes képet. Nyolc személyt sorol fel, akik közül azonban csak

12 MTM TGy Állattári iratok 46/1918.

13 MTM TGy Állattári iratok 29/1915.

14 MTM TGy Állattári iratok 31, 40/1915., 8/1917.

15 MTM TGy Állattári iratok 28/1918. Horváth osztályigazgató ezt 1918. május 8-án kérvényezi a múzeumigazgatótól, a két magyar Adria-expedíció anyagának megszerzése után, hogy ezen anyag számbavételére, leltározására és a tudományos feldolgozás számára való előkészítés miatt mentsék fel őket katonai szolgálat alól, mert mást nem tud erre ráállítani. A kérvényt elutasíthatták, mert mindkét munkatárs csak a világháború befejezése után szerelhetett le (Állattári iratok 46/1918.).

16 MTM TGy Növénytári iratok Ikt. sz. n. Filarszky osztályigazgató 1916. augusztus 22-én kelt felterjesztése az igazgatóhoz.

17 MTM TGy Növénytári iratok 1918 XII/60. Szurák János 1918. november 28-án szerelt le. Rajta kívül még Kittlinger Antal osztályszolga harcolta végig a háborút. Filarszkyknak, illetve a Múzeumnak sikerült ugyanakkor felmentetnie Moesz Gusztáv (1873–1946) igazgató-őrt, későbbi akademikust és Jávorka Sándor (1883–1961) múzeumőrt, a későbbi Kossuth díjas botanikust, akademikust, valamint Koszilkov János laboránsszolgát és Timkó György (1881–1945) szakgyakornokot (Növénytári iratok 1916. V/30., 1917 III/10., 1917. VII/28.).

18 NMI 142/1914. Semayer Vilibáld osztályigazgató 1914. október 29-én kelt kimutatása.

19 NMI 151/1914. Úgy tűnik 1918-ban újra behívhatták, mert az osztályigazgató kérte a katonai szolgálat alóli felmentését (NMI 104/1918.), amelyet minden bizonnyal meg is kapott.

20 NMI 89/1915.

21 Mindkettőjük kapott később egyfajta katonai megbízatást: Schmidt Tibolt a román betörés után katonai tolmácsként működött, Győrffy pedig a bukaresti magyar kormánybiztos mellé került „mint a moldvai csángók kitűnő ismerője” (NMI 33/1917. A Néprajzi Osztály jelentése az 1916. évi gyarapodásáról).

ketten vettek részt a harcokban, Hupka Ödön gyakornok és Kovács András szolgálta.²² Az előbbi neve felkerült a világháború hősi halottainak múzeumi emléktáblájára.

A Magyar Nemzeti Múzeum hősi halottai

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a legtöbb besorozott múzeumi munkatársnak nem kellett végül bevonulnia és harcolnia a fronton, illetve egy idő után felmentést kaphattak a katonai szolgálat alól. Ezzel együtt számosan harcolták végig a négy évig tartó első világháborút, közülük néhányan meg is sebesültek, hadifogságba esett személyről viszont nem tudunk. Három frontharcos esetében azonban kikerült a múzeumépületre a gyász jele, a fekete zászló. (2. kép)

A Múzeum világháborús emléktábláján az első helyen Dr. Kerekes Pál szerepel. A neve mellett a forrásokban legtöbbször az „ifj(abb).” megjelölés is szerepel, mivel édesapját szintén Pálnak hívták, akiről talán érdekes megjegyezni, hogy hosszú időn át a múzeumban szolgált, mint könyvtári laboráns és éppen fia halála után néhány héttel vonult nyugdíjba.²³ Az ő és felesége, Pátzay Janka által kiadott gyászjelentésből – melyet ma is őriz a múzeumi irattár²⁴ – tudhatjuk, hogy fiúkat, a Magyar Nemzeti Múzeum éremtári gyakornokát és a 3. tiroli császárvadász ezred önkéntes katonáját 1914. november 5-én, életének 24. évében érte a halál az északi fronton. Tulajdonképpen csak másfél évet tölthetett a Múzeum szolgálatában, mert 1913. január elsejétől 1914. augusztus 1-ig, bevonulásáig látta el feladatait.²⁵ Gyász híre vétele után az Érem- és Régiség-tár tisztviselői részvétlevelet küldtek a családnak, melyben a következőképpen fogalmaztak: „Mindnyájan rendkívül képzett és rokonszenves kartársunkat veszítettük el benne, a ki tudásával és szorgalmával valóban nagy reményekre jogosított fel bennünket.” Ifj. Kerekes Pál halálhírért több napilap²⁶ mellett az *Archeológiai Értesítő* is hozta a következő megjegyzést hozzátéve: „Az éremtudomány s a görög classica philologia egy sok reménynyel biztató művelőjét veszítette el.”²⁷ Gyászjelentésében és a lapokban, de az irattári forrásokban is gyakornokként szereplő Kerekes valóban elkezdte szárnyait bontogatni, hiszen éppen halálának évében publikált először például

22 OSZKI 324/1918. A múzeumi könyvtáros munkatársak háborús részvételének összefoglalását l. *Szóts Zoltán Oszkár: Könyvtárosok frontszolgálatban – az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai és az első világháború.* In: *Tanulmányok. Történelemtudományi Doktori Iskola.* (Asteriskos 2.) Főszerk.: Bárdosi Vilmos. Bp., 2012. 223–227.

23 OSZKI 642/1914.

24 MNMI ÉRT 648/1914.

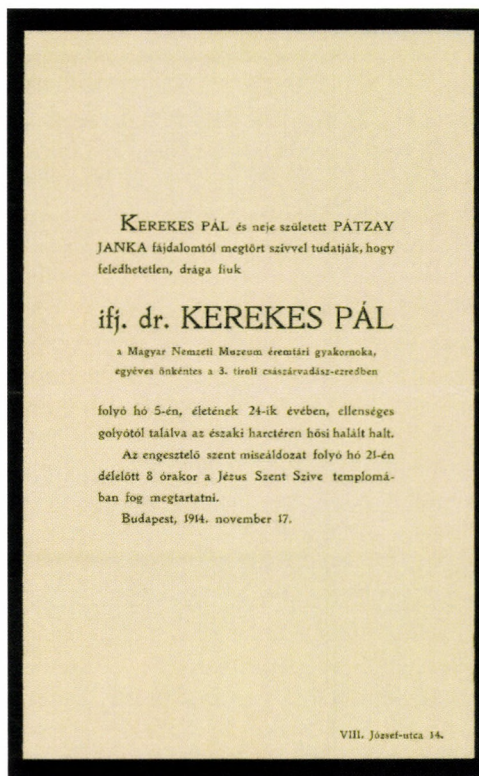
25 MNMI ÉRT 57/1917. Kerekes Pál működési bizonyítványa (amelyet édesapja kérésére állított ki Varjú Elemér 1917. március 7-én). Kérvényében id. Kerekes Pál ezt írta: „...a ki öreg napjaimra segítségemre lett volna, a haza hívta, a haza elvette...”

26 (Hősök halála.) Pesti Hirlap 36. (1914) 291. sz. november 19. 12., Hősi halál. Pesti Napló 65. (1914) 291. sz. november 19. 9.

27 Ifj. dr. Kerekes Pál. *Archeológiai Értesítő* ú. f. 34. (1914) 4–5. füzet 436.

a *Numizmatikai Közlönyben* (három római éremleletről is),²⁸ és mint egy Varjú Elemér osztályigazgató által 1914. június 22-én írt felterjesztés tanúsítja, Kerekesre volt bízva az említett év elejétől az Éremtár A osztálya, amellyel kapcsolatosan főnöke megjegyezte, hogy „előrelátható, hogy azt a jövőben is vezetnie kell”.²⁹ Tulajdonképpen tehát gyakornoki státuszban, de sokkal nagyobb feladatkörrel dolgozhatott, valószínűsíthető, hogy már küszöbön állt segédőri kinevezése, mert munkaköre mellett mással nem magyarázható, hogy a múzeum által készített világháborús emléktáblán a neve alatt már ez a titulus olvasható.

A múzeum hősi halottai közül az emléktáblán a második név Dr. Hupka Ödöné,³⁰ aki a múzeum könyvtárának, az Országos Széchényi Könyvtárnak volt 1912 júniusától a gyakornoka.³¹ Életéről a korabeli források közül a legtöbbet a *Magyar Könyvszemle* 1915. évi kötetében megjelent rövid nekrológiájából tudhatunk meg: Hupka 1885. december 13-án született a Zemplén megyei Tályán. Középiskolai tanulmányait Kassán és Egerben folytatta, majd az egyetemet Budapesten végezte (1907–

2. kép

Ifj. Kerekes Pálnak, a Nemzeti Múzeum egyik hősi halottjának gyászjelentése
(MNM Irattár)

28 *Kerekes Pál*: A budai és mendei római éremleletek. *Numizmatikai Közlöny* 13. (1914) II. füzet 71., *Uő*: A szakcsi római éremlelet. *Numizmatikai Közlöny* 13. (1914) IV. füzet 145–146. Utóbbi után hozták halálhírért és rövid nekrológiát, melyben többek közt ezt írták: „Szaktudományunknak egy fiatal, de sok reményre jogosító munkását és művelőjét veszítettük el. [...] Elhunyt szaktársunk életének csak 24-ik évét élte, de máris mutathatott föl a classica philologia terén tudományos irodalmi munkálkodást. Edzett sportember volt. Sokfelé utazott, legutóbb Görögországban és Németországban tett tanulmányutakat s az újjörög nyelvet is folyékonyan beszélte. A Numizmatikai Közlönynek is munkatársa volt és ha katonai szolgálata nem jött volna közbe, az ókori numizmatikai terén mélyjázatú tanulmánynyal lépett volna már a Num. Közlöny olvasóközönsége elé.”

29 MNMI 495/1914.

30 Róla részletesen I. *Szöts Zoltán Oszkár*: Az Országos Széchényi Könyvtár első világháborús hősi halottja: Dr. Hupka Ödön. *Lymbus* 2011. 449–457.

31 OSZKI 320/1914.

1910), végül itt szerzett doktori oklevelet 1911. december 22-én. Legfőbb tudományos munkája, *Seneca száműzése* című doktori disszertációja lett,³² melynek első három fejezetét az *Egyetemi Philologiai Közönyben* is leközzölthette.³³ Fejérpataky László osztályigazgató 1914. március elsején a következőket írta róla: „...hivatalos ügykörét olyan buzgalommal, odaadással és rátermettséggel töltötte be, hogy vele a legteljesebb megelégedésemet érdemelte ki s ezért őt könyvtári munkákra a legmelegebben ajánlhatom.”³⁴ Hupka nem sokáig dolgozhatott már ezek után, mert az általános háborús mozgósításkor, 1914. augusztus elsején be kellett vonulnia.³⁵ Egy évvel korábban – még békeidőben – sikerült elérni, hogy nyolc hetes kiképzésre szóló behívójának ne kelljen eleget tennie.³⁶ A felmentést ekkor megkapta, de úgy látszik, hogy ez a háború idején az ő esetében már nem volt lehetséges. A miskolci 10. honvéd gyalogezred katonájaként az orosz frontra, illetve a galíciai hadszíntérre került, itt harcolt, részt vett a gorlicei áttörésben,³⁷ majd 1915. május 28-án a Kalnikow helységtől délre eső magaslaton hősi halált halt. „Holttestét – ahogy a Múzeum igazgatósága és könyvtári tisztviselői által kiadott partecédula fogalmaz – küzdő társai a Kálnikow-Schosstól délre Zagrebba felé vezető út mellett újonnan épült templom nyugoti oldalán temették el.”³⁸ Ezt egy háborús naplóbejegyzés is megerősíti, mely Sassy Csaba nevű katonatársától származik. Ebben a halál időpontjának rögzítése után a következőket jegyezte fel: „Szép fejfát állítottunk neki. Bánkóvy Kornél tábori lelkészünk imádkozott a sírnál, mikor a fejfát elhelyeztük rajta.”³⁹ A halálhír körülbelül három hét késéssel érkezhett meg a fővárosba, ezután – június 23-án – adhatta ki a Múzeum a gyászjelentést. Másnap Fejérpataky részvéttáviratot is küldött osztálya nevében Hupka özvegyének, Nováky Gizellának.⁴⁰ Felettesét, a Múzeum igazgatóját, Szalay Imre bárót június 26-án tájékoztatta Hupka hősi haláláról, majd egy hónappal később azt jelezte főnöke felé, hogy Hupka gyalogezredének parancsnoka elküldte a könyvtárnak a harctéren elesett gyakornoka temetésének és sírjának a fényképét.⁴¹ Hupka Ödön halálhírét a korabeli napilapok is hozták.⁴²

32 Sp.: Dr. Hupka Ödön. Magyar Könyvszemle ú. f. 23. (1915) 3–4. füzet 240.

33 *Hupka Ödön: Seneca száműzése*. Egyetemes Philologiai Közöny 35. (1911) 799–813.

34 L. 31. jegyzetet.

35 OSZKI 662/1914.

36 OSZKI 418/1913.

37 A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára az 1915. évben. Magyar Könyvszemle ú. f. 24. (1916) 3–4. füzet 129–144. 129.

38 OSZKI 169/1915., NMI 142/1915.

39 *Sassy Csaba: Hét ország frontján*. Sassy Csaba háborús naplója. I–II. Miskolc, 1930. I. 96.

40 OSZKI 167/1915.

41 OSZKI 169/1915. A fényképek hiányoznak az aktából.

42 Halálozások. Vasárnapi Ujság 62. (1915) 27. sz. július 4. 437–438. 437.; Hősi halál. Budapesti Hirlap 35. (1915) 179. sz. június 29. 13.

A Magyar Nemzeti Múzeum harmadik hősi halottja az intézmény segédszemélyzetéhez tartozó Biró Sámuel, akiről egyelőre szinte semmit nem tudunk, a későbbi jelentésekből is csak annyit, hogy 1915-ben halt hősi halált az orosz harctéren.⁴³ Évekig nem érkezhettek erről biztos hír, mert az 1918. december végén tett összefoglaló osztályjelentésben még csak az szerepel a neve mellett, hogy „eltűnt”.

A Nemzeti Múzeum és az első világháború

Eddig a Nagy Háború Nemzeti Múzeumra gyakorolt hatását személyzeti szempontból néztük meg. Ez volt a fő célunk, de a következőkben röviden néhány érdekes és fontos háborús intézkedésről is mindenképpen szólni szeretnénk.

Elsőként a Múzeum első világháborús gyűjteményének létrehozását említenénk. Ez nem egy általános múzeumi tárgygyűjtemény lett, hanem egy, a háborús nyomtatványokat gyűjtő, könyvtári különgyűjtemény, melynek létrehozásáról már 1914 augusztusában megszülethetett a döntés, hiszen szeptember 2-án kelt az a levél, melyben az intézmény kéri a háborús anyagok megküldését például Budapest Polgármesteri Hivatalától, a Magyar Királyi Államnyomdától és a bécsi Hof- und Staatsdruckereitől. Ebben olvashatjuk a Nemzeti Múzeum ezzel kapcsolatos fő célkitűzését: „A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának egyik főtörekvése a jelenlegi háborús állapotra vonatkozó mindennemű nyomtatványt lehető teljes sorozatban összegyűjteni, és mint a mostani idők nagybecsű történelmi emlékeit a jövőendő számára megőrizni.”⁴⁴ A kezdetben az Országos Széchényi Könyvtár Levéltári Osztályának kezelésében lévő gyűjtemény nagyon dinamikusan fejlődött köszönhetően annak is, hogy Fejérpataky László könyvtári osztályigazgatónak – később, mint a Múzeum főigazgatójának – szívégye volt ennek gyarapítása.⁴⁵ Az évente több tízezer tétellel gyarapodó gyűjteményt aztán 1916-tól már külön osztályként kezelték. A gyűjtést a világháború befejeződése után sem hagyták abba, hanem 1919-ben kiterjesztették a proletárdiktatúra anyagaira is, majd a következő években is tovább nőhetett az állománya, de immár az újonnan felállított Nyomtatványi Osztály keretein belül.⁴⁶ Sok mindent lehetne itt még részletezni ezzel kapcsolatosan, de ezt

43 Jelentés 1913–1923. 19. Ebben Biró Sándor név szerepel Sámuel helyett. Az 1918. december 27-én kelt jelentésben szerepel egy Biró Sándor szolga, aki nem teljesített katonai szolgálatot és egy másik szolga, Biró Sámuel, aki igen (MNMI ÉRT 284/1918.).

44 OSZKI 566/1914. Közlését l. *Szöts Zoltán Oszkár: Az Országos Széchényi Könyvtár első világháborús gyűjteménye.* Bp., 2014. 46. Szöts közvetlen előzményként a porosz királyi könyvtárban *Kriegsbibliothek von 1870* néven létrehozott francia–porosz háborúra vonatkozó archívumot említi (uo. 45.).

45 Fejérpataky a gyűjteményt kezelő Holub József levéltárossal még egy németországi tanulmányútra is elment, hogy tanulmányozza az ottani háborús gyűjtést végző könyvtárakat (*Szöts Z. O. Az Országos Széchényi Könyvtár első világháborús gyűjteménye.* i. m. 72–78.). Mint már fentebb említettük, 1917-ben főként ezért kaphatta „a háború tartalma alatt teljesített buzgó szolgálata elismeréséül” a Polgári Hadi Érdemkereszt második osztályát (Vegyes közlemények. Kitüntetés. Magyar Könyvszemle ú. f. 25. (1917) 265., MNMI ÉRT 193/1917.).

46 *Szöts Z. O. Az Országos Széchényi Könyvtár első világháborús gyűjteménye.* i. m. 82.

Szöts Zoltán Oszkár megtette a gyűjteményről 2014-ben írt kötetében, úgyhogy a továbbiakban csak azt az egyet hangsúlyoznám e témában, hogy a Múzeum, illetve könyvtár vezetése felismerte a háborúban keletkezett források fontosságát és azt, hogy azt nem utólag kell összegyűjtenie, hanem azok keletkezésével nagyjából egyidőben – és ez esetben nem csak a hazai forrásokat. 1914–1918-ban a jelenkort gyűjteni korántsem volt olyan magától értetődő, mint manapság, és ezt még akkor is értékelnünk kell, ha ez a papíralapú gyarapítás nem járt együtt egy ugyanolyan széleskörű tárgyi gyűjtéssel. Lehetségesnek tartjuk, hogy szóba került egy általánosabb, háborús tárgyak gyűjtésére is vonatkozó állománygyarapítás, de egy belső, hivatali levelezésből származó forrásunk mindenképpen van arra, hogy volt olyan, aki ezt szükségesnek tartotta volna. Semayer Vilibáld osztályigazgató 1915. április 12-én 6 darab „háborús sütemény” beérkezése után írt a múzeumigazgatónak: „...a szóban forgó sütemények véleményem szerint a régiségtárba volnának beosztandók, amely osztály a könyvtár eljárásához hasonlóan előbb-utóbb e világháború tárgyi történelmi emlékeit kell hogy egybegyűjtse.”⁴⁷ Így gondolhatta a Múzeum első embere, Fejérpataky László is, mert 1915 júliusában a *Magyarország* című napilap újságírójának azt nyilatkozta, hogy egy nagyszabású tárgyi gyűjtésre nincsen pénze intézményének, de mindenképpen sort kerítenek rá, amint beáll a tűzszünet. Megemlítette, hogy tervben van háborús katonanóták felvétele, és jelezte azt is, hogy addig is, míg elkezdődik a tervszerű gyűjtés, szívesen fogad a Múzeum „privát küldeményeket”, különösen a tiszteket kérte, hogy küldjenek a harcterekről „becses néprajzi tárgyakat”. Végül egy tárgytipust, az amulettet meg is jelölte a múzeumigazgató, melyet gyűjteni lehetne. Ezzel kapcsolatosan meg is jegyezte, hogy a babona miatt ezeket az amuletteket félnek a halott katonákról levenni, ugyanakkor kérte a tiszteket, hogy „a nemes és szép cél érdekében [...] lehetőleg minél több amulettet gyűjtsenek össze s küldjék el a Néprajzi Múzeumnak.”⁴⁸ Bár végül sem amulett, sem más tárgyi gyűjtemény létrehozására nem

47 NMI 66/1915. A Néprajzi Osztály vezetője a fentiekhez még a következőket fűzte: „A népr. osztályba csak formájuk illetve e formák megmagyarázása végett veszünk fel ilyen süteményeket is, inség-kenyerek azonban nem hozzánk valók. Figyelmeztetem egyébként a régiségtár igazgatóját, hogy jó lesz, ha a süteményeket, most míg lehet, leformáztatja, mert azok rövid időn belül szétesnek, minthogy élesztővel készültek, s a bennök maradt gombacsirák teljes meggyilkolása és így a sütemények megőrzése nagyon nehéz, sőt eddigi tapasztalataim szerint teljes lehetetlen.”

48 *Damó Oszkár*: Háborus gyűjtemények a muzeumokban. Magyarország 23. (1916) 210. sz. július 30. 12. Az orosz hadifoglyok közötti néprajzi (múzeumi) gyűjtésre vonatkozóan lásd Semayer Vilibáld 1916. augusztus 16-i levelét, jelentését Fejérpataky László igazgatóhoz (NMI 251/1916.). Damó említi az orosz hadifoglyoktól gyűjtött faragványokat, de egy átfogó gyűjtésre a Néprajzi Osztály (Múzeum) 1917-ben is készült, erre utal legalábbis a Hadsereg Parancsnoksághoz intézett ezirányú felterjesztés (NMI 34/1917.). Az Érem- és Régiségtár iratai között nem találtunk hasonló felterjesztést, de első világháborús tárgyak gyűjtésének a leltárkönyvekben sincs nyoma (MNM Központi Adattár. Magyar Nemzeti Múzeum Leltára 1915–1921.).

került sor a világháború alatt,⁴⁹ összességében mégis azt mondhatjuk, hogy a háború hatással volt a Magyar Nemzeti Múzeum, és benne az Országos Széchényi Könyvtár állománygyarapítási stratégiájára.⁵⁰

Hatással volt persze más szempontból is, mint például már 1914. augusztus 5-én a hadiállapot miatt a Néprajzi Osztály anyagának egy részét 32 ládában a Nemzeti Múzeum központi épületének pincéjében helyezték biztonságba. Nagyrészt a Zichy Jenő által gyűjtött tárgyak szerepeltek benne, de öt láda Herman Ottó-féle Pásztorélet- anyaggal volt tele.⁵¹ A Néprajzi Tárnak húsz üres nagy ládája is volt, amelyek korábban a költözködés során voltak használatban, ezeket 1914 végén be kellett szolgáltatni a hadseregnek.⁵²

A világháború alatt a legnagyobb gondot a létszámhiány okozta, mely a napi munkamenetet döntően befolyásolta, de a háború előrehaladtával más hiányok is jelentkeztek. Jó példa erre Fejérpataky 1916. június 28-i főigazgatói leirata, amelyben felsőbb utasításra elrendelte az egész intézmény számára az emelkedő papírárak miatt a papírral és írószerrel való takarékoskodást. A rendelkezés többek közt így szólt: „E czélból az összes felterjesztések, valamint a hatóságok és intézetek egymás között történő iratváltásai – amennyiben a szöveg megengedi – féltven történjenek. Alsóbb hatóságok, intézetek vagy magánosok felterjesztéseinek, illetőleg beadványainak véleményezésénél, az utóbbi szövege magára az eredeti iratra vezetendő.”⁵³ Volt azonban olyan anyag is, amivel nem lehetett takarékoskodni, mert egyszerűen hiányzott. 1915-ben például a Régiségtár kifogyott a salétromsavból, amely azt jelentette, hogy kiadványainak megjelenése lehetetlenné vált, mert az bizonyos klisék elkészítéséhez nélkülözhetetlen volt.⁵⁴ Az év szeptemberében egy minisztertanácsi rendelet nyomán az állami és vármegyei intézményeknél már beszerzési csoportok is alakulhattak, hogy az alapvető élelmiszereket könnyebben, illetve olcsóbban, nagybani áron és

49 Más, külön tervszerű gyűjtés nem folyt, de mégis a hadi célokra rekvirált vagy felajánlott, majd beolvasztástól megkímélt harangokból számos a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Erről részletesen l. *Patay Pál*: Harangok mentése a Múzeumba ágyúvá válásuk elől. *Folia Historica* 30. (2014) 139–153.

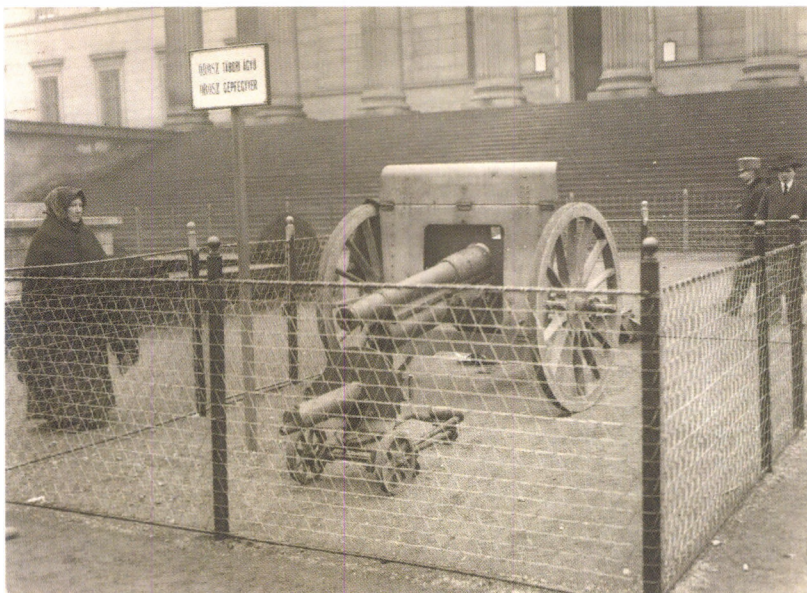
50 Annak, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumnak a könyvtárhoz hasonló első világháborús tárgyi gyűjteménye nem jött létre a világháború után egyetlen fő oka volt: közvetlenül a Nagy Háború után, még 1918-ban létrejött a Hadtörténeti Múzeum, amely kezdettől fogva világháborús relikviák gyűjtését tűzte ki célul (l. a múzeum első vezetőjének, Gabányi János alezredesnek 1918. november 20-i felhívását).

51 NMI 111/1914. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya ebben az időben a városligeti Iparcsarnokban volt elhelyezve. A Semayer Vilibáld osztályigazgató által írt levélből kitűnik, hogy azért küldte a 32 ládányi műtárgyat a főépületbe, mert akkori elhelyezését nem tartotta elég biztonságosnak. Egy évvel később, 1915. július 28-án kelt kérvényében már a visszaszállításukat szorgalmazta többek közt azzal az indokkal, hogy „emberi belátás szerint hazánk fővárosába ellenség lábát be nem teheti s hogy az ország belviszonyai is olyan békések, mint tán még soha.” (NMI 162/1915.)

52 NMI 179/1914.

53 MNMI 176/1916., OSZKI 226, 737/1916.

54 MNMI 274/1915.

3. kép

A Múzeumkertben 1915 januárjában közszemlére tett zsákmányolt orosz ágyú és gépfegyver
(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény)

mennyiségben vehessék meg.⁵⁵ Később, különösen a háború vége felé, 1918-ban a múzeumi munkatársaknak már a mindennapi megélhetés is komoly problémát jelentett. Ezen a kormányzat néhány intézkedéssel próbált segíteni, például 1918 márciusában a múzeum dolgozói között ruhaanyagot osztottak ki, igaz nem mindenkinek, csak annak, aki az 1917. évi XV. törvény alapján háborús segélyben részesülhetett.⁵⁶

A háború előrehaladtával egyre jobban előtérbe került a biztonság kérdése is. 1917. április elsején Fejérpataky körlevelet intézett a múzeumi tárokhoz a repülőátadások elleni védekezés tárgyában. Ebben hivatkozott a napilapok által közölt ezzel kapcsolatos fővárosi felhívásra, majd a következőket írta: „E rendelet intézkedéseinek megfelelően felkérem az osztály vezetőt, hogy az osztályok biztonságára fokozott gondot fordítani sziveskedjenek. Különösen kívánatosnak mutatkozik a legértékesebb daraboknak a muzeumi épület földszintjén való elhelyezése. Az ablaktáblák éjszakára gondosan bezárandók, ugyszintén esetleges nappali támadás idején. A muzeumi épület körüli világításnak szükség esetén leendő eloltásáról külön intézkedtem.”⁵⁷

55 NMI 200/1915. A Néprajzi Osztályról biztosan tudjuk, hogy élt e rendelet adta lehetőséggel.

56 OSZKI 108/1918. Októberben talpbőrt kaphattak a Múzeum erre jogosult munkatársai (OSZKI 296/1918.).

57 MTM TGY Állattár 11/1917. Igazgatóság rendelkezése az ellenséges repülő támadások elleni védekezés tárgyában.

A közbiztonság romló állapotára hívja fel a figyelmet egy 1918. április 13-án kelt igazgatói leirat is, amely a legközelebbi vidéki múzeumi betörések miatt, amelyek Szentesen és Szegeden történtek, kéri a biztonságra való nagyobb odafigyelést.⁵⁸ Betörések végül nem történtek a Múzeumban, mégis a világháború következtében hozott egyik intézkedés komoly kárt okozott az intézménynek. 1917-ben ugyanis a hadianyagok fogytával a múzeumpalota réz tetőzetét, valamint a villámhárítók ugyancsak rézből készült vezetékét be kellett szolgáltatni, és a leszedett tetőt vaspléhlemezekkel, az említett vezetéket pedig sodronyhuzalokkal pótolhatták.⁵⁹

A világháború vagy legalábbis a fegyverei, ha nem is a Nemzeti Múzeumban, de épülete előtt megjelentek, mégpedig nyilvánvalóan propaganda céllal. A *Pesti Napló* 1915. január 4-i számából tudjuk, hogy az intézmény kérte a honvédelmi minisztert, hogy „köszömlére tétel céljából” küldjenek a fronton az ellenségtől zsákmányolt fegyvereket. A miniszter válaszában jelezte, hogy a közös hadügyminisztérium küld majd egy orosz és egy szerb tábori ágyút, egy szerb hegyi ágyút, továbbá egy orosz és egy szerb géppuskát is.⁶⁰ (3. kép) A küldemény hamarosan megérkezett, mert *Tolnai Világlapja* január 21-i számában már egy képen látható az öt hadizsákmány, az Arany-szobor déli oldalán, ahogy emberek tömege veszi azokat körül.⁶¹ Egy hónappal később a kiállított ágyúk mellett a Hadsegítő Hivatal úgynevezett negyvenkettes perselyeket helyezett el a város több pontjához hasonlóan. A 42-es ágyúlövegek mintájára készített 42 cm széles és 105 cm magas perselyekben az elesett katonák özvegyei és árvái részére gyűjtöttek.⁶² A Múzeum előtti persely egy vagy több napig állhatott a helyén, ellentétben az ágyúkkal, amelyek Görgei Artúr 1916. májusi temetése idején is még a kertben voltak.⁶³

A világháborúval kapcsolatosan elmondható, hogy nem túlságosan kedvezett a szakmai munkának, hiszen sok gátló tényezője – melyekről részben már szóltunk – akadályozta, hogy tovább gyarapodhassanak, fejlődhessenek a múzeumi gyűjtemények. Egy muzeológusnak kellett foglalkozni például több gyűjteménnyel is, mert munkatársa a fronton volt, de voltak bizonyos területek, amelyeket az intézményhez beosztott középiskolai tanárok felügyeltek. Ugyanakkor két olyan esetet is hozunk, amely arra példa, hogy a legnagyobb világégés közepette is lehet utat, lehetőséget találni a tudományos működés számára. Az egyik példát Moesz Gusztáv növénytári igazgató írta adta, akit, mint fentebb említettük sikerült felmentetni a katonai szolgálat alól. Mielőtt

58 OSZKI 395/1918. Fejérpataky kéri többek közt, hogy különösen arra ügyeljenek, hogy „az osztályban záraskor senki el ne bujhassék.”

59 Jelentés 1913–1923. 33. A jelentés azt is megjegyzi, hogy a háborús megszorítások miatt a kerti utak, támaszfalak stb. karbantartását is el kellett halasztani.

60 Zsákmányolt ágyúk a Múzeum-kertben. *Pesti Napló* 66. (1915) 4. sz. január 4. 7.

61 *Tolnai Világlapja* 15. (1915) 4. sz. január 21. 4. Tíz nappal később már egy, *A világháború képtelen krónikája* címet viselő karikatúrasorozatba is bekerültek „A Múzeum kertjében fölállított orosz ágyúk és gépfegyverek”, amelyekből nem egy szerb volt (Borsszem Jankó 48. (1915) 5. sz. január 31. 7.).

62 Negyvenkettes perselyek. *Budapesti Hírlap* 35. (1915) 51. sz. február 20. 8.

63 Görgei Artúr temetése. *Budapesti Hírlap* 36. (1916) 146. sz. május 26. 6–7. 7.

azonban ez megtörtént volna 1915-ben be kellett vonulnia. A déli frontra került, ahol végül csak kisebb csetepatékban vett részt, a harcvonalban már nem vetették be. Majd hét hónapot szolgált és eközben megragadott minden időt, hogy botanikai kutatásokat folytasson.⁶⁴ Ezek eredményeit aztán az általa szerkesztett *Botanikai Közleményekben* közölte.⁶⁵ Első közleményét a következőképpen kezdte: „Mindig érdekelt a vizek világa. Régi vágyam volt, hogy a Szávamentén elterülő mocsarakat lássam. Ezt a kívánságomat a háború teljesítette.” Közleménye végén szinte már szomorúan jegyezte meg, hogy véget ért „katonai botanizálása”. Moesz egy előre nem tervezett kutatást folytatott, amire lehetőséget kapott. A másik példánk azonban már egy olyan kutatásra mutat, amelyet tervezetten végeztek egy olyan területen, Albánia északi részén, amelyet a Monarchia csapatai elfoglaltak. Kümmerle Jenő Béla (1876–1931) növénytári igazgató őr 1918 nyarán hét hétig kutatott a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából és a K. u. K. Armeoberkommando engedélyével a „Balkan Studien Kommission” tagjai részére előírt egyenruhában és a biztosított tiszti kedvezmények igénybevételével. A kutatás, amelybe két hét késéssel Csiki Ernő állattári igazgató őr is bekapcsolódott, a Prinzzentől Debráig terjedő északkeleti határhavasok területét vizsgálta és – mint Kümmerle későbbi jelentésében megjegyezte – „rendkívül gazdag és értékes anyagot eredményezett.”⁶⁶ E két példa mellett is voltak még olyan esetek, amikor múzeumi munkatársak egy idő után szaktudásukhoz, hivatásukhoz kötődő feladatot kaptak katonai szolgálatuk ideje alatt. Szabó-Patay József (1887–1945), az Állattár segédőre, a Természettudományi Múzeum későbbi főigazgatója 1915. március 15-től a háború végéig a fővárosi Zita katonakórházban, mint parazitológus és bakteriológus teljesített szolgálatot, közben az 1915 áprilisában a Margitszigeten megnyitott Hadi és Népegészségügyi kiállításon a „Rovarok, mint a fertőzőbetegségek terjesztői” csoportot rendezte. Ugyancsak az Állattárból, az először az orosz hadszíntérré került Ujhelyi József laboráns 18 hónapi frontszolgálat után a munkácsi megfigyelő állomás bakteriológiai laboratóriumába került, amelyet később az Országos Hadigondozó Hivatal vett át, ahol a háború befejezéséig szolgált.⁶⁷

Emlékjel a Nemzeti Múzeum halottainak

A világháború hősi halottai előtt tisztelgő emlékművek állítására az első javaslatot Abele Ferenc báró, vezérkari őrnagy tette, akinek kezdeményezését követően Tisza István gróf, miniszterelnök 1917-ben terjesztette be „a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megőrkítéséről” szóló VIII. törvénycikket.⁶⁸

64 MTM TGy Növénytár 1918. XII/60.

65 *Moesz Gusztáv: Botanizálás a Száva partján* 1915. év nyarán. *Botanikai Közlemények* 15. (1916) 1–2. füz. 1–9.; *Uő: Gombák a Száva partjáról*. *Botanikai Közlemények* 15. (1916) 3–4. füz. 81–92.

66 MTM TGy Növénytár 1918. XII/60. Kümmerle egyébként az orosz és az olasz fronton is harcolt, előbbin kétszer is megsebesült (uo.).

67 MTM TGy Állattár 46/1918.

68 Itt igazi háború van – Az I. világháború Pest megyei forrásai (MNL PML). Emlékművek. <http://mnl.gov.hu/mnl/pml/emlekmuek> (2016. december 7.)

Ez volt a világháborús emlékműállítás első törvényi szabályozása, de ez nem jelentette azt, hogy csak ezután állítottak volna a háború elesett katonáinak emlékművet. Egy pápai vállalkozás, Krausz Albert fia Kőipartelepe például 1916-ban már így hirdette magát: „Egyszerű és művészi kivitelű emléktáblák és hadi emlékkövek a világháborúban elesett hősök emlékének megörökítésére.”⁶⁹ Egyre több helyen került sor erre a gyász munkára, de valamilyen kontroll kellett ezzel kapcsolatosan is, ezt szolgálta a fent említett törvényi rendelkezés mellett az 1914–1915 fordulóján körül létrejött Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottságának (HEMOB) működése. Ez a grémium alapvetően koordináló és kezdeményező szerepet töltött be. Különböző szervezeteket szólított fel emlékművek tervezésére, pályázatokat hirdetett, mintakatalógusokat adott ki. Nemcsak a világháborús emlékművek koncepciójának kidolgozását, a megvalósítás társadalmi ellenőrzését vállalta magára, hanem a művek forgalmazását is. A HEMOB-nál több száz típustervből, szoborkatalógusból választhattak a megrendelők. 1918 elején a Bizottság egy kiállítást tervezett a Nemzeti Múzeum épületében és kertjében, „amelyen az eddig beszerzett tervek nyomán elkészült hadiemlékeket, emléktáblákat és katonasírokat, továbbá az ide vonatkozó terveket és plasztikus modelleket” kívánta megmutatni.⁷⁰ A tárlat ismereteink szerint nem valósult meg, viszont 1921 után egyre több megrendelés érkezett a típustervekből. 1924-ben újabb jogszabály született (XIV. tc.) *Az 1914/1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről* címmel, melyben a nemzeti ünnepek közé sorolták a hősi halottak megünneplését, a május utolsó vasárnapjára tett Hősök Emlékünnepét. Egyúttal megszüntették a HEMOB-ot és létrehozták helyette a Hősi Emlékműtervek Bíráló Bizottságát.⁷¹ Ezt követően ez a testület adta meg az engedélyt a világháborús emlékművek felállítására, így minden bizonnyal a múzeumi emléktáblára is.

A márványtábla felső oldalára – amely a korábbi párkányzat és a bronz rátét dísz miatt rejtve volt – ceruzával feljegyzett évszám szerint a hősi emlékmű 1927-ben készült, talán az év után a III/15. jelölheti az elhelyezés pontos dátumát. Erre vonatkozóan egyelőre nem találtunk egykorú forrást.⁷² Ugyanakkor az említett helyen még jól kivehető a dátumtól balra Weber József neve, jobbra pedig három másik kiolvashatatlan név, akiknek valószínűleg köze lehetett az emléktábla elkészítéséhez. Ezt követően csak egy házon belüli avatóünnepségre kerülhetett sor, ami megmagyarázná, hogy a korbéli napi és hetilapokban semmilyen híradást nem találhatunk az első világháborús hősök múzeumi emléktáblájáról. Még nagyobb talányt jelent, hogy mikor vették le a falról, mikor került le az épület pincéjébe. A második világháború utáni években,

69 Dunántúli Protestáns Lap 27. (1916) 10. sz. március 5. 4.

70 Magyar Iparművészet 21. (1918) 4. sz. 96. Már az előző évben is tervezték (csak akkor még nem nevesítették helyszíneként a Nemzeti Múzeumot). L. Magyar Iparművészet 20. (1917) 7. sz. 205.

71 Ez utóbbi már a belügyminisztérium rendelete folytán következett be. L. Magyarországi Rendeletek Tára 58. (1924) 418. BM 124669. számú körrendelet; BM 247.000 számú körrendelet. A Bizottság a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alá tartozott.

72 A korabeli újságokban sem találtuk, ahol pl. van hír a Szépművészeti Múzeum hőseinek a múzeumépület előcsarnokában 1929-ben állított emléktáblájára (A Szépművészeti Múzeum hőseinek emléke. Pesti Hirlap 51. (1929) 23. sz. január 27. 12.). 1927-ben az írott források csak a Vasvári emléktáblának a múzeumlépcső északi mellvédjére való elhelyezéséről szólnak.

4-5. kép

Az emléktábla elhelyezése és leleplezése 2015 decemberében
(a szerző felvételei)

évtizedekben nem szabadott megemlékezni a háborúk elesett magyar katonáiról, ezért – valamint mert a ma még élő 1956 utáni munkatársak nem emlékeznek rá – valószínűsíthetjük, hogy valamikor 1945 és 1952 között, talán a világháború utáni nagy helyreállítás folyamán vették le a falról, amely a fennmaradt – és tanulmányunk elején közölt⁷³ – archív fotó alapján a múzeum épületében lehetett valahol, talán az előcsarnokban.

Az újraállításkor aztán az a döntés született, hogy az emléktábla a múzeumlépcső déli mellvédjének külső falára kerüljön elhelyezésre. Ennek munkálatait Peller János kőfaragómester és munkatársai 2015. december 8-án végezték el, miután az emléktábla márványát Antal Marianna, bronz díszítményét pedig Szőke Gábor, a múzeum szakrestaurátorai restaurálták. A tábla hiányzó, párkányzati elemét Nagy Gábor tóalmási kőfaragómester készítette el.⁷⁴ (4-5. kép)

73 Az emléktábla fényképe először itt jelenik meg nyomtatásban, de digitálisan már korábban közöltem. L. *Debreczeni-Droppán Béla: A Magyar Nemzeti Múzeum I. világháborús hősei.* <http://mnm.hu/hu/cikk/magyar-nemzeti-muzeum-i-vilaghaborus-hosei> (2016. december 7.)

74 Az emléktábla visszaállításának kezdeményezőjeként a szükséges munkálatok szervezését e tanulmány szerzője végezhette, melyben nagy segítségére volt Frankovics Tibor, a Múzeum Műszaki Főosztályának vezetője.

A Magyar Nemzeti Múzeum első világháborús hősi halottainak visszaállított emléktábláját 2015. december 10-én 16.30-kor kezdődő megemlékezésen avatták újra, amelyen Csorba László főigazgató beszédét követően az intézmény két korábbi főigazgatója, Fodor István és Gedai István leplezték le az emléktáblát számos múzeumi munkatárs jelenlétében.

OFFICERS IN THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM DURING THE WORLD WAR I.

Summary

The WWI lasting for more than four years had affected the Hungarian National Museum as well. The staff of the institute was primarily affected as about forty employees had to join the forces. Many of them were fighting on the frontline and performed military service during the entire period of the war.

Consequently, it seriously impacted the Museum's operation, as the missing staff could not be replaced and even if so, the temporary personnel lacked the necessary expertise. The leaders of the Museum tried to solve this problem by asking the Ministry of Defense for their employees to be released from military service. In quite a few cases they managed to arrange it before the employee's joining the forces, but it also happened that the staff member was released only after he had served in the army for some months (e.g. Elemér Varjú, Gusztáv Moesz). At the same time it should be noted that it happened mainly in case of the elderly staff (above the age of 40), the young ones they could not bring back from the front. Three of them (Pál Kerekes, Ödön Hupka, Sámuel Bíró) died bravely in the Russian battlefield. After the war, presumably in 1927 the National Museum placed a marble memorial tablet within its building to commemorate them. This was removed sometime after 1945 and kept in the basement of the Museum, in a corner of the storage area enshrouded by other objects. It was discovered in September 2015 and having been restored it was placed on the outside wall of the Museum on December 10th.

The Great War, as they used to call the WWI, also had other sort of affects on the Hungarian National Museum. In the first place it had affected the Museum's acquisitions as the Library of the Museum (today: National Széchényi Library) had methodically collected the war related prints and documents from the very beginning of the WWI. The WWI collection yearly increasing by tens of thousands of items had developed to a separate department of the Museum by 1916. It is interesting that such an increase of resources did not happen in other departments. It seems that due to lack of funds they postponed the development of those to the period following the war. The systematic collection similar to that of the library had not been realized because meanwhile (at the end of the War) the Museum of Military History came into being and this new institute started to collect the war relics. The war had an affect on other parts of the National Museum as well. e.g. Safety became a priority issue already in the first month of the war, when 32 chests full with artifacts from the Ethnographic Department of the Museum were shifted to a safe place in the basement of the institute's main building. In April 1917 the director of the Museum sent a circular letter to the heads of departments and

its subject was already the protection against airstrikes. In the end it were not the bombardments what made the biggest damage in the Museum's building and in its roof but the mandatory metal contribution. Due to war materials running low in 1917, the copper parts of the building's roof and the arresters had to be turned in and were replaced by simpler materials. Later this had harmful consequences. The Hungarian National Museum joined the war propaganda as well. At the request of the Museum's leaders cannon and machine gun captured on the Russian and the Serbian front were exhibited in front of the building.

The Museum's scientists carried out scientific researches even amidst the horrors of war, not only in the hinterland but sometimes also while performing their military service just behind the frontline like e.g. Gusztáv Moesz botanist behind the Serbian front, or Jenő Kümmerle and Ernő Csiki naturalists doing methodical research in North Albania occupied by the Austro-Hungarian Monarchy during the war.

Gál Vilmos

A LÖVÉSZÁRKOK MŰVÉSZETE

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS FRONTEMLÉKEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM EGYEDI TÁRGYAK GYŰJTEMÉNYÉBEN

A dolgozatot Szőke Gábor ötvös-restaurátor művész emlékének ajánlom

Az első világháborús katonai emléktárgyak előzményei

„Nézem a régen holt apai nagyanyám mindmáig őrzött, pirosbarnára érett, faragott, cifrázott mángorlóját és rajta a gondosan karcolt díszítést. Sajátos katonaemlék, ajándék a férjeurától, aki szegényember léteére bizonyára nem volt abban a helyzetben, hogy mágaról akár fotográfiát is küldjön élete párjának, született Skolnyik Erzsébetnek a messzi szolgálat mezejéről. [...] Nagyon sajnálom [...], hogy [...] nem faggattam ki jobban a mángorló jeleiről, történetéről, arról például, hogy János ura szabadságos cimborájával küldte-é haza, vagy maga vitte tarisznyájában a boldog visszatéréskor a tanyára, az obssal egyetemben?!”

Ezzel a személyes, meghatározó emlékkal kezdődik Soltész István *El kell menni katonának* című írása.¹ A szóban forgó mángorlót 1898-ban faragta nagyapja, tehát még messze vagyunk az első világháborús éveitől. Felvetődik a kérdés, meddig vezethető vissza a katonák emlékkészítésének gyakorlata?

A jelenség már a 19. század nagy katonai összecsapásai – a napóleoni háborúk, az amerikai polgárháború, vagy a búr háborúk, Magyarországon az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc – idején felbukkant, tömegessé és „műfajteremtővé” azonban az első világháború révén vált. Az alkotók céljai között szerepelhetett az általuk átélte történelmi események megörökítése, szeretteiknek különleges ajándék készítése, a harctéri szabadidő értelmes eltöltése. Ugyanakkor valószínűleg divattá is vált a frontemlék készítés.²

Az első világháborús újságok hamar felfigyeltek a frontművészet megnyilvánulásaira és időről időre cikket szenteltek a témának. Érdekesképpen közöltek képes híreket ebben a témakörben, a lakosság pedig a frontemlékek „címzettjeként” vált érintetté. A katonák által előállított emléktárgyakkal, például a Hadsegélyező Hivatal által áruba bocsátott hadifogoly-munkák révén is találkozott a hátszág lakossága. A Vöröskereszt is árult hasonló felfogással harctéri hulladékból készített tárgyakat, amelyekre kisméretű, hatszögletű bádogtáblácskát szereltek Világháború emléke felirattal és vörös színű kereszttel. De a háborús években többek között Kertész Tódor is árult

1 Soltész István: *El kell menni katonának. A falusi ember és a régi katonáskodás.* Bp., 1981. 5.

2 Dr. Sallay Gergely szíves közlése.

lőszerrüvely formájú terrakotta vázát, lőszerformájú képkeretet, vagy iratnehezéket. Tehát a civil lakosságot nem csak a mintakincs érdekelte, hanem a formavilág is. A hátszágban a hadikiállításokon is megjelentek a művészileg igényesebb, fronton készült emléktárgyak.³

Magyarországon a legtöbb történeti gyűjteménnyel rendelkező múzeum (akár kisebb, falusi helytörténeti gyűjtemény is) rendelkezik első, illetve második világháborús frontemlékekkel és hadifogoly emlékekkel. Természetesen a széles gyűjtőkörű, országos, vagy megyei hatókörrel rendelkező múzeumokban, illetve a szakmúzeumokban (a Hadtörténeti Intézet és Múzeum mellett a Néprajzi Múzeum is rendkívül sok, gyűjtőköréhez kapcsolódó, néprajzi ihletésű frontemléket őriz) nagyobb számban lelhető fel ez a különleges tárgyegyüttstípus.

A harctéri emléktárgyak vizsgálata napjainkban reneszánszát éli. Szerencsére a világ múzeumi rengeteg ilyen emléket őriznek,⁴ de sok-sok magángyűjtő is rabja ezeknek a tárgyi emlékeknek. Minden bizonnyal számtalan harctéri emlék található magánszemélyeknél manapság is, családi emlékként őrizve. Csak remélni lehet, hogy minél több ilyen emlék válik elérhetővé a tudományos kutatás számára, illetve mutatják be kiállítások keretében, hogy a későbbi korok látogatói is megcsodálhassák azokat.

Magyar katonák az első világháború harcterein

Az I. világháború során a Magyar Királyság területén 3.800.000 embert mozgósítottak. Egy részük a Magyar Királyi Honvédség, mások a császári és királyi haderő alakulataiban szolgáltak. Közülük a különböző frontokon 661.000 katona halt hősi halált, 743.000 megsebesült és 734.000 hadifogságba esett.⁵

A magyar haderőt négy frontvonalon vetették be 1914–1918 között. A keleti fronton Oroszország, a balkáni fronton Szerbia és Montenegró ellen harcoltak magyarok, majd Olaszország 1915. évi hadba lépésével megnyílt az olasz front, a román hadsereg Erdély elleni támadásával pedig a Dél-Kárpátokban 1916-ban Romániával is fel kellett venni a küzdelmet.⁶

A négy fronton megfordult mintegy három és fél millió magyar katona közül vajon hányan készítettek frontemlékeket? Vajon hány emlék kerülhetett azután haza a kenyeres zsákbán? Vajon napjainkban hány nappaliban, tisztaszobában vannak még frontemlékek a televíziók, komódok tetején, rámás szekrényekben, nagy családi becsben, vagy félig-egészeiben elfeledve?

3 Dr. Závodi Szilvia szíves közlése.

4 A frontemlékek múzeumban történő elhelyezésének gondolata már a háború idején felmerült, így a Przemyslben megjelenő magyar lap, a Tábori Újság beszámolt arról, hogy az erőd parancsnoksága az ostromhoz kapcsolódó tárgyi anyagból a vár felszabadítását követően Hadimúzeumot szeretne kialakítani. (Tábori Újság, 1914–1915. 132. szám.) Illetve a hátszági hadikiállítások anyagának egy része természetesen a múzeumokba került.

5 Gondos Ernő: Az első világháború és előzményei 1870–1918. Bp., 1977. 9.

6 Galántai József: Magyarország az első világháborúban 1914–1918. Bp., 1974. 165., 167.

Egyszerű bakák esetében, akik semmiféle művészi képzésben sem részesültek, és talán eszükbe sem jutott addig, hogy valamiféle művészi hajlammal rendelkezhetnek, a háború extrém volta, a szörnyű megpróbáltatások és megrázkódtatások felszínre hozták az alkotás, önkifejezés vágyát. Ilyen különleges, a frontkatonaság egészét érintő hatása is volt az első világháborúnak. A frontemlékek készítése több volt a katonák számára, mint egyszerű unaloműző foglalatosság: az alkotásvágy igénye jelent meg a rombolás, a pusztítás közepette, a nyugodt alkotás öröme rövid időre talán elfeledtette a háború borzalmait és kizökkentve a front gyilkos monotóniájából, jótékony, gyógyító hatással lehetett a harci helyzet feszültségében élők pszichés állapotára. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a tétlenséghez kevésbé szokott iparos és paraszti származású katonák számára az állóháború során gyakran előforduló hosszú, tétlen időszakok valóban kényelmetlenül unalmasak lehettek, így értelmes időtöltéssel próbálták elűtni idejüket, amely általában olyan foglalatosság volt, amelyhez valamilyest konyítottak. Ugyanis az első világháború, az addigi háborúkhöz képest gyökeres változást hozott – sok más mellett – a tekintetben is, hogy a fronton harcoló alakulatok hosszú ideig tétlenségre kárhoztattak a lövészárkok és fedezékek mélyén. A harci helyzetből kikerülve pedig időről időre tartalékba, pihenőre vonultak, ahol szabadidejük a frontvonalba visszatérésig viszonylag széles teret engedett művészeskedő hajlamaik kielésére.

Az alábbi idézetek főként ebbe a két harctéri helyzetbe adnak betekintést: „Vermeiglianóból egyenest Konstanjevicébe vittek bennünket pihenőre. Arról a légerről mindenki tudta, hogy az a csapat, amelyik idekerül, egy hétnél előbb nem megy vissza a vonalba. Konstanjevicén fürdő, borbély, várja a legénységet...”⁷

„Orosz front, 1916. X. 22.

Kedves Szüleim!

Egy nagy eseményről kell hírt adnom: tegnap egy isteni élvezetben részesültünk: fűrödni voltunk a front mögött. Jó meleg fürdő, micsoda élvezet volt 3 hónapi piszkot lemosni.

Sok csók kis fiuktól, Zolítól!”⁸

Egy sepsiszentgyörgyi katona levelében érzékletesen írja le, milyen fontos volt a katonák számára a tartalékban eltöltött pihenőidő, illetve arról is beszámol, mennyire tartottak a frontvonalba történő visszatéréstől: „1915. április 28. ...Már majd egy hónapja vagyunk tartalékban, s szomoruan gondolunk rá, hogy ugy lehet már néhány nap múlva vége lesz a jó életnek. Jön újra a lövészárkok szolgálat és a barlanglakás. Brrr... Pedig éppen most kezdtük igazán jól érezni magunkat. A hinterlandban úgy berendezkedtünk, mintha arra számítanánk, hogy ott felejtenek még egy pár hónapra. Minden este zene – néha reggel is – délutánonként kirándulás vagy hajtóvadászat. Ha pedig meg-unjuk magunkat idehaza, benézünk Triesztbe egy-egy feketére, egy kis korzózásra.”⁹

7 Zalka Máté: Doberdó. Bp., 1971. 150.

8 Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916–1946. Vál.: Csanda Sándor és Varga Béla. Előszó és a jegyzetek: Csanda Sándor. Bratislava, 1978. 15.

9 Erős József, sepsiszentgyörgyi katona levele. Idézi: József Álmos: Mire a falevelek lehullanak... Sepsiszentgyörgy, 2003. [55–57.]

Figyelemreméltó, hogy a katonák jelentős energiát fordítottak lövészáruik, illetve fedezékeik csinosítására. Ehhez főként élő növényeket, fát, illetve követ és agyagot használtak fel. Egy katona egész levelet szentelt arra, hogy saját maga építette fedezékét írásban, illetve rajzok segítségével bemutassa édesanyjának. E gondos figyelmesség minden bizonnyal abból következett, hogy meg szeretne volna nyugtatni az otthoniakat biztonságáról, kényelméről.¹⁰

A frontharcosok számára nagyon fontos volt a tartalékalásokban saját maguk által kiépített kényelmes fedezék. A tartalékban eltöltött időben a béke, a nyugalom és a civil hétköznapi foglalatosságai felértékelődtek, mint amilyen a fürdés lehetősége is volt: „Négy hónap óta nem fürödtem és most aztán beleültem a nagyszerű meleg vízbe és leáztattam a hónapos – retket. Megfogadtam, hogy gyakran megyek fürdeni.”¹¹

Ugyanakkor – ha a megszokott, otthoni kényelem mértékéhez viszonyítva lehetetlen is volt – a harctéri fedezékeket is minél szebbé, otthonosabbá tették a katonák. A harctéri foglalatosságok egyik legjellemzőbbje a zenélés volt, amelyet az ellenséges állások lakói sem irigyeltek a másik féltől, rendszeres volt a zene „megosztása” a harcoló felek között a nyugodt időszakokban: „Vagy két hónapig egy állásban éltünk. A gödrök lassan összeértek, helyenként két méter mélységgel. Mindennap ástuk, javítottuk, hogy széppé és élvezhetővé s főleg használhatóvá tegyük, mivel ha esett az eső, úsztunk a lében. Ezt is megszoktuk, mint mindent, ha muszáj, ez pedig nagy úr. [...] A muszkákkal minden este povedáltunk. Kiépítettünk egy előretolt állást a völgy felé, futóárokkaival, ahol a legszívesebben töltöttem a napot vagy éjjelt. Volt egy harmonikánk, azt kínoztuk.”¹²

A fedezékben, illetve a pihenőben töltött idő alatt – sok-sok újság tudósít erről írásban és képen is – a katonák számára nagyon fontos volt az állatok jelenléte. A lovas katonákról nem kell beszélnünk, milyen szoros viszony fűzte őket hátasaihoz. De rendkívül sok más állat is megfért a katonákkal a fronton. A legtöbb a macska, illetve kutya volt, de gólyáról, sasról, rókáról, nyúlról, illetve egérről is tudunk, amelyek háziállatként, szórakozást nyújtó barátként éldegéltek gazdáikkal.¹³ Egy ilyen barátságot örökít meg Zsögödi Nagy Imre: „Egyszer egérrágásra leszek figyelmes. Nemsokára jelentkezett is a cvibakomon. Nem zavartam, hadd éljen. Lassan megszoktuk egymást, főleg ő engem, s úgy megszeliődött, hogy egy szép napon a kezemből evett. [...] Az egeret minden útra magammal vittem, s így közismert személyiség lett. »Hol az egér?« – hívtam a zsebemből, s ő bevágta a kéznél levő ennivalót két lábra állva, első lábával forgatva. Óriási szórakozásom volt ez az állat.”¹⁴

10 Gaál József tábori lapja édesanyjához, amelyen írásban és néhány rajzban mutatja be fedezékét. 1918. július 7. *József Á. i. m.* [91.]

11 *Munk Artúr: Napló 1915–1916.* (Életjel Könyvek 79.) Szabadka, 1999. 66.

12 *Zsögödi Nagy Imre: Följegyzések.* Csíkszereda, 2012. 51.

13 Hasonló történetekről több fénykép is megjelent Az Érdekes Ujságban. Az Érdekes Ujság 4. (1916) 36. sz. szeptember 3. 14.

14 *Zsögödi Nagy I. i. m.* 52.

A frontemlékek típusai, rendszerezésük

Az első világháború frontemlékei közül minden bizonnyal a különféle lövedékek hüvelyéből készült emlékvázák a legjellemzőbbek és a legismertebbek. Ezen reprezentatív frontemlékek készítésén kívül számtalan formában jelent meg a művészi önkifejezés a frontkatonák soraiban.

A lőszerhüvelyeken, szétszerelt lőszeralkatrészek sárga- és vörösréz anyagán kívül az alumínium volt a legjellemzőbb fém, amelyet a katonák emlékgyártásra használtak. A fémek mellett a legfontosabb alapanyagok a fronton is könnyen hozzáférhető, illetve könnyen megmunkálható különféle fafajták voltak. Kevésbé volt jelentős a csont, illetve a szaru használata, ám az ezen anyagokból készült reprezentatív tárgyak is előfordulnak a közgyűjteményekben. A felsorolt anyagok mellett a papír, illetve a fénykép is az önkifejezés eszközévé vált a frontkatonák számára.

A frontemlékek tipizálását számos szempont figyelembevételével szükséges vizsgálnunk. Tulajdonképpen minden darab egyedi, ha csoportosítani kellene őket, akkor vagy a formához, vagy az anyaghoz viszonyíthatunk. De így sem kezelhetőek típus tárgyakként, mert vagy formájuk, vagy mintázatuk kisebb-nagyobb mértékben eltérő.

A funkciót tekintve ismerünk használati tárgyakat (öngyújtó, daráló, pohárkészlet, faragott evőeszközök stb.), dístárgyakat (képkeret, díszdoboz, levélnehezék, asztali dísz, ékszerek stb.), illetve a dísz- és a használati tárgy kombinációját is (például íróasztali készlet, dohányzóasztal, virágváza stb.). Mindezek mellett a grafika, a fényképezés, a játék, a botfaragás, a türelemmunka, illetve a hangszerkészítés is elterjedt volt.

A tárgyak művészi színvonala nagy eltéréseket mutat. Az egyszerűbb, átlagemberek által készített munkákat népművészeti jellegűnek lehet nevezni. A szakemberek által készített darabok adott esetben iparművészeti minőséget képviselnek. Kijelenthető a múzeumi gyűjteményekben őrzött darabok ismeretében, hogy a legtöbb tárgy „professzionális munka”, tehát megfelelő szerszámparkkal rendelkező szakemberek kezei közül kellett, hogy kikerüljenek. Ismerünk azonban számos egyszerű alkotást is, amelyeken látszik, hogy a készítő nem rendelkezett különösebb előképzettséggel az ilyen alkotómunka terén. Néhány nagyon magas szinten kidolgozott frontemlék minden bizonnyal a frontvonal mögötti javítóműhelyekben készült. Az emléktárgyak nagyrészt egyedi darabok, ám számos lőszerhüvely-vázapár is ismert. Kifejezett „sorozatgyártásról” viszont nem tudunk. Ha volt is ilyen, kicsi a valószínűsége, hogy esetleges sorozatok darabjai különböző forrásokból egy helyre – például múzeumi gyűjteménybe – kerüljenek.¹⁵ (1. kép)

15 Dr. Závodi Szilvia szíves közlése. Ugyanakkor létezik ellenpélda is. A tanulmány írása közben történt, hogy felbukkant egy, már a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található lőszerhüvely daráló (leltári száma: 93.39.1), „párja”. Nemrégiben, véletlenül került elő a dunaharaszti bolhapiacról a szóban forgó darab, amely méretben ugyan nem egyezik (más típusú lőszerhüvelyből készült), ám díszítése és a megmunkálás technikája, minősége ugyanolyan, mint a már múzeumban őrzött tárgyé és kijelenthető, hogy biztosan ugyanaz a mester készítette. L. Műtárgykatalógus 16–17. tételek. A 16. tételszámú darab a már meglévő, a 17. tételszámú az új darab.

1. kép

Gazdag, honfoglalás kori tarsolylemez-díszítésekre emlékeztető mintákkal ellátott daráló lőszerhüvelyből. Műtárgykatalógus 16. tétel

(Fotó: Kardos Judit)

Az első világháborús frontemlékek motívumkincse a népművészet formavilágából, illetve a korszak ismert iparművészeti stílusából, a szecesszió formavilágából merítkezett. Stílust annyiban teremtett, hogy egy új anyagot, a hadianyagot vonta be a művészet vonzásterébe. Természetszerűleg a háború éveiben hatott a frontművészet, azt követően jószerevével elhalt, ám nagy hatással volt a második világháború hasonló emléktárgyaira, azok előfutárának tekinthetjük. Előfordulnak ugyan a lőszerhüvely vázákat imitáló sárgaréz vázák, feltételezhetően a két világháború közötti időszakból, ezeknek az előállításáról, készítésük pontos okáról azonban nincsenek információink.

Tartalékban

A korabeli beszámolók, források és adatok szerint a frontemlékeket elsősorban a front első vonala mögött, a két bevetés közötti időszakban harctéri tartalékban lévő egységek tagjai készíthették. Főként azokra a míves, nagy szaktudást és minőségi szerszámokat igénylő darabokra vonatkozik ez a feltételezés, amelyek elkészítése a legtöbb esetben az ezredekhez tartozó kovács, lakatos, valamint fegyverjavító műhelyekben történhetett. A frissen behívott újoncok közül azonnal kiválogatták a fémipari munkában jártas személyeket és fegyvermesteri továbbképzésre irányították át őket, amint az alábbi, erdélyi katona által írt levélből is kiderül: „...hívtak engem jelentkezem az ezredirodán, nem tudtam elképzelni mit akarnak velem ott. Azt kérdezik mi a mester-ségem, mondtam lakatos na ha igen menjek orvosi vizsgálatra el is mentem ott éppen úgy megvizsgáltak, mint mikor berukkoltam jónak találtak elküldtek a raktárba uj ruhát faszolni s akkor mondták küldenek Budapestre fegyver mesteri tanfolyamra... Nagyszeben, 1916. június 12.”¹⁶

Az egyszerűbb, különleges megmunkálást nem igénylő tevékenységek (alumínium kulacsokba karcolt szövegek, rajzok, fafaragások, alumínium gyűrűk készítése) természetesen az első vonal lövészárkaiban is zajlottak. Lehetett a művészi önkifejezésnek egyéb módon is érvényt szerezni, így rajzolni, fényképezni, fedezéket díszíteni, zenélni is.

A tartalékba visszavont csapatok életéről számos cikk és fénykép tájékoztatta a hátszágban élőket is.¹⁷ Erről tudósít *Az Érdekes Ujság Szórakoznak a fiuk* című cikke: „De így volt az a többi művészekkel is: a lövészárkoknak meg voltak s ma meg is vannak a maguk festő és szobrász lakói. És emellett kifejlődött a komoly s a játékos amatőrség is, hiszen mennyi sikerült rajzot, mennyi jól mintázott szobrot, vagy a fiuk jó kedvének hány tréfás agyagba gyurt vagy hóból formált sikerült ötletét kaptuk a háboru alatt.”¹⁸

Másutt hasonló méltató sorokat olvashatunk: „Háborus művészet, még pedig nem az a fajta, amelynek a háboru ugyan a témája, de egyébként a legbékésebb polgári munka terméke. Az igazi háborus művészet nem ez. Hanem amelyik ott terem a halál mezőin, a harctereken, ahol valóban a háboru forró lehellete termi és nemesíti meg az emberi lélekből önkéntelenül felkivánckozó primitív háborus művészetet. Nem is tudtunk azelőtt erről a művészetről, nem is sejtettük volna, hogy az ágyuk döngése közben is kivirágozhatnak a művészet, az emberi kulturának ez a legszebbik virága. [...] De az már igazi háborus művészet, amikor a halál ellen menedékvárul szolgáló lövészárkok falán agyagból kidomborítja a király képét a művészi igyekezesű katonakéz. Vagy amikor, messze orosz-lengyel földön, téglából épít terrasz-szerű, festői bejárást a lövészárkok elé.”¹⁹

16 Bocsárdi Károly nagyenyedi katona leveléből. Idézi: *József Á.* i. m. [13.]

17 L. *Az Érdekes Ujság* 4. (1916) 27. sz. július 2. 14.; 28. sz. július 9. 14.; 30. sz. július 23. 14.; 34. sz. augusztus 20. 14.; 38. sz. szeptember 17. 14.

18 *Szórakoznak a fiuk...* *Az Érdekes Ujság* 4. (1916) 19. sz. május 2. 25–28. 28.

19 *Háborus művészet. Képes Ujság* 1. (1915) 13. sz. június 20. 25.

Grafika, festészet, képeslap készítés

Bár az első világháborúban a fénykép egyértelműen átvette a grafika helyét a hírlapok vizuális interpretációjában, a rajzok személyessége révén továbbra is helyet követelt magának az újságokban: „A fényképezőgép a leghivebb és legmegbízhatóbb tanuja az eseményeknek. De vajjon megőrökít-e a fénykép mindent, meg tud-e mindent látni, és nem marad érzéketlen bizonyos dolgok iránt? [...] De vannak dolgok, úgy érezzük mi magunk is, melyeket a fényképek el nem mondhatnak. Vannak, melyeken a fotografusmasina hatalma megtörik s amikor hatalmasabb és szószólóbb a fotografiánál egy vázlat, melyet művész keze vetett papírra.”²⁰

A hátországban hadikiállításokon, művészeti szalonokban időről időre bemutatták a sajtóhadiszállások hívatásos művészeinek alkotásait. Ezek a művek többnyire nem a fronton, vagy nem az első vonalban készültek, így annak borzalmait sem tudták megörökíteni, kevés kivételtől eltekintve. „A világháború művészei többnyire front mögöttiek voltak. Láttunk is tőlük végtelen sok unalmas dolgot: lomha trénjeleneteket, sajtóhadiszállási arcképeket, tábori konyhákat, a hadikórházak lábadozóit (!), a behívottak élelmesebb fajtáját. Magán a harctéren kevesen rajzoltak. Igaz ugyan, hogy aki egy ütközetet meg tudott nézni, az nem felejtette el az ott szerzett benyomást és ennek alapján emlékezetből is alkothatott, ha megvolt hozzá egyébként a hivatottsága. Akadt azonban olyan is, aki elővette a tűzvonalban is a ceruzát vagy az ecsetet.”²¹

Ugyanakkor volt a hívatásos művészek között is kivétel. Így Mednyánszky László fronton készült híres alkotásai mellett a przemysli erődben alkotó Szódy Szilárdot is érdemes kiemelni, aki rendkívül jelentős munkát végzett a körülzárt erődben.

A frontra harci állományban érkező, hívatásos, illetve tanulóidejüket töltő művészek több esetben tehetségüknek köszönhetően kedvezőbb helyzetbe kerültek. Alkotásaikat azonban ebben az esetben nem a művészi szabadság ihlette, illetve nem önálló mondanivaló vezérelte, hanem feletteseik megrendelésére kellett dolgozniuk. Erre utal Zsögödi Nagy Imre visszaemlékezéseiben talált két fontos idézet is: „Hívnak fel az előretolt állásból. Nem tudhattam, mi a baj, a küldönc mondja, Csanády altábornagy s egy csomó tiszt van ott. »Imre, az áldóját! vajon mi lesz veled?« Azelőtt való nap kaptam egy dorgálást a kilőtt történelem szanaszét hanyódása miatt. Nagy lihegve megérkezem, jelentkezem.

– Zászlós úr, maga csinálja ezeket a szobrokat? – Helyben vagyok, gondolom.

– Gipszbe tudná önteni?

– Igen.

A segédtiszthez fordul, Barabás századoshoz.

– Kérem, a zászlós urat egy szakasz géppuskával berendelem az ezredtörzs védelmére. A kiképzést azonnal kezdje meg.

Egy hét alatt géppuskás parancsnok lettem, dupla felvétellel, s főleg nagy járási szabadsággal, festő- és szobrászlehetőséggel. [...]

20 Nagy Endre vázlatkönyvéből. Az Érdekes Ujság 3. (1915) 52. sz. december 26. 36–39. 36.

21 *Felvinczi Takács Zoltán: A sipotei fogolytábor festője az éhenhalók között.* Budapesti Hírlap 50. (1930) 73. sz. március 30. 6.

A festőakadémián két évet végzett zászlóssal kerültem össze a tartalékban, ahol elfilozofáltunk egyről-másról. Ha csak tehettük rajzoltunk, festettünk. [...]

A parancsnokság behívatott táviratilag Drohobicba. Nem tudtam elképzelni, mi baj lehet. [...] Viola ezredesnél jelentkeztem.

– No, öregem – szólít meg. (Mindjárt gondoltam, nincs nagy baj.) – Arról van szó, hogy Vilmos császár fiának neve napja lesz, vagy tudom is én, születésnapja. Vállalnád-e, s megfested-e a »Tölteni, tölts!« vezényszót, mert a hercegnek ez a gyakorlat tetszett a tartalék gyakorlati bemutatóján [...] Vállaltam, s egy hónap alatt megfestettem.”²²

Az *Érdekes Ujság* szerkesztősége korán felismerte, hogy a katonák frontművészetének közlése érdekes lehet, tudatosan gyűjtötték is ezeket, valamint elindították nagy sikerű fotópályázatukat. Bemutattak karikatúrákat, fronton készült amatőr vázlatokat, falra rajzolt graffitiket, tetoválásokat. Külön figyelmet érdemelnek a tábori levelezőlapon, a haza küldött sorok mellé rajzolt jelenetek. Egy magyar mérnök tiszt boszniai rajzfüzetét őrzi a Magyar Nemzeti Múzeum. A füzetben 18 szép, színes rajz található a tiszt boszniai állomáshelyének erődjéről.²³

A tetoválásokkal külön foglalkozott az *Érdekes Ujság* 1917-ben: „...mivel egyszerű emberek a saját számukra maguk készítik, a nép díszítő művészetének is elárulják hajlandóságait. A világháború felforgató eseményei nyomot hagynak az ember életnek minden parányán és így a tetovásás (!) divatában is meg kellett a háború eseményeinek mutatkozniok.”²⁴

A magyar katonák jeleskedtek a karikatúra készítésben, ám jobbára a saját maguk szerkesztette, nem hivatalos tábori újságokban jelentek meg ezek az alkotások. Az egyik leghíresebb magyar graffiti-karikatúrát viszont egy hivatásos művész követte el: Bíró Mihály grafikus, plakáttervező *Cadorna gróf megázik* című feliratos karikatúrája az olasz fronton készült.²⁵ A *Fokos* című, kézzel írt és rajzolt, nyomtatott tábori lapban jelentek meg Miklósi Ödön képregénykezdeményei. Csukaszürke Ádány és Ténylegős Tamás történetei gyakran a jó ízlés határát súrolták, sokszor brutális jeleneteket rögzített az amatőr művész.

Az ezredek sokszor iparművészekkel tervezettek maguknak igényes levelezőlapot, aminek bevételeiből a hősi halottak családjait támogatták. Így járt el például a 86-os honvéd gyalogezred propagandaszervezete is. Álhazafias, versikés, bakahumoros szöveges-képes lapok keletkeztek.

A később híressé váló Moholy Nagy László a fronton saját szórakozására készített képeslapokat, amelyek voltaképpen első zsenyéinek tekinthetőek, a fronton döbben rá rajzkészségére. Több mint 100 darab rajzot készített. A levelezőlapok témája általában tájkép, portré, karikatúra, díszes fedezékek rajzai.²⁶

22 *Zsögödi Nagy I. i. m.* 54–56.

23 *Műtárgykatalógus* 36. tétel.

24 Börbe vésett emlékek. (Dr. Kabdebo Oszkár felvételei.) *Az Érdekes Ujság* 5. (1917) 34. sz. augusztus 26. 25–27.

25 *Az Érdekes Ujság* 4. (1916) 33. sz. augusztus 13. 15.

26 *Passuth Krisztina: Moholy-Nagy László.* Bp., 1982. 14.

Zsögödi Nagy Imre pedig nyírfakéregből készített levelezőlapokat: „A veszélyt megszoktam. Az állófront hosszú ideig nyugalmat teremtett. Tintaceruzával írva, rajzolva küldözgettem a nyírfaháncsból készített lapokat. Az oroszok este énekkari hangversenyt rendeztek nekünk...”²⁷

A házilagos képeslap készítést a művészeti képzettséggel nem rendelkező, átlagkatonák is kipróbálták, gyakorolták, alább erre utaló szövegekből idézek: „Kedves Bözsike! Itt küldöm a ma délutáni foglalkozásom eredményét. Unalmamban most ilyen nyírfalapokat készítek. Ugye elég szép és jó vasárnapi foglalkozás. Kezít sokszor csókolja Zoltán.”²⁸

„Így néznek ki a mi fődözekeink, ez pl. az én fődözeke az úgynevezett »Margit« villa. Mivel fényképező gépem nincs, most így rajzolgatok.”²⁹

„Kedves Mancika! Tudom, hogy szereti a szép lapokat. Itt képeslapot nem lehet kapni, tehát rajzolni kell. Azt hiszem az értéke több.”³⁰

Fa- és csontfaragás, játék- és hangszerkészítés

A faragás többnyire a paraszti származású katonákat jellemezte, ám később, a hadifogságban ezt az elfoglaltságot szinte minden társadalmi rétegből való katona művelte. Faragtak evőeszközöket, botokat, cigarettatárcákat, tolltartókat, díszdobozokat, képekreteteket, játékokat stb. Általában a népművészet motívumkincseit használták fel a tárgyak díszítéséhez. A faragványokon sok esetben rövid feliratok is szerepeltek, amelyek a helyszínt és a dátumot jelölték, esetleg az Emlék a háborúból, Emlék a világháborúból szóösszetételek láthatóak még rajtuk. A készítő neve, monogramja nagyon ritkán került rá a tárgyakra, ám a megajándékozandó személy neve gyakran szerepelt az alkotáson. A faragott botokra az általános indás-leveles vagy geometrikus díszek mellett néha fémveretek (például sapkajelvény, alakulatjelvény) is kerültek. Ritkábban, de előfordultak szecessziós díszítőelemek és emberalakok is. Népi jogarok is készültek, vörös színt is használtak ezek festésére. A botokon megjelentek a lőszerhüvelyek, szuronyok is a szokásos rövid feliratok mellett (monogramok, emlékfeliratok, helységnevek, évszámok, címerek).

A Magyar Nemzeti Múzeum őriz néhány szép faragást, jobbra ugyan hadifogoly munkák: magyarországi táborokban készült orosz foglyok munkái, illetve Szibériából hazahozott emlékek. Ám néhány fronton készült faragás is van, főként a przemysli ostrom alatt készült munkák.³¹ (2. kép) A legkülönlegesebb darab egy nagyon szép faragású palack, amelyet üvegpalackra applikáltak, tehát dísz tárgy mivolta mellett használati tárgyként is funkciót kapott.³² (3. kép)

27 Zsögödi Nagy I. i. m. 52.

28 *Novotny Tihamér: Első világháborús katonaemlékek.* Bp., 1987. 112.

29 Uo. 112–113.

30 Uo. 113.

31 Műtárgykatalógus 31. tétel.

32 Műtárgykatalógus 32. tétel.

2. kép

Fából faragott, népművészeti motívumokkal díszített evőeszközkészlet Przemyslből. Műtárgykatalógus 31. tétel
(Fotó: Kardos Judit)

3. kép

Fafaragású palack. Műtárgykatalógus 32. tétel
(Fotó: Kardos Judit)

Csonttárgyak kisebb mennyiségben készültek, jellemzőbb volt felhasználásuk a hadifogságban. A csont megmunkálása a fához, alumíniumhoz viszonyítva nehezebb, több időt, türelmet és szakértelmet igényel.

A *Ludwigbaka* című legénységi front újságban egy rövid leírás szól a játékkészítésről: „A három nagyobbik fiannak egy csomó gránát- és srapelnehüvelyt, egy kis miniatűr ágyút és gépfegyvert, a két legkisebb gyermekemnek srapelnelből csinált csörgőt és egy cuclit csináltam...”³³

A Magyar Nemzeti Múzeum őriz néhány orosz hadifogságban készült magyar játékokat, így kézzel festett magyarkártya-paklit, dominót, agyagból égetett kirakós játékokat, illetve néhány karikatúraszerű katona figurát.

Markovits Rodion *Szibériai garnizon* című könyvében egy lőszerből készített síp majdnem a főhős halálát okozza, mert dumdum golyónak nézték:

„– Katonák, engem fel fognak akasztani, mert találtak valamelyikötöknél a motozaskor egy golyót, amelyik be volt reszelve... Egy baka lomhán megmozdult és közelebb jött. Tisztelgett, és jelentette:

– Zászlós úr, alázatosan jelentem, az a töltény az enyém volt.

– Miért mondtad meg, te szerencsétlen, ki kérdezte tőled?

– Miért ne mondtam volna meg? Én magam reszeltem be, hogy könnyebben ki lehessen húzni az acélt. A puskaport kivettem, és a golyó másik végét füttyülőnek reszeltem be. Én csináltam belőle füttyülőt.”³⁴

Váry Dezső szibériai visszaemlékezésében így írt a hangszerkészítésről: „A hangszerek esetében [...] esetleg az anyagfelhasználásban volt eltérés. Facimbalom, deszkabőgő, dobozgitár, gardon (gordonka?) és furulya készült. Olaszországban teknősbékapáncélból készült bugarja, mandolin, Darnicában egy erdélyi tanító késsel faragott ki egy működő, rendes méretű fa zongorát...”³⁵

A lőszer

(A lövedékek anyagfajtái, típusai, részei, szétszerelésük veszélyei)

„A sárgaréz hengerekbe kis nyersselyemből készült zsákocskákat helyeznek el, a melyek pontosan kimért lőpormennyiséget tartalmaznak. Elegáns ruhatára van a halál-nak: fényes sárgaréz cipőt visel és selyem harisnyát hord. [...] A töltényhüvelyeknek körülbelül 90%-a miután a harctéren teljesítette kötelességét, újra visszakerül ide. Ott kint összegyűjtik és visszaküldik, itt pedig újra rendbehozzák és felhasználják.”³⁶

Mészáros Vilmos Przemysl ostromáról írt visszaemlékezésében érzékletesen írja le, hogy a katonák bizonyosan tudatában voltak a becsapódó lövedékek és lőszeralkatrészek megszerzésének kockázataival, egyben a frontemlékek értékével is: „...az épületből ásóval felszerelt emberek rohannak ki a bevágódás helyszínére. Ki akarták ásní a gránát

33 *Novotny T. i. m. 37.*

34 *Markovits Rodion: Szibériai garnizon. Kollektív riportregény. I–II. Kolozsvár, 1981. I. 161–162.*

35 *Váry Dezső: Szibéria. Képek a magyar hadifoglyok életéből. Bp., 1920. 80.*

36 *Lantos József: A monarchia legnagyobb lőszergyára. Az Érdekes Ujság 6. (1918) 22. sz. május 30. 17–18.*

„fejít”. Az orosz lövedékek gyújtószerkezete, a „Zünder” alumíniumból készült. Igen kapós portéka volt. Embereink háborús emléktárgyakat, gyűrűket, láncokat, plakettokat stb. készítettek belőle. Készek voltak az életüket is kockára tenni, hogy egy-egy frissen bevágódott lövedék „fejít” megszerezzék. Mintha sejtették volna, hogy évek múlva Szibériában az emléktárgyakért kapott pénzzel az életüket fogják megmenteni!”³⁷

Ahhoz, hogy jobban megérthessük, milyen tárgyakkal dolgoztak a katonák, illetve mennyire volt veszélyes a különféle használt, vagy besült hadianyagok emléktárgygyártásra történő előkészítése és feldolgozása, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tüzszerezés szakértőjéhez, Hatala Andrásához,³⁸ a múzeum lőszergyűjteményének gondozójához fordultunk segítségért, az alábbiakban a vele folytatott beszélgetés összegzése olvasható: „A frontkatonák minden harctéri hadihulladékot felhasználtak, nem vonatkozik erre egzakt szabály. A saját vagy ellenséges nem kilőtt, nem felhasznált hadianyagoktól kezdve a saját vagy ellenséges kilőtt, felhasznált anyagokig mindenhez „hozzányúltak”.

Az akkori tüzérségi lőszereknek minden olyan eleme megvolt, ami a maiaknak is, tehát: lőszerhüvely, csappantyús csavar, lőportöltet, lövedéktest, belső töltet, a gyújtási lánc elemei, gyújtószerkezet. A töltet lehetett: robbanóanyag, srapelgolyók, pirotechnikai anyagok, vegyi töltet, gyújtótöltet, röplapok. A kilőtt lőszer lőszerhüvelye a lövegnél maradt, mert az ágyú kivetette. Ez üres, minden pirotechnikai anyagtól mentes, veszélytelen. A lövedék hüvely, a kilőtt lövedék teste, ez a srapelgránátok működése után egyben marad. Veszélytelen. Más típusú lövedékeknél is részben megmaradhat, mert tökéletlen a robbanás, vagy például a vegyi gránátok esetén csak felreped a test és rózsaszerűen szétnyílnak. Ez is veszélytelen, eltekintve a szennyeződés lehetőségétől. Más esetekben az egyben maradt lövedéktest mindig veszélyes, mert gyakorlatilag egy állva maradt lövedékről beszélünk.

A nem háborús területeken, lőtereken és gyakorlótereken az elhagyott hadianyagokkal való bánásmódra a korszakban is voltak utasítások. Volt külön robbantási utasítás az állva maradt lőszer semlegesítésére. Állva maradt lőszer szétszerelése mindig veszélyes. Nem tudni, hogy hol szakadt meg a gyújtási lánc. Kibiztosított helyzetű a gyújtószerkezet, vagy még biztosított? A legfontosabb, hogy ismerni kell az adott típust és az egyedi jelek és körülmények alapján kell eldönteni: hogyan szedjük szét, vagy eldönteni: a lőszer „megbabrálása” túl veszélyes, ezért inkább nem szabad hozzányúlni a szétszereléshez. Azt mindenképpen szóbeszédben átadták egymásnak, hogy melyek azok a típusok, amiket jól bevált módszerekkel újra lehet hasznosítani. De minden esetben marad egy kisebb-nagyobb bizonytalansági faktor. Mindig szerencsejáték kilőtt lőszer szétszedni!

Az állva maradt lőszer szétszereléséhez mindenképpen szükség volt kalapácsra, dornira (pontozó, padiátverő), kombinált fogóra. Ez az alapfelszerelés. A „haladó” felszereléshez tartoztak: csőfogók, egyedi körmöskulcsok, satuk-szorítók.

37 Mészáros Vilmos: Emlékeim az I. világháborúból. (Przemysl ostroma. Toloncúton Szibériába.) Győr, 2003. 122.

38 Hatala András tüzszerezés, hadtörténész

A lövedéken lévő réz vezetőgyűrűket, mint alkatrészeket, nyersanyagot használták. A réz vörös színe mutatós, puha és könnyen megmunkálható. Vésővel, hidegvágóval és kalapáccsal a kilőtt gránátokról levésték. Az így kinyert anyag egy hosszú szalag, amin a kilövéskor kialakuló fegyvercső huzagolási nyom szabályos mintát hagy. Önmagában karperecek, papírvágók, levélfelnyitók készítésére használták. Más anyagokkal (töltények, gyújtószerkezet-darabok stb.) kiegészítve a legszélesebb körben alkalmazták díszítésre, keretezésre. A felrobbant gránátok gyújtószerkezet-darabjait levélnehezékek, dísztárgyak készítésénél hasznosították. A gyalogsági töltényeket és kisebb tüzérségi löszereket, gránátokat öngyújtóvá alakították át. A legegyszerűbb kézimunkával és kéziszerszámokkal kialakított tárgyaktól kezdve a sok gépi (esztergályos-marós) munkát igénylő mesterművekig mindenféle készült. A hozzáadott nyersanyag túlnyomórészt sárgarézt volt. A sárgarézt tüzérségi löszterhüvelyekből hamutartókat is készítettek. Itt fűrészelt és fúrógépet használtak az elkészítéshez. A különböző elemek összeillesztése gyakran lángforrasztással történt. Másik emblematis harctéri művészeti tárgy a tüzérségi hüvelyekből készült díszített váza. Ezek készülhettek a fronton, de általában a nyugalmasabb területeken lévő „időmilliomos” katonák elfoglaltságát jelentette a készítésük. Kétféle technika, kétféle eszközparkkal volt általános:

1. Véséses motívumok. Vésők, hántolók, kalapács.
2. Domborítás. Ilyenkor a vázát valamilyen puha fémmel (ólom) vagy szurokkal, gyan-tával feltöltötték, majd dornikkal és kalapáccsal formázták meg a motívumokat. Esztergagép vagy nyomópad (gép) esetén a vállas kialakítások szép formázására is lehetőség volt. A kész vázából a belső kitöltő anyagot kiolvasztották.
3. A két módszer kombinált alkalmazása.

Jellemző a kulacsok, evőcsészék véséses díszítése, de csak akkor, ha alumíniumból volt. Füstölők, kelyhek készítése liturgikus célra is bevett szokás volt, főként sárgarézből. Ilyenek: a gyújtószerkezetek védőkupakjai, a hüvelyek stb.”³⁹

Hogyan készülnek a löszterhüvely vázák és a hasonló típusú frontemlékek?

A különféle löszterhüvelyekből, harctéri fémhulladékokból készített frontemlékek komoly szaktudást és megfelelő szerszámokat igényeltek. Minden biztonnal az ilyen frontemlékek nagy részét a hadsereg kötelékében, ezredenként beosztott kovácsok, fegyvermesterek, lakatosok végezték. Rajtuk kívül a sorkatonaság soraiban lévő ötvösök, vésnőkök, cizellőrök, kovácsok, lakatosok, bádgosok is készíthettek ilyen tárgyakat, de valószínűleg ők is a front mögötti pihenők idején, az ezred műhelyeiben, annak szerszámait használva dolgozhattak.

Az alábbiakban négy, (díszítési technikáira nézvést) különféle típusú frontemlék készítésének folyamatát, eszközeit próbáljuk bemutatni a Magyar Nemzeti Múzeum ötvösrestaurátor mestere⁴⁰ segítségével:

39 Hatala Andrással készült beszélgetés.

40 Szőke Gábor ötvös-restaurátor művész 2016 elején elemezte számomra az általa kiválasztott négy műtárgy készítési technikáit. Sajnálatos módon kedves kollégánk az év nyarán, még a tanulmány elkészülte előtt elhunyt.

1. Lőszerhüvely váza

(Lásd: műtárgykatalógus 12. tétel.)

„Ezen a darabon a középső harmadban látható domborulatok poncolással készültek. Először olvadt szurokkal kiöntötték a hüvelyt, hogy a kalapálás közben ne deformálódjon az anyag. Utána a két térd közé szorították a munkadarabot, satu, más ember segítségével nem kellett ehhez a fázishoz, és a poncolóval, kalapács segítségével hozták létre egymás után ezeket a kis domborulatokat, amelyek a végén egy nagyon szép, egységes, a méhkaptár geometriájához hasonló felületet adtak. A címer és a felirat beütéssel készült, ezt ugyancsak poncolással alakították ki, de ahhoz egy másik, ívelt végű poncolóra volt szükség. A célszerszámok, a poncolók, vésők kialakítását minden bizonnyal maguk végezték részeléssel, köszöreléssel. A váza nyakán lévő szirmokat valószínűleg vasfűrészsel vágták ki, részelővel igazították ki, majd fogóval, vagy kalapálással hajlították meg. Lemezvágó olló is szóba jöhetett erre a célra, de a lőszerhüvely a vörösréznel jóval keményebb sárgarézből készült, természetesen már sorozattermékként, húzással állították elő. Mindenesetre az is fontos, hogy a merev sárgaréz

nem ártott lágyítani, tehát hevítés után könnyebb volt a poncolás és a kalapálás is. Ez nagyon szép darab, nem hiszem, hogy műhelyen kívül, jó szerszámok nélkül meg lehetett csinálni. Egy jó kezű mesternek is nagyjából harminc munkaórájába kerül egy ilyen darabot előállítani. Nagyon szép a felülete, ezt polírozással lehet elérni, szidol volt már akkor, de nem tudom, hogy hozzáférhettek-e a fronton, azt színes és nemesfémekhez használták, de a szidol beleragadt a résekbe, utána ki kellett mosni belőle. Ha nem volt polírozó anyag és eszköz, meg lehetett oldani egyszerűbben is: nedves homokkal átítított rongyot használhattak a test átdörzsölésére, az is megfelel a célnak.” (4. kép)

4. kép

Lőszerhüvely váza. Műtárgykatalógus 12. tétel

(Fotó: Kardos Judit)

2. Lőszerhüvely daráló (Lásd 1. kép. Műtárgykatalógus 16. tétel.)

„Ez a daráló is nagyon érdekes, szép darab. Alkatrészeit egy lakatos, vagy kovács is készíthette, esetleg egy valódi darálót szereltek szét, hogy a megfelelő méretű hüvely testébe rögzítsék. Ennek a tárgynak a felső, felületi motívumai billegtető véséssel készültek. Aki ezt készítette, biztos volt ötvösvésője, fémvésője, ezt billegtetve tolta előre, akkor hozza ki a vonalakat. A poncoláshoz kell a kalapács, ez meg csak a kéz erejével dolgozik. A többi díszítés azonban itt is poncolással készült, csak ehhez is speciális célszerszámot kellett köszörülni. A poncolókat maguknak állítják elő az ötvösök és vésnökök, ahhoz a feladathoz, amit el akartak végezni. Ezeket nem az ötvösboltban lehet kapni, házilag mi köszörüljük ma is, különféle íves élű vésőket, jó kéz kell hozzá. A vonalakat véséssel hozták létre. Így kell vezetni, végighúzni, a végén át kell csiszolni homokkal, hogy a sorjás részek eltűnjenek. Tervezés, vázlat véleményem szerint nem szükséges a díszítések kialakításához, de valószínűleg a munkálatok előtt a kívánt formákat ceruzával előrajzolták a paláston. A motívumokat emlékezetből, terítők, zsebkendők hímzéseiből alkották meg, esetleg újságokban szereplő rajzok alapján.”

3. Lőszerhüvely váza, rátétes

(Lásd: műtárgykatalógus 11. tétel.)

„A német feliratos serleg elűt a többtől, más technikát igényelt, inkább lakatos, kovács, vagy bádogos készíthette. A betűket és számokat itt nem a lőszer saját anyagából domborították ki, hanem rátétként kerültek fel rá. Az egész testet hevíteni kellett és a betűket ezek után forrasztással tették fel, kb. 1000 Celsius fokra kellett hevíteni, csipesszel egymás után ráforrasztották az előre kivágott betűket, de közben izzania kellett a hüvelynek, másképp nem lehet megoldani. A sósav az oxidáció miatt kell hozzá: előbb savba mártották a betűket, aztán olvadt cinbe, majd jött a felhelyezés. A váza egyéb felületét egyébként kalapálással, irdalással készítették, a végén valami egyszerű máz felrakásával matt fekete felületet kaptak. Két hónapig is elpepecselhetett rajta a készítője. A felső, domború nyakrész kalapálással készült: kovácstűzhely kellett ehhez is, 5-10 percenként kellett hevíteni, aztán kalapálni, újra lágyítani, megint kalapálni, és így tovább, amíg a kívánt alakot el nem érte. Belülre kellett egy

5. kép

Rátétes lőszerhüvely váza. Műtárgykatalógus 11. tétel

(Fotó: Kardos Judit)

ellendarab: hengeres, vagy gömb alakú nyeles fémeszköz.” (5. kép)

4. Alumínium kulacs

(Lásd: műtárgykatalógus 21. tétel.)

„A gerezdelt bordák kalapálás-sal, poncolással készültek, a többi véséssel. Ezt ötvös, vagy vésnök csinálta, laikus ezt nem tudja ilyen szépen, ívelt felületen megcsinálni. A legtöbb rész véséssel készült, de a virágdíszeknél vésés és poncolás is kellett hozzá, mindkét technikát alkalmazta a készítő. A monogramvésés egészen magas színvonalú alkotás, biztosan képzett vésnök csinálta. Az alumíniumot könnyebb alakítani, puhább, mint a réz, de a deformálódásra még jobban oda kell figyelni. Látható itt is, a gerezdeknel van egy kisebb horpadás, bár ez később, a használat során is keletkezhetett.

Nagyon szép darab mind a négy, biztos, hogy sok idő, jó szerzőszámok és kovácstűzhely is kellett ezek kivitelezéséhez. A lövészárokban nem lehetett volna megcsinálni őket, csak a front mögötti pihenők idején.”⁴¹ (6. kép)

A lőszerruhelyből készült emlékekre, a vázákra sokszor vörösréz-ből készült virágrátét is került, illetve készültek kupák, amelyeknek fogója és teteje is volt. Ezek mind rátétként készültek. A kupafedelek általában gyújtószerkezet-csúcsokból készültek.

Mind ezek mellett rátétdíszítésként alkalmazták még a vörösréz vezetőgyűrűkből készült díszeket is. Általában ezek a rátétek olyan tárgyakra kerültek, amelyeken a palástra nem került vésett, vagy poncolt díszítés; valószínűsíthető, hogy az ilyen darabokat a vésnöki, ötvösmesterséghez nem értő egyszerűbb fegyvermesterek, lakatosok vagy kovácsok készítették.

6. kép

Alumínium kulacs. Műtárgykatalógus 21. tétel

(Fotó: Kardos Judit)

41 Szőke Gábor ötvös restaurátor közlései a Magyar Nemzeti Múzeum Egyedi Tárgyak Gyűjteménye kiemelten jelentős frontemlékeinek készítményeinek technikáiról.

A legjellemzőbb ebből a szempontból egy, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kupa, amelyen rátét-rózsadísz, kupafedél, fogantyú és vezetőgyűrű dísz is látható, egyéb díszítés nélkül. (Lásd: műtárgykatalógus 15. tétel.)

Lőszerhüvely vázák, egyéb lőszerhüvely emléktárgyak

A fronton gyártott emlékek közül talán a különféle lőszerhüvelyekből, lőszeralkatrészekből készült tárgyak a legelterjedtebbek, legszimbolikusabbak. Ezek feliratai, díszítésük és azok minősége nagyon eltérő lehet, ám nagyobb számban ismerünk magas színvonalú, szinte művészi munkákat. A feliratok tömörek, stílusukban, mondanivalójukban megegyeznek a faragásokon található szövegekkel. A Magyar Nemzeti Múzeum Egyedi Tárgyak Gyűjteménye összesen 16 darab lőszerhüvely vázát, egy kupát, két darálót, két hamu- és gyufatartót, valamint egy gyertyatartót őriz. (Lásd a katalógusban 1–19. tételszámon.)

A lövedékek és a katonák kapcsolatáról, lélektanáról talán a legérzékletesebben Kéri Ádám magángyűjtő emlékezett meg *Lövedékek* című katalógusának előszavában: „az 1880-as évekre kialakult a mai értelemben is használatos egyesített lőszer, a töltény, amely magában foglalja a gyűjtést, a lőport, a golyót, a fojtást, részt vesz a csőfar zárásában, a dugaszolásban, lehetővé teszi a nagyfokú tüzelési sebességet s a golyó mozgási energiájának maximális kihasználását. [...] Amint létrejött a korszerű lőszer, a fémhüvelyű töltény [...] a hadsereg katonái egy olyan nyersanyaghoz jutottak, melynek feldolgozásával sajátos művészetüket kialakították. [...] a legveszélyesebb tárgy, a lőszer volt a nyersanyag. Talán a töltényt kellett leginkább megszelídíteni. A töltény totálisan személytelenített, az ipari tömegtermeléssel létrehozott, szabványosított, [...] tökéletes gyilkoló eszköz. [...] A „művésznek” a tölténnyel szemben még van egy esélye. Ha életben marad, személyessé teheti, haza viheti. [...] Személyessé kellett tenni, el kellett rontani. A katonák ezt megtették a harctéren, hadifogságban...”⁴²

Az *Érdekes Ujságban* több különleges frontemlékről jelent meg tudósítás: „Virágh Pál főfegyvermester készítette hadianyagokból ezt az érdekes és szép tintatartót és ezredese, Szavits ezredese, által felajánlotta háborus emlékképpen báró Hazai Samu honvédelmi miniszternek. A tulipánszerű paizsok derékszijcsattokból valók. A középben lévő sas egy német sisakból, a tintatartók fedője porosz sisakból, az egész holmi váza srappellhüvelyből, a tolltartórész orosz töltényekből és puszkatisztító vesszőkből készült. A tollszár orosz szurony hegyéből, a levélnyomó pedig srappellhüvelyből és orosz puskarészből való.”⁴³

Lévai Jenő *Éhség, áruulás, Przemysl* című regényében így írt a lőszer-emléktárgyak készítéséről: „Az öngyújtókat nagy számmal készítették orosz kézfegyver lövedékének hüvelyéből. [...] a városban ügyes vegyészek berendezkedtek és gyufagyárakat alapítottak [...] Hogy azután játékkártyáktól vitézségi érmekig mi minden egyéb is készült, az már szinte elmondhatatlan. [...] A város látszólagosan békés, nyugodt életéhez hozzátartozott a képzőművészetek, iparművészetek kifejlődése is. A katonák

42 Kéri Ádám: Előszó helyett. In: *Uő: Lövedékek*. Bp., 1993. [3–5.] [4–5.]

43 Hadi-tintatartó. *Az Érdekes Ujság* 3. (1915) 17. sz. április 25. 17.

éhségükben már a váröv-vonalban is hozzáláltak a munkához és srapnellhüvelyekből, gyujtókból, lövedékekből gyártották a virágvázákat, gyűrűket, tintatartókat, hamu-, szivartartókat, levélnehezékeket s az egyéb ismertté vált hadiemlékeket.”⁴⁴

Egy kis méretű frontöngyűjtő található a Magyar Nemzeti Múzeum Egyedi Tárgyak Gyűjteményében. (Lásd: műtárgykatalógus 20. tétel.)

Henri Barbusse *A tűz* című regényében a frontgyűrű készítést örökítette meg: „Blair apó egy félig kész gyűrűt vett elő, az alaktalan alumíniumkarikát egy fadarabra húzza és megdolgozza ráspolyával. Szívvel-lélekkel elmerül munkájában, latba veti minden fortélyát, miközben homlokán két mély ránc formálódik. [...] Most új gyűrűt készít és egy rézlemezt is beledolgoz. Nagy buzgalommal munkálkodik. Szíve szerelmét akarja munkájával kifejezni és úgy gyakorolja magát, mint gyermek a szépírásban.”⁴⁵

A gyűrűkészítés az egyik legelterjedtebb foglalatosság volt, kedvelt és ismert, talán a könnyen megformálható anyagok, az alumínium és a réz miatt. Ha a darabszámot nézzük, mindenképpen ez volt a fő kézműves tárgy – gyűjteményünkben több száz darab található –, ennek kialakulásához minden bizonnyal hozzátartozott az „aranyért vasat” akció sikere is, készültek gyári vas- és aluagyűrűk is, ezeket utánozták. A gyári gyűrűket pedig a napilapokban egész oldalas reklámok népszerűsítették. Kétféle gyűrű volt a sláger: a sima kör és a nadrágszíjat utánzó. Felirat nélkül, de sokszor vésett vagy karcolt, pontozott feliratokkal készültek; az egyéb emléktárgyakhoz képest a gyűrűkön kis méretük miatt, kevésbé voltak díszítések. A Magyar Nemzeti Múzeum Egyedi Tárgyak Gyűjteményében több vezetőgyűrűből készült karkötőt is találunk. (Lásd: műtárgykatalógus 24–30. tételek.) Segédanyagokként gránátkupakokat, vezetőgyűrű szalagokat, töltényhegyeket, fémlemezhulladékokat, csapat- és sapkajelvényeket is használtak a mesterek.⁴⁶

A vezetőgyűrű (egy réz szalag, amely a lövedékek külső felületén található, könnyen leszedhető) hasonlóan kedvelt alkatrész volt, általában karpereceket és képkereteket készítettek belőle, de egyéb díszítőelemként is használták. Feliratozásuk, díszítésük a gyűrűkéhez hasonlóan sivár. Sokszor sapkajelvényt erősítettek rá, általában szerelmi ajándék lehetett.

A kincstári felszerelés díszítése

A kincstári felszerelés díszítése tilos volt ugyan, de az evőeszközök, csajkák, kulacsok, puskaszíjak, puskatusok díszítése mégis bevett szokása volt a katonáknak. A Magyar Nemzeti Múzeum Egyedi Tárgyak Gyűjteménye őriz egy rendkívül szépen, véséssel díszített magyar alumínium kulacsot, amely szép példája a kincstári felszerelés díszítésének. Általában a kulacsok, csajkák voltak a leginkább díszítve, de a szíjak és a puskák sem „menekülhettek” gazdáik díszítő kedve elől, amely a szépítésen kívül azt a célt is szolgálta, hogy egyedivé, a többiekétől különbözővé tegye a sorozatgyártott, díszítetlenül személytelen használati tárgyakat.

44 *Lévai Jenő: Éhség, áruulás, Przemysl. Bp., 1933.*³ 177., 188–189.

45 *Barbusse, Henri: A tűz. (Egy raj naplója). Bp., 1956.* 65.

46 *Novotny T. i. m.* 37.

A feljegyzések szerint például Komjáthy-Wanyerka Gyula festőnövendék különleges, egyéni blúzt viselt zubbonya alatt, puskáját pedig halványra festette és beleveste szerelme nevét is a puskatusba.⁴⁷

Háborús emléktárgyak, ereklyék, talizmánok gyűjtése

Az emléktárgyak, ereklyék gyűjtése általános volt, akár szenvedéllyel is válhatott, ami azonban a háború végeztével értelmét veszítette. Golyó, repeszdarab, ellenséges sapkarózsza, gomb, átlőtt zsebóra, cigarettatarca, alakulatjelvények, bármi, ami a csatatereken maradt, emléktárggyá vagy talizmánná válhatott.

A korabeli emlékiratok, újságok is megemlékeztek erről a frontszokásról: „A legtöbb baka zesebe, hátzísákja és kenyérszákja tele van holmi haszontalan vacak aprósággal. Az úgynevezett emlékekkel: srapel alumíniummal, spárgával, képeskönyvekkel, vas-
karikával és szalagokkal, amivel néha órákig is elszórakozik...”⁴⁸

Barbusse első világháborús regényében hasonlóan írja le a katonák gyűjtögető szokásait, rögeszméit: „Nézd ezeket a szegény ördögöket, hogy dajkálják a zсібárujukat! Azt hinnéd, egy sereg anya babusgatja a kicsinyeit. Hallgasd mit beszélnek! Szólongatják a motyójukat és ha valaki azt mondja, Az én bicskám! Ez olyan, mintha csak azt mondaná: Lajoskám, Dolfim! Képtelenek itt hagyni valamit. Egyszerűen nem megy...”⁴⁹

Mészáros Vilmos a lőszerhüvelyeket rendszeresen begyűjtő barátjáról emlékezett meg: „...az oroszok felől teljesen nyitott füves sík terület volt, hajlatában pedig Krausz János barátom tanyázott egy hevenyészett »földvárban«, – és gyűjtögette a körülötte bevágódó tizennyolcas srapelhüvelyeket...”⁵⁰

Markovits Rodion *Szibériai Garnizonjának főhőse* éppen lőszerhüvelyek gyűjtését követően került fogságba: „Fém tárgyak csillogtak a domboldalon, tőle pár lépésnyire. Vajon mik lehetnek? Réz gránátkupakok csillogtak a domboldalon. Örömmel ismerte fel a gránátfejeket. Ezekből visz egyet emlékének. Az ilyenek csak úgy van értéke, ha az ember maga találja. Egyet okvetlenül elvisz emlékébe. [...] örömmel nyúlt a kupak után. Megsütötte a kezét. Még forró volt. Másik után nyúlt. Az már hideg volt. Felvette, és szaladt vissza a legényekhez.”⁵¹

Összegzés

A frontemlékek tipizálását számos szempont figyelembevételével szükséges vizsgálnunk. Tipizálásuk anyagfajtáik, formáik, funkciójuk és díszítésük alapján történt meg.

47 *Diószeghy Miklós*: És ők ott maradtak... 3. rész. Budapesti Hírlap 50. (1930) 87. sz. április 16. 12. „Sárga csizmát is viselt, mint az Ocskay brigadérosban a kurucok, különleges blúz feszült a mellén, mindenféle excentrikus varrásokkal, sőt a puskáját befestette külön, halvány színre, hogy az is más legyen, mint a többié.”

48 *Novotny T.* i. m. 40.

49 *Barbusse, H.* i. m. 220.

50 *Mészáros V.* i. m. 118.

51 *Markovits R.* i. m. I. 145–146.

Mindemellett a tárgyak feliratai, illetve a leltározás során felvett, az alkotókra, a készítés helyére és idejére vonatkozó – sajnos sokszor hiányos – adatok képezték a tanulmány alapját.

A kutatás során több mint száz első világháborús frontemlék került vizsgálat alá. Tulajdonképpen minden darab egyedi; ha csoportosítani kellene őket, akkor vagy a formához, vagy az anyaghoz kell visszanyúlni. De így sem kezelhetőek típustárgyként, mert vagy formájuk, vagy mintázatuk kisebb-nagyobb mértékben eltérő.

Funkciójuk szerint ismerünk használati tárgyakat, dísz tárgyakat, illetve a dísz- és a használati tárgy kombinációját is. Mindezek mellett a grafika, a fényképezés, a játék, a botfaragás, a türelemmunka, illetve a hangszerkészítés is elterjedt volt. A tárgyak művészi színvonala nagy eltéréseket mutat. Az egyszerűbb, átlagemberek által készített munkákat népművészeti jellegűnek lehet nevezni. A szakemberek által készített daraboknak adott esetben iparművészeti jellegük is van. Kijelenthető a múzeumi gyűjteményekben őrzött darabok ismeretében, hogy a tárgyak többsége „professzionális munka”, tehát megfelelő szerszámparkkal rendelkező szakemberek kezei közül kellett, hogy kikerüljenek. Ismerünk azonban számos egyszerű alkotást is, amelyeken látszik, hogy a készítő nem rendelkezett különösebb előképzettséggel az ilyen alkotómunka terén. Egyes nagyon magas szinten kidolgozott frontemlékek minden bizonnyal a frontvonal mögötti javítóműhelyekben készültek.

Az első világháborús frontemlékek motívumkincse a népművészet formavilágából, illetve a korszak ismert iparművészeti stílusából, a szecesszió formavilágából merítkezett. Stílust annyiban teremtett, hogy egy új anyagot, a hadianyagot művészi szintre emelt. Ugyanakkor jellemzően a háború éveire hatott a frontművészet, azt követően jószerével elhalt, ám nagy hatással volt a második világháború hasonló emléktárgyaira, azok előfutárának tekinthetjük őket.

A díszítéseket figyelembe véve, elkülöníthető a városi kötődésű, valószínűleg fémipari ismeretekkel bíró frontemlékkészítő szakemberek, illetve a falusi, főként fa-, kevésbé csontfaragással foglalkozó népi (naiv) faragómesterek. Nem csupán azért, mert más-más anyagokkal, más-más színvonalon dolgoztak, hanem a felhasznált motívumkincs tekintetében is. A városiak általában a szecessziós stílus magyaros, tehát ugyancsak a népművészet elemeiből merítkező alkotásokat készítettek, vagy az egyszerűbb, stilizált geometriai mintákat követték, ugyancsak a szecessziós stílus keretein belül.

A falusi faragók ugyanakkor szinte teljes mértékben szülőföldjük tájegységének népi motívumait használták. A faragások művészi színvonalát elemezve elmondhatjuk, hogy nagy többségükben magas mesterségbeli hozzáértésről tesznek tanúbizonyságot, és egyáltalán nem maradnak el a képzett városi mesterek díszítőművészete mögött.

A kutatás során nagy hangsúlyt fektettünk a fellelhető források vizsgálatára, főként a háború alatti időszakban megjelent hátországi újságok, illetve a frontújságok képezték a kutatás alapját, szigorúan a tanulmány tárgyához igazodva. A múzeumi gyűjteményi anyag és a sajtótermékek mellett a korszakra vonatkozó irodalmi alkotások, naplók és visszaemlékezések segítettek minél teljesebb képet alkotni a harctéri művészet sokszínűségéről.

Megpróbáltuk az összes fellelhető, e tárgyban készült történeti szakmunkát is felhasználni a tanulmány elkészítéséhez; ezzel viszonylag egyszerű dolgunk volt, mivel e témát csak kevés kutató néhány történeti, muzeológiai, illetve néprajzi vonatkozású

tanulmánya érintette. Az első világháború centenáriumi időszakához kapcsolódóan megindult nagy számú további kutatás az elkövetkező időszakban jelentősen bővíteni fogja a történettudomány és a muzeológia eddig igencsak elhanyagolt területét.

Műtárgykatalógus

A Magyar Nemzeti Múzeum első világháborús frontemlékei

1. Lőszerhüvely váza

Sárgaréz

Különféle ötvös technikákkal kialakított koronás magyar címer, galamb- és virágmotívumok a hüvely palástján (poncolás, domborítás, pontozás, hajlítás). A tárgy alsó részén szecessziós stílusú geometrikus díszítés látható.

Méret: M: 26 cm; Ø: 5,5 cm

Ltsz.: 61.298.1

2. Lőszerhüvely váza

Sárgaréz

Ütögetéssel (kalapálással, domborítással, pontozással) kialakított motívumok: alul gerezdelt palást, felül négylevelű lóherére emlékeztető virágdíszítés, felső perem hajlítással, kalapálással nyújtva, kihajtva virágszirom alakra. Német hegytüzér lövedék hüvelyéből.

Méret: M: 15 cm; Ø: 5,5 cm

Ltsz.: 61.299.1

3. Lőszerhüvely váza

Sárgaréz

Palástján kalapálással és domborítással kialakított virágdíszítés és két páva.

Méret: M: 28 cm; Ø: 8 cm

Ltsz.: 61.410.1

4. Lőszerhüvely váza

Sárgaréz

Felirat: Emlékül a világháborúból 1917

Poncolással kialakított díszítés (koronás címer, pajzs évszámmal és népies virágmotívumok). Felső pereme csipkésen kihajtott, lemezvágó ollóval virágszirom alakúra vágva.

Méret: M: 26 cm; Ø: 12 cm

Ltsz.: 61.498.1

5. Lőszerhüvely váza

Sárgaréz

Felirat: Immeccanici 11 Compagnia del 3. Ciclisti Ricordano / 15.1 1917. (egyszerű, lyukasztással készített felirat)

Méret: M: 9,5 cm; Ø: 4 cm

Ltsz.: 63.114.1

6. Lőszerrüvely váza (L / 1907 / 82 / 8 cm / M5 jelzésű hüvely)

Sárgaréz

Szecessziós díszítésű, igényesen elkészített váza. Felső pereme visszahajlított, az apró girlandokat bevágással, megcsavarva, teljesen a palásthöz hajlította a mester. Az alatta lévő részen gazdag girland díszítés, körülötte pontozásos díszítés. Poncolással kialakított vékony nyilak, amelyek a girlandokból lefelé állnak, a nyilak vége körül gyűrűket látunk. Felirat nélkül.

Méret: M: 24,5 cm; Ø: 8,5 cm

Ltsz.: 63.175.1

7. Lőszerrüvely váza (BERNDORF / 1916 / 535 / 8 cm / M5 jelzésű hüvely)

Sárgaréz

Kalapálással, domborítással, pontozással és poncolással kialakított szecessziós virágdíszek és girland a felső szegélyen. Felső peremén lemezvágó ollóval kivágott, enyhén kifelé hajlított, félkör alakú „szirmok” láthatóak. Mérete, díszítése teljesen megegyezik a 8. vázával, annak a párja.

Méret: M: 22 cm; Ø: 8 cm

Ltsz.: 63.176.1

8. Lőszerrüvely váza (BERNDORF / 1917 / 535 / 8 cm / M5 jelzésű hüvely)

Sárgaréz

Kalapálással, domborítással, pontozással és poncolással kialakított szecessziós virágdíszek és girland a felső szegélyen. Felső peremén lemezvágó ollóval kivágott, enyhén kifelé hajlított, félkör alakú „szirmok” láthatóak. Mérete, díszítése teljesen megegyezik a 7. vázával, annak a párja.

Méret: M: 22 cm; Ø: 8 cm

Ltsz.: 63.229.1

9. Lőszerrüvely váza

Sárgaréz

Felirat: Baile Péter 1917 SLANIC / Rajzolták r. nács

Szecessziós stílusú, felirata is szép, szecessziós kalligráfia. Pipacs díszítések különféle nézetben. Magas minőségű, véséssel, poncolással készült váza. Felső részéből egy darab hiányzik, a robbanáskor sérült palást.

Méret: M: 25 cm; Ø: 10 cm

Ltsz.: 63.173.1

10. Lőszerrüvely váza (BERNDORF / 1906 / VIII / 8 cm / M5 jelzésű hüvely)

Sárgaréz

1907-es gránáthüvelyből kalapálással és pontozással kialakított díszítések. Rózsaágon ülő galamb. Palástja anyagában repedt, harc közben sérült meg.

Méret: M: 25 cm; Ø: 10 cm

Ltsz.: 63.177.1

11. Lószérhüvely váza

Sárgaréz

Felirat: ZUR ERINNERUNG / 1914-1918

Kalapálással, domborítással és poncolással kialakított geometrikus díszítések. A felirat és szám rátétekkel, kivágással és forrasztással történt. Felső pereme kalapálással és hajlítással alakított. Kívülről matt fekete festést kapott.

Méret: M: 35 cm; Ø: 11 cm

Ltsz.: 63.181.1

12. Lószérhüvely váza

Sárgaréz

Felirat: Világháború / 1914 – 1915 – 1916

A hüvely palástja pontozással és kalapálással alakítva. A felirat pajzs alakú, domború felületre vésvé. Felső peremének kihajtása kezdetleges, vágás nélküli hullámos hajlítás, szabálytalan alakú.

Méret: M: 28 cm; Ø: 8 cm

Ltsz.: 63.205.1

13. Lószérhüvely váza

Sárgaréz

Szecessziós virág- és girland díszítés poncolással, pontozással, kalapálással kialakítva. Felső peremén félkör alakú, enyhén kihajtott „szirmok” kerültek kialakításra. Palástja repedt a kilövés utáni sérülés miatt. Nagyon hasonlít díszítésében, technikájában a 7. és a 8. vázához (63.176.1 és 63.229.1 leltári számú tárgyak). Felső peremének szirmai nagyobbak, díszítésének kialakításakor a virágok domborúbbak, mint a másik két tárgyon.

Méret: M: 23 cm; Ø: 9 cm

Ltsz.: 63.213.1

14. Lószérhüvely váza

Sárga- és vörösréz

Felirat: Világháború emlékére a montenegrói halálhegyről. Rozaj, 1916.

Lószérhüvelyből kialakított váza, a palást teljes területét méhkaptár mintázatra hasonlító, kalapálással kialakított domborítás díszíti. A váza felső pereme kihajtott, kalapálással és hajlítással készült, virágsziromra emlékeztető díszítés teszi egyedivé. A váza középső részén, a talpazathoz viszonyítva kissé ferden, a palástra forrasztással rádolgozott lemezen vésett felirat látható. A feliratos táblácskához egy vörösrézből készült rózsaszálat rögzített a készítő.

Méret: M: 35 cm; Ø: 9 cm

Ltsz.: 66.34.1

15. Lószérhüvely kupa

Sárgaréz, vörösréz, acél

Lószérhüvelyből készített fedeles kupa. Markolata alumíniumból kivágott, hajlított, a palásthöz szegecselt. A kupa fedele gránát időzítőjéből kialakított. A kupa testét körben

vörösréz rózsaszál övezi, amely kecsesen fut végig kacskaringósan a palást kerületén. Alsó részén vezetőgyűrűből kialakított dísz. A tárgyat Aranyosi fegyvermester készítette Stromfeld Aurél részére 1916-ban, az 1914–1916. évi hadjáratok emlékére.

Méret: M: 27 cm; Ø: 8,5 cm

Ltsz.: 76.43.1

16. Lőszerhüvely daráló

Sárgaréz

Felirat: Emlék Brčko / 1914

Lőszerhüvelyből kialakított daráló – valószínűleg egy gyári darab alkatrészeinek felhasználásával –, forgató szára hadianyagból készült. Palástja gazdagon díszített, tarsolylemez-díszítéshez hasonló indamotívumok láthatóak rajta. Poncolással, trébeléssel, kalapálással készült.

Méret: M: 20,5 cm; Ø: 4,5 cm

Ltsz.: 93.39.1

17. Lőszerhüvely daráló

Sárgaréz

Lőszerhüvelyből kialakított daráló – valószínűleg egy gyári példány alkatrészeinek felhasználásával készült –, tekerő szára hiányzik. Palástján tarsolylemez-díszítéshez hasonló indamotívumok láthatóak. Poncolással, trébeléssel, kalapálással készült. Láthatóan a díszítés tökéletesen megegyezik a 16. számú tárggyal (ltsz.: 93.39.1). Ez a daráló nagyobb méretű hüvelyből készült.

Méret: M: 24,5 cm; Ø: 5,2 cm

Ltsz.: 2016.1.1

18. Hamutartó, középen gyufatartóval

Sárgaréz, ólom

Lőszerhüvely alsó részéből, gyalogsági kézi lőfegyver éles löszerei és egyéb hadianyag-hulladékokból vágással, hajlítással és forrasztással készített asztali használati dísz tárgy. Díszítések nélkül.

Méret: M: 12 cm; Ø: 11 cm

Ltsz.: 61.450.1

19. Gyertyatartó

Sárgaréz

Lőszerhüvely alsó részéből és egyéb hadianyag-hulladékokból vágással, hajlítással és forrasztással készített asztali használati dísz tárgy. Díszítések nélkül.

Méret: M: 6,5 cm; Ø: 8,5 cm

Ltsz.: 61.451.1

20. Öngyújtó

Sárgaréz, nikkel

Fronton, hadianyagból készített lapos, hatszög alakú öngyújtó. Mindkét oldalára egy-egy koronás érmét forrasztottak.

Méret: M: 4,8 cm; Sz: 3,5 cm

Ltsz.: 61.411.1

21. Katonai kulacs

Alumínium, parafa

Felirat: 1915. 16 N. N.

A kulacs egyik oldalán poncolással készített népies virág- és levélmotívumok, felülete bordázott (kiképzése kalapálással). Másik oldalán népies virágdíszítés közepén mesterien kiképzett „N. N.” monogram. A bordázás egy része enyhén horpadt.

Méret: 19×11×6 cm

Ltsz.: 70.126.1

22. Emlékplakett

Sárgaréz, fa

Felirat: Hősi halált halt Boros Károly tüzér az északi harctéren. 1891–1914 november hó 3-án

A plaketten látható elesett katonára egy angyal babérkoszorút helyez, az allegorikus képen „Pro Patria” felirat látható. Rézlemezből készült domborított munka, kalapálással készítette a mester. A rézlap falpra erősítve, faliképként használható. Nem tipikus harctéri munka, családi emlékként készült.

Jelzete: Dobrovsky L. Budapest, I. ker Úri utca 22.

Méret: 24×15,5 cm

Ltsz.: 61.302.1

23. Asztali dísz

Fa, sárgaréz, ólom, kő

Felirat: Lovćen 1916

Fa talapzaton, fekete kőzetre applikálva gyalogsági kézfegyver lőszer, mellette pajzs alakú táblácska vésett felirattal. A felirat körül tölgyfa ágak.

Méret: 15×9×5,5 cm

Ltsz.: 74.148.1

24. Karperec

Vörösréz

Felirat: Ne bánts a magyart!

Sötétkékre zománcozott hadianyag hulladékból készült karkötő, csattal nyitható.

Méret: Sz: 1 cm; Ø: 6 cm

Ltsz.: 70.88.1

25. Karperec

Vörösréz, alumínium

Vezetőgyűrűből átalakított emlékkarperec, felületére szív, kereszt és horgony díszítés került. Technika: kivágás, forrasztás, hajlítás.

Méret: Sz: 1 cm; Ø: 6 cm

Ltsz.: 83.110.1

26. Karperec

Vörösréz

Felirat: Kolof 29.10.1917.

Vezetőgyűrűből átalakított emlékkarperec, szétnyitható. Technika: kivágás, forrasztás, hajlítás. Vésett felirat a belső felén.

Méret: Sz: 1 cm; Ø: 6 cm

Ltsz.: 65.83.1

27. Karperec

Vörösréz, alumínium

Vezetőgyűrűből átalakított emlékkarperec, szétnyitható. Technika: kivágás, forrasztás, hajlítás. Strauss Béla készítette a fronton.

Méret: Sz: 1 cm; Ø: 6 cm

Ltsz.: 78.7.1

28. Katonai emlékgyűrű

Alumínium, bakelit

Az alumínium gyűrűbe díszítésül applikált vörös színű bakelit kereszt.

Méret: Ø: 2 cm

Ltsz.: 83.109.1

29. Katonai emlékgyűrű

Alumínium, bakelit

Az alumínium gyűrűbe díszítésül applikált vörös színű (fekete kerettel) bakelit kereszt.

Méret: Ø: 2 cm

Ltsz.: 83.109.2

30. Hadigyűrűk

Alumínium, műanyag, réz

280 db hadigyűrű, amelyeket többségében a fronton készítettek. Karika- és pecsétgyűrűk.

Méret: vegyes, ált. Ø: 2-3 cm

Ltsz.: 87.66.1–280

31. Dísz evőkészlet (kés, villa, kanál)

Fa

Felirat (a villa nyelén): Werk VI. 1914. (a kanál nyelének hátulján): Przemysl 1914

(a kés vágólapjain): Przemysl / Ivanovagora 1914.

Mindhárom tárgy nyelén kézzel faragott, finom kidolgozású népies virágdíszítés látható. A faragás alapját pontozó díszítés adja, a virágmotívumok ebből emelkednek ki. A villa nyeléről makk lóg, a kanál nyelének végén lakat, a kés nyelének vége hiányos. A nyelvégződés díszei ugyanazon fából faragottak.

Méretetek: (villa): 20,7×1,9×0,9 cm; (kanál): 22×3,9×1 cm; (kés): 23,4×2,1×0,7 cm

Ltsz.: 55.46.1–3

32. Faragott palack

Fa, üveg

Felirat: Emlék a világháborúból. 1914–1917.

Dúsan faragott palack, amely egy borosüvegre lett applikálva. Népies virágmotívumok és angyalos magyar címer látható rajta. Magas szakmai színvonalú, kézi faragással készült.

Méret: M: 32 cm; Ø: 9 cm

Ltsz.: 61.504.1

33. Bot

Ezüst, bambusz

Felirat: (az ezüst kupakra vésvé) M. St. Michelle, 1916. A nübiai kastély /Bianchi bárónő/ parkjából

Bambuszbot, markolata ezüstből kiképezve, a markolaton vésett felirat. Lóránt Ferenc hadnagy botja, amelyet a doberdói hadszíntéren használt.

Méret: H: 82 cm

Ltsz.: 64.108.1

34. Tengerész emlék

Fa, fém, papír

Felirat: Giuseppe Garibaldi roncsaiból

Cattaro, 1915.

Emléktárgy 5 darab kis tájképpel, hajózási eszközökkel, vastalapzattal.

Méret: 32×21 cm

Ltsz.: 58.14.1

35. Tengerész emlék

Fa, üveg, papír

Felirat: SMS MONARCH

Cattaro, 1917.

Emléktárgy 4 darab kis képpel. Az egyik a készítőt, Steiner Antalt ábrázolja. Kerek, mentőöv alakú falikép, üveg alatt.

Méret: Ø: 23 cm

Ltsz.: 58.13.1

36. Rajzfüzet frontrajzokkal

papír, vászon

Felirat: BIELCA 1914–5

Vászonkötésű, kis alakú rajzfüzet. A füzetben színes, mérnöki képzettségre valló fedezék- és erődítmény épületek, műtárgyak rajzai (18 darab) a bosznia-hercegovinai hadszíntérről.

Méret: 23,5×16×2 cm

Ltsz.: 87.20.1

THE ART OF THE TRENCHES
FIRST WORLD WAR FRONT OBJECTS AT THE COLLECTION OF CONTEMPORARY
INDIVIDUAL OBJECTS OF THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

Most of the Hungarian museums with historical collections keep front objects from the First and Second World Wars. This considerable amount of museum objects have not been in the forefront of research in recent decades, but nowadays, connecting to the anniversary of the Great War and resulting from a change of perspective in historical research, the exploration of front relics has gained new impetus.

This paper discusses the World War I front objects in the Hungarian National Museum, endeavours to describe the available material from as many viewpoints as possible, to cast light on the circumstances of their making, and to interpret their role in and effect on the everyday life of front soldiers.

In addition to classifying the front objects by several aspects, such as material, ornamentation, technical standard of their making, function; the paper discusses nonphysical front products as well, trying to recall and systematize every artistic activity that appeared in the trenches. Thus the role of music, poetry, caricature, front newspapers, etc. is also described. Naturally, the analysis of museum objects and artworks is the most important element in the paper, for which the author was given professional help by military historians and metal conservators. In addition, the paper gives a comprehensive survey of the articles and photographs appeared in wartime newspapers which speak about front objects, their making, and about trench art. The final part of the paper publishes the catalogue of the front objects kept at the Hungarian National Museum.

Kollár Csilla

IDEGENFORGALMI RÉGIÓK

KÉPESLAPSOROZAT AZ 1930-AS ÉVEKBŐL

A trianoni békeszerződés korábban elképzelhetetlen nyomot hagyott Közép-Európa térképén és a mai napig gyógyíthatatlanul fájó pont Magyarország történelmében. A gazdaságnak, az iparnak és a kereskedelemnek nem volt olyan területe, melyet ne érintett volna a kényszerű változás. Korábban virágzó iparágak, gyárak, üzemek, nyersanyagforrások szakadtak el az országtól. A kereskedelmi útvonalak elvágása miatt a megtermelt áruk szállítása is nehézkessé vált. Megszűnt az Osztrák–Magyar Monarchia országai közötti áruáramlás, az ország szükségleteit így nagyrészt belső erőkből kellett megoldani. Magyarország vezető európai államból legyőzött, vesztes bűnbakká, a háború egyik kirobbantójává vált. A szigorú békefeltételek nem csak az ország gazdaságára voltak tragikus hatással, hanem az emberek életére is. Társadalmi osztálytól és vagyoni helyzetétől függetlenül mindenki megérezte a következményeket, nem is beszélve arról a mély traumáról, mely azóta is kitörölhetetlenül él a nemzeti emlékezetben. A háború utáni újrakezdés nehéz évei után a 30-as évekre elérkezett az idő, hogy a gazdaság korábban kevesebb figyelmet kapott szegmense, az idegenforgalom is új szerephez jusson. Ahhoz, hogy Magyarország kapcsolatot találjon a vezető európai hatalmakkal, ezáltal újra bekapcsolódhasson a gazdasági és diplomáciai vérkeringésbe, ki kellett lépnie a vesztes bűnbak szerepéből. A kapcsolatok és szövetségesek keresése nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy az európai politikában Magyarországnak esélye legyen az érdekérvényesítésre és az oly áhított revízióra. Mindezen folyamatokban az idegenforgalomnak különösen fontos szerep jutott a két világháború közötti időszakban. Általánosan elfogadott nézet szerint Trianon azért következhetett be, mert a nagyhatalmak nem ismerték a magyarokat. A zsarnok módjára terjeszkedő, elavult Osztrák–Magyar Monarchia vazallusának szerepét osztották ránk. Csak felületes, sokszor téves ismereteik lehettek a magyarok szabadságszerető, szilaj természetéről, országunk egyedi, jellegzetes kultúrájáról, vad tájainak sokféle népeiről. Herczeg Ferenc 1926-ban a *Magyar Kálvária* megépítése kapcsán megfogalmazott gondolatai között olvashatjuk: „Szent István birodalmát a magyarelles propaganda fektette sírba és a föltámadást a magyar propaganda fogja előkészíteni.”¹

1 Herczeg Ferenc: *Magyar Kálvária*. Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSZK) Kézirat-tár. Fol. Hung. 2734. Revíziós Liga iratai IV. köt. Vegyes iratok és levelek, 1918–1944. 118–119. Közli: Zeidler Mikós: Nagy-Magyarország, Trianon, revízió. A revíziós gondolat hatása a magyarországi városképekre. *Források* 17. (2005) 1. sz. 69–106. 76.

Kézenfekvőnek tűnt tehát, hogy amint a külföldi vendégek ellátogatnak hozzánk, minőségi szolgáltatásokat és egyedi élményeket szerezve megváltozhat a véleményük, és másként tekintenek majd Magyarországra és annak a kontinens életében betöltött szerepére. A turizmus lehetett tehát az a híd,² mely összeköthetett minket Európával és előmozdíthatta a revízió ügyét. Mindezek mellett nem elhanyagolható az a gazdaságerősítő szerep sem, mely szintén a vendégéjszakák hozadéka volt. A gyenge lábakon álló magyar gazdaság számára különösen fontos volt az idegenforgalomból származó bevétel, és hogy erős valutával rendelkező országokból utasokat csábítsanak Magyarországra. Európai nagyvárosokba telepített irodák, előadásorozatok, prospektusok, térképek, de még az idegenforgalmi propaganda olyan szokatlan eleme is, mint a külföldön megrendezett magyar bálók³ nyújtotta érdeklődés leleményes kihasználása is, mind-mind Magyarország népszerűsítését, kívánatos úti célként való feltüntetését szolgálták. A nyomtatott szóróanyagok és különösen a plakátok tervezését, a feladat jelentőségét felismerve, tehetséges grafikusokra bízta, akik külföldön is elismert modern alkotásokat hoztak létre.

A külföldi látogatók szimpátiájának megnyerése, és ezen keresztül a gazdaság számára bevétel termelése azonban csak az egyik fontos feladat volt, mellyel a háború utáni idegenforgalomnak szembe kellett néznie. A belföldi turizmus fellendítése szintén nagy kihívást jelentett a Trianon utáni kedvezőtlen körülmények közepette. A századelőre jellemző biztonság és gazdasági fellendülés a polgárság szélesebb rétegei számára is elérhetővé tették az adriai tengerpartot, az erdélyi fürdőket és hegyvidéki pihenőhelyeket.⁴ A jól szervezett közlekedéssel kényelmesen megközelíthető, kiépített, bejárható belföldi üdülőhelyek többsége a határrendezés után viharos hirtelenséggel vált külföldivé. A modern turizmus olyan feltételei, mint a meleg vízű tenger, vagy a síelésre és légúti megbetegedések kezelésére is egyaránt szolgáló hegységek mind az országhatáron kívülre kerültek. A legfájóbb talán a sokak által szívesen látogatott Tatra elvesztése volt. A háború utáni elsőszámú kihívás tehát az volt, hogy az elcsatolt területeken fekvő célpontok helyett új látnivalókat, új régiókat kínáljanak a magyar utazók számára.

A magyar turizmus propagandagépezete meglepően jól működött a 30-as években, átgondolt intézményrendszer és a területen érintett gazdasági szereplők összehangolt munkája jellemezte. Nagy figyelmet fordítottak az igényes információhordozók kialakítására, melynek révén könnyebbé vált a célcsoport megközelítése és mozgósítása. Több más piaci szereplővel együtt a Magyar Királyi Államvasutak is igényes és sokrétű kampányt folytatott a hazai turizmus fellendítése érdekében. „Utazgassunk hazánk

2 *Jusztin Márta*: Az idegenforgalom híd szerepének szempontjai a két világháború közötti magyar szaksajtóban. In: Tudományos évkönyv 2002. „Híd kelet és nyugat között”. Bp., 2003. 267–272.

3 *Kollár Csilla*: Divat és propaganda. A londoni és a varsói magyar bál az 1930-as években. *Folia Historica* 29. (2013) 109–129.

4 A témáról bővebben *Kósa László*: Fürdőélet a monarchiában. Bp., 1999.

földjén!”⁵ felkiáltással irányítja a magyar táj szépségeire a figyelmet a cég által 1930-ban kiadott plakát,⁶ melyet a korszak elismert grafikusművésze Haranghy Jenő (1894–1951) tervezett. Az ábrázolás előterében egy zöld mezőn pihenő és piknikező társaságot láthatunk, akik a festői tájra tekintenek és üdvözlik a kanyargózó földúton érkező turistatársakat. A távolban vasúti híd, vonatszerelvény és egy állomásépület is látható, nem hagyva kétséget afelől, hogy a festői tájat vonattal érdemes a leginkább megközelíteni. Folyó, mezők, lankás dombok, de semmi konkrét jelzése annak, hogy mely vidéken járhatunk. (1. kép) A cél valójában nem egy adott régió reklámozása, hanem a belföldi utazási kedv növelése volt. Az ilyen és ehhez hasonló plakátok vasútállomások, szállodák, turisztikai irodák állandó díszei voltak a 30-as években. A fent leírt ábrázolás azonban nem csak plakát formájában jelent meg, része volt annak a képeslapsorozatnak, melyet a Magyar Királyi Államvasutak megbízásából adott ki a Klösz György és fia néven működő, nagy múltú budapesti nyomdaipari vállalat, és néhány darabot⁷ a Turistaság és Alpinizmus Lap-, Könyv- és Térképkiaadó Rt. A sorozat jelenlegi ismereteink szerint 11 darabból állt, és valamikor az 1930-as évek első felében kerülhetett ki a nyomdából. A grafikai és tematikai sem teljesen egységes lapok különböző alkotók munkái, és eredetileg plakátként⁸ adták ki őket. A belföldi utazásokat népszerűsítő előlap és az egységes hátlap jól mutatja azonban, hogy a képeslapokat sorozatként jelentették meg. A magyar vasúttársaság által kiadott hazai idegenforgalmi régiókat bemutató képeslapok legteljesebb sorozata a Magyar Nemzeti Múzeum Kis- és aprónyomtatvány gyűjteményében⁹ található. A tizenegy darabos sorozat a két világháború közötti magyar idegenforgalmi régiók eddig kevésbé ismert felvonultatása.

A sorozat hét darabja látvány és felépítés szempontjából egységes képet mutat, míg a másik négy külön elgondolás, más koncepció alapján készülhetett. Az előlapon egy ábrázolás látható, melynek felső részén a bemutatandó helyszín megnevezése, alsó harmadában pedig mind a négy esetben a következő felirat olvasható: „Magyar Királyi Államvasutak hétvégi, turista, tanuló és társasutazási kedvezmények. Részletes felvilágosítás a menetrendekben.”

Az ábrázolás szempontjából a négy közül a legtisztább, egyszerű vizuális hatást elérni akaró képeslap a Hortobágyot bemutató darab,¹⁰ melyet az Alföldet oly jól ismerő

5 Juszti Márta: „Utazgassunk hazánk földjén!” A belföldi turizmus problémái a két világháború között Magyarországon. *Korall* 7. (2006) 26. sz. 185–208. A tanulmány részletesen foglalkozik a magyar belföldi turizmus kérdéseivel, felvázolja az előzményeket, bemutatja a turisztikai kampányok jellemzőit, és reflektál azok eredményeire.

6 OSZK Kisnyomtatványtár, Plakátgyűjtemény, Itsz.: PKG 1930/76. Képeslapként kiadott változata: Magyar Nemzeti Múzeum Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény (továbbiakban: MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény), Itsz.: 1998.48.1.

7 MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény, Itsz.: 1998.43., 45., 46., 48.

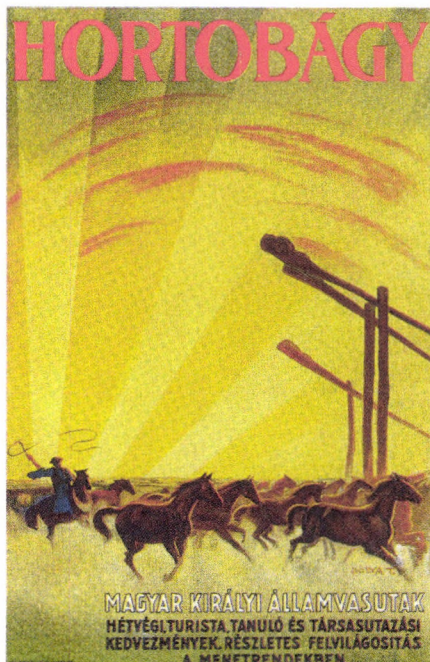
8 A sorozat darabjának 95×63,5 cm-es plakátméretű változatát őrzi az OSZK Kisnyomtatványtár Plakátgyűjteménye.

9 MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény, Itsz.: 1998.43–52. és 2015.259. Köszönöm Baják Lászlónak, hogy a sorozatra felhívta a figyelmemet és hasznos tanácsaival segítette munkámat.

10 MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény, Itsz.: 1998.46., plakát változata: OSZK Kisnyomtatványtár, Plakátgyűjtemény, Itsz.: PKG 1930/83. 1930 Budapest Athenaeum

1. kép
Képeslap „Utagassunk hazánk földjén!”

2. kép
Képeslap „Hortobágy”

szolnoki születésű Pólya Tibor (1886–1937) készítette. (2. kép) A festményeiről, karikatúráiról és reklámgrafikáiról is ismert művész tanulóéveit Budapesten, Szolnokon és Párizsban töltötte, gyakran festett Szolnokon és egy rövid ideig Kecskeméten is.¹¹ Az általa készített idilli ábrázoláson a lemenő nap fénye világítja be a végtelennek tűnő alföldi tájat, melynek előterében kékruhás csikós hajtja a ménest, gémeskutaktól övezve. A hátoldal felirata a következőkkel csábítja a magyar látogatókat: „Középeurópa legnagyobb pusztasága a Debrecen város tulajdonában lévő Hortobágy. Egész kiterjedése 27.000 hektár, amelynek javarészt évszázadok óta legelőnek használják. Óseredeti valóságában látható itt még a pusztai élet, a ménes- és gulyagazdálkodás. A külföldi nagyobb társaságok sohasem hagyják ki a programjukból a Hortobágy megtekintését és az ott látottakról, mint rendkívül érdekes élményről írnak és beszélnek. Debrecenből vonattal 1 1/2 óra alatt érhető el Nagyhortobágy állomás. Ennek közelében látható Debrecen város hatalmas ménese, gulyája és a híres csárda, valamint az egykor bővizű Hortobágy folyón átvezető több ívű kőhíd, annakidején igen érdemes alkotás lehetett.” Az Alföld korábban nem tartozott az idegenforgalmi szempontból érdekes régiók közé, melynek elsődleges oka a terület infrastruktúra és műveltség szempontjából is elmaradott jellege volt. A Debrecenhez közeli egzotikusnak ható területek felfutása is csak

11 Művészeti lexikon III. (L–Q). Főszerk.: Zádor Anna–Genthon István. 3. kiad. Bp., 1983. 792.

egyértelműen a két világháború közötti időszakra tehető. Kezdetben csak a külföldiek számítottak célközönségnek, az ő számukra alakították ki a kínálatot és szervezték meg az első utakat. Az Európában egyedülálló táj, és lakóinak különleges életmódja egyedi attrakciónak számított, és akár egy Budapestről kiinduló egynapos rövid kirándulás keretében is megtapasztalható volt. Debrecen városa mellett hamarosan Kecskemét is bővíteni igyekezett az idegenforgalmi kínálatot, de a déli városok csak jóval később váltak kedvelt célponttá. Szeged esetében a Szabadtéri Játékok 1931-től való rendszeres megrendezése növelte a város kulturális turizmusban betöltött szerepét.

A jellegzetes magyar táj mellett az oly jellemző, díszes, színes népviselet is érdemes lehetett a hazai látogatók figyelmére. A népi hagyományokat elevenen őrző Matyóföld a Bükk aljában terül el, központja, a Budapestről is könnyen megközelíthető, Mezőkövesd. A tájegységet népszerűsítő képeslap¹² (3. kép) eredeti plakátjának alkotója Haranghy Jenő. A képen két ünnepi öltözetű asszony kíséri a szintén matyó népviseletben megjelenő mennyasszonyt. Templomba menet elhaladnak egy a vidékre jellemző ház előtt, melynek udvarában ünneplőbe öltözött fiatal férfi látható bő ujjasban, hímzett ingben és kakastollas kalapban. A gazdag népi hagyományok, a festői népviselet a település fő vonzereje, melyet a látogatók elől sem rejtenek el, sőt a felirat tanúsága szerint: „Szívesen látjuk a Matyóföldön (Mezőkövesd)”. A hátlap, jól kiegészítve a képi ábrázolást és kiemelve a régió fő idegenforgalmi vonzerejét, felhívja a figyelmet a ma már világszerte híres matyó kézimunkákra, melyek ősi eredetű, gazdag színérzékéről tanúskodnak, és ma már háziiparszerűen készülnek. A hagyományos hímzéseket azonban nem csak elegáns üzletekben lehet megcsodálni, hanem azok a látogatók is megismerhetik a pazar viseleteket, akik vásár- vagy ünnepnap látogatnak el Matyóföld központjába, Mezőkövesdre, ahol „meglehetik” a templomba igyekvő, vagy onnan hazatérő helyi lakosokat. Kiemeli még a rövid tájékoztató, hogy a település a Budapest–Sátoraljaújhely fővonalon Budapestről gyorsvonattal két és negyed óra alatt elérhető és egynapos kirándulás keretében pár órai ott tartózkodással kényelmesen megjárható. Mezőkövesd máig tartó idegenforgalmi jelentősége egyedülálló módon és egyértelműen a jellegzetes viseletnek köszönhető, melyre már a századfordulón is felfigyeltek. Juhász Árpád a következőképpen tudósít a matyóviseletről: „A ruha, a »gúnya« csakis a legfontosabb a matyók életében, ezért fáradoznak, dolgoznak, nagy áldozatot hozva öntudatlanul, e belső érzésektől ösztökélve a nemzeti génuszhoz; nagy erkölcsi, gazdasági, művészi erők, értékek kitevője ez a szertelen fényűzés, ami e viseletben megnyilatkozik.”¹³ A vidék alapvetően visszafogott életmódot folytató népességének egyedüli fényűzése az öltözködés és annak minél pazarabb kialakítása. A díszes viseletek előállításának és az alapanyagok beszerzésének költségei gyakran meghaladták egy-egy család anyagi lehetőségeit. Az első világháború után a költségek és divatozás oly nagy mértékűt öltött a környéken, hogy még a katolikus egyház is kénytelen volt tiltakozni ellene. A helyi, hagyományos öltözetekhez illesztett drága, de géppel előállí-

12 MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény, ltsz.: 1998.45., plakát változata: OSZK Kisnyomtatványtár, Plakátgyűjtemény, ltsz.: PKG 1930/75. 1930 Budapest Klósz

13 Juhász Árpád: A matyóviselet dekoratív szépségéről. Magyar Iparművészet 16. (1913) 5. sz. 190–192. 190.

3. kép
Képeslap „Szívesen látjuk a Matyóföldön
(Mezőkövesd)”

4. kép
Képeslap „Jöjjön Egerbe a fürdők és műemlékek
városába”

tott díszítőelemek, a „ragyogók” alkalmazása már a közösség anyagi jólétét és néprajzi örökségének és hagyományainak létét veszélyeztette. 1925-ben hamvazószerdá napján bűnbánati körmenetet tartottak, melynek végén sor került a „ragyogóégetésre”.¹⁴ A viselet eredetiségének tudatos megőrzése és a népi hagyományok ápolása tette lehetővé, hogy a vidék idegenforgalmi jelentősége kialakuljon és megőrződjön.

Az Egerbe csábító képeslap (4. kép) Gönczi-Gebhardt Tibor (1902–1994) plakátja¹⁵ alapján készült, mely 1930-ban jelent meg. A bal szélén álló fiatal hölgy mosolyogva tekint a nézőre és tárja elé a városi versenyuszoda, valamint a mellette látható szökőkút vidám fürdőzőkkel övezett látványát. A háttérben a város műemlékei is megjelennek, olyan összképet nyújtva, melyet egyetlen valóságos nézőpont sem kínálhat. A művész ügyesen komponálja meg a látványt, jól kiegészítve a plakát feliratát: „Jöjjön Egerbe a fürdők és műemlékek városába!” A hátoldal felirata is „a csonka haza egyik legrégebb történelmi nevezetességű ősi városa” műemlékeiről tudósít. Megtudjuk, hogy érdemes felkeresni a katedrális, a templomokat, a török minaretet, az érseki líceum

14 Fügedi Márta: A ragyogóégetés Mezőkövesden. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 14. (1975) 83–88.

15 OSZK Kisnyomtatványtár, Plakátgyűjtemény, ltsz.: PKG 1930/72. 1930 Budapest Globus

múzeumait és csillagvizsgálóját. Kiderül, hogy Dobó István híres vára még nem látogatható, mert a feltárást éppen most végzik. A város Budapestről három óra alatt elérhető és a leírás szerint nyolcórai ott tartózkodással kényelmesen megjárható. Ha valaki mégis a maradás mellett dönt, minden igényt kielégítő modern szállodák, vendéglők, természetes melegvíz-fürdők, uszodák és magyaros vendégszeretet várják a látogatókat. A város idegenforgalmi hivatala kérésre ismertető füzetet küld, és minden felvilágosítást megad. Magyarország turisztikai vonzerejének fontos része a fürdők nagy száma és elismert gyógyhatása. Az egeri fürdő létezéséről az első adat 1448-ból származik.¹⁶ A gyógyhatással is rendelkező vízkészletek használata folyamatos, komoly fejlesztésekre azonban az első világháború végéig várni kellett, akkor modernizálták a gyógyfürdő épületét és berendezését. A nehéz anyagi viszonyok ellenére megépítették az országosan is ismert szabadtéri nagy fürdőmedencét. 1925-ben átadták a képen is látható nagy versenyuszodát. A korabeli fürdőfejlesztés nagyrészt Frank Tivadar városi tanácsnok érdeme, akinek feltett szándéka volt, hogy Eger híres fürdővárossá tegye. Ám a városban nem mindenki látta meg a fürdőfejlesztésben rejlő lehetőségeket, melyre jó példa Kriston Endre püspök kirohánása egy 1933-as képviselőtestületi ülésen: „...Eger első-sorban iskolaváros és sokkal nagyobb kárt jelent, ha a szülők, akik eddig a konzervatív erkölcsű városba hozták gyermekeiket, elmennek, mintha az összes szállodák tömve vannak [...] Ez az ügy a katolikus erkölcs ügye...”¹⁷ A kifogást emelő hangok ellenére a fejlődésnek nem lehetett gátat szabni. Bár a város már a 19. század második felében felkészült a vendégek fogadására, az igazi fejlődésre az első világháború után kerülhetett sor. A város távlati idegenforgalmi terve 1921-ben már készen állt, mely alapján megindult az idegenforgalmi propaganda és egymást követték a különböző rendezvények is. A tudatos munka eredményeként a város hamarosan bekerült az idegenforgalom országos sodrába.¹⁸

Heves megye más területein is nagy jelentőséget tulajdonítottak az idegenforgalomnak. A Mátra és környéke már a századfordulón kedvelt kirándulóhely volt, az utazók ekkor fedezték fel maguknak Mátrafüredet, Mátraházát. „Önálló üdülőrégióvá, a megye harmadik jelentős idegenforgalmi körzetévé ezekben az évtizedekben vált Parad. Ide a gyógyulni, pihenni és szórakozni vágyók jöttek.”¹⁹ „Ismerjük meg hazánkat! Keressük fel a gyönyörű Mátrát!” felkiáltás olvasható a térséget bemutató képeslapon,²⁰ mely felépítésével és kialakításával a sorozat képileg legegységesebb csoportjának képviselője. (5. kép) Az eddig ismert hét képeslapon, a korábbi darabokon is látott képi ábrázolás és felhívó szöveg mellett egy a térséget ábrázoló kisebb térképrészlet is megjelenik, eltűnik viszont a vasúti kedvezményekre utaló szöveg, és csak a Magyar Királyi Államvasutak

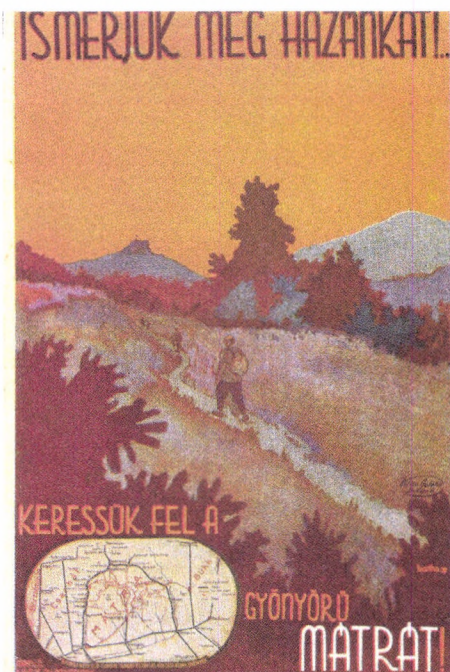
16 Az egeri fürdővel kapcsolatos adatok forrása: *Sugár István*: Az egeri gyógyfürdő és fürdőkéltúra története. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 31. (1964) 41–82.

17 Idézi *Sugár I.* i. m. 76.

18 *Misóczki Lajos*: Heves megye idegenforgalma 1901–1944 között. *Studia Miskolcienisia* 3. (1999) <http://mek.niif.hu/02000/02097/html/misoczki.htm> (2014. december 20.)

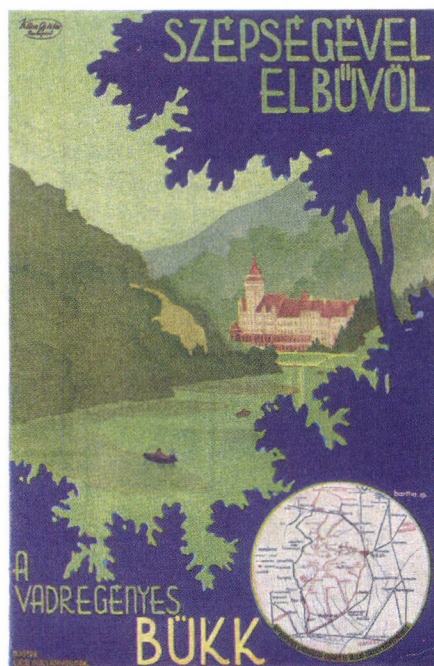
19 Uo.

20 MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény, ltsz.: 1998.47.

5. kép

Képeslap „Ismerjük meg hazánkat! Keressük fel a gyönyörű Mátrát!”

6. kép

Képeslap „Szépségével elbűvöl a vadregényes Bükk”

felirat marad meg. A képeslap formában kiadott plakátot,²¹ melyen kanyargó ösvényen hátizsákos kirándulók alakja látszik az őszi erdőben, Bartha László (1908–1998) tervezte és a Klösz nyomdában nyomták 1929-ben. A képeslap hátoldalán olvasható szöveg a következő: „A fővárosból 2 óra alatt elérhető Mátra hegység Csonkahazánk legmagasabb hegyvidéke. Kékes 1014 m, Galyatető 965 m, Ágasvár 787 m. Enyhe subalpin klíma. Állami gyógyszanatórium. Parád régi híres gyógyfürdő. Várromok. Kastélyok. Kiváló turistikultura. Menedékházak: Galyatető, Ágasvár és Kékesalja. Jelzett utak. Vadregényes erdők. A hegyvidéket körülfutja a Budapest-miskolci és a Budapest-salgótarjáni fővonal, valamint a Mátra-körösvidéki hév. vonal. Autóbuszforgalom. Részletes útikalauzok.”

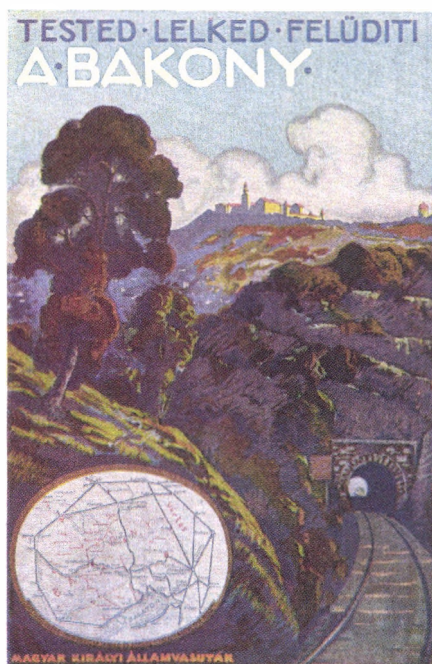
Az Északi-középhegység Mátrával szomszédos, barlangokban bővelkedő karszthegysége a Bükk. A terület korábban nem volt kiemelt idegenforgalmi régió, egészen addig, amíg a nagy háború után meg nem épült a Miskolcot Lillafüreddel összekötő 14 km-es állami út. Bethlen István gróf, miniszterelnök, aki gyakorta pihent ezen a környéken, sokat tett azért, hogy a terület idegenforgalmi vonzereje növekedjen. A három völgy ölelésében fekvő lillafüredi Palotaszálló építése a két világháború

21 OSZK Kisnyomtatványtár, Plakátgyűjtemény, ltsz.: PKG 1929/204.

7. kép

Képeslap „Vadvirágos Mecsek tája a turistát hívja, várja”

8. kép

Képeslap „Tested lelked felüdíti a Bakony”

közötti időszak legnagyobb idegenforgalmi beruházása volt. A Lux Kálmán tervei szerint 1925 és 1929 között épült impozáns szálloda a települést a Bükk hegység idegenforgalmi központjává avatta. Természetesen maga a szálloda nem lett volna elég, hogy a látogatók tömegét a környékre csalogassa. A már korábban is kedvelt turista útvonalakat igyekeztek még jobban kiépíteni, és a fő hangsúlyt a tiszta hegyi levegőn végezhető egyéb sporttevékenységekre terelni. Idegenforgalmi attrakcióként tenispályák, ródli- és sípályák létesültek, a Hámori-tavon lehetőség volt csónakázásra, télen korcsolyapályaként üzemelt. Az aktív pihenés kedvelt formája volt még a horgászat és a vadászat is. A szálloda pazar pompája és a hozzá kapcsolt turisztikai kínálat egyes elemei világosan jelzik, hogy a kínálat a társadalom felsőbb rétegeit célozta meg. A térséget bemutató képeslap²² hátoldalán olvasható szöveg a kisebb jövedelemmel rendelkező, elsősorban tömegközlekedéssel érkező utazókhoz szól: „A Bükkhegység Csonkafelsőmagyarország tipikus fensíkja. Érdekes sziklatörésekkel, bükk- és tölgyerdőkkel. Turista gócpontok Miskolc, Lillafüred (klimatikus gyógyfürdő), Eger, Szilvásvárad. Nevezetesebb hegyormai: Bálvány 957 m, Tarkó 932 m, Örvénykő 767 m. Vízesések, tavacsok. Kiterjedt turistaútjelzés. Épülő menedékházak. A Budapest-

22 MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény, ltsz.: 1998.44.

miskolci fővonalról és az Eger-putnoki hév. állomásairól érhető el. Környékéhez tartozik Putnokról autóbusszal elérhető világhíres Aggteleki cseppkőbarlang.” Az előoldalon Bartha László plakátjának²³ kicsinyített változata látható, melyet 1929-ben tervezett, a Palotaszálló és a Hámori-tó festői látképének felhasználásával. (6. kép)

A szintén Bartha László plakátja²⁴ alapján készült képeslap²⁵ már a Dunántúlra kalauzolja a magyar utazókat. (7. kép) A Mecsek természeti szépségeit hirdető darab előlapján olvasható: „Vadvirágos Mecsek tája a turistát hívja, várja” szöveg napjainkra az ismert helyi rigmusok sorába emelkedett. Az ábrázolt kép előterében csak sziluettként látható kilátótornyot ma már sajnos nem találhatjuk meg a Mecsek csúcsain. A tornyot a Misina tetőn 1908-ban kezdték el építeni Károlyi Emil tervei alapján, a Mecsek Egyesület kezdeményezésére. 1909-re elkészült a toronnyal egybeépült órház, melyet később kisebb vendéglátóhellyel is kibővítettek. 1916-ban az egyesület titkáráról Kiss Józsefről nevezték el. 1967-ig látogathatták a kirándulók, amikor is lebontották, helyén ma a Pécs jelképévé vált tévétorony áll. A háttérben feltűnik a város távoli képe, melyet azonban egyértelműen azonosít a székesegyház négy tornya. A képeslap hátoldalán rövid ismertetőt olvashatunk a régióról, melyben olyan kirándulóhelyekre hívják fel a figyelmet, mint az abaligeti cseppkőbarlang, kilátótornyok sora és Püspökszentlászló. A baranyai hegyvidék látványosságairól, a villányi szőlőkről, Harkányról és Siklósról is megemlékeznek, kiemelve a kedvező vonatkozlekedést.

A hegyvidéki kirándulóhelyek sorát tovább folytatva a Bakonyba érkezünk, melynek plakátját²⁶ ismeretlen művész készítette, de felépítésében nagyon hasonlít a korábbiakhoz. Felső részén a „Tested lelked felüdüti a Bakony” felirat olvasható, alsó harmadában pedig a régiót ábrázoló térkép kapott helyet. Az ábrázolt kép előterében a vasúti sín pár és alagút tűnik fel, mely a Cuha patak völgyének képeslapokon²⁷ is gyakran megörökített „látványossága”. A kedvelt kirándulóhely háttérében a pannonhalmi apátság látható. Az összetett képi ábrázolás nem a valós látványt mutatja, de szépen ötvözi a Bakony hegység két idegenforgalmi célpontját. A képeslap²⁸ (8. kép) hátoldalán olvasható szövegből a következő turistalátványosságokról értesülünk: Veszprém, Zirc, Bakonybél, Pápa. Az aktív kikapcsolódás szerelmesei találhatnak várromokat, kirándulhatnak a híres Cuha-völgyben, amit a magyar Semmeringként emlegetnek, az építészeti és kulturális látványosságok iránt érdeklődők felkereshetik a pannonhalmi bencés vagy a zirci cisztercita apátságokat. A hegyvidék közlekedéséről is hasznos információkkal szolgál a rövid tájékoztató szöveg: utazhatunk a székesfehérvár–veszprém–cellsdömölki és a győr–zirc–veszprém–balatoni vasútvonalon, mely jól kapcsolódik a helyi autóbussz-forgalommal. A főapátság ismertsége és elismertsége a millenniumi ünnepek idején nőtt meg jelentősen. Egy jól átgondolt folyamat részeként a századfordulóra Pannonhal-

23 OSZK Kisnyomtatványtár, Plakátgyűjtemény, ltsz.: PKG 1929/205. 1929. Budapest Klösz

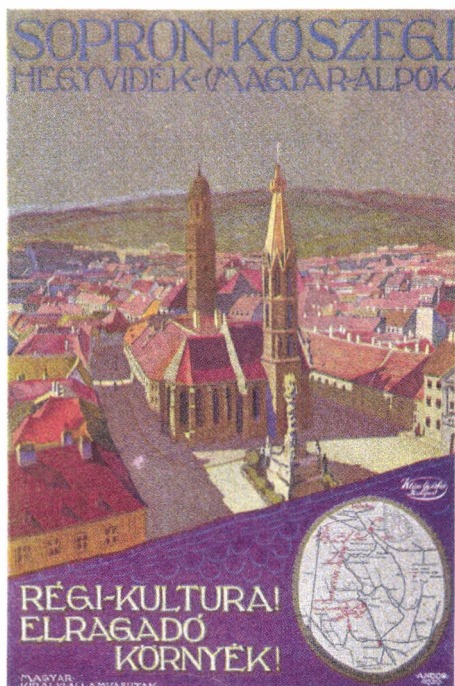
24 OSZK Kisnyomtatványtár, Plakátgyűjtemény, ltsz.: PKG 1929/207. 1929. Budapest Klösz

25 MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény, ltsz.: 2015.259.

26 OSZK Kisnyomtatványtár, Plakátgyűjtemény, ltsz.: PKG 1929/206. 1929. Budapest Klösz

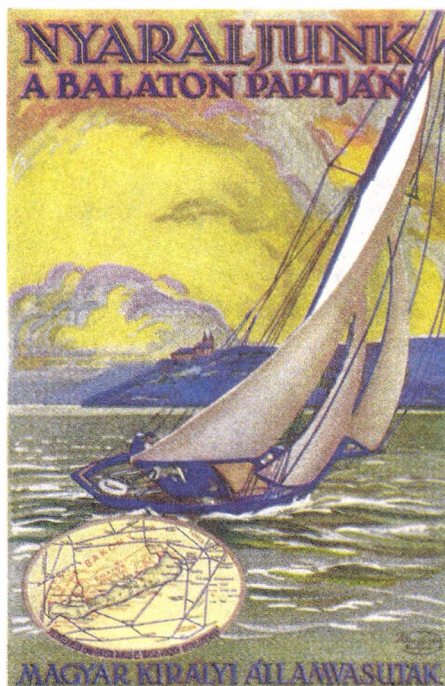
27 Zempléni Múzeum, ltsz.: 0000979.

28 MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény, ltsz.: 1998.50.

9. kép

Képeslap „Sopron-Kőszegi hegyvidék (Magyar Alpok)
Régi kultura! Elragadó környék!”

10. kép

Képeslap „Nyaraljunk a Balaton partján!”

ma az ország egyik legjelentősebb nemzeti kegyhelyévé vált, nemzeti kultúránk forrásává és letéteményesévé.²⁹

A kulturális turizmus iránt érdeklődőket célozza meg az Alpokalja régiót bemutató képeslap,³⁰ (9. kép) melynek alapja szintén egy 1929-ben készült plakát³¹ volt. Az alkotó, Andor Lóránd (1906–1966), Sopron történelmi belvárosának látképét helyezte a központba. Jól felismerhető a Kecse-templom gótikus épülete és az evangélikus templom tornya. Elképzelhető, hogy a kép alapjául szolgáló vázlatok a legismertebb soproni műemlékben, a Tűztoronyban készültek. A felirat is a régió gazdag múltját hangsúlyozza: „Sopron-Kőszegi hegyvidék (Magyar Alpok) Régi kultura! Elragadó környék!”. A hátoldal rövid leírása tételesen felsorolja a környék látnivalóit. Kiderül, hogy azoknak, akik a várak és kastélyok iránt érdeklődnek, érdemes felkeresniük Fraknót, Eszterházát, Léka, Borostyánkő, Lánzsér és Szalonak épített örökségét. A természetjárás szerelmeseinek a magaslatok (Irottkő, Szarvaskő, Rozalia) megmászását ajánlja, ahol kilátótornyokat is

29 *Sonkoly Gábor*: Pannonhalma újkori territorializációja. In: *Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2.* Szerk.: Cieger András. Bp., 2011. 191–209. 195.

30 MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény, ltsz.: 1998.51.

31 OSZK Kisnyomtatványtár, Plakátgyűjtemény, ltsz.: PKG 1929/208. 1929. Budapest Klösz

találhatnak. További látnivalók még a híres cák–velemi szelídgesztenyés, többméteres átmérőjű, 5-600 éves fákkal, Nagycenk, a Fertő tó és Balf is kellemes kikapcsolódást nyújthat.

A 19. század óta Magyarország fő idegenforgalmi régiói sorába emelkedett Balaton sem hiányozhat a sorból.³² (10. kép) A kép háttérében nyújtózik a Tihanyi-félsziget az apátsággal, míg a nézőhöz közel egy karcsú vitorlás látható szélről dagadó vitorlakkal. A plakát³³ alkotója, mely alapján a képeslap készült, nem ismert, készítési ideje 1929. A hátoldal szövege: „A »magyar tenger«, a Balaton, a week-end kirándulások Eldorádója. Nagyszerű strandfürdők és gyógyfürdők. A 6 hónapos nyaralási évadon kívül kiváló turistáskodás a Badacsony, Tihany és a Bakony déli nyúlványain. Régi várromok: Csobánc, Szigliget, Tátika stb. A tó 78 km hosszú, 3-15 km széles. Összes vízisportok. Sűrű vonatforgalom. Északi oldalán a MÁV, déli oldalán a Duna–Száva–Adria vasút vonalai futnak végig. Élénk hajóforgalom, melyet a két vasúttársaság tart fenn.” A balatoni fürdőélet legfőbb előmozdítója a vasútvonal kiépítése volt. 1861-től élénkülhetett fel a kapcsolat a tó, Budapest és azon keresztül az ország keleti felével. A meglévő adottságok még nagyobb kihasználásának érdekében 1882-ben Balatonfüreden megalakult „a Balaton Egylet, amely magára vállalta a Balatonkultusz ápolását az irodalmi tevékenységtől kezdve a szükséges fejlesztési témák megoldásáig. Fontos feladatnak tekintette az Egylet az egész tavat körülölelő vasúthálózat kialakítását [...] Az északi part bevonása a vasúti közlekedés hálózatába az egyik legfontosabb közlekedésfejlesztési intézkedése volt az Egyletnek, de nem az egyetlen. Fontos szerepet játszott a vízi közlekedés fejlesztésében, kikötők építésében, a gőzhajózás továbbfejlesztésében.”³⁴ Az összehangolt és tudatos fejlesztéseknek köszönhetően a századfordulóra válhatott a Balaton ismert és keresett pihenőhellyé. Minden 19. századi siker ellenére a tó igazi nagy korszaka csak az első világháború után, a sajnálatos körülmények miatt következhetett be. A trianoni rendezés után hazánk fürdőhelyeinek nagy részét és különösen fájó módon a modern turizmus egyik alapfeltételét, meleg vizű tengerpartját is elvesztette. A környező országokhoz csatolt desztinációk helyett „a lakosság fokozódó idegenforgalmi igényeinek kielégítésére a Balaton látszott az egyik legcélsezerőbb turisztikai célterületnek. A tó adottságainak feltárására kormánybiztosokat jelöltek ki, majd 1931-re végleges formát nyert a Balatoni Intéző Bizottság”.³⁵ Marton István idézett művében közölt gyűjtését³⁶ is figyelembe véve a következő társadalmi és természeti tényezőkkel indokolhatjuk, hogy a Balaton válhatott az ország új kijelölt üdülőterületévé. A legfontosabb talán, hogy az első világháború utánra alapvetően megváltozott a fürdőzéssel, az úszással és a vízi sportokkal kapcsolatos társadalmi felfogás, hiszen a '30-as évek férfi- és nőideálja már sportos és napbarnított bőrű. A kellően nagy, közel 600 km²-es vízfelület megfelel a vízi sportok kedvelőinek, míg

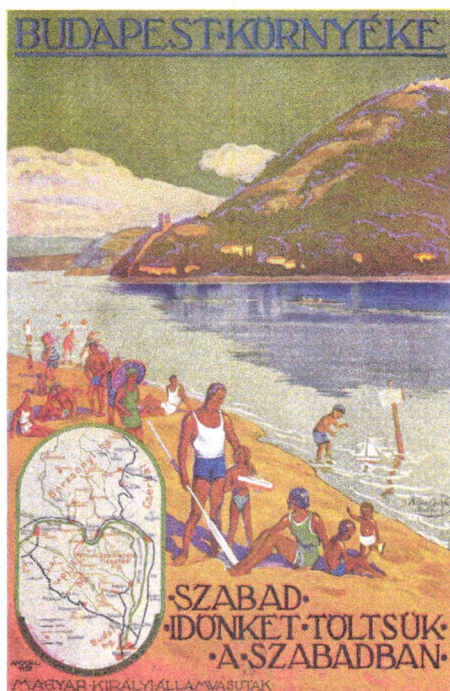
32 MNM Kis- és aprónyomtatvány gyűjtemény, ltsz.: 1998.49.

33 OSZK Kisnyomtatványtár, Plakátgyűjtemény, ltsz.: PKG 1929/243. 1929. Budapest Klösz

34 *Marton István: A Balaton régió fejlődése. A regionális gondolkodás és a turizmus fejlődésének összefüggései a Balaton térségben. Acta Scientiarum Socialium 39. (2013) 161–179. 165.*

35 Uo. 165.

36 Uo.

11. kép
Képeslap „Budapest környéke”

a déli part sekély, könnyen felmelegedő vize és homokos partja a pihenést szolgálja. A tó közel fekszik a fővároshoz, kiépített a vasúthálózata, így megfelelő úti cél a középosztály számára is, mely rétegek a gyors és olcsó közlekedés kiemelten fontos. A tó körül fokozatosan fejlődő, egyszerre nagyobb tömegeket is fogadni képes szálláshelyek és a magánnyaralók nagy számban állnak rendelkezésre. Kiemelt vonzerőt jelent továbbá a Bakony közelsége, amely az északi parttal együtt kitűnő lehetőséget nyújt kirándulásokra. Így a látogatás nem kell, hogy csak a nyári időszakra korlátozódjon. A kínálatot színesítik a nagy múltú gyógyhelyek, mint Balatonfüred és Hévíz.

Az idegenforgalmi régiókat népszerűsítő képeslapsorozat utolsó darabja³⁷ (11. kép) fennen hirdeti, hogy a budapestieknek nem is kell feltétlenül a Balatonig utazniuk, ha fürdőzésre, kikapcsolódásra vágnak. Budapest környékére csábítja az utazókat a képeslap alapjául szolgáló plakát,³⁸ melyet Andor Lóránd tervezett, és 1929-ben adtak ki. A „Szabad időnkét töltjük a szabadban” felszólítás mellett ovális keretbe illesztett térkép egyértelműen eligazít afelől, mely régiót is ajánlja figyelmünkbe a plakát. A Budapesttől keletre fekvő Gödöllő és Máriabesnyő, a híres búcsújáróhely, a Cserhát erdős vonulatai is élményekkel kecsegtetnek, a fő vonzerőt azonban a fővárostól nyugatra

37 MNM Kis- és aprónyomatvány gyűjtemény, ltsz.: 1998.52.

38 OSZK Kisnyomatványtár, Plakátgyűjtemény, ltsz.: PKG 1929/203. 1929. Budapest Klösz

fekvő terület jelenti. A Dunakanyar névre keresztelt tájegység meghatározója, hogy itt a folyó a Börzsöny és a Visegrádi-hegység között halad át, és folyásiránya ezen a területen vált nyugat-keletiről észak-délire. A festői, erdő borította hegyekkel, folyóvölgyekkel szabdaltsága és gazdag kulturális értékei a mai napig Magyarország egyik legfontosabb turisztikai központjává teszik. Jelentőségéről beszédesen tudósít a képeslap hátoldalán olvasható rövid, ámde annál informatívabb szöveg: „Alig van fővárosa a világnak, amelyhez az üdülésre és kirándulásra alkalmas hegyek és vizek oly közel lennének, mint Budapesthez. A budai hegyvidék, Pilis, Dunazúg-hegység, Börzsöny és a gödöllői dombvidék teljesen körülölelik a fővárost. Itt folyik a Duna folyam. Parti zátony-fürdők. Szigetek. Csónaksport. Vig strandélet. A hegyvidék tele erdőszéggel. Nevezetesebb pontjain egymásután épülnek a menedékházak és a turistaszállodák. - Menedékházak: Dobogókő 700 m, Csikóvár 556 m, Nagykevény 537 m, Esztergomi vaskapú 406 m, Klastrompuszta, Nagyszénás 549 m, Hármashatárhegy, Csúcshegy, Börzsönyi hegységben Csóványos 939 m (alatta menedékház). A közelben Szent István ősi városa Esztergom, prímási székhely, Visegrádi várromok, Drégelyvár. Részletes útikalauzok. Útjelzések.” Az előoldal képi ábrázolása különösen csábító: háttérben emelkedik a 328 m magas várhegy, melynek csúcsát a remek kirándulóhelyet is kínáló, gazdag történelmi múlttal rendelkező fellegvár foglalja el. Nyári fényben fürdik még az alsóvár és legjellegzetesebb eleme, a Salamon-torony, akárcsak az előtér pihenő alakjai. Minden bizonnyal a Nagymaros homokos strandját élvező fürdőzők várat építenek, kishajót úsztatnak és evezéshez készülődnek. A Duna parti kisvárosba a 19. századi vasútépítés hozta el a valódi fejlődést, melynek révén a település könnyen elérhető lett, és a főváros kedvelt nyaralóhelyévé vált. „Az »idegenforgalom« a település újabb rétegeinek jelentett biztos megélhetést és ismét általános jólétet teremtett. A község csodálatos természeti adottságai a művészeket is vonzották a 1900-as évek kezdetétől férfikórus, később pedig országos elismertséggel bíró Nagymarosi Művésztelep működött itt. Az akkori kor jelentős pólusai, a helyi vendéglátó és szálláshelyek voltak. Ezek közül is kiemelkedően a Fő téri Korona szálló és a Mátyás király vendéglő, Kék Duna szálloda és a szinte saját stranddal rendelkező Bácskai panzió. A vendéglők nagy részében az étkezést és a szállást a panoráma mellett a – másutt is elismert – helyi cigány muzsikosok rendszeres előadása tett még kellemesebbé. Szintén fontos hely volt az 1921-től létező, akkor 2500-3000 fő befogadására alkalmas, kabinokkal, öltözőkkel felszerelt Standfürdő. Ez az időszak tette a Dunakanyar egyik legjelentősebb településévé Nagymarost.”³⁹

A képeslapsorozat elemeinek bemutatása után térjünk vissza az „Utazgassunk hazánk földjén!” című darabhoz. Ahogy a többi lapnál, itt is megtalálható egy rövid ismertető szöveg a hátoldalon. Mivel ez a képeslap nem egy adott régiót kíván az érdeklődés előterébe állítani, hanem magát a belföldi utazást népszerűsíteni, a szöveg is ennek megfelelő: „Minden ország lakosságának kötelessége megismerni hazája természeti, történelmi és kulturális szépségeit. Nekünk, magyaroknak különösen nagy gondot kell fordítani erre, mert sokszor indokolatlanul és könnyelműen lebecsüljük értékeinket. Az államvasút az utóbbi években erőteljes propagandát indított az ország földjének

39 Rosivall Tervező Iroda Kft.: Nagymaros integrált városfejlesztési stratégiája. Bp., 2010. 60. http://www.terport.hu/webfm_send/3744 (2015. január 10.)

megismerésére. A belső vándorforgalom föllendítése a cél, amelynek előnyeit elsősorban maga a közösség fogja élvezni, mert sűrű látogatásai mindenütt egyre tökéletesebb berendezések létesítését eredményezik majd. Az utazási kedvezményekről a hivatalos menetrendkönyvek és a menetjegyirodák nyújtanak részletes felvilágosítást. Az egyes vidékeket a »Magyar Utikalauzok« és a különböző fürdőhelyek, városok által kiadott illusztrált füzetek ismertetik.” Tömören és lényegre törően értesülünk a képeslapsorozatot közreadó Magyar Királyi Államvasutak céljairól, melyek egybecsengenek a hazai idegenforgalmi propaganda elképzeléseivel is. A trianoni béke, mely „adott formájában nyers volt és megalázó, általános elveiben radikális, arányaiban túlzó, végrehajtásában érzéketlen, hatásaiban pedig végig gondolatlan és ezért sok tekintetben kimondottan kártékony”,⁴⁰ elszakította a legfejlettebb idegenforgalmi régiókat. Miközben a magyar vezetés igyekezett a revízió⁴¹ ügyét a lehető legteljesebb mértékben keresztülvinni, fontos volt az is, hogy az adott helyzetet az ország érdekeit szem előtt tartva kezelje, és felhívja a figyelmet megmaradt értékeinkre. Nem szabad hát keseregni az elvesztett üdülőhelyek felett, nem szabad vágyani utánuk, különösen káros felkeresni őket, hiszen az országhatárokon kívüli költés pénzt von el a gazdaságtól, negatív mérleget teremt. Az idegenforgalommal foglalkozó szakemberek fontos feladata volt, hogy az országhatáron belüli, eddig kevésbé ismert idegenforgalmi régiókat az érdeklődés keresztüztüzeibe helyezték, segítsék azok felzárkózását, segítsék az esetleges hiányosságok pótlását. A patriotizmus érzésének erősítése is gyakran megjelenik az idegenforgalmi propagandában. Az utazónak szinte erkölcsi kötelessége volt, hogy megismerje országát, elköltött pénzével pedig saját honfitársait, sokszor elmaradott, a turizmuson kívül más jövedelemmel nem rendelkező térségeket segítsen. A visszatérő, hiányosságok felett szemet hunyó vendégek pedig türelmükért cserébe egyre jobb és jobb szolgáltatásokra számíthattak.

A Magyar Királyi Államvasutak saját érdekeit is szem előtt tartva kiemelten sokat tett a belföldi turizmus ügyéért a két háború közötti időszakban. Szép példa erre a fent leírt plakát és képeslapsorozat, de az „Utazgassunk hazánk földjén!” felszólítás egy a társaság által kiadott kis füzetnek⁴² is a címe lett, melyben a már fent említettek mellett sok más célterületet is az érdeklődők figyelmébe ajánlanak. A jól szerkesztett, nagy gonddal összeállított kiadvány az utazási kedvezményekről, árakról is fontos tudnivalókat tartalmaz, de 29 különböző, fényképekkel is illusztrált útiterv és térkép is megtalálható benne. A legfeljebb két naposra tervezett kirándulások célpontjai a következők:

- Dobogókő
- Esztergom
- Bánhida–Tatatóváros
- Győr–Pannonhalma
- Sopron–Nagycenk
- Kőszeg–Irottkő–Szombathely

40 Zeidler Miklós: Közvélemény és propaganda. Irredenta kultusz Magyarországon a két háború között. Rubicon 12. (2001) 8–9. sz. 78–87. 78.

41 A témáról bővebben Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Pozsony, 2009.

42 Koller Ferenc–Vigyázó János: Utazgassunk hazánk földjén. Bp., 1931.

- Zirc–Bakonybél–Cuha-völgy
- Velencei-tó–Déli Vértes
- Veszprém–Felsőörs–Balaton
- Somlóhegy
- Tihany
- Badacsony
- Abaliget–Mecsek–Pécs
- Vác–Nagyszál
- Börzsöny hegység
- Nógrád–Drégelyvára
- Gödöllő–Máriabesnyő
- Cserhát
- Salgótarján–Salgóvár–Somoskő (Karancs)
- Nagybátony–Galyatető–Gyöngyös vagy Parádfürdő
- Eger
- Eger–Bánkút–Nagyvisonyódedes
- Mezőkövesd–Kácsfürdő
- Miskolc–Lillafüred
- Miskolc–Putnok–Aggtelek
- Sátoraljaújhely–Sárospatak
- Debrecen–Hortobágy
- Szeged–Pusztaszer

A kiadvány előszavában a következőket olvashatjuk: „Nem új dolog, hogy a fáradt testnek és kimerült léleknek felfrissülését a természet erejétől várja az ember. Új talán csak az, hogy a természethez való visszamenekülés és a mindennapi környezetből való időnkénti kikapcsolódás világszerte egyre nagyobb arányokat ölt. Nagyfontosságú mozgalom ez, mert a szórakozás, üdülés és a hazai föld megismerése mellett hatalmas nemzetgazdasági erők megmozdulását is jelenti.”⁴³ A vidéki kirándulásokat bőséggel kínáló füzetben egyértelművé teszik, és a képeslapsorozat esetében is megfigyelhetjük, hogy az ajánlatok elsősorban a fővárosiaknak szólnak. A vasútvonalak sugárszerű szétágazása és Budapest csomóponti helyzete miatt nem véletlen, hogy a kirándulások kiindulópontja mindig a főváros. A legnépesebb magyarországi város esetében azonban természetesnek kell tekintenünk, hogy az az idegenforgalmi propaganda fő címzettje, nem meglepő módon arról, hogy a fizetőképes kereslet ott sokkal erősebb, mint a kisebb vidéki városokban, vagy falvakban.

A Magyar Királyi Államvasutak a későbbi években is igen igényes idegenforgalmi propagandát folytatott, ennek egyik legrepresentatívabb példája az 1936 és 1944 között megjelenő *Hungária Magazin*,⁴⁴ mely a Magyar Királyi Államvasutak és az IBUSZ hivatalos idegenforgalmi folyóirata volt. Az impozáns, B/4-es méretű, 24 oldal terjedelmű

43 Uo. 1.

44 A folyóiratról bővebben ír *Fejér Zoltán*: *Hungária Magazin*. Kitűnő kiadvány, remek képanyag. Lupe: a vizuális kommunikáció magazinja 4. (2006) 2. sz. <http://www.pointnet.pds.hu/ujzagok/lupe/2006-02/20060528200538900000051500.html> (2015. január 10.)

kiadványban közzétett írások hazánk valamennyi idegenforgalmi szempontból érdekes régióját bemutatták. Minden év nyarán megjelent egy a Balatonnal foglalkozó különszám is. A kiadvány mérete nagyméretű fényképek és igényes grafikák közlését is lehetővé tette. A cikkek magyar, olasz és német nyelven is olvashatóak voltak, így nem tekinthetjük csupán csak a belföldi turizmus céljait szolgáló kiadványnak. Jól megfigyelhető viszont az a törekvés, hogy a kezdetben kizárólag Budapest iránt érdeklődő külföldi vendégeket megismertessék a magyar vidékkel, ezzel is növelve a vendégéjszakák számát, és az elköltött pénz mennyiségét. A belföldi és külföldi turisták számára kínált régiók és attrakciók természetesen ugyanazok voltak.

Viszont egyértelműen a belföldi utazóközönség megnyerésének szándékával indították 1932-ben az úgynevezett „filléres gyorsokat” vagy más néven „filléres vonatokat”, melyek 75%-os utazási kedvezményt nyújtottak. Ünnepe- és vasárnaponként vidéki városokba rendszerint vásárokbba, a tokaji szüretre, szabadtéri játékokra, versenyekre, ünnepekre, kongresszusokra közlekedtek és rövid időn belül páratlan népszerűségre tettek szert.⁴⁵ Az akció kilenc éve alatt 1400 vonat 1 400 000 utast szállított, jelentősen segítve ezzel az ország megmaradt és újonnan felfedezett értékeinek a megismerését.⁴⁶ A propagandagépezet kivételesen összehangolt működését mutatja, hogy a kedvezményes vonatok megindulásának évében *Filléres gyors*⁴⁷ címen játékfilmet is bemutattak a mozik. A történet egy fiatal pár esküvőjével kezdődik. Szerény anyagi körülményeik miatt a budapesti fiatalok csak egy közeli üdülőhelyre utazhatnak nászútra, természetesen a filléres gyorsal. A korra jellemző történet szerint a véletlen összehozza őket egy magyar származású amerikai milliomossal, mely találkozás kedvező fordulatot hoz a pár életébe.

A rendelkezésre álló statisztikákból⁴⁸ kiderül, hogy a magyarokat minden igyekezet ellenére sem tudták eltántorítani a külföldi utazástól. Az igényes és szerteágazó idegenforgalmi propaganda ellenére sem sikerült elérni, hogy a hozzánk látogató külföldiek többet költsenek, mint amennyit a magyarok más országokban kiadnak, így idegenforgalmi mérlegünk minden évben veszteséggel zárt. A fent bemutatott képeslapsorozat is azt a célt szolgálta, hogy az elcsatolt területeken lévő üdülőhelyek helyett új régiókat ajánljon az utazni vágyók figyelmébe. Az elvesztett fürdőhelyek helyett így került a kínálatba a Balaton és a Budapesthez közeli dunai fürdőhelyek, gyógyfürdők, mint Harkány, Eger vagy Hévíz. Felértékelődött a határon belüli hegyvidékek (Bakony, Mátra, Bükk, Mecsek) szerepe is, de a Tátrát nem sikerült teljesen pótolni. A kulturális turizmus szerelmesei sem csalódtak, Sopron, Kőszeg és Eger gazdag kínálatlall jelentkezett. A magyar táj egzotikuma, a vidéki élet szépsége, tisztasága, a népviselet ősi bája is nagy hangsúlyt kapott, különösen Mezőkövesd és a Hortobágy. Nagyon helytálló Jusztin Márta megállapítása, miszerint „Trianon veszteségei látni tanították a

45 A magyar vasút krónikája a XX. században. Szerk.: Mezei István. [Bp.], 2006. 76.

46 Jusztin M. Az idegenforgalom híd szerepének i. m. 270.

47 Sajnos a film elveszett, rendezője: Gaál Béla. Forrás: MaNDA Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet <http://mandarchiv.hu/tart/jatekfilm?name=jatekfilm&action=film&id=80000221> (2015. január 2.)

48 Jusztin M. „Utazgassunk hazánk földjén!” i. m. 195.

magyarokat, meglátni azt, ami megmaradt. [...] Az idegenforgalom vezetői és gyakorló szakemberei módszeresen felkutatták és megmutatták a megmaradt értékeket. Ezek megismerésére buzdított a plakát: »Utazgassunk hazánk földjén!« Ez az érdeklődés, az ország felfedezésének öröme és vágya kellett volna, hogy itthon tartsa a nyaralni »külföldre gravitáló« tömegeket, hogy utazási szokásaikat megváltoztassa.”⁴⁹ Nehéz lenne eldönteni, hogy az új értékek felfedezése mennyiben segíthette a trianoni veszteségek feldolgozását, az minden esetre biztos, hogy a jól átgondolt idegenforgalmi propaganda felhívta a figyelmet a megmaradt értékekre, büszkévé téve az adott desztináció lakosait és a belföldi turizmusban résztvevőket. A turisztikai fejlesztésekbe bevont területeken nagyobb lehetőség nyílt az infrastruktúra, a gazdaság és a kultúra fejlesztésére is.

A képeplapsorozaton bemutatott területek a két világháború közötti időszakban nem alkottak hivatalosan a mai értelemben vett régiókat, legalábbis sosem utaltak ekként rájuk. A regionális gondolkodás kezdetei megjelentek, de magát a régió kifejezést nem használták. A korabeli szóhasználatban a megye vagy vármegye fogalmával találkozhatunk.⁵⁰ A képeplapsorozat egyértelműen a megmaradt országrészek turisztikai szempontból meghatározott felosztását vetíti előre. Az ábrázolt desztinációk mindegyike hatalmas infrastrukturális és gazdasági fejlődésen ment át napjainkra. Egyik sem szűnt meg – idegenforgalmi szempontból – számottevő terület lenni. A mai napig megfelelnek és meghaladják azt a szerepet, melyet a trianoni döntés után a sors és a szükség jelölt ki számukra. A hazai idegenforgalom fontos alapkövét jelentő idegenforgalmi régiók új területi egységekként 1998-ban jelentek meg. A 28/1998. (V.13.) IKIM rendelet, melyet a 4/2000 (II.2.) GM rendelet módosított, vezette be őket, ezzel hivatalossá téve a regionális idegenforgalmi bizottságok működési területét is. Az intézkedés fő célja az volt, hogy a szubszidiaritás elvét követve ösztönözze a helyi idegenforgalmi erőforrások fejlesztését és elősegítse a helyi szereplők együttműködését.⁵¹ Az elkülönített 9 régió a következő: Észak-Magyarország, Tisza-tó, Észak-Alföld, Dél-Alföld, Budapest-Közép-Dunavidék, Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Balaton.

A két világháború közötti időszak képeplapokon is népszerűsített idegenforgalmi régiói a mai napig is szerepelnek a turisztikai palettán. A Tisza-tónak, mint idegenforgalmi látványosságnak a kialakulása csak a kiskörei víztározó átalakítása után vált lehetségessé, így nem találkozhatunk vele a '30-as évek idegenforgalmi kínálatában. A dél-alföldi területek sem kapnak nagy szerepet a korszak turisztikai palettáján, melynek oka a térség elmaradottságában és az infrastruktúra alacsony színvonalában keresendő. Szeged kerül majd be elsőként, 1931-től a turisztikai kínálatba, köszönhetően a *Szabadtéri Játékok* évenkénti színvonalas megrendezésének. Őt követi majd Gyula és Pusztaszer. Látható, hogy hazánk idegenforgalmi kínálata és a mai formájában létező regionális felosztása hosszú, évszázadokra visszatekintő folyamat eredménye. A legnagyobb, ma is érezhető hatást mégis a két háború között eltelt mozgalmas évtizedek gyakorolták napjaink turisztikai régióira. A sokáig remélt területi revízió végül nem va-

49 Uo. 206–207.

50 A témáról bővebben *Marton I. i. m.* 166–168.

51 *Dr. Tóth Géza: A magyarországi idegenforgalmi régiókról. Területi Statisztika* 8. (45.) (2005) 2. sz. 147–162. 147. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2005/02/wtot.pdf> (2015. január 12.)

lósult meg, így napjaink turisztikai szakembereinek is ugyanazokon a területeken kell fejleszteniük a turisztikai kínálatot, mint a 20. század első felében működő kollégáiknak. A hazánkat jellemző turisztikai kínálat nagy részét a '30-as évek kényszerhelyzete hívta életre, és a színvonalas grafikai tervezést is igénybe vevő jól átgondolt idegenforgalmi propagandamunka ismertette meg az utazni vágyókkal. A képeslap műfaja esetünkben sokkal többet nyújtott, informatívabb volt, mint az eredetileg megtervezett plakátok, hiszen a hátoldalra nyomtatott szöveg sok esetben nem csak egy várost vagy hangulatot jelenített meg, hanem egy egész tájegység idegenforgalmi látványosságainak rövid felsorolását is tartalmazta, hasznos gyakorlati ismertekkel kiegészítve.

TOURISTIKREGIONEN. POSTKARTENSERIE AUS DEN 1930ER JAHREN

Zusammenfassung

Seit 2000 unterscheidet man neun Touristikregionen in Ungarn: Nordungarn, Theiß-See, Nördliche Tiefebene, Südliche Tiefebene, Budapest–Mittleres Donaugebiet, Mittel-Transdanubien, West-Transdanubien, Süd-Transdanubien, Plattensee. Mehrheitlich entstanden die Regionen in der Zwischenkriegszeit und waren Folgen des Trianoner Friedensvertrags. Nach Unterzeichnung des Vertrages hat Ungarn zwei Drittel des Gebietes verloren. Einst beliebte Reiseziele, hohe Berge, wie die Tatra, Seeküsten gehörten nach dem 4. Juni 1920 zu den Nachbarländern. Inlandstourismus und auch die Wirtschaft Ungarns wurde ruiniert. Die gut organisierte Tourismuspropaganda organisierte viele Kampagnen um den Fremdenverkehr innerhalb des Landes zu unterstützen. Selbst die Staatsbahn bestellte und veröffentlichte Plakate, die die verschiedenen Regionen von Ungarn vor allem für Einheimische empfahlen. Diese Plakate, gezeichnet von anerkannten Graphikern, wurden später auch als Postkarten ausgegeben. Die in dem Ungarischen Nationalmuseum befindliche Serie berichtet über zehn unterschiedliche Reiseziele, und auf der Adressseite sind wichtige Informationen über Bahnverkehr und Sehenswürdigkeiten zu lesen. Als lange beliebtes Reiseziel erscheint der Plattensee mit reichem Natur- und Kulturerbe. Hortobágy hatte auch große Anziehungskraft und galt als exotisches Ostgebiet. Dargestellt wurden noch historische Städte wie Eger und Sopron, Gebirge wie Bakony, Mátra, Bükk und Mecsek, als Ziele von Ausflügen. Das Donauknien wurde auch dargestellt als beliebte Destination der Budapester. Ein Dorf namens Mezőkövesd hatte auch Platz unter den empfohlenen Reisezielen, dank seiner außerordentlich reichen und lebendigen Traditionen.

A SZIRÁKI TELEKI-SÍRBOLT SZONDÁZÓ FALKUTATÁSA

Szirák északi részén, az evangélikus templomhoz tartozó temetőben áll Magyarország meghatározó történelmi családjának, a Telekieknek kápolnája, úgynevezett sírboltja. Az épület műemléki védeltséget élvez.¹

A sírbolt története²

A családi sírboltot feltételezések³ szerint az a Jung József pesti építész tervezte későbarokk stílusban, akinek nevéhez fűződik a sziráki evangélikus templom megtervezése is (1782–1788), és akihez a sziráki kastély Telekiekhez kapcsolható átépítéseit is kötik.⁴

A sírbolt négyzetes alaprajzú épület, (1. kép) délnyugati homlokzatán kőkeretes ajtóval, az enyhén előreugró rizalit részben rusztikázott felülettel, íves oromzattal és az oromablak felett félkörös záródással. Az északnyugati és a délkeleti oldalon két-két állótéglány, egyrétegű, hatosztású barokk ablak nyílik.

A két boltszakaszos belsőben a bejáratnál szemközt fekvő falon vörösmárvány epitáfium látható, magyar és latin nyelvű vésett (és egykor aranyozott) felirattal, amely szerint Róth Tamás és Wattay Borbála leánya, Teleki Józsefné Róth Johanna állíttatta 1784-ben. Az epitáfium oromzatán füzérekkel, vázákkal közrefogott Wattay címer látható. Lent az epitáfium két oldalán két háromnegyed életnagyság méretű fehér, több rétegben meszelt (gipsz vagy mészkő) allegorikus szobor áll. (2. kép) Az egyik koponyát

1 Műemléki törzsszáma 5428; helyrajzi száma 282. 2013 óta nem nyilvántartott régészeti lelőhely.

2 A sírbolt és a temetkezések történetét Debreczeni-Droppán Béla történész (Magyar Nemzeti Múzeum) állította össze a helyszíni kutatás előkészítéséhez. Itt az ő adataira támaszkodom a falkutatás eredményeinek bemutatásához szükséges mértékben. Önzetlen segítségéért itt mondok köszönetet. Itt köszönöm meg Laukó László (+) helytörténész munkáját, aki évtizedekig gyűjtötte a Szirákra vonatkozó adatokat.

3 *Geróné Krámer Márta*: Jung József pesti építőmester. Magyar Műemlékvédelem 5. (1967–1968) 195–212. 201–202.

4 *Kampis Antal*: A magyar művészet a XIX. századig. Bp., 1968. 132.

Az 1967-es helyreállítás után jó két évtizeddel, 1988-ban, a sziráki tanács megbízásából Ágó Mátyás építész már egy részletes tervdokumentációt készített.⁶ A terv 1989 végén kapta meg az Országos Műemléki Felügyelőségtől a hozzájárulást. A sírbolt tartozása és felújítása 1990 nyarán meg is kezdődött, de pénzhiány miatt a munkálatok leálltak, csak a tető készült el.⁷

2011-re a viszontagságos sorsú épület olyan állapotba került, hogy dr. Csorba László, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának kezdeményezésére a sírbolt helyreállításának előkészítésére szakcsoport alakult a Magyar Nemzeti Múzeum szakembereinek és külsős szakértőknek a bevonásával. A sírbolt felújítását Magyarország Kormánya kormányhatározattal⁸ és a Miniszterelnökség–EMMI–Magyar Nemzeti Múzeum között létrejött háromoldalú együttműködési megállapodással támogatta.

A szondázó falkutatás⁹

A 2012. és 2013. évi helyszíni szemlék során láttuk a kriptában a szétszórt csontokat egy ládába összegyűjtve, a szarkofágtörödékeket és a gyerekkoporsókat nagyjából a fal mellé helyezve. A kriptában csak rövid ideig lehetett vizsgálgódní a falakat borító penész miatt.¹⁰

2014 augusztusában a Nógrád Megyei Kormányhivatal Salgótarjáni Járási Hivatal Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Osztálya örökségvédelmi engedélye alapján kezdtük meg a helyszíni kutatást.¹¹ A műemléki építéstörténeti és szondázó falkutatás legfőbb célja a jelenleg – 2016-ban is várva várt – felújítás előkészítése volt.¹² A kutatás során az épület eredeti megmaradt szerkezeteire és az esetleges átépítéseinek nyomaira, az 1955-ben elkövetett gyűjtogatás okozta károsodások feltárására koncentráltunk. Célunk a nyílászárók kialakításának, a külső és a belső homlokzatok esetleges átalakí-

6 Forster Gyula Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Tervtára, ltsz.: 27542

7 *Mikuska–Dudellai*: Felújítják a Teleki-sírboltot. Új Nógrád 2. (1991) 25. sz. január 30. 4.

8 1687/2013. (IX. 30.) kormányhatározat

9 A helyszíni munkában e cikk íróján és a cikkben név szerint hivatkozottakon kívül az alábbi szakemberek vettek részt: Fülöp András régész, Golenár Ágnes faanyagvédelmi szakértő, Kovács Zoltán előadó és Szepessy Fruzsina táj- és kertépítész, Schubert Béla előadó, Szökrön Péter múzeumi geodéta, Udvardy László gázmester, Vándor András statikus. Az Igazságügyi Szakértői és Kutatói Intézetek szakértői csapatát dr. Susa Éva főigazgatónó vezette. A Magyar Nemzeti Múzeum részéről Debreczeni-Droppán Béla történész, Frankovics Tibor és Bernáth Károly vettek, vesznek részt a munkában. A szirákiak erejükön felül felszereléssel, önkéntes munkával és szállással segítették a kutatást. Segítségükért itt mondunk köszönetet Bartos Zoltán lelkes úrnak, Kómár Jánosné polgármester asszonynak, Király Katalin asszonynak, a kastélyszálló igazgatónőjének, Dudás László gondnoknak, Puporka Endre előadónak, és minden helyi lakosnak, aki a helyszínen segédkezett a vakolat verésében és a szondák kiásásában.

10 *Thury László*: Szirák, Teleki-kripta. Építéstörténeti dokumentáció és kutatási terv. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2014.

11 *Thury László*: Szirák, Teleki-sírbolt tervezett felújításhoz kapcsolódó kutatás („roncsolásos” épületkutatás). Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2014.

12 A közlemény lektorálása idején, 2017 nyarán a felújítás elkezdődött.

4. kép

A sírbolt rajza, 1864. (Vasárnapi Ujság 11. (1864) 16. sz. április 17. 149.)

5. kép

A sírbolt főhomlokzata, 1954 környékén. OMF (Nógrád megye műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső. (Magyarország műemléki topográfiája 3.) Bp., 1954. 412.)

6. kép

A délnyugati homlokzat kutatás után, 2014. MNM-NÖK (A szerző felvétele)

tásának vizsgálata és az esetleg megmaradt külső-belső járósínek tisztázása volt. Arra is kerestük a bizonyítékot, hogy cáfolja-e valamilyen adat, hogy a sírbolt tervezése Jung Józsefhez köthető? Feladatunk volt ezen kívül adatokat szolgáltatni az építész tervező és a táj- és kertépítész kollégák számára.

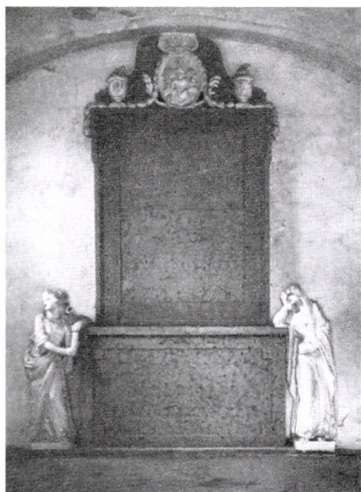
Helyszíni munkánkat kezdetben csak az épület külső homlokzatainál és a bejárati szinten végezhattük, a kriptá pincéje a gombás-penészes fertőzés és a szanaszét heverő maradványok miatt számunkra eleinte megközelíthetetlen volt.

A szondázó falkutatás során az épület egységes szerkezetűnek bizonyult. Átépitésnek nem találtuk nyomát. A bejárat fölött a kevés számú archív képi forrás (4–5. kép)¹³ lizénadísztést mutatott, de a gyűjtogatás utáni felújításban ennek maradványait levertek, mi már nem találtunk eredeti vakolatot a timpanonon. (6. kép)¹⁴ A cementes lábazat részleges leverésekor az északnyugati és az északkeleti falban összesen három kisméretű befalazott szellőzőnyílást találtunk. Ezek későbbi kibontása jelentősen javíthatná a kriptá szellőzését.

A külső és a belső falfelületeket egységesen fehérre meszelték. Róth Johanna epitáfiumának felső díszítőmezőiben Lovas Franciska festő-restaurátor kollégánknak vörös

13 4. kép: A gr. Teleki-család sírboltja Szirákon. Vasárnapi Ujság 11. (1864) 16. sz. április 17. 149.; 5. kép: Nógrád megye műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső. (Magyarország műemléki topográfiája 3.) Bp., 1954. 401., 411., 412.

14 Nógrád megye műemlékei i. m. 412.

7. kép

Az epitáfium, 1954 környéke. OMF
(Nógrád megye műemlékei. Szerk.:
Dercsényi Dezső. (Magyarország műemléki
topográfiája 3.) Bp., 1954. 412.)

kifestést talált, ami az 1954 környékén dokumentált kifestés (7. kép)¹⁵ maradványának bizonyult. (8. kép) A betonpadlót egy ponton feltörtük, alatta már csak boltozati feltöltést találtunk.

Az esetleges külső járószintek megállapításához a sírbolt mindegyik külső homlokzatánál is vizsgáltunk. A fák és a sírok közelsége miatt csak kisméretű szondákat nyitottunk. (1. kép) Járószint vagy régészetileg értelmezhető jelenség, leletanyag nem került elő.

A kutatási eredmények ismeretében Ráthné Tóth Ibolya építész véglegesítette a sírbolt és környezete felújításának kiviteli engedélyes terveit.¹⁶ Klagyivik-Szabó Mária, Németh Zita és Szabadics Anita táj- és kertépítésszek elkészítették a sírbolt környékének fát, bokrait, a sírokat és az utakat megóvni kívánó örökségvédelmi terveket.

Szakirodalmi adatok alapján 1780 körül Szügyön épült a Beniczky család sírboltja, amely Jung József tervei alapján készült.¹⁷ Az épület 1967–68-ban még állt, (9. kép) de sajnos mára csak az alapfalak maradtak.¹⁸ A kép alapján a sziráki sírbolttól eltérően ez

8. kép

Az epitáfium kifestésének maradványa, 2014. MNM-NÖK
(Fotó: Lovas Franciska)

9. kép

A Beniczky család sírboltja Szügyön, 1968.
OMF (Fotó: Gerőné Krámer Márta)

15 Uo.

16 A Magyar Nemzeti Múzeum, mint engedélyes számára kiállított No-05D/01/1131-04/2014 számú építési engedély 2015 januárjában jogerőre emelkedett.

17 Gerőné Krámer M. i. m. 197.

18 Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Fotótár 225.756N, 225.757N, 225.758N negatívok.

csak egy boltszakaszos, de gyakorlatilag annak kicsinyített, korban is közelálló előképe. Mindezek alapján bizonyosnak tekintjük, hogy a sziráki Teleki-sírbolt is Jung József keze munkája.

A sírkamra

Teljeskörű fertőtlenítés után a kriptában folytattuk munkánkat. Első lépésként az Igazságügyi Szakértői és Kutatói Intézetek szakemberei dr. Susa Éva főigazgató asszony vezetésével elvitték az emberi maradványokat, a laborvizsgálatok jelenleg is tartanak. Az összetört szarkofágot a Magyar Nemzeti Múzeum restaurátorai Budapestre szállították, a helyreállítást Antal Marianna, Földessy Péter, Lencz Balázs alkotta restaurátorcsapat az Evangélikus Egyház támogatásával 2016-ra befejezte.

A kriptatér tisztítása során (10–11. kép) megtaláltuk a járósíntet, amely egy az építési törmelékből és mészből ledöngölt kemény felület volt. A koporsókat valószínűleg erre fektették, állványzatnak nyomát nem találtuk. Még 2013-ban Antal Marianna restaurátor a kripta délkeleti falában egy meszelt felületre és a belevéssett „GTJ” monogramra hívta fel a figyelmet. (12. kép) Feltételeztük, hogy az idősebb vagy ifjabb Teleki József gróf sírkamráját találtuk meg, így a záró meszelést érintetlenül hagytuk, hogy az esetleg még bent nyugvó ép holttestet megkíméljük a bolygatástól. 2014-ben a lejárati folyosón csekély földréteg eltávolítása után láthatóvá vált a kripta falával egybeépített, a lejárati folyosó alatt keresztben húzódó sírkamra boltozata. (13. kép)

2015-ben főigazgatói kezdeményezésre, kutatói jelenlét mellett¹⁹ mégis megtörtént a sírkamra téglafalának kibontása. A sírkamrában egy beomlott koporsó feküdt, amelynek kiemelése után a deszkák között láthatóvá vált egy férfi holtteste. (14. kép) A férfi mellkasát mellény maradványai fedték, amelynek még a gombjai is a helyükön voltak, kesztyűs kezeit mellére fektették. Az Igazságügyi Szakértői és Kutatói Intézetek munkatársai a maradványok egy részét Budapestre szállították vizsgálatra, a tetem többi része a helyszínen maradt.

A kibontáskor a sírkamra mészfedésébe bearcolt név alatt egy „1768” vagy „1788” évszámot is dokumentáltunk. Idősebb Teleki József gróf 1738-ban született és 1796-ban halt meg, így órá nem vonatkozhatott az évszám, ifjabb Teleki József (1777–1817) születési és halálozási dátumával sem lehetett összeegyeztetni. Azonban a sziráki evangélikus anyakönyvekben azt találtuk, hogy 1768. október 18-án keresztelték meg Teleki József és Róth Johanna második fiát, Teleki Istvánt.²⁰ Az ő életéről keveset tudunk, Marosvásárhelyen tanult,²¹ majd rövid nyugat-európai körút után katonának készült.²² 1785-ben már Bécsből írt levelet apjának a Horea–Cloșca-féle román paraszt-

19 A munkában ekkor már a jogutód Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (2015–2016) munkatársaként vettem részt.

20 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, mikrofilm, A2713. számú doboz, 215/3 kötet, HU_MNL_OL_A2713_0464.jpg.

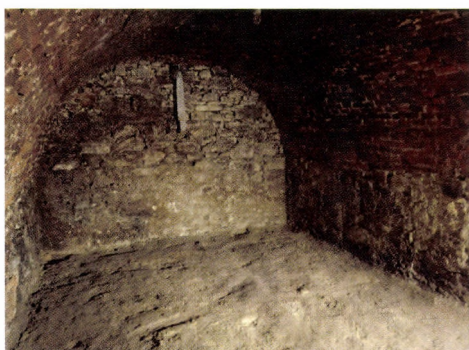
21 *F. Csanak Dóra: Két korszak határán.* Bp., 2006. 124.

22 Uo. 180.

10. kép

A kriptatér tisztítás közben, 2014. MNM-NÖK
(A szerző felvétele)

11. kép

A kriptatér kitisztítás után, 2014. MNM-NÖK
(A szerző felvétele)

12. kép

A sírkamra záradékának felirata a szarkofágdarabok
mögött, 2012. MNM-NÖK (A szerző felvétele)

13. kép

Teleki István gróf sírkamrájának boltozata a folyosó
földje alatt, 2014. MNM-NÖK (A szerző felvétele)

felkelés kapcsán.²³ Nagy Iván²⁴ és dr. Moravcsik Gyuláné²⁵ szerint a fiú 17 évesen, 1785-ben elhunyt, azonban Teleki József levelezése alapján a fiú 1788-ban Erdélyben az Alvinczi-ezred főhadnagyaként táborozott. Ebben az évben a mai Herkulesfürdőhöz közeli mehádiai katonai táborban betegségben halt meg, apja hozzá írt utolsó levelét parancsnoka már felbontatlanul küldte vissza.²⁶

23 *Dr. Iványi Béla*: A Római Szent Birodalmi Széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged, 1931. 390.

24 *Nagy Iván*: Magyarország nemes családjai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. XI. Pest, 1865. 88–90.

25 *dr. Moravcsik Gyuláné*: gróf Teleki Józsefné Róth Johanna 1741–1813. Bp., 1899. 33.

26 *F. Csanak D.* i. m. 183.

14. kép

Teleki István gróf holttestének maradványai, 2015. Forster Gyula Központ (A szerző felvétele)

A sírkamrában tehát Teleki József gróf második fia, a húszévesen meghalt Teleki István gróf nyugodott. A sírkamrát azonban a sírbolttal együtt 1784-ben építették. István akkor még élt, tehát nem neki, hanem a család legtekintélyesebb tagja, az édesapja számára készült. Miért helyezték a fiút az apja számára előkészített sírkamrába, miért nem fektették a koporsót az akkor még üres kriptá padlójára? Az egyik lehetséges választ Róth Johanna életrajzában találhatjuk meg: „Bár csapások őt is érték, – három gyermekét vesztette el, kettő még pici korban halt el: a 17 éves István halála érzékenyen sujtotta, – de ő ezt is keresztényi türelemmel és megadással viselte és a vallásban keresett és talált vigasztalást s két szépen fejlődő fia s későbbi unokái kárpótlták a bánatért és részesítettek sok örömben.”²⁷ A gyász sújtotta anyja a lehető legnagyobb végtisztességet adta meg fiatalon elhunyt fiának: a legelőkelőbb helyen helyezte el végső nyugalomra.

A közlemény írásakor, 2016 tavaszán kifejeztem reményemet, hogy a sírboltba legkorábban eltemetett fiú a többi Teleki családtaggal együtt a minden részletre kiterjedő tudományos vizsgálatok után, egy méltó újratemetés során, újra nyugodalmat lelhet a családi kriptában. 2016 nyarán a Nemzeti Múzeum munkatársai a holttestet és a még megmenthető csontmaradványokat a sírkamrában helyezték biztonságba, majd az üreget befalazták.

2017 nyarán indult el a sírbolt felújítása, ennek során a kriptába vezető három szelőlőzőnyílás kibontásra került. A sírbolt építéséhez is új adalék került elő: az északkeleti oldalon két befalazott ablakfülkére bukkantunk.²⁸ (15. kép) A két ablak – úgy tűnik –

²⁷ dr. Moravcsik Gy. i. m. 30–33.

²⁸ A kutatói megfigyelést immár az újabb jogutód Miniszterelnökség (2017) munkatársaként végeztem.

15. kép.

Az északkeleti oldal két befalazott ablakfülkéje. 2017. Miniszterelnökség
(A szerző felvétele)

teljesen elkészült, hiszen kávájuk, könyöklőjük, teherhárító ívük és fülkéjük is megvan. Kibontásuk esetén azonban az epitáfium részben takarná az ablakfülkéket, az ablakokból beáradó fény pedig az epitáfiumot megtekintő látogatót zavarná. Ez alapján valószínűnek tartom, hogy eredeti, tervezett helyükön készültek el, azonban az epitáfiumot állíttató Róth Johanna a fenti okból befalaztatta őket.

BRIEF SUMMARY OF THE INVESTIGATION OF THE COUNT TELEKI MAUSOLEUM IN SZIRÁK

Summary

The count Teleki-mausoleum at Szirák was built by Johanna Róth in the year 1748. The tomb served for one and a half century as a funeral place of the Teleki-family. In 1955 the crypt was vandalized, the sarcophagus of Johanna Róth and the coffins broken, the bones scattered and the mausoleum was set on fire. The building was renovated in 1967 as far as possibilities allowed, but its condition continued to deteriorate. In 2011 a specialist group was set up by the director of the Hungarian National Museum to prepare the renovation. As historical reesearch and building investigation revealed in 2014, the mausoleum was built in a single phase. A parallel of the edifice was found to be the Beniczky mausoleum in Szügy, both were designed by the architect József Jung. The walls were all whitewashed, only the epitaph was coloured red, revealed by paint investigation. The anthropological examination of the bones collected in the crypt is still ongoing. In 2015, after the refurbishment of the crypt the separate funeral chamber in the south-east was opened up. The chamber is the resting place of István, the son of count József Teleki, who died in 1788 at the age of 20. The body and the bones were replaced in the crypt in the summer of 2016.

Restoration of the mausoleum started in the summer of 2017, during the works two previously blocked dead windows were identified on the north-east facade.

Radnóti Klára

A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ EMLÉKHÁZAI
– SUMEN ÉS KÜTAHYA

A világosi fegyverletétel után Kossuth Lajos, az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc vezetője, 1849-ben a független Magyarország kormányzó elnöke emigrációba kényszerült. A „magyar nép Megváltója” 1849. augusztus 17-én Orsovánál lépett török felségterületre, ahol két évet élt. Hosszabb időt Sumlában (a mai Sumen, Bulgária) és a kisázsiai Kütahyában volt kénytelen tölteni, míg továbbindulhatott az Egyesült Államok meghívására 1851 szeptemberében.

A török hatóságok (az Oszmán Birodalom magában foglalta a mai Bulgáriát) a kényszerlakhelyül kijelölt Sumlába érkező Kossuthot és kíséretét államfőnek kijáró ünnepélyességgel fogadták. Ekkoriban Sumla közel 20 000 fős polgári lakosságának mintegy fele volt bolgár, de örmények, zsidók, tatárok, cigányok is éltek itt, valamint több ezer fős török helyőrség is növelte a város lélekszámát. Kossuthot a város bolgár negyedében egy jómódú kereskedő, Dimitraki Hadzsi Panov házában helyezték el, itt élt 1849. november 21. és 1850. február 15. között. Tisztársai hozzá hasonlóan a módosabb bolgár házakban leltek otthonra, míg a közkatonákat a helybeli kaszárnyába kvártélyozták be.

Kossuth egykori lakóházát ideérkezésének 100. évfordulóján múzeummá nyilvánították, 1949. november 21-én – a falon lévő emléktábla tanúsága szerint – mint „a magyar nép szabadságért, függetlenségért és demokráciáért vívott küzdelmeinek múzeumát” nyitották meg. (1–2. kép) A Kossuthnak emléket állító kiállítást már akkor is a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai rendezték, s az azóta eltelt időben többször felújították. Sumen városa maga is tiszteletben tartja Kossuth emlékét: a város főutcáján szobrot állítottak neki, s azt minden évben március idusán katonai tiszteletadás mellett koszorúzzák meg.

I. Abdulmedzsid szultán befogadta a menekülőket, nem adta ki azokat az osztrák és orosz hatóságok követelésére. Ugyanakkor szigorú őrizet alatt tartották őket, s 1850 elején a Habsburg kormányzat számára legveszélyesebbnek tartott menekülteket Kisázsziába internálták. A renegáltak, akik iszlám hitre tértek, s beléptek a török hadseregbe – élükön Bimmel – Aleppóba kerültek. A jól képzett, harci tapasztalatokkal rendelkező katonák jelentős szerepet játszottak a török hadseregben és annak modernizálásában. A menekültek egy része hazatért, vállalva a börtönt vagy a kényszersorozást, mások maradtak még Sumenben, illetve az Oszmán Birodalom más városaiban keresték a megélhetést.

1. kép

Emléktábla a sumeni múzeum kertjének falán (A szerző felvétele)

A „nagy Hontalan” 1850. április 12-én érkezett meg Kütahyába, ahol először egy kaszárnyában szállásolták el kíséretével együtt, majd a városban élt más emigránsokhoz hasonlóan. Az a 19. századi kétszintes épület, ami ma a múzeumnak otthont ad, korábban Kütahya jeles polgárának, Hüseyin Hamdi Aydınınak (1881–1947), a Vahit Paşa könyvtár igazgatójának tulajdonában volt. A házat a Kulturális és Idegenforgalmi Minisztérium 1982-ben államosította, és létrehozta benne a Kossuth Lajos Múzeumot, amelyben Kossuth emlékét a Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása idézi fel. (3. kép) 1982-ben a kétszintes ház öt szobáját eredeti műtárgyakkal és rendkívül jó színvonalú műtárgymásolatokkal rendeztük be. Azóta azonban a kiállítás elavult, a tárgyak egy része – főként a textilnemű – tönkrement, már nem volt méltó Kossuth emlékéhez. Mindehhez hozzájárult, hogy a házat alapvetően folyamatosan karbantartó kütahyai múzeumvezetés a kiállított tárgyak megóvása, épsége érdekében a látogatókat nem engedte be a szobákba, csak az ajtóból-ablakból lehetett benézni a kiállítóterekbe, ahonnan ráadásul biztonsági okokból az értékesebbnek tartott kisebb méretű tárgyakat az idők folyamán a közönség elől elzárt műtárgyraktárakba helyezték át.

A Magyar Nemzeti Múzeum elhatározta, hogy az emigránsok Sumenbe, illetve Kütahyába érkezésének 165. évfordulójára az emlékkiállításokat megújítja, s a mai legmodernebb követelményeknek megfelelő új kiállításokkal tiszteleg Kossuth Lajos emléke előtt. Ezt a törekvésünket az Emberi Erőforrások Minisztériuma is fontosnak ítélte, Balog Zoltán miniszter úr terveink megvalósításához anyagi támogatást nyújtott.

2. kép

A sumeni Kossuth Lajos emlékház (A szerző felvétele)

3. kép

A kütahyai Kossuth Múzeum a belváros felől
(A szerző felvétele)

4. kép

A sumeni emlékház kert felőli oldala

(A szerző felvétele)

A sumeni múzeum kiállítását ezelőtt utoljára 1999-ben rendeztük újjá (a kurátor én voltam), Kütahyában 1982 óta (akkor a kiállítás koncepcióját Temesvári Ferenc dolgozta ki) nem volt lehetőség a tárlat megújítására.

A kiállítások előkészítésekként Csorba László, a múzeum főigazgatója megbízásokat folytatott a sumeni Regionális Történeli Múzeum és a kütahyai múzeum igazgatójával, 2014 tavaszán pedig megbízott kiállítási kurátorként mértem fel a helyszínt egy rövid sumeni, majd 2014 nyarán egy kütahyai látogatás keretében, s egyeztettem terveinket a helyi vezetőkkel. Ez után került sor a kiállítások elkészítésére.

A sumeni Kossuth-ház elkészült installációit, műtárgymásolatait a Magyar Nemzeti Múzeum tehergépkocsijával vittük a helyszínre. A Nemzeti Múzeum kiállításrendezői a kurátorral együtt 2014 novemberében építették fel a kiállítást a sumeni múzeumban. November 14-én került sor az átadás-átvételi jegyzőkönyv aláírására a Kossuth Emlékház vezetőjével, Margarita Sztilyanova asszonnyal. A kiállítás ünnepélyes megnyitója november 20-án zajlott, ezen a Magyar Nemzeti Múzeumot Csorba László főigazgató úr képviselte. Mind a sumeni Regionális Történeli Múzeum, mind a kiállításhoz segítséget nyújtó intézmények (Magyar Nagykövetség, Szófia; Szófia Magyar Intézet) vezetői köszönetüket fejezték ki a Magyar Nemzeti Múzeumnak a színvonalas kiállításért.

A 19. századi hagyományos bolgár lakóépületben, ami Sumen legépebben megőrzött, legszebb emlékháza, (4. kép) a látogató megismerkedhet a Kossuth korabeli tehető bolgár kereskedő életkörülményeivel, a bolgár nappali és hálószobával illetve étkezővel, s ezek mellett látogathatók a Nemzeti Múzeum által újjárendezett helyiségek, ahol az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc eseményeit, Kossuth munkásságát, majd az emigráció időszakát idéztük fel.

A mai kor kívánalmainak megfelelően az eredeti dokumentumok és műtárgyak mellett rekonstrukciók és számítógépes alkalmazások segítségével mutattuk be a 19. század

5 kép

Részlet a sumeni kiállításból

(A szerző felvétele)

emblemikus magyar politikusának életútját. Nagy figyelmet fordítottunk arra, hogy minden felirat, magyarázó szöveg három nyelven legyen olvasható: a bolgár mellett magyarul és angolul is.

A bejárati szinten Damkó József Kossuth-szobra fogadja a látogatót, s rövid összefoglaló szöveg méltatja a nagy politikust. Megidézjük a fiatal s az öreg Kossuth alakját – a fali tablók mellett érintőképernyő segítségével: ezen a látogató válogatást kap Kossuth fotográfiáiból, meghallgathatja az agg politikus hangját az 1890-ben készített fonográffelvétel segítségével, ami egyben a legkorábbi ismert és máig fennmaradt magyar beszédfelvétel. Az 1889-ben a párizsi világkiállításra utazó 850 fős magyar küldöttség meglátogatta Torinóban a 87 éves Kossuthot, aki majd két órás beszédet tartott nekik. Ekkor merült fel a hallgatóságban, hogy a karizmatikus szónok hangját meg kellene örökíteni. A hangfelvételtől ódzkodó Kossuthot Helfy Ignác segítségével sikerült rábeszélni 1890-ben a felvételre, amit két pesti vállalkozó rögzített. A még magyar anyanyelvűek számára is nehezen érthető mondatok – az aradi vértanúk emlékművének felavatására írt beszéd részlete – megértését természetesen háromnyelvű magyarázó szöveg segíti. A számítógépeken mindenütt választani lehet nyelvet, a falon a feliratok kétnyelvűek, bolgárul és magyarul is olvashatók. A kiállítás angol szövege úgynevezett sétálólapokon áll a látogató rendelkezésére: A4 méretű számozott, laminált lapokon, amit a falakon elhelyezett tartókból emelhet ki az érdeklődő. (Azért választottuk ezt a megoldást, mert három nyelv feliratai már túlságosan zsúfolttá tették volna a kiállítást.) A bejárati szinten kapott helyet az emigráció útvonalát bemutató nagyméretű térkép is.

Az emeletre vezető lépcső mellett már felbukkannak a szabadságharc katonái: az emeleti térben az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc történetéből kap ízelítőt a látogató tablókkal, vitrinekkel, térképekkel. Természetesen a szabadságharc fegyverei, egy honvéd gyalogos egyenruhája, zászlómásolat a leglátványosabb elemek, de az ese-

mények más emlékei is helyet kaptak falra szerelt vitrinekben (kokárda, emlékpoharak, '48-as pénzek, szablya, stb.). (5. kép) A hadi eseményeket falitérképeken, részletesebben pedig számítógépes térképábrázolásokkal lehet nyomon követni. Az európai forradalmi hullámtól lendületet nyerő magyar forradalom és szabadságharc azonban gyorsan magára maradt, 1849 augusztusában már a megtorlás következett. Ez már a következő szoba témája – a hagyomány szerint Kossuth itt élt 1849–50 telén. Itt egy kis enteriőrrel Kossuth lakását idézzük fel, személyes apróságokkal (biedermeier tintatartó, bögre, tubákos szelence, pipa, fényképek szattyánbőr keretben, stb.), a tablók az emigránsok Sumenbe érkezését, fogadtatását mutatják be. Itt látható a magyar menekültek névsora, ami a renegátok nevét már nem tartalmazza, a *Csorba* című kézzel írott szórakoztató lap, ami gyakran gúnyolta az emigráció széthúzását és Kossuth túlságosan is merész politikai terveit, és itt utalunk röviden a magyar menekültek bulgáriai hatására.

Az itt töltött idő a megpróbáltatások és az útkeresés nehéz időszaka volt a bujdosók számára, ugyanakkor megjelenésük, viselkedésük, szokásaik, eszméik nagy hatással voltak a török fennhatóság alatt élő bolgár lakosságra, akikre egyre inkább hatott a nyugati kultúra. Terjedni kezdett az európai mintájú ruha viselete, befogadókra talált a modern európai zene – az első klasszikus zenét játszó bolgár zenekart Sáfrány Mihály szabólegény, műkedvelő muzsikus alapította 1850 májusában – és a színházművészet. Divatba jöttek a kirándulások, megjelent a kaszinó, a biliárd. Fellendült a kereskedelem, fejlődött a húsfeldolgozás – meghonosodott a korábban tiltott disznóvágás, a kolbászkészítés –, a sörfőzés, a kocsigyártás. A magyarokhoz kapcsolódik az első gőzmalom felépítése és beüzemelése is. Ezzel párhuzamosan Sumen a bolgár kultúra és a formálódó nemzeti öntudat központjává vált, a Kossuth-emigráció mintegy katalizátora lett a bolgár nemzeti megújulásnak.

A következő helyiségbe vezető folyosón azt a Sument villantjuk fel, amelyet a menekültek is ismerhettek. Fotókon azokat az épületeket mutatjuk be, amelyek között az emigránsok éltek: az örmény templomot, ahol karácsonykor összegyűltek, a keleti országokra oly jellemző fedett bazár épületét, az óratornyot, a városi kutat, stb. Az utolsó szobában Kossuth emigrációjának következő állomásai, Kütahya, majd az angliai és amerikai körút, végül Turin kerülnek sorra. Utalunk még röviden a Kossuth-kultuszra is – természetesen ez is inkább digitális formában látható: egy válogatás a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött Kossuth-ereklyékből, Kossuth-emlékhelyek, Kossuth-szobor-avatások képei. Mindezt zenei aláfestéssel is lehet tanulmányozni: a látogató belehallgathat a „cigány Orpheuszként” emlegetett Bihari János verbunkosaiba, a korszakra jellemző „klavír” hangján szólalnak meg a 19. század első felének népszerű magyar nótái, archív felvételekről hallgatható meg a Rákóczi-induló, a Kossuth-nóta, Egressy Béni Klapka-indulója, stb. A zenei összeállításához ismertető szövegek is tartoznak, hogy az érdeklődő a dallamokon túl a komponistáról, az elhangzó dalok szövegéről, az előadóról is ismereteket szerezhessen, eligazodhasson a korszak magyar zenei életében. Ugyanitt asztali és fali tárlókban Kossuth mozgalmas életének, a magyar forradalomnak és szabadságharcnak fontosabb eseményeit megörökítő emlékérmeket, illetve az úgynevezett Kossuth-dollárokat – Kossuth amerikai útjának emlékeit – is látni.

A tavaszi felmérés és a kiállítás felépítése közti időben a bolgár múzeum – számmunkra meglepetésként – egy Kossuth Lajost formázó bábút helyezett el a kiállításban, amit pályázati pénzből egy helyi művésszel készítettek el. Hogy a bábu feje mennyire

6. kép

A Kossuth-szobor Sumen főutcáján (A szerző felvétele)

sikerült, s hogy mennyire helyénvaló egy ilyen bábut beültetni egy történelmi kiállításba, arról lehet vitatkozni, de ami a bábu öltözetét illeti, az vállalhatatlan volt. Az öltözetet a helyi művész nem tudta korhű módon rekonstruálni, így abban állapodtunk meg a bolgár intézménnyel, hogy a Nemzeti Múzeum csináltat és kiküld egy 19. századi középnemesei öltözetet a Kossuth-bábura (fekete atilla, mente, csizmanadrág fekete paszománnyal, nyakbavaló, fekete csizma), ami történelmileg helyesen mutatja be a volt kormányzó öltözetét. A bolgár illetékesek kérésére utólag küldtünk egy huszáregyenruhát is. (6. kép)

Fontosnak tartom, hogy a közönséghez a Kossuth-kiállítást népszerűsítő, emlékebe elvihető, informatív, ingyenes szóróanyag is kerüljön. Ez a kiállítással harmonizáló színekben, a kiállított tárgyak, kiállításrészletek fotójával készült igen igényes kivitelben: 200 grammos matt műnyomó papírra, fóliázva, egyszer aszimmetrikusan hajtva. Természetesen ez is bolgár, magyar és angol verzióban készült, bolgáruul 5000, angolul és magyarul pedig 2500-2500 példány.

A sumeni tárlattal párhuzamosan dolgoztunk a kütahyai kiállításon is. Az új kiállítás megtervezésekor mindenben figyelembe vettük Metin Türktüzün igazgató úr kívánságait és útmutatásait, terveinket folyamatosan egyeztetettük a török féllel. Így 2015. február végére elkészült a kiállítás teljes anyaga: az új installáció, a kiszállítandó műtárgymásolatok, a kiállítás szövegei, s ezek török és angol fordításai. Már a szállítást is megszerveztük, mikor kiderült, hogy terveinket – bár a török fél kérésére semmilyen építészeti beavatkozást nem terveztünk – a ház kiemelt státusa miatt a török műemlékvédelmi hatóságnak is be kell nyújtani, mégpedig az általuk elvárt formában. Miután a tanács csak meghatározott időkből ül össze, havonta egyszer, s ülésük előtt legkevesebb egy hónappal már be kell küldeni a terveket előzetes

7. kép

A kütahyai múzeum kertjében álló Kossuth-szobor (Sait Rüstem, 1995)

(A szerző felvétele)

elbírálásra, a kiállítás felépítését elhalasztottuk az összes engedély beszerzéséig, s felkértünk egy török építész, aki pontosan ismeri a török előírásokat, hogy rajzolja újra terveinket a hivatal által elvárt módon. Az engedélyeket a török hivataloktól hivatalos formában 2016 januárjában kapta meg ankarai nagykövetségünk, ez után kerülhetett sor a szállításra és felépítésre. (7. kép)

A kiállítási tematika nagyrészt követi a sumenit, hisz itt is az a cél, hogy felkeltsük az érdeklődést a magyar történelem iránt, s hogy a minden ízében megújított, korszerű kiállítás egy árnyaltabb képet mutasson Kossuthról ill. a 19. századi magyar történelemről. Így röviden bemutatjuk az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc történetét, ízelítőt adunk a 19. század magyar hétköznapjaiból, betekintést nyújtunk a Kossuth-emigráció és a Kossuth-kultusz világába. Mindeközben a látogató megismerkedhet azzal a környezettel is, ami Kossuth Lajost fogadta: a hagyományos török lakóház berendezésével, a férfi fogadószobával, az étkező- és a hálószobával. A ház török részének felújításáról a kütahyai múzeum gondoskodott, mi a magyar vonatkozásokat vállaltuk magunkra. A kiállítás új, egységes arculatát megterveztük, eszerint minden felirat és magyarázó szöveg három nyelven, törökül, magyarul és angolul olvasható, a helyszínre ingyenesen elvihető, a kiállítási arculathoz illeszkedő szóróanyagot is készítettünk ezeken a nyelveken. Hogy a rendelkezésre álló nem túl nagy tereket minél jobban kihasználjuk, s hogy a látogató mélyebb ismereteket is szerezhessen a 19. századi magyar történelemről, illetve Kossuthról, itt is alkalmaztunk érintőképernyős számítógépeket.

A ház első szintjén Kossuth „dolgozószobája” és az ebből nyíló szoba állt rendelkezésünkre, a többi kiállítóterem a hagyományos török lakóház egységeit mutatja.

8. kép

Részlet az ún. dolgozószobából

(A szerző felvétele)

A dolgozószobában a 19. század közepét, az emigráns kormányzó tárgyi környezetét felidéző enteriőrt alakítottunk ki: felépítményes íróasztal székkal, az íróasztalon tintatartó, porzó, toll, gyertyatartó, koppantó, tárgyalóasztal székekkel, a sarokban utazóbőrönd, az ajtóval szemben nyitott vasláda, amelyben pecsétnyomókat, Kossuth-bankókat mutatunk be, a falon óra, óntányér, Kossuth javakorabeli képe fogadja a látogatót. (8. kép) Az enteriőrt plexi kordonnal választottuk el a látogatók útvonalától, amit egy önhordó, 20 cm magas talpzat segítségével állítottunk a térbe, hogy a műemlék épületet minél jobban óvjuk. A bejáratnál szemközti falon van az első érintőképernyő: ezen Kossuth fotóival ismerkedhet a látogató, meghallgathatja Kossuth hangját, s olvashatja az ehhez kapcsolódó tájékoztatást.

A dolgozószobából nyílik a volt „gyerekszoba”. Ennek funkcióját megváltoztattuk, az új kiállításban itt az emigrációra és a Kossuth-kultuszra fókuszálunk. Tablókcal és vitrinben elhelyezett tárgyakkal ismertetjük az emigráció állomásait (kissé bővebben a törökországi emigrációra koncentrálna) s a kultuszt. Aránylag sok információhoz érintőképernyős számítógép segítségével juthat az érdeklődő, így a Kossuth-relikviákról, az emlékhelyekről, a korszak zenei életéről. A látogató belehallgathat a kor muzsikájába, meghallgathat Kossuthal kapcsolatos zeneműveket. A kultusz kapcsán a pozsonyi Palugyai vendéglő híres süteményének, a Kossuth-kiflinek a receptjét is közöljük, három verzióban is, külön kiemelve, hogy a hagyomány szerint Kossuth a mandulás változatot kedvelte leginkább.

Vitrinben helyeztünk el egy török hangszert, annak a karkötőnek a másolatát, amit Kossuth itt kapott ajándékba, s ami I. Abdulmedzsid pénzeiből van összefűzve. Itt mutatjuk be kihúzható fiókban Kossuth török nyelvtanát, balkáni készítésű késeket, Kossuth

9. kép

A Kossuth-kultuszt bemutató szoba

(A szerző felvétele)

szabljáját és egy pisztolyt. Egy másik vitrin az emigráció későbbi szakaszára vonatkozik: másolatban a philadelphiai emléksereg, az olaszoktól kapott pecsétgyűrű, emléktollak, a Washington-ereklye, stb. kínál bőséges látnivalót. Közreadunk egy válogatást a 19. századi Kossuthra vonatkozó irodalomból is. Természetesen a szabadságharcra, Kossuthra reflektáló éremmásolatok is helyet kaptak egy forgatható vitrinben, amiben a helyi porcelángyár által Kossuth tiszteletére készített emléktányér s a Török–Magyar Baráti Társaság által kiadott bilingvis, Kossuthtal foglalkozó kötetek is láthatók. (9. kép)

A következő szinten három szoba állt rendelkezésünkre. Az elsőben az 1848–49. évi forradalmat és szabadságharcot idézzük fel, a második az úgynevezett nappali szoba, melyben a magyar köznemesség tárgyi kultúrájából adunk ízelítőt, középpontban a nők mindennapjaival, a harmadik szoba folytatja a nappaliban megkezdett témát.

A forradalmat és szabadságharcot bemutató térben a márciusi ifjak és az aradi vértanúk arcásai néznek a belépőre a falról, amit a képeken túl szablják díszítenek. A kordonnal elzárt térben egy huszár áll teljes díszben, a kordon előtt körbeülhető számítógépen Than Mór csataképsorozata, a szabadságharc térképei, a szabadságharc relikviáiból, kiemelkedő alakjairól egy válogatás. A térbe állított érintőképernyő installációja egyben tárló is: pisztoly van elhelyezve benne, illetve kihúzható kártyákon Petőfi Sándor mellképe, a Nemzeti Dal, a 12 pont (Mit kíván a magyar nemzet) – szövegük törökül és angolul is –, a márciusi forradalom eseményeinek képei.

A bejárattal szembeni vitrinben a korra jellemző dohányzási kultúra, a magára valamit is adó férfiember kellékei, emléktárgyai: tajtékipipa, szivarszipka, dohányvágó, szivartárca, stb., ezen túl a márciusi eseményeket megidéző kokárda, pénzek, stb.

10. kép

A nappali szoba részlete

(A szerző felvétele)

A szekrényben egymás előtt síneken húzható tablók a magyar történelemről, a forradalom és szabadságharc eseményeiről.

A nappali szobában a látogatót – kordonnal elkerítve – mintegy anya és leánya fogadja (Kossuthhoz még Sumenben csatlakozott hitvese, Meszlényi Terézia, s Kútahyában már gyermekei is vele voltak) a 19. század közepének ruhájába öltöztetve – a másolatokat a Magyar Nemzeti Múzeum restaurátorai készítették. (10. kép) A 19. századi magyarországi viseletekről, a divat változásairól egy divatkép-összeállítást is adunk a látogatónak lapozó formájában, amit a térbe helyezett ülőkéken helyeztünk el.

A régi fali vitrinekben a hölgyek mindennapjait felidézve étkészlet, evőeszközök és porcelán tányérok, az ajtóval szemben hímzéshez-varráshoz használatos eszközök: varródoboz, hímzsminta, kötés minta, szalagok. A pianó mellé helyezett üveges-tükrös műtárgyvitrinben finom kidolgozású főkötők, legyezők, kesztyűk, mindenféle kiegészítő, lorgnon, leveles ládika. A falon a bábuk mögött egy nagyméretű olajfestmény: táborozó huszárok, körben a 19. század derekának magyar fővárosát bemutató keretezett festmény reprodukciók.

A következő szobában a köznemes férfi és fiúgyermek öltözeke látható (teljesen új öltözetek és bábuk hasonlóan a női viselethez). A nagy kelengyeláda kinyitva, plexivel fedve, s benne abroszok, törölközők, vánkoshuzat, lepedő, stb. – ami az életmódot jelzi. Ide terveztünk egy „foglalkoztató sarkot”: látogatók által felvehető öltözekek, kiegészítők (párta, főkötő, köpeny, süveg, mente, dolmány, ruhaderék, szoknya) várják fogasokon az érdeklődőket – tapasztalataink szerint a látogatók körében mindig óriási sikert arat, ha ilyen módon élhetik bele magukat az adott korba. Itt is érintőképernyős

számítógép segítségével lehet elmélyedni a témában: divatképek, válogatás a Magyar Nemzeti Múzeum viseletet bemutató műtárgyaiból. A falon itt is a korabeli Pest-Buda képei keretezve.

A ház nyitott részét – az előző kiállításhoz hasonlóan – mindkét szinten felhasználtuk: az egységes arculat kialakítása érdekében a folyosóra a szobák elé az ablaksor vonalához illeszkedve ismertető táblákat tettünk – ezeken törökül, magyarul és angolul a legfontosabb tudnivalók: a szobában bemutatott kiállítási egység összefoglaló feliratai.

A felső szinten a szabadságharcot bemutató szobához kapcsolódva az üres hátsó falra nagyméretű térképet (a szabadságharc eseményei – két részletben) és egy Than Mór csataképet terveztünk felnagyítva. A nyitott folyosón (a gyermek látogatókra számítva) forgatható kockák – a korszak kiemelkedő politikusainak, katonáknak képeivel.

A fogadó területét (Kossuth-szobor és márványtáblák) nem változtattuk, csupán négy koszorútartót helyeztünk el és egy új üveges szekrényt vittünk, ahol a helyiek által nagy becsben tartott emléktárgyakat, a jelentős látogatások emlékeit mutatják be.

Kiállításunkban felhasználtuk a korábban kiszállított műtárgyak és másolatok jó részét, valamint újonnan is készítettünk másolatokat, amiket beépítettünk a kiállításba. A régóta kiállított tárgyakat megtisztítottuk, a fémtárgyak tisztításában a kütahyai múzeum restaurátorai is közreműködtek.

2016. február 29. és március 10. között a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításrendező csoportja (Bak Andrea, Marosfalvi Ákos, Miklovics Gyula) építette fel az új kiállítást, a látványtervező Bak Andrea volt. A kivitelezési munkák alatt Kütahyában a török féllel való kapcsolattartásban először Sipos Áron, az isztambuli magyar kulturális intézet titkára, aztán Fodor Gábor, az intézet vezetője, majd Seferoğlu Petra, az ankarai magyar nagykövetség munkatársa volt segítségünkre. Folyamatosan nagy segítséget biztosított számunkra az ankarai magyar nagykövetség, főképpen Mátis Viktor elsőbeosztott és Ali Kemal Alpay, akik aktívan közreműködtek az ügyintézésben. A török múzeum részéről Metin Türktüzün igazgató úr és Seher A. Duğan asszony, a Kossuth Múzeumért felelős múzeumi szakember kísérte végig munkánkat.

A kiállítás anyagát Kütahyába a Musemcomplex Kft. kamionja szállította ki, terveink szerint visszaútban ők hozták volna haza a kütahyai múzeumnak 1982-ben kölcsönzött, azonban mára elhasználódott, restaurálásra szoruló illetve az új kiállításban feleslegessé vált beletárolt műtárgyainkat. Sajnos a török hatóságok engedélye a kamion vissza-indulásáig nem érkezett meg, így az általunk becsomagolt tárgyak az ankarai magyar nagykövetség szervezésében Ankarán keresztül csak 2016 őszén érkeztek vissza Budapestre.

A kiállításépítés menetét nagymértékben lassította, hogy előzetes egyeztetéseink és megállapodásunk ellenére a török múzeum nem tett előkészületeket megérkezésünkig az új kiállítás fogadására. A múzeum elektromos rendszerét akkor kezdték felújítani, mikor már mi is a helyszínen voltunk, így hosszan nem volt villany az épületben, minden helyiségben szerelők dolgoztak (emiatt az érdemi munkához sokáig nem jutottunk hozzá: a műtárgyakat, installációt nem tudtuk a végleges helyükre tenni, ráadásul a török fél a külsős munkások miatt az összes műtárgyat biztonsági okok miatt lepecsételt helyiségekbe zárta). Ehhez járult, hogy a villanszerelés teljes költségét a magyar félre próbálták hárítani, végül hosszas tárgyalások után a magyar nagykövetség segített a finanszírozásban.

A felsorolt nehézségek ellenére a kiállítás elkészült, a kész tárlatot megszemlélve a helyi múzeumvezetés elégedett volt, búcsúzóul Metin Türktüzün igazgató úr nagyon köszönte munkánkat.

2016. március 21-én volt az új kiállítás megnyitója. Prőhle Gergely, az EMMI helyettes államtitkára Csorba László főigazgató társaságában, Şerif Yılmaz tartományi kormányzó valamint Kamil Saraçoğlu polgármester jelenlétében ünnepélyesen átadta a Magyar Nemzeti Múzeum teljesen felújított Kossuth-kiállítását.

Mindkét új kiállítás a modern muzeológiai szempontok figyelembevételével készült, interaktív, informatív, reményeink szerint felkelti az érdeklődést, egyre több látogatót fog vonzani, s ösztönözni fogja őket a magyar kultúra és történelem behatóbb tanulmányozására. Bizakodunk abban, hogy munkánkkal hozzájárulunk ahhoz, hogy a Sumenben és Kütahyában még élő Kossuth-kultusz nem enyészik el. A Magyar Nemzeti Múzeum nevében bizton kijelenthetem, hogy állandó feladatunknak tartjuk Kossuth Lajos emlékének ápolását, azt, hogy Kossuth tevékenységét, munkásságát minél szélesebb körben ismertté tegyük, Kossuth alakját minél sokrétűbben, a történettudomány legújabb eredményeit felhasználva mutassuk be. Emiatt is fontosnak tartom, hogy a sumeni és a kütahyai Kossuth kiállítás szakmai felügyelete továbbra is a Nemzeti Múzeum szakembergárdája kezében maradjon. Tapasztalataink azt mutatják, hogy fontos a hosszú távú együttműködés a társintézmények között, a későbbi zökkenőmentes kooperáció érdekében szükséges lenne a többé-kevésbé folyamatos kapcsolattartás, együttműködési szerződések kidolgozása. Igaz, mindkét tárlat hosszú távra készült, úgynevezett „állandó kiállítás”, azonban így is számítani kell a kiállítás időnkénti megújítására, korszerűsítésére, a legújabb kutatási eredmények beépítésére, hisz egy „állandó kiállítást” sem tervezünk 10 évnél hosszabb időre.

Dagerrotípia munkacsoport

MISKOLCI UTAZÓ A VÁNDORFOTOGRÁFUS JOHANN HIERATH BÉCSI MŰTERMÉBEN

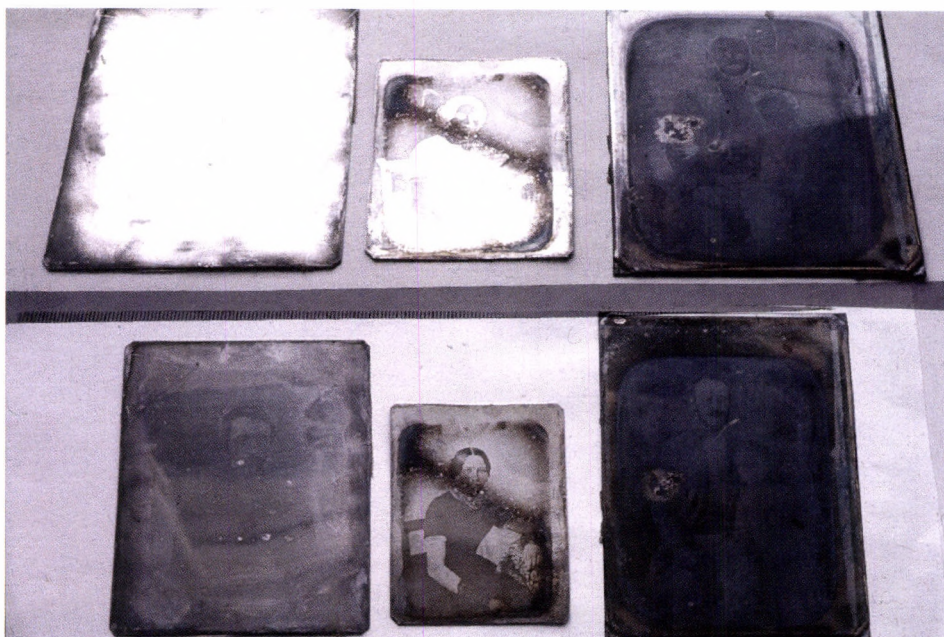
Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának dagerrotípia állománya országos viszonylatban a legnagyobb és legjelentősebb, s a maga 264 darabjával nemzetközi összehasonlításban is figyelemre méltó.

Utoljára szisztematikusan 1989-ben tekintette át a gyűjtemény dagerrotípiáit Szakács Margit, és dolgozta fel őket úgy, hogy több közülük kiállításon is bemutatásra került.¹ Az azóta eltelt időben a gyűjtemény majdnem a kétszeresére nőtt. Egyes gyarapodásokat az évek alatt feldolgoztunk, publikáltunk, de van egy nagyobb rész, egy újabb gyarapodás, ami még feldolgozásra vár. 2011-ben hatan fogtunk abba a feladatba, hogy részletesen, minden ismeretre kiterjedően megpróbáljuk feldolgozni a Történeti Fényképtár dagerrotípia állományát. A feladat nagyon szerteágazó: a dagerrotípia készítőik, az ábrázoltak utáni kutatáson kívül alapos tárgyleírás, az állagmegóvás elvégzése, a tervezhető konzerválások és restaurálások előkészítése mellett a dagerrotípia műtárgyak történetének kutatása és a speciális anyagvizsgálatok is beletartoznak. A dagerrotípia kutatócsoport hat tagú, öt tagja a múzeum munkatársa.²

2011 óta folyó munkánk során elsőként revízióval áttekintettük a teljes állományt, az új és régi darabokat, elkészítettünk számos, az állagfelmérést rögzítő feljegyzést, állapot-fotográfiát. (1. kép) Azért is gondoltuk úgy, hogy minden darabbal kell foglalkoznunk, mert sok újdonságot ki tudunk deríteni a már régebben publikált dagerrotípiákról azzal, hogy most hat ember tudását adjuk össze, valamint ma már könnyebben hozzáférünk a nemzetközi eredményekhez is. 2012-ben nemzetközi konferenciát rendeztünk, akkor annak a reményében, hogy utána csatlakozási lehetőségünk lesz EU-s programhoz, de sajnos ez az akkori megszorító gazdasági intézkedések miatt meghiúsult. Az eltelt évek alatt többször pályáztunk a nemzeti kincsset jelentő dagerrotípia kollekció korszerű vizsgálatához, a sok-sok évre szóló restaurálásához szükséges speciális eszközök

1 Szakács Margit: A dagerrotípia. In: A fénykép varázsa. 1839–1989. Tizenkét kiállítás a magyar fotográfia 150 éves történetéből. Szerk.: Gera Mihály. Bp., 1989. 21–50.

2 Lengyel Beatrix, a kutatócsoport vezetője, Baji Etelka és Bognár Katalin történész-muzeológusok, Sor Zita főrestaurátor-tanácsadó, a Történeti Fényképtár, Ormos József főrestaurátor, a Műtárgyvédelmi és Restaurátor Főosztály munkatársai. Flesch Bálint, független archaistakonzerváló fotográfus, hazánk talán legtapasztaltabb dagerrotípia kutatója, nemzetközi dagerrotípia blogger, a szakma szeretetéből csatlakozott hozzánk.

1. kép

Különböző daggerrotípa károsodások vizuális jellemzőinek bemutatása

Balról jobbra: 1. Kémiaiilag restaurált daggerrotípa. 2. Repedt tüvegen bejövő levegő által csíkban oxidált, de egyébként jó állapotú daggerrotípa. 3. Oxidált daggerrotípa.

Az alsó sorban fekete, a felső sorban világos felületet tükröztettünk a lemezek ezüstjében. Az 1-nél csak halvány képnymok vannak és szinte az egész felületén csillog. A 2-nak a kontrasztja megfelelő, kivéve az oxidált részeket, a felső sorban negatív képet mutat. A 3. esetében halvány képnymok látszanak és a felső sorban se csillog.

beszerzésére, 2016-ig eredménytelenül. A munkát a sikertelen pályázatok közepette sem hagytuk abba, s reméljük, hogy lassan el tudjuk majd kezdeni eredményeink közlését. 2016-ban a Szerencsejáték Zrt. szponzori támogatásával sikerült megvásárolnunk egy Keyence VHX 5000 típusú digitális mikroszkópot, amellyel fontos vizsgálatokat tudunk elvégezni, s a restaurálás gyakorlati kérdéseiben napi segítségünkre lesz. Távlabbi célunk, hogy az adatokat nemcsak nyomtatott formában, hanem az interneten is elérhetővé tegyük, egyrészt a Nemzeti Múzeum honlapjához kapcsolódó tárgyadatbázisokban, másrészt közös nemzetközi, speciálisan daggerrotípiák adatainak közzétételére szolgáló adatbázisban.

Első közleményünkben egy régen a gyűjteményben található fontos és érdekes műtárgy újonnan feltárt adatairól számolunk be. Alább a miskolci ifjabb Szűcs Sámuel megörökítő daggerrotípiát ismertetjük.³

3 MNM Történeti Fényképtár, ltsz.: TF_P_321-1954. fk.

Szűcs Sámuel (1819–1889) jogi végzettséget szerzett. 1845–1849 között Borsod megye táblabírója volt, 1848-ban nemzetőrként szolgált. A szabadságharc után ügyvédként dolgozott, később is különféle jogi pályákon mozgott. Az 1880-as években több cikke jelent meg Borsod megyei és miskolci újságokban, ezekben a megye kulturális életével, illetve kulturális múltjával foglalkozott.⁴ Figyelemre méltó, hogy Szűcs Sámuel felesége Herrmann (sic) Henriette volt, a neves tudós polihisztor, Herman Ottó nővére. A házasságukból öt gyermek született, de csak három érte meg a felnőttkort.

A dagerrotípiát unokája, Sárospatak Józsefné született Szűcs Anna 1954-ben eladta a Magyar Nemzeti Múzeumnak, így az első kézből, közvetlenül a családtól került közgyűjteménybe. Az ábrázolt személy kiléte ily módon egyértelmű, amit más ismert, a gyűjteményben őrzött, róla készült ábrázolások is megerősítenek.⁵

A dagerrotípiát 1954-ben a Történelmi Képcsarnokban leltárba vették. Leltári száma: P 321/1954. fk.⁶ Készítése évének elfogadták a hátlapján szereplő 1843-as évszámot, szerzőjeként ismeretlent nevezve meg.

A dagerrotípi mérete nem szabvány negyedlemez, külső mérete 138,9×113,6 mm, a lemez mérete 96×79 mm.

A darab korai, német típusú paszpartuban található, felakasztható formátumban. Oldalfordított.⁷

A tárggyal való későbbi foglalkozás során Szakács Margit észrevette, hogy a kép jobb alsó részén bekarcolva ez olvasható: „Hierath fecit Wien”, de tovább nem jutott ennek értelmezésében, így a tárgy kartonján csak ennyit tudott rögzíteni. (2–3. kép)

Most, mikor újból kézbe vettük a dagerrotípiát, meg tudtuk állapítani, mit jelent a képbe bekarcolt, imént idézett jelzet: Johann Hierath vándordagerrotipista készítette Bécsben. A bécsi Albertina honlapján közzétett adatbázisból megtudhatjuk, hogy Hierath Bécsből származó vándordagerrotipista, aki az 1840-es évek közepén a Landstrasse, Hauptstrasse 60. szám alatt volt található (a kortárs forrás írja így), 1845-ben pedig Linzben, a Herrenstrasse 9. szám alatt a *Fekete Medvéhez* címzett fogadóban tartózkodott. Ismert munkáját nem említi az adatbázis.⁸

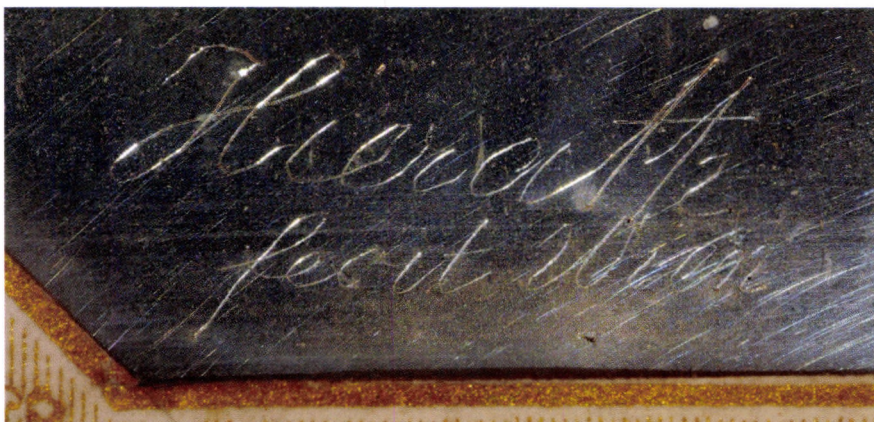
4 Életére vonatkozóan l. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XIII. Bp., 1909. 1187–1189. Mikrohistoriográfiai fontosságú naplói nyomtatásban is megjelentek. Szűcs Sámuel naplói I–II. A bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és a kéziratot sajtó alá rendezte: Kilián István. Miskolc, 2003. Szűcs Sámuel valamint családja életének összefoglalását l. *Kilián István*: Szűcs Sámuelnek, Miskolc helytörténészenek élete és naplója. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 30–31. (1993) 293–328. Köszönjük a miskolci Herman Ottó Múzeumban dolgozó munkatársaknak, hogy segítségünkre voltak az eredeti naplók tanulmányozásában.

5 Például a TF_P_727/1954. fk. leltári számú családi csoportkép.

6 A dagerrotípiáról készült műtárgyfelvételek negatívjai az MNM TF neg. 28953 számon található.

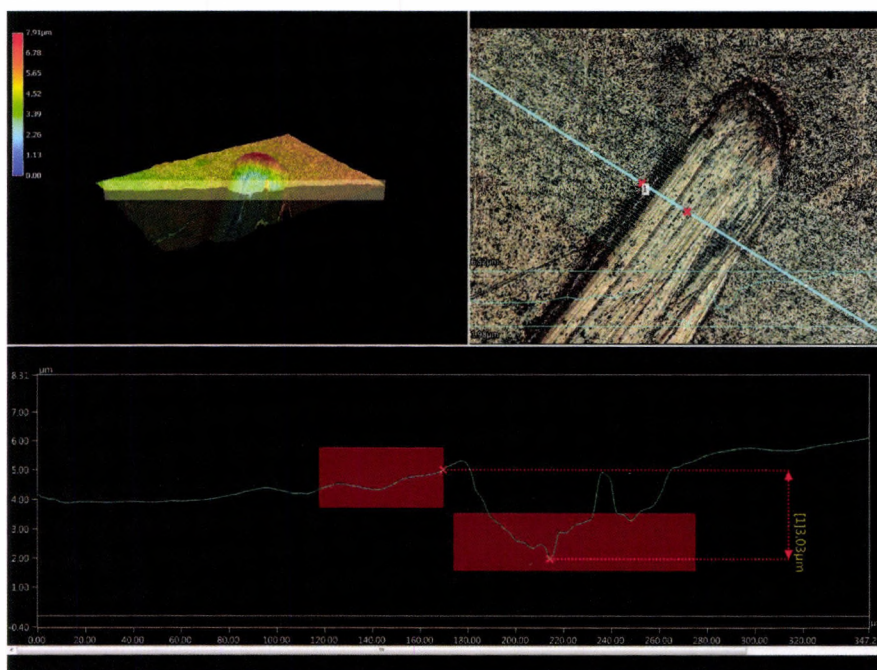
7 Ez ma már csak az 1966-ban készített műtárgyfotó alapján állapítható meg.

8 [http://sammlungenonline.albertina.at/?query=/record/ccid=\[B9843C15262F4DA892CE4FF830F1E32A\]&label=Bio-Bibliografie zur Fotografie in Österreich&showtype=record](http://sammlungenonline.albertina.at/?query=/record/ccid=[B9843C15262F4DA892CE4FF830F1E32A]&label=Bio-Bibliografie+zur+Fotografie+in+Österreich&showtype=record) (2017. január 26.)

2. kép

Hierath szignója Keyence VHX 5000 digitális mikroszkóppal készült felvételen

3. kép

Részlet a bekarcolt szignó egy részletéről 1000x-es nagyításban és a Keyence VHX 5000 digitális mikroszkóp által generált ábrák a bemélyedő képlet alakjáról és méreteiről. Így három dimenzióban is megtekinthető a részlet, ahol mikronban láthatók a méretei is (pl. a szélesség és a mélység). Ezek az adatok a bekarcoló eszközről adnak további információkat, amelyek a későbbiekben segíthetnek a szerző más, hasonló képeinek beazonosításában is. A program segítségével egyéb méréseket (pl. területméréseket) is végezhetünk.

A Szűcs Sámuel megörökítő dagerrotípiát tehát minden bizonnyal Johann Hierath vándordagerrotipista készítette Bécsben. Sajnos további adatot a fényképészről nem tudunk: sem születésének, sem halálának időpontját, sem pedig fényképeszi tevékenységének további részleteit. Lehet, hogy ez az első ismert, szignált felvétel Hierathtól? Mi úgy gondoljuk, hogy igen!

Szűcs Sámuel naprakészen követte a közéleti eseményeket, lelkes színházlátogató, szorgos naplóíró és családtörténet-kutató volt. A Herman Ottó Múzeum által őrzött naplójában megtaláltuk, hogy 1843-ban valóban járt Bécsben, ám arról nem tesz említést, hogy fényképet készített magáról. Ez meglepő, mert Szűcs Sámuel naplóiban sokféle dologról kimerítő részletességgel írt. Miért történhetett, hogy találkozását ezzel az újdonsággal – a fotografálással – szó nélkül hagyta? Esetleg azért hallgatott erről, mert szerény természete, amelyet Kilián István munkájából ismerünk, nem engedte meg, hogy egy saját magáról szóló képpel hivalkodjon? Az utókor számára mindenképpen veszteség, hogy nem ismerjük a körülményeket, mi vezette arra a Bécsbe látogató fiatal magyar utazót, hogy beállítson Hierath ideiglenesen működő felvételiző helyiségébe, és ott magát megörökíttesse. Minden esetre bécsi utazásának dátuma egyezik a kép verzőján található felirattal.

A dagerrotípia megvásárlásakor elődünk feljegyezte róla, hogy „igen jó tartású”, azaz jó állapotban van. A tárgyról ismerünk egy üvegnegatívra készült reprodukciót 1966-ból, az erről készült pozitívon, amely a dagerrotípia leírókartonján is megtalálható, a kép még meglehetősen jól látható. (4. kép) A dagerrotípia a következő, 1972-ben fekete/fehér rollfilmre készült reprodukció alapján rosszabb állapotban volt, mint 1966-ban. A reprodukción jól láthatóan az üvegen, körülbelül középen, egy repedés húzódott végig. (5. kép)

1971-ben⁹ a képet Baky Győző restaurálta. Ekkor a hátlappapírt a lemez körvonala mentén körbevágták, majd a lemezt kiemelték. Az így keletkező vágásnyom mellett a levegő beáramlott, és ez a visszahelyezett lemezen oxidációt okozott. A munkáról sem feljegyzés, sem képi anyag nem áll rendelkezésünkre. Azt, hogy a ciánkális (60-as évekre jellemző), vagy a tiokarbamidós (70-es évekre jellemző) módszert alkalmazták-e, az ma nem megítélhető. 1988-ban a tárgyat Flesch Bálint konzerválta. (6–7. kép) Flesch Bálint fényképes dokumentációjának adatai szerint a fedőüveg teljes hosszában végigfutó függőleges repedés miatt kellett a dagerrotípiát szétbontania. A mechanikus tisztítást követően (levegővel történt lefújás) új konzerváló csomagolás készült új hátlapkarton, új fedőüveg, új légzáró ragasztószalag felhasználásával.¹⁰ Az 1989-ben általa készített színes diafelvétel rögzítette a kép állapotát. A kép nem szerepelt az *Ősfényképek* című kiállításon.

A tárgy jelenlegi, konzervált állapota a csomagolást tekintve jónak mondható. (8–9. kép) A körbefutó ragasztócsikként szolgáló kék könyvkötő vászon feltehetően nem eredeti, az első restaurálásakor kerülhetett a tárgyra. A hátlapon még látható a

9 A leíró karton szerint egyértelműen 1972 a reprodukció készítésének időpontja, s 1971 a restaurálásé, amit a leltárkönyv is megerősít.

10 Flesch Bálint által használt anyagok: Forte fotópapír hordozópapír, baritált és nem baritált verzióban; Forte emulziótechnikai zselatin; savmentes papír; japánpapír/fátyolpapír.

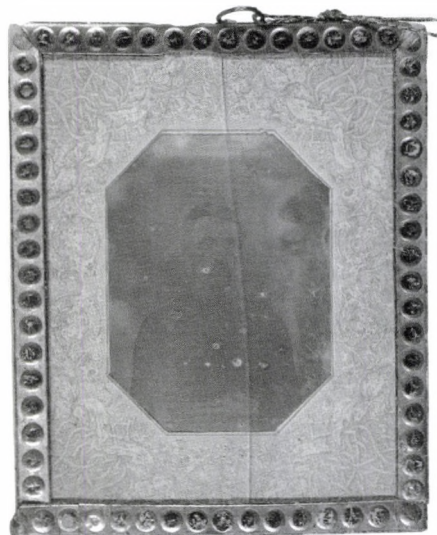
kék akasztószalag nyoma, mely feltehetően eredeti, és a rózsaszín szalag csak később kerülhetett a tárgyra. Azért feltételezzük, hogy végeztek kémiai restaurálást 1971-ben, mert ma nagyon alacsony a dagerrotíпия denzitása.¹¹ Oxidáció nem látható.

Johann Hierath dagerrotípiájáról, amelyet Szűcs Sámuel miskolci jogász, helytörténészről 1843-ban Bécsben készített, 2017 elején ennyi ismerettel rendelkezünk.

4. kép

A legkorábbi gyűjteményi felvétel 1966-ban készült a dagerrotípiáról. Itt még viszonylag jól látható a képe

5. kép

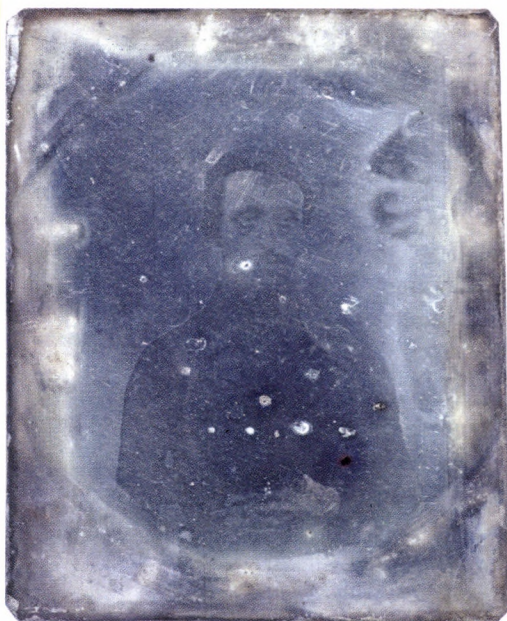
Gyűjteményi felvétel 1972-ből, amin már látható az üveg repedése

¹¹ Denzitás (feketedés): a kidolgozott fotóanyagok fényelnyelésének mérőszáma. A fényelnyelést az előhívott ezüst, vagy (színes filmnél, képnél) a színezék okozza.

6. kép

A konzerválás előtti állapot 1988-ban: látható a
repedt védőüveg

7. kép

A lemez képe 1988-ban konzerválás közben

8. kép
A dagerrotípia 2011-ben, recto

9. kép
A dagerrotípia 2011-ben, verso

Kiscsatári Marianna

„KACSINT A GÉPNEK. ENGEDI MEG ÖREGEDNI
A PILLANATOT.”¹

ÁCS IRÉN (1924–2015) FOTOGRAFIAI ÉLETMŰVE
A TÖRTÉNETI FÉNYKÉPTÁRBAN

2015. decemberi halála előtt néhány hónappal még rendezte a múzeumba kerülő diáit, negatívjait, vintázs kópiáit, hiszen rendkívül következetes és tudatos fotográfus volt. Ács Irén neve adományozóként felkerült a Rotunda márványtáblájára, egyedüli kortárs alkotóként. Büszke is volt rá! A Történeti Fényképtár pedig több mint 70 ezer felvételt kapott ajándékba. Negyedszázad alatt – a fotográfus emlékeit használva – szakszerűen feldolgoztuk, meghatároztuk a közelmúlt (1960 és 2000 közötti) vizuális történetírásának e fontos dokumentumait.

Az 1990-es évek legelején ismerték meg a Fényképtár munkatársai – Stemlerné Balog Ilona és Jalsovszky Katalin, kissé később én is – Ács Irén fotóriportert, az *Ország-Világ* című képes hetilap volt munkatársát. Ekkor vetődött föl annak a lehetősége, hogy a múzeum gyűjteményébe kerüljenek az 1960-as, 70-es, 80-as évek hétköznapjait, a vidéki és a fővárosi élet dolgozó és pihenő pillanatait megörökítő felvételei. Kezdetben pályázati ösztöndíj támogatással, majd a fotós önzetlen önkéntes munkája segítségével rendeztük sok éven keresztül a megkapott archívumot. Minden filmkocika – Jaksity László és Farkas Árpád fotósainknak köszönhetően – kontaktolt pozitív nézőképként került beazonosításra a lap riportjaiban, illetve a fotográfus személyes emlékei, ismeretei alapján. Az ilyen alaposágú életmű feldolgozás a Fényképtár kortárs gyűjteményének gyakorlatában is egyedülálló; ritkán adódik egy muzeológus számára az a lehetőség, hogy közel húsz éven át folyamatosan dolgozhasson az életmű teljes dokumentációjának meghatározásán.

Az alkotóról néhány szó. Ács Irén (Haas Irén néven) 1924. október 24-én született Szécsényben, zsidó családban. Szülővárosában a nagybátyjánál lett fényképésztanuló, majd 1940-ben a fővárosba, nagynénjéékhez került – apja mentette a zsidóüldözések elől. Kezdetben Székely Aladár neves Váci utcai műtermében dolgozott (ekkor már az özvegy és a fia vezették a fotószalont).

Erre egy 1995-ös riportban így emlékezik vissza: „Gyalog szépen végigsétáltam a Váci utcán, s nézegettem a fotóműtermek kirakatát, a Székely Aladár műterme tetszett a legjobban. [...] Fölmentem az ötödik emeletre, becsöngettem. Kijött az inas,

1 Részlet a *Hollókő* című állandó kiállítás egyik vendégkönyvi bejegyzéséből, 2000. augusztus 12.

mondtam, hogy mit akarok, én ide szeretnék jönni dolgozni. Az inas kiküldte a kisasszonyt. Neki is elmondtam, ő kiküldte a méltóságos asszonyt. Mondtam, hogy vidéken tanultam, s most Pestre szeretnék jönni segídnek. Azt kérdezte, miért éppen hozzájuk csengettem be. Mondtam, hogy végignéztem a kirakatokat, és ez tetszett a legjobban. [...] Elküldte magát a méltóságos asszony: Laci, gyere ki! Kijött. Fölvettek.”²

Két évig dolgozott itt, megtanulta a műtermi fényképezés fortélyait, de valami másra vágyott: „A műteremben általában mindenki másnak akar látszani, mint amilyen. Puha, sápadt fények, selymes drapériák. Meguntam. Mondták, hogy a Hacsek és Farkas cég fizet akkor a legjobban Magyarországon. Három üzletük volt, nagy laboratóriummal. Elmentem jelentkezni. Felvettek. Amikor megírtam haza, hogy mennyi a fizetésem, [...] apám feljött, hogy megnézzze, hol dolgozom. Pontosan kimérték, mire mennyi időt lehet fordítani. Negyven percig nagyítok, húsz percig hívok. Klasszikus kapitalizmus. Két-három óránként a dohányosok kimehettek. Talán ezért szoktam rá a dohányzásra. [...] itt meg egy nagyon összetartó munkáskollektíva jött össze. József Attila-verseket szavaltunk, a hívólaborban az angol rádiót hallgattuk. Itt dolgoztam akkor is, amikor már a sárga csillagos házban laktam. A kollégáim sokat segítettek. Pedig akkor már dühöngött körülöttünk az embertelenség. Micsoda képeket hívtunk elő! Postán érkeztek, nemcsak vidékről, de a frontról is. [...] Németek is dolgoztattak a laborban. Nem bántottak. [...] Az egyik tiszt, osztrák volt, fel akart vinni a Sváb-hegyre, mondta, hogy van ott egy titkos labor [...] Nem mentem. [...] kiderült, hogy a labor a Gestapóé volt, s amikor elmenekültek, akkor mindenkit kinyírtak. [...] nem mentem haza a szülőfalumba. Így maradtam életben.”³

Szécsény város teljes zsidó lakosságát elhurcolták, halálba vitték. A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája szerint a városban 1944 áprilisában 382 zsidó élt, 1944. június 10–12. között deportálták őket Auschwitz-Birkenaubába.

Ács Irén csak a háború után ment újra vissza Szécsénybe egy barátnőjével, hogy megkeresse a családjá nyomait. Nem találta. Húsz évnyi beszélgetésünk után biztosan állíthatom, haláláig kereste őket. Volt a könyvespolcán egy fotó édesapjáról és öccséről, erről mesélte el, hogy egy, a gyötrellem vándorútjáról hazatérő barát mondta el neki: öccse már halott volt, de édesapja szinte eszelősen cipelte a vállán a fiút az erőltetett menetben. (Lásd Saul fia) 2000-ben jelent meg a Liget Műhely kiadásában Ács Irén *Őrizd meg...* című kötete, amelyben a szécsényi zsidóságnak állít emléket.⁴

Miután szülővárosában nem talált senki rokont, visszajött Budapestre és Várkonyi László stúdiójában laborált, de röviddel ezután az akkor alakult MAFIRT-nál lett propagandista – ekkor már párttagként. Olyanokkal dolgozott, mint Kellér Andor, Balázs Béla. Sztálin halála előtt kizárták a pártból; ekkor már a Tisztiházban volt állásban. Így emlékezett erre az időszakra: „Én elhittem, hogy Rajk áruló, de hogy a Tisztiház öreg pincére is az, aki korábban a jugoszláv követségen dolgozott, a háború előtt pedig a Gundelnél, azt már nem tudtam elhinni. A fejemre olvasták, hogy

2 *Lipp Tamás*: Egy korszak hetvenezer pillanata. Liget 8. (1995) 8. sz. augusztus 57–60. 58.

3 Uo. 58., és saját beszélgetési jegyzeteim alapján

4 „*Őrizd meg...*” Elmondja: Ács Irén, lejegyezte és szerk.: Levendel Júlia. [Bp.], 2000.

kispolgári gondolkodású vagyok, ráadásul az apám kocsmáros volt, és a kizárással együtt a munkahelyemről is elküldtek.”⁵

Áthelyezték a *Néphadsereg* című laphoz fotóriporternek: Bence Pállal, Somogyi Pállal és Devecseri Gáborral dolgozott együtt. 1957-től új vezetés került a szerkesztőségbe, s akkor már – ahogy ő mondta – „elment a kedve” az egésztől. Farkas József beültette a kocsiába, s elvitte az *Ország-Világ* szerkesztőségébe. Öt perc múlva fotóriporter lett a lapnál – 35 évig! Schiller Alfréd, Bojár Sándor, Horváth Dávid voltak – többek között – a kollégái. A szerkesztőségi értekezletekre ötletekkel kellett menniük a fotósoknak, nem volt leosztott szakterület. Így vallott erről: „Abban is különbözik a riporterség a fényképészettől, hogy enyém volt az egész ország, minden az enyém volt, amit meg akartam ismerni. Otthon, ha rádiót hallgatok, most is előkerül a papír meg a ceruza, hogy följegyezzenek egy-egy érdekes hírt.”⁶

Mivel az *Ország-Világ* a MSZBT (Magyar–Szovjet Baráti Társaság) lapja volt, természetesen voltak kötelező „penzumok”! Alpári Pál főszerkesztő minden értekezleten hangsúlyozta: három oldal a pártközponté és az MSZBT-é, a többi a miénk. A legtöbb „musz” feladatot megcsinálta az MTL, így az egyéb lapok tudósítói a háttérhangulatra „mehettek rá”.

Halála előtt átnéztük a kötelező tudósítások képeit, egyetlen nem volt, amit ne tudott volna vállalni! Közben járhatta az országot és a világot. Ezekből a képekből adok egy válogatást, némi „képolvasással”.

Mert a fotó lehet illusztráció, de lehet önálló vizuális forrás, dokumentum is. Az idő pedig adhat új olvasatot, új értelmezést a képi témának. A külföldön, Budapesten vagy vidéken készített felvételek a fotós fényképkészítő szándékát, gesztusát, hitvallását mutatják: érdeklik az emberek, kíváncsi az életükre, tisztelettel fordul feléjük.

Gyűjteményünkbe az eredeti cellulóz negatívok kerültek, a képek ezekről készültek. Leltári számuk az életmű külön egységként kezelt nyilvántartási száma.

5 *Bacskai Sándor: Megjelent képeim között nincs olyan, amit ne vállalnék – Beszélgetés Ács Irénnel. Fotóművészet 42. (1999) 3–4. sz. 16.*

6 Uo.

1. kép

Moszkva, 1963.

1963 márciusában küldték ki az újságírórt és a fotóriportert Moszkvába, hogy készítsenek egy anyagot Bugyonnij tábornok lányáról.

Az interjú el is készült, de a fotográfus szabadidejében felvételeket készített a városban, amelyek nem jelentek meg a lapban.

Ezek között található az itt közölt felvétel is: a kép kompozíciója, nézőpontja, témája és helyszíne adja a választás mértjére a választ.

A 60-as évek elején nem a zsidó identitás hangsúlyozása számított a legaktuálisabb feladatnak, de Ács Irén – részben származása miatt is – egy moszkvai zsidó templomot örökített meg. (neg. 1963/63)

2. kép

Szíria, 1963.

Szíriában az Egyesült Arab Köztársaság nevű szövetségből való kilépés után a szocialista Baath párt került hatalomra. Erről kellett tudósítani: a riport meg is jelent az Ország-Világ 7. (1963) 30. sz. 3–5. oldalán. (A Baath párt kizárt minden más pártot a hatalomból – K. M.)

Ács Irén teljes riportjában nem a politikai alkuról ad képet számunkra, hanem képein megint az emberi háttér, a szorongás, a félelem, és – mint oly sokszor – a gyermeki kiszolgáltatottság kerül előtérbe. (neg. 1965/59)

3. kép

Szovjetunió, Jalta, 1965.

A szubtrópusi éghajlatú Jalta a Krim-félszigeten található. A Fekete-tenger vizének sótartalma közel azonos az óceánokéval, ezért válhatott a Szovjetunió egyik legismertebb és legkedveltebb üdülőhelyévé. A felvétel játékos, a vonalak-csíkok komponálásával, a tenger-horizont némi ferdeségével derűs, pihentető érzést kelt. Kiváló példa a fotográfus harmóniát kereső kompozíciós tehetségére.

(neg. 1965/78)

4. kép

Párizs, Eiffel-torony, 1967.

A több mint 330 méter magas tornyot jellegzetes alakja miatt általában oldalról szokták megörökíteni. Ács Irén felvételén az építmény körüljárta csak jelzésként látható, a nézőpont, a képi hangsúly a mélységben lévő parkolón van. Fény-árnyék szimmetrikus kölcsönhatása a legfőbb kompozíciós elem. Harmónia és nyugalom uralkodik a képen. A finom csipke-játék hatás jelzi a fotós kiváló esztétikai

érzékét. (neg. 1967/1560)

5. kép

Cörögország, 1972.

A fotós egybekomponált sok mindent: a várakozó parasztnénit, a vevőre váró árust, az elegáns urak kávézását, igazi délutáni hangulatot teremtve. Valóban nincs ebben semmi protokoll, csak a hétköznapi élet, az utcasarki „agora”. A képen szereplő tíz emberből hat a fotósra figyel, valamivel felhívhatta magára a figyelmet. (neg. 1972/107)

6. kép

Tárgyalóasztalnál a Parlamentben, 1960.

Ilyen főnről készült protokoll asztalfotó több is található a gyűjteményünkben, de ott általában a fogadás ételeit látjuk a terített asztalon. Itt viszont a kávé mellé iratokat „szolgálnak fel” – képletesen – a politikusoknak. Van a kompozícióban némi ironikus derű, valószínűtlen fricska. (neg. 1960/11)

7. kép

Asszonybrigád répaegyelés közben, 1960.

A Mezőhegyesi Állami Gazdaságban az egyik legjövendelmezőbb ipari növény a cukorrépa volt. A szocialista korszakban Magyarország a KGST-n belül fontos szerepet vállalt a cukorgyártásban. A 90-es években azonban sorra zártak be a hazai üzemek (Szolnok, Kaba, Szerencs, Petőháza), s ma már csak a kaposvári cukorgyár üzemel – csökkentett kapacitással. A gyötrelmes munka perspektivikus humora mellett ott van a kor lenyomata is: a répaegyelő asszonyok természetes hátsója tölti be az előteret, a munkavezető férfiú a távolság miatt nevetségesen megrövidülve gyakorolja felettük a hatalmat. „Ács Irénnek nem kellett lelepleznie, tényfeltárnia, elég volt lefényképeznie az élet hatalmát a hazugság felett vagy inkább alatt.” – írta Mező Ferenc. *Mozgó Világ* 23. (1997) 5. sz. 41.

(neg. 1960/1319)

8. kép

Az Erzsebet híd újjáépítése, 1963.

Sávoly Pál tervei alapján 1961 és 1964 között az eredeti, 1903-ban átadott híd pilléreinek felhasználásával készült el a modern híd. Megjegyzésre érdemes különlegesség, hogy a pilonok kereszttartó elemeiben a vízelvezető nyílások a camera obscura elvén az alatta haladó forgalom fordított, színes képét vetítik a belső falakra. A 6300 tonnás acélhid 29 darab, egyenként 90 tonnás hidtagból áll, ezt 1000 tonnányi kábel tartja. Ez a kép a pesti hídfő kivitelezésén dolgozó munkásról készült. Ami különlegessé teszi a felvételt, nem tudjuk biztosan, hogy hol volt a fotós a készítés pillanatában. (neg. 1963/1533)

9. kép

Tejeskocsi Angyalföldön, 1964.

A kép arra vizuális forrás, hogy Budapesten a tejet az 1960-as években üvegben szállították ki az ABC-be, a Tejivókba és szükség szerint házhoz is. Ma már nem tudhatjuk, hogy hogyan történt ez: a fotó viszont alkalmas arra, hogy láthassuk a ma már eltűnt világot.

Az ilyen jellegű utca- és zsánereképek a legalkalmasabbak a kor vizuális megjelenítésére. (neg. 1964/1538)

10. kép

Szövőő, 1965.

A Lőrinci Fónó az 1960-as években lett a magyar Pamutipari Vállalat országos központja. A textiliparban dolgozók 70%-a nő volt, s mivel sokan jöttek vidékről az egyre nagyobb munkaerő igényű fővárosi üzemekbe, leány- és munkásszállón laktak. A szövőőök nagy része betanított munkás volt, csak kevesen szakmunkások. A korabeli képes hetilapokban – Képes Újság, Ország-Világ,

Nők Lapja – szinte hetente jelent meg tudósítás valamelyik gyár szövőőiről. (neg. 1965/341)

11. kép

Napozó nő a Suhajda-telepen, 1969.

A múlt század fordulóján még nyomortelep volt a Pannónia utca északi részén, a mai Vígsház mögött. Az 1910-es években 10-15 m²-es lakásokat alakítottak ki a munkások számára. Az egyik „elegánsabb” kétszintes ház falánál napozik egy fiatal nő, mit sem törődve a körülötte lévő szegénységgel. Hiszen a nő mindig nő, élvezzi a napot, megtalálja a pillanat örömeit. A fotós pedig meglátja,

megörökíti azt, a derűs, nőies pózt ötvözi a kompozíció nemes finomságával. (neg. 1968/1312)

12. kép

Vitorlášhajón, Balaton, 1974.

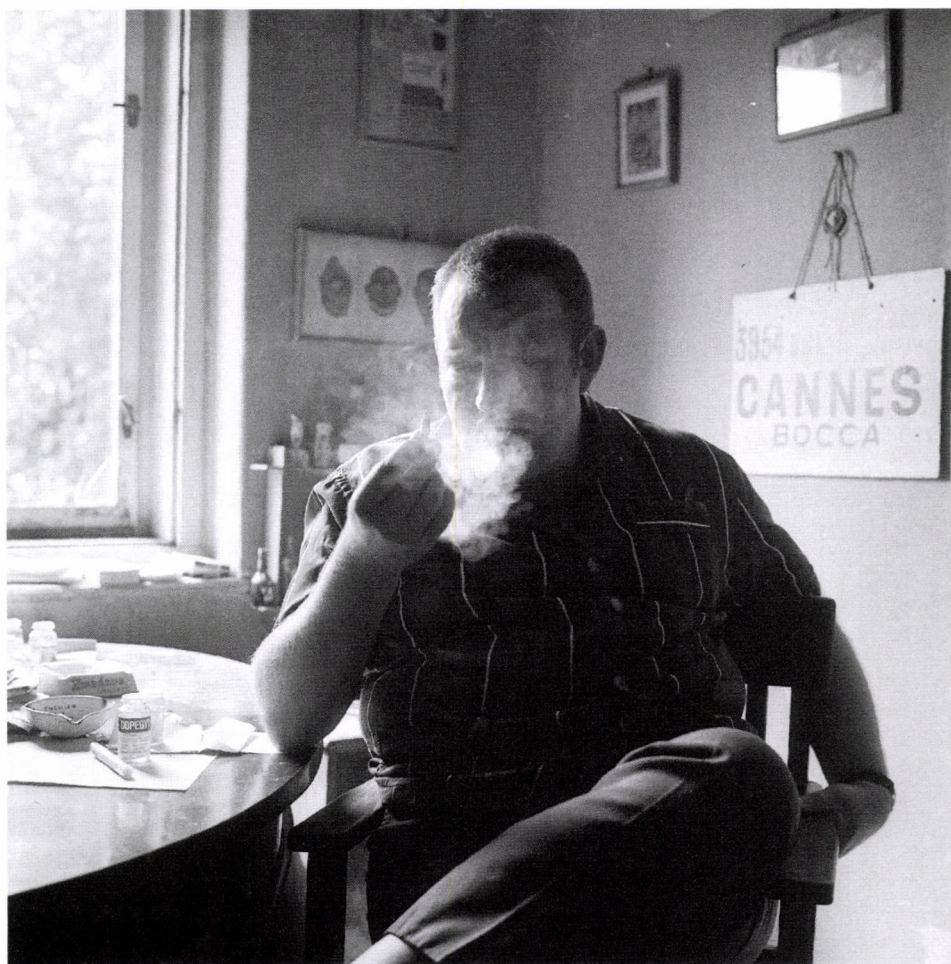
A felvétel nem történetileg, inkább fotótörténeti-esztétikai szempontból érdemel figyelmet. Az anyag struktúráját megbontó emberi figura erősen idézi a 30-as évek letisztult fotografiai stílusát. Kiváló kompozíciójával sugallja az emberi erőt, a kitartást, a könnyed eleganciát. (neg. 1970/8)

13. kép

LGT-koncert a Tabánban, 1978. május 1.

Az első tabáni majális fesztivált 1968-ban rendezték meg a Locomotiv GT és a Mini nevű rockegyüttesek közreműködésével, később a Hobo Blues Bandtól a Beatricéig az úgynevezett „nagy generációs” rockzenekarok szerepeltek. A felvételen Somló Tamás (1947–2016) látható az 1978-as koncerten, ahol a zárószám a Nem adom fel! volt. A Mindenki című album bemutatójáról Sándor Pál készített koncertfilmet. A lemez borítóját betöltötték: az Akácfa utca 47. sz. ház előtt fotózták az együttes tagjait hangszerek nélkül – szállítómunkás, újságolvasó nyugdíjas, fuvaros és kutyasétáltató szerepben. Az eredeti felvételt Eifert János készítette, de a bezúzás után csak egy makett maradt meg Presser Gábornál. (neg. 1978/827)

14. kép

Abody Béla Ulászló utcai otthonában, 1985.

Abody Béla (1931–1990) író, műfordító, irodalmi-, film- és zenekritikus, humorista és szerkesztő – egy intézményes fogalom volt.

A fotón a sajátos orgánumu és stílusú tudós jelenik meg saját szobájában dohányfüsttel és a pikírt attribútumaival együtt.

A nem szokványos portré azt a „jelenséget” örökíti meg, aki a 70-es, 80-as években meghatározója volt az irodalmi közéletnek.

(neg. 1985/1553)

